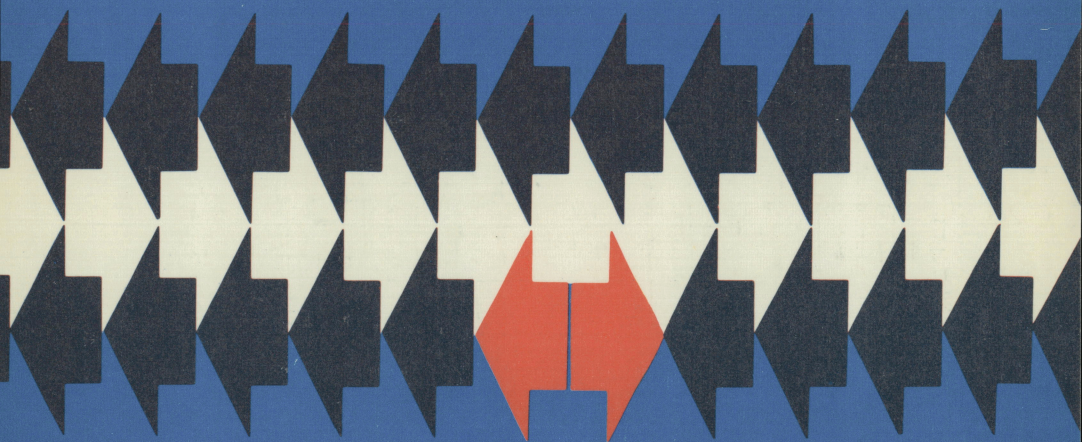

Sören Holmberg Olof Petersson

Inom felmarginalen

En bok om politiska opinionsundersökningar

Publica

Inom felmarginalen

Publica

Sören Holmberg Olof Petersson

Inom felmarginalen

En bok om politiska
opinionsundersökningar

LiberFörlag Stockholm

Publica är serienamnet på böcker
inom samhällsinformationens område,
utgivna av LiberFörlag,
162 89 Vällingby

Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet
har stött utarbetandet av denna bok genom ett
forskningsanslag.

ISBN 91-38-05396-9

Omslag av Bertil Porsfelt, Liber form

© 1980 Sören Holmberg och Olof Petersson

Bohusläningens AB, Uddevalla 1980

Innehåll

- 1 Vad tycker folket? 7**
 - Vilka gör opinionsundersökningar och för vilka görs de? 11
 - Hur görs opinionsundersökningar – kan man lita på dem? 19
 - Vilka effekter har opinionsundersökningar? 25

- 2 Staten och opinionsundersökningarna 30**

- 3 Den magiska felmarginalen 41**
 - Olika urvalsmetoder 43
 - Sannolikhetsurval 46
 - Urvalets storlek och felmarginalen 49
 - Bortfall 58
 - Intervjuareffekter 64
 - Konsten att ställa frågor 69

- 4 De svenska väljarbarometrarna 76**
 - Sifo 76
 - SCB/PSU 93
 - Sveriges Radio/PUB 103
 - Gallup/Socialdemokraterna 108
 - IMU 111
 - Jämförelse och utvärdering 115

- 5 Bakom de darriga diagrammen 122**

- 6 Opinionsmätningar i kärnkraftsfrågan 141**
 - Sifo, Testologen, Gallup och IMU mäter kärnkraftsopinionen 1976–1979 144
 - I väntan på omröstningsalternativen – opinionsmätningar i kärnkraftsfrågan hösten 1979 153
 - Sifo, IMU och PUB mäter kärnkraftsopinionen under valkampanjen 1980 157
 - Kärnkraftsopinionens utveckling 1973–1980 166
 - Varför svänger opinionen? 171

- 7 Opinionsjournalistik** 176
Sifos opinionsjournalistik: Ämnesområden och beställare 179
Sifo och Sveriges Aktiesparares Riksförbund mot Tjänstemännens Centralorganisation 185
Opinionsjournalistiken möter läsarna 188
- 8 Opinionsundersökningarna erövrar ledarsidorna** 195
Folkets röst i svenska tidningsledare 1928 till 1979 196
Källor och belägg 203
Ledarskribenter som politiska kapplöpningsreferenter 207
- 9 Politikerna sneglar på opinionen** 211
Socialdemokraterna 213
Moderata samlingspartiet 216
Centern 218
Folkpartiet 219
Vänsterpartiet kommunisterna 220
- 10 Påverkar opinionsundersökningarna opinionen?** 222
- 11 Opinionsundersökningarna och den politiska demokratin** 233

Bilagor

- 1 Resultat från de svenska väljarbarometrarna 246
2 Mätserier i kärnkraftsfrågan åren 1976–1979 253

Källor och litteratur 256

Register 267

1. Vad tycker folket?

President Nixons popularitetssiffror gick stadigt nedåt i opinionsmätningarna i USA under 1970. Det var egentligen inte så bekymmersamt. Nixon var väl medveten om att amerikanska presidenter alltid är som mest populära i början av sin ämbetsperiod och att opinionskurvorna brukar peka nedåt efter en tid. Nixon var inne på sitt andra år som president och den första smekmånaden med det amerikanska folket var över.

Men en sak oroade, trots allt, Richard Nixon. En av de två dominerande mätserierna, den som gjordes av Louis Harris, visade nämligen systematiskt lägre popularitetssiffror än den andra, den som gjordes av George Gallup. Richard Nixon hade inte varit Richard Nixon om han passivt noterat denna skillnad och trott på försäkringarna om att den berodde på olika mätmetoder. Han misstänkte elakt spel från Louis Harris sida och beslöt sig för att vidtaga åtgärder.

Historien om vad Nixon gjorde och hur Harris mätningar började uppvisa för presidenten mer positiva resultat berättas i en bok av den amerikanske juristprofessorn Michael Wheeler. Wheeler är mycket kritisk till opinionsundersökningsbranschen och det är ingen vacker historia som han förtäljer, men den illustrerar på ett tydligt sätt några av de viktigaste frågor och problem som präglade debatten kring opinionsundersökningarna alltsedan de började användas på 1930- och 1940-talen.

Richard Nixon var alltså övertygad om att Harris manipulerade med siffrorna för att skada honom. Nixon visste av egen erfarenhet att dåliga popularitetssiffror försämrade möjligheterna att samla in pengar till valkampanjen och han trodde sig veta att också väljare och journalister påverkades negativt av sjunkande opinionssiffror. Richard Nixon hade tidigare haft dåliga erfarenheter av Harris. Louis Harris slog igenom som opinionsundersökare 1960 när han arbetade för Nixons motståndare John Kennedy i presidentvalskampanjen. Två år senare, 1962, gjorde Harris opinionsmätningar för den demo-

8 Vad tycker folket?

kratiske kandidaten Edmund Brown i hans valkamp mot Nixon om guvernörsposten i Kalifornien. Vid båda tillfällena bidrog, enligt Nixon, publiciteten kring Harris undersökningar till att han förlorade. År 1968 när Richard Nixon vann presidentvalet publicerade Louis Harris dagen före valet en mätning som visade att Hubert Humphery, den demokratiska presidentkandidaten, ledde klart över Nixon. Övriga opinionsundersökare hade Nixon som favorit, om än knappt. Harris prognos väckte naturligtvis stor uppmärksamhet i media och gjorde Nixon och hans medarbetare rasande. Herb Klein, en av Nixons dåvarande rådgivare i mediafrågor, sade t o m vid en presskonferens att Harris borde sparkas ut från opinionsundersökningsbranschen.

Richard Nixon hade således anledning, tyckte han, att betrakta Louis Harris som en fientligt sinnad opinionsundersökare, men han beslöt trots det att försöka vinna över honom på sin sida. Nixon gav Charles Colson, en av de medarbetare som senare hamnade i fängelse på grund av Watergateskandalen, i uppdrag att ta kontakt med Harris och ta reda på varför hans popularitetssiffror för Nixon alltid var lägre än Gallups. Colson och Harris möttes på senhösten 1970 och diskuterade undersökningsmetoder och frågeformuleringar. Colsons huvudkritik var att Harris intervjufråga med nödvändighet måste ge mer negativa resultat än Gallups. Harris frågade intervjupersonerna: "Hur skulle Ni vilja bedöma det arbete presidenten Nixon gör som president – som utmärkt, rätt bra, någorlunda eller dåligt?". Harris klassificerade intervjupersoner som svarade "utmärkt" eller "rätt bra" som positiva till Nixon och övriga som kritiska. George Gallup använde en annan intervjufråga som Colson uppfattade som mer rättvis. Gallup frågade rakt på sak: "Uppskattar Ni eller uppskattar Ni inte det sätt på vilket Nixon sköter sitt jobb?" Harris höll inte med om att hans fråga var orättvis. Men han erkände att andelen intervjupersoner som klassificerades som positiva till Nixon med hans metod kanske blev något lägre än i Gallups mätningar. Men, påpekade Harris, det är inte nivån som är det viktiga – den påverkas självklart av hur frågorna utformas – utan hur popularitetssiffrorna förändras över tid. Och när det gällde kurvornas upp- och nedgångar visade Harris och Gallups mätningar i allt väsentligt samma mönster.

Louis Harris ändrade inte sina mätrutiner och under de närmaste sex månaderna fortsatte hans resultat att uppvisa fem till åtta procents lägre popularitetssiffror för Nixon än vad Gallups under-

sökningar gjorde. Men de kyliga relationerna till Nixon och Vita Huset hade börjat att luckras upp som en följd av Colsons kontakt. Louis Harris började förse Colson och andra Nixonmedarbetare med opinionssiffror i olika ämnen innan de publicerades och han ställde upp för diskussioner i Vita Huset. Harris som på den tiden uppfattades som demokraternas ledande opinionsundersökare hade, enligt Michael Wheeler, i all hemlighet börjat samarbeta med Nixon.

På våren 1971 ville en annan av Nixons nära medarbetare, John Erlichman, för Vita Husets räkning, genomföra en större studie av amerikanska folkets attityder till en mängd olika sociala frågor. Valet 1972 närmade sig och resultaten från en sådan undersökning kunde vara användbara ur strategisk synvinkel. Därför skulle resultaten hållas hemliga en tid. Charles Colson ville att Harris skulle få uppdraget att göra undersökningen. Ett problem var emellertid att Bob Haldeman, Nixons stabschef, sedan länge svartlistat Louis Harris från alla former av regeringsuppdrag. Det problemet löstes genom ett telefonsamtal från Richard Nixon. Presidenten ringde personligen till Louis Harris och förhörde sig om hans inställning till honom. Harris hade inga negativa synpunkter att komma med. Enligt Harris hade Nixon avslutat samtalet med att betona att han personligen valt Harris att göra undersökningen.

Louis Harris, som redan 1963 offentligt deklarerat att han inte längre sysslade med privata undersökningar för politiker, accepterade erbjudandet och genomförde studien. Samtidigt som Harris förhandlade med Vita Huset om undersökningen började hans popularitetssiffror för Nixon att öka mycket markant. I mars 1971, i samband med Vita Husets inledande kontakter rapporterade han att 41 procent av amerikanska folket var positiva till Nixons sätt att sköta sitt jobb. Gallups siffra var 50 procent samma månad. I april steg Nixons popularitet till 46 procent på Harris barometer, i maj var siffran 47 procent och i juni uppnåddes 50 procent. Under samma tid sjönk Nixons popularitet i Gallups mätningar med två procentenheter. I juni 1971 uppvisade alltså Harris mätningar för första gången högre popularitetssiffror för Nixon än Gallups. Från och med denna undersökning och ända fram till Nixons avgång i augusti 1974 uppvisade Harris popularitetsmätningar, så när som på någon enstaka under Nixons sista år i Vita Huset, alltid högre siffror för Nixon än motsvarande mätningar från Gallup.

10 *Vad tycker folket?*

Nixon var naturligtvis nöjd. Det var viktigare att ha högre siffror i Harris mätningar än i Gallups. George Gallup har ända sedan 1930- och 1940-talen, då han i fyra presidentval i rad övervärderade de republikanska kandidaternas styrka, betraktats som en opinionsundersökare med republikanska sympatier. Louis Harris däremot var en gammal Kennedymedarbetare och uppfattades som en anhängare av det demokratiska partiet.

Förändringen i Harris mätresultat kan inte förklaras av att Gallup eller Harris ändrade sina intervjufrågor. De förblev desamma hela tiden. Michael Wheeler kan inte bevisa att Louis Harris manipulera- de med siffrorna, men han antyder det. Enligt Wheeler skulle flera medarbetare i Vita Huset varit övertygade om att Harris fifflade med resultaten för att få Nixon att framstå i bättre dager.

Michael Wheeler är också mycket kritisk mot Harris undersökningar under Watergateaffären. Inte förrän i juni 1974 visade en Harrismätning att en majoritet av amerikanska folket var för att ställa Nixon inför riksrett. Nixon kunde under våren 1974 peka på Harris siffror när han försökte övertala tveksamma kongressmän att inte rösta för att åtala honom inför riksrett. Andra opinionsundersökare visade mycket tidigare att det fanns ett starkt stöd bland väljarna för att ställa Nixon till svars för Watergate.

En av orsakerna till att Harris undersökningar hela tiden visade så bra siffror för Nixon var att han ställde två frågor i en. Harris frågade om intervjupersonerna ville ha Nixon "ställd inför riksrett och avlägsnad från presidentämbetet" eller inte. Frågan gällde inte bara riksrett. Han bad också intervjupersonerna avge en fällande dom över Nixon. Resultatet blev att färre människor kom att registreras som positiva till att pröva Nixons skuld rättsligt.

Michael Wheelers historieskrivning är måhända överdriven och orättvis mot både Nixon och Harris. Men den är intressant därför att den visar vilka häftiga känslor som opinionsundersökningar kan uppväcka och med vilket allvar politiker ser på opinions-siffror. Nixon påverkades av vilka resultat som Harris och Gallup rapporterade och han var övertygad om att andra också påverkades. Nixon trodde inte att opinionsundersökningarna mätte någon objektiv verklighet. Han visste att resultaten påverkades av frågeformule- ringar, behandling av bortfall, vägningar av siffror. Han visste att resultaten alltid kunde manipuleras utan att det behövde vara fråga om regelrätt fusk. Nixon visste också att den som hade makten över

opinionsundersökningarna delvis kunde styra resultaten. Därför försökte han "köpa" över Louis Harris. Burns Roper, en amerikansk opinionsundersökare, har sagt om sin egen yrkeskår:

"Trots att vi förmodligen är ett av de nyaste yrkena har vi på några få år lyckats anamma många av de kännetecken som utmärker världens äldsta yrke."

Nixons och Harris mellanhavanden illustrerar de tre problem som förföljt opinionsundersökningsbranschen ända sedan starten på 1930-talet och som dominerat debatten sedan dess. Den första frågan gäller makten över redskapet – opinionsundersökningarna. Vilka är det som gör undersökningarna och för vilka görs de? Den andra frågan berör redskapets utformning och tillförlitlighet. Vilka metoder används och i vilken utsträckning kan man lita på resultaten? Den tredje frågan gäller vilka önskade eller icke önskade effekter opinionsundersökningarna har vid sidan av huvudsyftet att mäta mänskliga åsikter och beteenden. Vilka effekter har de på väljarna, på den politiska debatten och på partierna? Vilken roll spelar opinionsundersökningar i en representativ demokrati?

Det är om dessa problem som denna bok handlar.

Vilka gör opinionsundersökningar och för vilka görs de?

Det hela började i mellanvästern i USA. En kvinna, fru Alex Miller, ställde upp som kandidat till ett politiskt ämbete i delstaten Iowa. Året var 1932. Det var mycket ovanligt att en kvinna kandiderade i politiska val. Hon var naturligtvis orolig för hur det skulle gå och bad sin svärson att undersöka om hon hade någon chans att vinna. Svärsonen hade några år tidigare disputerat vid universitetet i Iowa på en avhandling om att mäta tidningsläsning. Han hade där utvecklat en ny metod att göra urval och var ivrig att testa den på ett nytt område. Undersökningen visade att fru Miller hade goda chanser att vinna, vilket hon också gjorde. Den första politiska opinionsundersökningen i modern mening lyckades förutse rätt segrare. Den unge svärsonen som var så lyckosam i sin premiär hette George Gallup. Ett nytt yrke och en fantastisk karriär startade bland Iowas vetefält för femtio år sedan. Inom loppet av några få år hade George Gallup grundat sitt undersökningsinstitut American Institute of Public Opinion och lyck-

12 *Vad tycker folket?*

ats få mer än 100 amerikanska tidningar att abonnera på hans opinionsjournalistik. Hans namn blev snart ett begrepp och kom över hela västvärlden att beteckna opinionsundersökningar. Undersökningsinstitut som bar eller utnyttjade hans namn växte upp lite varstans i världen. I Sverige bildades Svenska Gallupinstitutet under andra världskriget. Den första svenska opinionsundersökningen gjordes på prov i Stockholm på senhösten 1941.

Men opinionsundersökare lever inte på politiska mätningar eller på de opinionsjournalistiska undersökningar som görs för massmedia. De stora inkomsterna kommer från marknadsundersökningar för det privata näringslivet. Väljarbarometrar och kärnkraftsmätningar ger liten vinst men desto mer reklam. De säljer firmanamnet och ger prestige i samhället. Att mäta vilka tvålar eller veckotidningar människor föredrar ger varken PR eller status. Det gör däremot undersökningar av partisympatier och partiledarnas popularitet.

I Sverige dominerar storstadstidningarna och TV:s båda nyhetsmagasin bland beställarna av politiska opinionsundersökningar. Partierna är intresserade men har inte råd att göra mycket. Moderata samlingspartiet och socialdemokraterna har dock genomfört systematiska studier under 1970-talet, moderaterna tillsammans med Sifo och socialdemokraterna i egen regi. Resultaten har oftast inte publicerats även om en och annan passande uppgift ibland läckt ut. Hyschhyschandet med hemliga partisympatisiffror som utmärkte 1950-talet har inte helt försvunnit men är på väg att bli omodernt.

Näringslivsorganisationer och olika påtryckningsgrupper som oftast befinner sig på den borgerliga kanten i svensk politik låter också relativt ofta genomföra opinionsundersökningar i politiska ämnen. Aktiespararnas riksförbund har t ex varje år sedan mitten av 1970-talet i samarbete med Sifo och numera IMU mätt svenska folkets inställning till löntagarfonder. Resultaten har bla använts för att angripa TCOs uppfattning i löntagarfondsfrågan. Opinionsundersökningar har i stigande utsträckning kommit att utnyttjas som vapen i kampen mellan olika grupper i samhället.

Opinionsundersökningar håller på att partipolitiseras och dras in i den politiska processen. Utvecklingen har ännu inte nått särskilt långt i Sverige men utomlands, i de stora europeiska länderna och i USA, har egna opinionsmätningar blivit ett måste för partier och valkandidater. Opinionsundersökare och mediaspecialister utforskar väljarnas behov och uppfattningar och skraddarsyr åsiktskosty-

mer och avrundade personligheter åt politikerna. Opinionssiffror används som slagträ i kampen om väljarna. I USA där utvecklingen gått längst drar man sig inte ens för att förfalska opinionsresultat. Tidskriften *The Economist* rapporterade tex i januari 1979 att kampanjledaren för guvernör Lamar Alexander i Tennessee dagarna före valet 1978 släppte ut opinionssiffror som visade att Alexander ledde med 50 procent mot 43 procent för motkandidaten. Resultatet var fabricerat. Det verkliga resultatet, som inte publicerades, visade att Alexander var i underläge, 46 procent mot 49 procent. Alexander vann valet. Och frågan har därefter ställts: Hade den falska opinionsmätningen någon betydelse för utgången?

De flesta stora partier i Europa har antingen, som socialdemokraterna i Sverige, organiserat egna opinionsmätningar eller inlett samarbete med speciella undersökningsinstitut som moderaterna med Sifo. Västtyska CDU har av och till i trettio år samarbetat med Elisabeth Noelle-Neumanns berömda Institut für Demoskopie. Tyska socialdemokratiska regeringen har kontrakt med fyra olika opinionsundersökningsinstitut som kontinuerligt gör politiska mätningar. Engelska Labour har sedan 1969 genomfört opinionsmätningar tillsammans med Market and Opinion Research International (MORI) medan det konservativa partiet utnyttjat engelska Gallupinstitutet.

Opinionsundersökningar för de politiska partierna ger opinionsundersökare aktning och inflytande i samhället men hotar deras självständighet. Partistämpeln minskar undersökningsresultatets trovärdighet och ökar risken för att opinionsundersökningar används i manipulativt syfte. Opinionsundersökarna löper risken att inlemmas i partiapparaterna. Faran är att vi får partipolitiskt styrda opinionsmätningar precis på samma sätt som vi har en partipolitiskt styrd press.

De undersökningsinstitut som gör politiska mätningar i Sverige idag står ofta med bokstavsförkortningar som blivit lika kända som LO och TCO. Det är svårt att undvika att stöta på dem om man följer svensk samhällsdebatt. Sifo, PUB, SCB och IMU har lyckats marknadsföra sina firmaförkortningar mycket väl. Vid sidan av dem finns det endast två andra institut som arbetar med politiska mätningar i Sverige. Det är Testologen AB och Svenska Gallupinstitutet.

14 Vad tycker folket?

Svenska institutet för opinionsundersökningar (Sifo) är det ojämförligt mest kända av de svenska opinionsundersökningsinstituterna. När det gäller politiska mätningar och opinionsjournalistik intar Sifo en helt dominerande position på den svenska marknaden. Men de politiska studierna, tex valbarometrarna och åsiktsundersökningarna, utgör trots det en mindre del av Sifos totala verksamhet. Hans Zetterberg, som är ensam ägare och verkställande direktör i Sifo, uppger i en presentationsfolder att det bara är ”8 procent av vår verksamhet som handlar om opinionsundersökningar, inklusive valbarometrar”. Ett preliminärt bokslut för år 1978 visar att Sifo både vad gäller antalet uppdrag och omsättningens storlek till övervägande delen är ett marknadsundersökningsföretag. Uppställningen i tabell 1.1 anger vilka olika slags undersökningar Sifo genomförde 1978 och hur stor omsättningen var inom respektive undersökningsområde. Klassificeringen bygger på Sifos eget bokslut.

Tabell 1.1. Sifos verksamhet 1978: Olika slags undersökningar och omsättningens storlek

Undersökningstyper	Antal	Omsättning
Ekonomiska-Geografiska analyser	6	270 000
Opinionsjournalistik	18	415 000
Organisationsundersökningar	17	484 000
Samhällsundersökningar	52	2 354 000
Mediaundersökningar	33	973 000
Marknadsundersökningar	155	3 762 000
Övriga undersökningar	26	157 000
	307	8 415 000

Källa: Sifo: Preliminärt bokslut för 1978 (Sifo AB, stencil) Omsättningssiffrorna har avrundats.

Sifo redovisar 307 olika uppdrag (faktureringsunderlag) för år 1978. Den totala omsättningen var 8,4 miljoner. Cirka hälften av omsättningen (45 procent) härrör från undersökningar inom marknadssektorn. Under rubriken samhällsundersökningar återfinns ett antal studier som Sifo klassificerat som politiska. Opinionsjournalistiken svarade 1978 endast för en omsättning på 415 000 kronor (5 procent).

Sifo arbetar i huvudsak med besöksintervjuer i hemmen. I genom-

snitt varannan vecka året runt intervjuar Sifo cirka 500 personer med frågor om t ex hushållsmaskiner, tidningsläsning, kärnkraft och kafesorter, allt i en salig blandning. Sifo kallar systemet för veckobuss. Olika uppdragsgivare kan köpa in sig i "bussen" och få sina specialfrågor ställda men dela på kostnaderna för gemensamma bakgrundsfrågor. Det är ett dyrt nöje att ställa frågor till svenska folket. År 1979 kostade det 3125 kronor att delta med en enkel fråga i en veckobuss (500 intervjuer).

Väljarbarometern som är Sifos flaggskepp inbringar inga stora pengar. Under de år som Dagens Nyheter, Sydsvenska Dagbladet och Göteborgs-Posten abonnerade på den betalade de tillsammans något över 200 000 kronor per år. Sifo gör ingen större vinst på väljarbarometern. Dess good-willvärde är så stort att Sifo förmodligen skulle utföra den gratis bara resultaten gavs lika stor publicitet som idag.

Sifo är inget stort företag. Ett 30-tal personer är anställda vid huvudkontoret i Vällingby centrum. Drygt 200 intervjuare arbetar ute i landet. Hans Zetterberg och hans fru Karin Busch, som är forskningschef vid Sifo, styr företaget gemensamt. Sifo startades 1955 av civilekonomerna Börje Lindberg och Bertil Neuman. Initiativtagare var Sten Hultgren som blev Sifos förste verkställande direktör. Hans Zetterberg tog över företaget först i slutet av 1960-talet. Hans lyckokast var väljarbarometern som han lyckades få Dagens Nyheter att abonnera på år 1969. Den har utan tvekan varit en viktig faktor bakom Sifos framgångar under 1970-talet.

Samtidigt som Sifo startade år 1955 inrättade dåvarande Radiotjänst en speciell enhet för publikstudier. Tidigare hade radion utnyttjat fristående opinionsinstitut för lyssnarundersökningar. I slutet på 1960-talet blev undersökningsenheten en självständig avdelning inom Sveriges Radio och fick namnet Publik- och programforskningsavdelningen (PUB).

Ett tjugotal personer arbetar på PUB som forskare och undersökningsledare. Den huvudsakliga verksamheten består av studier för etermedia. PUBs huvuduppgift är publikstudier om vilka människor som ser och hör olika program i radio och TV. PUB arbetar främst med telefonintervjuer. Ett 40-tal personer är engagerade i fältarbetsavdelningen.

PUB sysslar också med opinionsjournalistik för TVs nyhetspro-

16 Vad tycker folket?

gram. År 1969, några månader efter det att Sifo börjat publicera sina partisympatimätningar, startade också PUB en väljarbarometer. Man mäter inte lika ofta som Sifo. Tre–fyra undersökningar per år brukar genomföras.

Internationellt sett är det mycket ovanligt att statliga organ ägnar sig åt partisympatiundersökningar och andra politiska åsiktsstudier. Statistiska centralbyrån (SCB) i Sverige har emellertid gjort det ända sedan 1950-talet, då man tillsammans med statsvetarna Jörgen Westerståhl och Bo Särilvik i Göteborg började genomföra vetenskapliga väljarstudier vid riksdagsvalen.

Den verksamheten har inte varit omstridd. Resultaten har publicerats först efter valen och kommit alla intresserade parter till del. SCBs partisympatimätningar har däremot inte varit oomtvistade. Moderaterna protesterade bl a av kostnadsskäl mot att de skulle genomföras. De startades i början av 1970-talet för att utgöra en motvikt till Sifos undersökningar. Sifo hade i augusti 1968 publicerat en studie som utvisade att socialdemokraterna endast hade stöd från 44,6 procent av valmanskåren. I valet några veckor senare fick socialdemokraterna 50,1 procent av rösterna. Det var det framgångsrikaste val socialdemokraterna någonsin gjort i fredstid. Sifo kritiserades hårt. Tillförlitligheten i deras metoder ifrågasattes, speciellt från socialdemokratiskt håll. Redan på våren 1967 hade en grupp statistiker med professor Tore Dalenius i spetsen på uppdrag av socialdemokratiska partistyrelsen yttrat sig över Sifos metoder. Omdömena var mycket kritiska.

SCBs partisympatimätningar startade på hösten 1972 efter några års noggranna metodstudier. Politikerna i riksdagen, som under vissa protester från moderaternas sida, hade givit SCB i uppdrag att genomföra väljarbarometern ville ha tillförlitliga undersökningar. De var rädda för att felaktiga mätningar kunde inverka på politiken. Sifos ”felprognos” 1968 och de engelska opinionsundersökarnas misslyckande i valet 1970, då fyra institut av fem förutsåg en Labourseger medan de konservativa under Edward Heath vann klart, var i färskt minne hos alla. Politikerna ville först och främst ha säkra resultat. SCB villför deras önskan. Den väljarbarometer som SCB genomför tre gånger per år (två gånger under valår) är förmodligen världens mest tillförlitliga undersökning, åtminstone vad gäller de statistiska slumpfelen. Resultaten bygger på intervjuer med mycket

stora väljarurval, cirka 9 000 personer. Andra opinionsinstitut arbetar med mindre urval. Sifos väljarbarometer brukar t ex bygga på ca 1 000 intervjuer.

SCB har under 1970-talet genomfört ett fåtal åsiktsstudier för olika myndigheter, politiska partier och andra grupper men verksamheten har varit tynande. Från SCBs sida hade man hoppats att uppdragsverksamheten skulle blivit mer omfattande. Det skulle behövas för att bidra till att täcka kostnaderna för de dyra partisympatimätningarna. Ekonomiminister Bohman har uttryckt en önskan om att väljarbarometern borde uppdragsfinansieras istället för som nu anslagsfinansieras.

När Sifo 1979 sade upp kontraktet om publiceringen av väljarbarometern med Dagens Nyheter och istället slöt avtal med tidningarna Arbetet, Skånska Dagbladet, Göteborgs-Posten och Svenska Dagbladet hamnade DN i en knipa. Väljarbarometern var ett bra nyhetsmaterial och nu skulle konkurrenten Svenska Dagbladet få det istället. Dagens Nyheter såg sig om efter ett alternativ och fann Institutet för marknadsundersökningar (IMU), ett av Sveriges äldsta företag i marknadsundersökningsbranschen.

IMU hade inte sysslat med opinionsjournalistik i någon större utsträckning men var villigt att pröva på. Man hade en intervjuarorganisation om cirka 300 intervjuare och en stab på 20 utredare. Man hade också, precis som Sifo, ett system med regelbundna omnibusundersökningar. Elva till tolv undersökningar med 750 till 1 000 intervjuer genomfördes per år. IMU hade således de undersökningsmässiga förutsättningarna att kunna ta upp kampen med Sifo. Dagens Nyheter tecknade ett avtal med IMU på hösten 1979 och började publicera en serie mätningar av kärnkraftsattityderna inför folkomröstningen. IMU hade tidigare på egen hand genomfört ett antal studier av svenska folkets inställning till kärnkraften. Inom det området fanns viss erfarenhet.

Partisympatimätningar hade både DN och IMU respekt för. Man vågade inte börja redovisa en ny väljarbarometer utan en pröveperiod. IMU var ju nybörjare på området. Men i slutet av år 1979 ansåg man sig redo och Sveriges fjärde publicerade väljarbarometer såg dagens ljus i Dagens Nyheter.

IMU är inget större företag. Omsättningen var cirka fem miljoner 1979. Det ägs numera av ett annat opinionsinstitut, Testologen AB,

18 Vad tycker folket?

som är i Sifos storleksklass med cirka 40 anställda och 200 intervjuare och en omsättning på 9 miljoner 1979. Testologen är det ledande institutet när det gäller undersökningar av tidningsläsning. Man arbetar främst med enkätundersökningar. En sk postal omnibus genomförs åtta gånger per år med ett urval om cirka 3 000 personer. Testologen har börjat genomföra alltfler opinionsjournalistiska undersökningar i politiska ämnen. Studier kring svenska folkets åsikter om kärnkraften, skatterna och datorerna har gjorts under senare år. Partisympatier mätte man ibland i början av 1970-talet men undviker det numera. Frågor om partipreferens kan vara känsliga i enkätundersökningar.

Testologen AB bildades 1970. Det har sina rötter i en mängd marknadsundersökningsinstitut som Jarko Cerha startade på 1950- och 60-talen. Idag ägs Testologen av fyra civilekonomer, Bo Bäckman, Ulf Hartman, Bo Hellström och Ingemar Lindberg, som samtliga arbetar i företaget.

Svenska Gallupinstitutet, det äldsta av alla svenska opinionsundersökningsinstitut, existerar fortfarande om än bara till namnet. Det socialdemokratiska partiet äger firmanamnet genom reklamföretaget Arebolagen och genomför sina interna opinionsstudier i dess namn. Det gamla klassiska Svenska Gallupinstitutet upplöstes i mitten på femtiotalet då det amerikanska bolaget A C Nielsen köpte företaget och lade ned opinionsundersökningarna.

Det är Gruppen för samhällsstudier vid socialdemokraternas partiexpedition som utformar de undersökningar som görs i Gallupinstitutets namn. Gruppens arbete leds av Jan Lindhagen och har genomfört opinionsstudier sedan år 1975. Det praktiska intervjuarbetet utförs av en fristående firma, Svenska Utredningsinstitutet (SUI). Analyserna av intervjumaterialet sker formellt vid ytterligare ett annat företag, SEMKA AB. Både SUI och SEMKA leds av Gunnar Ekman.

Gruppen för samhällsstudier är en mycket liten organisation. Två personer är fast anställda och ytterligare fem–sex personer är knutna till olika projekt. Omsättningen var endast ca 900 000 kronor år 1978. Man genomför trots det mycket ambitiösa intervjustudier. Cirka 5 000 väljare telefonintervjuas varje år enligt en rullande undersökningsplan. Nästan varje dag, utom under sommarmånaderna, ringer Gunnar Ekmans intervjuare till 15–20 intervjupersoner. Anledningen till att Gruppen för samhällsstudier har valt denna undersöknings-

metod är att man vill kunna avläsa opinionsförändringar, om inte från dag till dag så åtminstone från vecka till vecka eller månad till månad.

Gruppen för samhällsstudier genomförde sin senaste (sista?) undersökning i samband med valet 1979. Det omfattande datamaterialet från fyra års intervjuer analyseras för närvarande av Jan Lindhagen och hans medarbetare. Resultaten av denna utvärderingen kommer att avgöra om undersökningsserien skall fortsätta (och resultaten publiceras i A-pressen) eller om verksamheten skall omorganiseras.

Så ser den alltså ut den svenska opinionsundersökningsbranschen på politikens område: Två privata institut, Sifo och Testologen-IMU, två offentliga, SCB och PUB och ett "hemligt", socialdemokraternas Gallupinstitut.

Hur görs opinionsundersökningar – kan man lita på dem?

Sverige är lyckligt lottat i opinionsundersökningssammanhang. Det är lätt att dra bra statistiska urval. Befolkningen finns registrerad på aktuella databand. Representativa individurval kan dras direkt. Man behöver inte, som i många andra länder, gå omvägar via dragning av först kommuner, sedan kvarter och sedan lägenheter för att till sist eventuellt finna individerna. Den statistiska säkerheten blir större om man slipper alla dessa mellansteg.

Utbildningsnivån är hög i Sverige. Relativt komplicerade intervjufrågor kan utnyttjas. Det är inte nödvändigt att hålla sig till enkla ja- eller nej-frågor. Attityder och åsikter kan därför mätas mer nyanserat.

En tredje viktig omständighet är att svenska folket än så länge ställer upp för intervjuer när Sifo och SCB knackar på. Andelen människor som vägrar låta sig intervjuas har visserligen ökat under 1970-talet men fortfarande ställer cirka 80 procent av urvalspersonerna upp för besöksintervjuer i hemmet. Motsvarande siffra i tex England och USA är idag ungefär 65–70 procent.

Förutsättningarna för att kunna göra tillförlitliga opinionsundersökningar är således goda i Sverige. Om opinionsundersökarna sköter sitt hantverk bör resultaten bli bättre än i de flesta andra länder. Att utvärdera kvaliteten på opinionsundersökningar, speciellt om man skall jämföra studier i olika länder, är emellertid inte lätt. Det finns sällan någon objektiv sanning att jämföra med. Det är förhål-

landevis riskfritt att mäta åsikter och attityder. Resultaten behöver sällan konfronteras med utfallet av en folkomröstning.

När det gäller partisympatimätningar är situationen en annan. Där finns det en verklighet att jämföra med. Opinionsinstitutens prognoser kan stämmas av mot valresultaten. Tillförlitligheten kan undersökas, åtminstone på detta begränsade område.

Sifo brukar alltid framhålla att institutets mätningar inför valen varit mycket nära sanningen under 1970-talet. På 1950- och 1960-talen var det sämre. Då låg, i jämförelse med valresultaten, den genomsnittliga avvikelsen per parti ofta kring 1,5 till 2 procent och den största enskilda avvikelsen för något parti kring 4–5 procent. Sifos bottenrekord är 1968 års val då socialdemokraternas styrka underskattades med 5,5 procent. Under 1970-talet har det gått bättre. Den genomsnittliga avvikelsen per parti har genomgående hållit sig under en procent. Den största missen för något enskilt parti inträffade 1976 då centerns röstandel underskattades med 2,1 procent.

Orsaken till att Sifo lyckats bättre under 1970-talet än tidigare är att undersökningsmetoderna förändrats. Kritiken i slutet av 1960-talet ledde till förbättringar. Men Sifos träffsäkra valprognoser utgör ingen garanti för att partisympatimätningarna under mellanvalsperioden också ligger rätt. Sifo använder inte samma undersökningsmetoder till vardags som de gör för valprognoserna. Ett speciellt urval av väljare plockas fram när ett val närmar sig. Då litar inte Sifo på sina veckobussurval.

Oavsett hur de görs så har Sifos valprognoser varit ovanligt bra under 1970-talet. Det intrycket förstärks om man jämför med hur opinionsundersökare i andra länder lyckats. Morgans Gallupinstitut i Australien har under perioden 1959–1975 haft ett genomsnittligt fel på 3,6 procent vid förutsägelser av skillnaderna mellan de två största partierna. Motsvarande siffra sammanvägd för de största engelska opinionsinstituterna är 3,5 procent för valen mellan 1964 och 1979. Vi har inga exakta siffror för USA eller Frankrike, men enligt Dennis Kavanagh, som gjort en jämförelse mellan olika länder, har franska och amerikanska opinionsundersökare under 1960- och 1970-talen varit mer framgångsrika än sina kollegor i England och Australien. Sifos genomsnittliga fel vid en prognos av skillnaden mellan de två största partiernas röstandel i Sverige var under 1970-talet 1,2 procent.

Sådana här resultat med genomsnittliga fel på en, två eller tre procent visar att opinionsundersökningsbranschen vuxit ur barnskorna. Under pionjärtiden på 1930-talet var kraven på precision lägre. Då kunde valprognoser slå fel med 5–6 procent och ändå ge opinionsundersökarna ära, berömmelse och nya uppdrag. Så stora mätfel hade tex George Gallup när han för första gången försökte sig på att förutse ett amerikanskt presidentval. Men förtroendet minskade inte för honom trots det och det berodde kanske främst på att andra spått så mycket sämre.

Året var 1936 och valet stod mellan demokraten Franklin Roosevelt och republikanen Alf Landon. På den tiden genomförde amerikanska tidningar och tidskrifter provval inför presidentvalen. Tusentals, ibland miljontals röster samlades in från människor som ville vara med och resultaten publicerades som prognoser före valen. Det första provvalet genomfördes så tidigt som 1824 av tidningen *The Harrisburg Pennsylvanian* i staden Wilmington i Delaware.

Literary Digest var namnet på en dåtida amerikansk tidskrift som var berömd för sina enorma provvalsundersökningar och träffsäkra prognoser. Den hade genomfört ett mindre provval 1916 och lyckats förutse Woodrow Wilsons seger i presidentvalet. Detta provval väckte stor uppmärksamhet och upplagan steg. *Literary Digest* beslöt satsa på provval även i framtiden. Vid presidentvalet 1920 skickades elva miljoner röstsedlar ut till telefonabbonenter över hela USA. De flesta människor skickade aldrig tillbaka någon röstsedel men tillräckligt många gjorde det för att *Literary Digest* skulle få hundratusentals röster att bygga prognoser på.

Man lyckades alltid förutse rätt segrare i presidentvalen och avvikelsen från valresultaten var oftast liten. 1928 sände *Literary Digest* ut 18 miljoner röstsedlar och förutsåg på grundval av provomröstningssvaren att Herbert Hoover skulle vinna med 63,2 procent av rösterna. I verkligheten fick Hoover 58,8 procent. Franklin Roosevelts seger 1932 förutsågs med ett fel på enbart 1,4 procent. Provvalet omfattade då 20 miljoner röstsedlar. *Literary Digests* triumf var fullständig. Den hade ytterligare befast sin ställning som "Amerikas främste spåman" som den kallades ibland på 1930-talet.

Framgångarna hade gjort tidskriftsledningen självsäker. Inför 1936 års presidentval skickades därför endast tio miljoner röstsedlar ut. Namn och adressuppgifter hämtades från *Literary Digests* prenu-

22 Vad tycker folket?

merantregister samt från förteckningar över bilägare och telefoninnehavare. Svarsfrekvensen blev hög. Nära 2,4 miljoner röstsedlar kom tillbaka till Literary Digest.

George Gallup höll på att etablera sitt företag och behövde reklam. Han beslöt att utmana jätten Goliat. Innan Literary Digest hann publicera sin valprognos gick Gallup ut i massmedia och förutsåg att Literary Digest för första gången skulle satsa på fel kandidat. George Gallup förutsade att Literary Digest prognos skulle bli 56 procent för Landon och 44 procent för Roosevelt. Några månader senare kom Literary Digest slutliga valprognos. De 2,4 miljoner rösterna hade räknats färdigt. Landon skulle vinna presidentvalet med 57 procent av rösterna mot 41 för Roosevelt, sade Literary Digest. Tidskriften beräknade att Landon skulle vinna i 32 delstater och erövra 370 elektorsröster.

Franklin Roosevelt vann en överlägsen seger i 1936 års val. Han fick 60,7 procent av rösterna och vann i 46 av 48 delstater. Landon fick trösta sig med 8 elektorsröster. Roosevelt fick 523.

Literary Digest fullständiga misslyckande chockade många. Tidskriften anklagades för fiffel och för att ha försökt gynna republikanerna. Ett år senare upphörde den att komma ut. George Gallup däremot blev närmast helgonförklarad. I den allmänna uppståndelsen var det få som brydde sig om att ta reda på hur Gallups själv lyckats förutse valutgången med sina nya urvalsmetoder. Han hade lyckats hålla på rätt vinnare men underskattat Roosevelts styrka. Gallups prognos gav 55,7 procent av rösterna till Roosevelt; en felmarginal på hela fem procent.

Literary Digest katastrofalt dåliga prognos är inte svårförklarlig. Den var inte resultatet av fusk eller felräkningar. Den berodde på att det gigantiska urvalet sin storlek till trots var felaktigt sammansatt. Det innehöll alldeles för många väljare från över- och medelklassen och alldeles för få väljare som var arbetare, unga, svarta och arbetslösa. De senare grupperna läste knappast Literary Digest och hade inte bil eller telefon. De blev därför underrepresenterade i urvalet. Tidigare hade denna skevhet i urvalen inte gjort så mycket. Amerikanska väljare röstade inte efter klasstillhörighet. Men depressionen och Roosevelts New Deal ändrade på det. Politiken polariserades. Arbetare och småfolk stödde Roosevelt 1936 medan affärsmän och bättre situerade röstade på Landon. Det var det som Gallup sett var på väg och därför kunde han förutse Literary Digests misstag.

George Gallups undersökningsmetoder var överlägsna Literary Digests. Provvalsmetoden med miljontals röstsedlar försvann precis som zeppelinarna. Gallups metod med sina väl sammansatta urval firade triumfer under resten av 1930-talet och under andra världskriget. Men tekniken var inte ofelbar. Det skulle George Gallup bli varse i presidentvalet 1948.

Harry Truman ställde upp för omval och utmanades av republikanen Thomas Dewey. På sensommaren 1948 visade alla opinionsmätningar att Dewey ledde klart. Marginalen var fortfarande betryggande i oktober. Samtliga ledande opinionsinstitut utsåg Dewey till den nye presidenten. De sista veckorna före valet gjordes inga undersökningar. Saken ansågs klar. Gallup gav i sin sista mätning endast 44,5 procent av rösterna till Truman.

När rösterna räknades visade det sig att Truman vunnit övertygande. Han fick 50 procent av rösterna mot 45 procent för Dewey och 5 procent för övriga kandidater. George Gallup hade tillbringat valnatten som kommentator i radio och suttit och väntat på att valvinden till Deweys förmån skulle uppenbara sig.

George Gallup förvärrade katastrofen genom att efter valet tala om valfusk och mutor. Andra anklagade Gallup för att medvetet ha gynnat Dewey. George Gallup och Thomas Dewey var personliga vänner och det väckte misstankar.

Undersökningar av vad som gick fel visade att det varken var fråga om valfusk eller vänskapskorruption. En kommitté av statistiker och andra samhällsvetare tillsatt av Social Science Research Council i USA kunde peka på en mängd metodiska brister. De sk kvota urval man använde överrepresenterade systematiskt republikanerna. Intervjuarna vågade inte gå in i storstädernas getton. Det var lättare att fylla kvoterna av tex kvinnor, ungdomar och arbetare i de mer säkra förstäderna. En annan viktig orsak till felprognoserna var att man slutade intervjua alldeles för tidigt. De sista veckorna före valet vann Truman många röster, men då hade Gallup och de andra opinionsundersökarna slutat att intervjua.

Fiaskot 1948 fick stora konsekvenser för opinionsundersökningsbranschen. Opinionsundersökarnas prestige sjönk. I Amerika skämtade man friskt med dem: "Alla tror på opinionsundersökningar. Alla från mannen på gatan till president Thomas E Dewey." Opinionsjournalistiken drabbades hårt. Många tidningar sade upp sitt abonnemang på Gallups och andra företags pressmeddelanden. Det

24 Vad tycker folket?

hände inte bara i USA. Även Svenska Gallupinstitutet fick lida för de amerikanska opinionsundersökarnas missgrepp. Många svenska tidningar slutade köpa Svenska Gallups opinionsjournalistik efter 1948. Man kunde ju inte lita på resultaten.

En positiv effekt av missen 1948 var att opinionsundersökarna stämde ned tonen en aning. George Gallup blev hädanefter mycket försiktigare. I 1952 års presidentval vågade han inte förutse någon segrare. Opinionsundersökningarnas begränsningar och potentiella felkällor betonades mer i pressmeddelanden.

En annan effekt var att kvotaurvalen råkade i vanrykte. De statistiska sannolikhetsurvalen, som är mer kostnadskrävande men som i långa loppet ger säkrare resultat, fick ett uppsving. Allt fler opinionsinstitut gick över till att utnyttja sannolikhetsurval under 1950- och 1960-talen. Men kvotaurvalen har inte försvunnit. De används t ex än i dag av vissa opinionsinstitut i England. I Frankrike utnyttjar de stora instituten så gott som enbart kvotaurval. Diverse praktiska och juridiska omständigheter gör det mycket dyrt att dra sannolikhetsurval i Frankrike.

Opinionsundersökningsbranschen hämtade sig långsamt under 1950- och 1960-talen. Några misstag i stil med 1948 års lyckades man i stort sett undvika. Tilltron till de politiska opinionsmätningarna steg igen.

Men år 1970, när förtroendet för opinionsundersökningarna tycktes vara återställt, slog ånyo valprognoserna helt fel. Denna gång var det de engelska opinionsinstituten som dabbade sig.

Redan vid 1966 års parlamentsval hade de flesta engelska institut överskattat Labours röstandel i sina prognoser. Men det uppmärksammades föga. Institutet hade hållit på rätt segrare. Den turen hade de inte 1970. Fyra av de fem ledande engelska opinionsinstituten hade Labour som vinnare i sina slutprognoser. Gallup förutsåg en labourseger med 7 procent över de konservativa, National Opinion Polls (NOP) gav segern till Labour med 4 procent, Harris förutsade en marginal på 2 procent till Labours fördel, Marplan hade Labour som vinnare med 9 procent. Ett institut, Opinion Research Centre (ORC), publicerade på själva valdagen en mätning som visade att det konservativa partiet ledde med 1 procent. Resultatet publicerades i den konservativa tidningen Evening Standard. Men inte ens Evening Standards egen politiske kommentator trodde på undersökningen. Han förutsåg liksom alla andra en klar Labourseger.

Valutslaget kom som en fullständig överraskning för alla. En Gallupundersökning dagarna innan valet visade att 65 procent av väljarna trodde Labour skulle vinna. Edward Heath och The Conservative Party vann med 46,2 procent av rösterna mot 43,8 procent för Labour. Segermarginalen för de konservativa blev hela 2,4 procent.

De engelska opinionsinstituterna tog misslyckandet mycket allvarligt. En mängd undersökningar har sedan dess genomförts för att utröna vad som gick snett. Alla studier har i stort sett kommit till samma resultat. Opinionsinstituterna slutade intervjua för tidigt. De missade en relativt kraftig opinionssvängning till de konservativas fördel under valkampens tre–fyra sista dagar. ORC som lyckades förutse rätt segrare var det institut som genomförde intervjuer närmast valdagen. Hans Zetterberg, som i en vetenskaplig uppsats analyserat sina engelska kollegors missgrepp, anser att ytterligare två omständigheter bidrog till felprognoserna. De engelska instituten hade inte utvecklat några bra metoder för att på partier fördela intervjupersoner som var obestämda eller tveksamma. Vidare missade tre av fem institut att göra korrigeringar för valdeltagandet. Mellan 80 och 90 procent av de intervjuade engelska väljarna 1970 uppgav att de sympatiserade med något av partierna, men endast 72 procent gick och röstade på valdagen.

Opinionsinstitutens urvalsmetoder frikändes i alla undersökningar. ORC som lyckades bäst använde kvotaurval. Huvudförklaringen till 1970 års misslyckande i England är densamma som för 1948 års i USA. Opinionsundersökarna slutade intervjua för tidigt och missade därigenom en sen opinionssvängning. Denna slutsats är inte ovälkommen bland opinionsundersökare. Det var inget fel på deras mätinstrument. De slutade bara använda det för tidigt.

Vilka effekter har opinionsundersökningar?

Politiker är rädda för att resultat från opinionsmätningar påverkar människor. Partier som går framåt i undersökningarna gynnas. Väljare dras till framgångsrika partier och politiker. Denna tro att framgång föder framgång i opinionssammanhang är mycket vanlig bland journalister och politiker och har förföljt opinionsundersökare ända sedan 1930-talet.

– Vi tog åtminstone död på teorin att publicering av opinionssiffror

ger upphov till en framgångseffekt, brukade amerikanska opinionsundersökare trösta sig med efter 1948 års misslyckade prognoser. Dewey förlorade ju trots våra insatser.

Men teorin om en framgångseffekt lever trots allt vidare. Misstanken att en sådan effekt kan finnas är en av orsakerna till att publiceringsförbud för opinionsundersökningar i samband med val nyligen har införts i Frankrike och Spanien. I Frankrike är det förbjudet att publicera politiska sympatimätningar sista veckan före ett val. I Spanien gäller ett motsvarande förbud för valkampanjernas fyra sista dagar.

Det har bedrivits en del forskning kring problemet och de resultat som finns från framförallt England och USA tyder på att eventuella effekter på människors partisympatier av att opinionssiffror publiceras är mycket små. Debatten har nog koncentrerats kring fel fråga.

Det är inte risken för att människor skall byta partipreferenser på grund av resultaten i väljarbarometrarna som är det stora problemet. Människors partisympatier är ofta djupt förankrade. De ändras inte över en natt bara därför att något parti råkat gå fram eller tillbaka någon procentenhet i en opinionsmätning.

Faran är inte att opinionsresultat påverkar människors partipreferenser utan att de påverkar deras röstning och det behöver inte vara samma sak. Man kan sympatisera med ett parti men rösta med ett annat av taktiska skäl. Många valsystem är utformade så att väljare som vill maximera sitt inflytande måste rösta taktiskt och inte alltid på det parti som ligger hjärtat närmast. Fyraprocentsspärren i Sverige har t ex under 1970-talet lett till att väljare som sympatiserar med kds röstat med något borgerligt parti istället när de upptäckt att partiet inte skulle klara spärren. Samma fenomen har troligen gynnat vpk ibland. Socialdemokrater på vänsterkanten i partiet har stött vpk för att garantera att kommunisterna inte slås ut ut riksdagen och därigenom försvåra möjligheterna att bilda en socialdemokratisk regering. I England, som har majoritetsval i enmansvalkretsar, har det lilla liberala partiet under 1970-talet drabbats hårt av att väljarna tvingats taktikrösta.

Taktikröstning existerade innan opinionsundersökningarna var uppfunna. Om man vill minska den skall man ändra på valsystemen inte skylla på opinionsmätningarna. Förekomsten av opinionsresultat (förutsatt att de inte är helt felaktiga) förbättrar människors möjligheter att rösta taktiskt korrekt.

Det finns andra politiska attityder som inte är lika svårpåverkbara som partisympatier, t ex inställning i olika sakfrågor och uppfattningar om partiledare, som förmodligen är mer känsliga för vad opinionsmätningar visar. Det är ju alltid lättare att tycka som majoriteten gör. Det krävs mer att tillhöra en minoritet. Tveksamma människor kan påverkas om de får reda på vad andra människor som de identifierar sig med anser. Opinionsresultat som visar vad t ex de flesta LO-medlemmar, läkare eller kvinnor tycker i en fråga kan hjälpa tveksamma LO-medlemmar, läkare och kvinnor att bestämma sig. En påverkan av detta slag behöver inte uppfattas som illegitim. Opinionssiffror ger människor ett beslutsunderlag som ofta är bättre än det de skulle ha om de tvingades gissa vad andra människor tycker.

På detta område finns det mycket lite forskning. Vi vet att olika gruppojaliteter spelar en viktig roll för åsiktsbildning men vi vet föga om i vilken utsträckning opinionsundersökningsresultat bidrar till att informera människor om vad olika grupper tycker och tänker eller om det är andra informationskanaler som betyder mest.

Politiker är av förståeliga skäl mest intresserade av opinionsundersökningarnas eventuella inverkan på väljarnas åsikter och beteende. Men de största effekterna av opinionsmätningar skall nog inte sökas bland väljarna. De finns istället på andra nivåer i det politiska systemet. Opinionsundersökningarnas inverkan på journalisterna och den politiska debatten i massmedia uppmärksammas alldeles för lite i debatten. Samma sak gäller opinionsmätningarnas påverkan på politikernas stämmningsläge och partiernas val av strategi.

Opinionsundersökningar har kommit att spela en allt större roll i den politiska debatten. Partiernas upp- och nedgångar på väljarbarometrarna har blivit hett nyhetsstoff. Ledarskribenter skriver allt mer om partisympatier och partiledarnas popularitet. Det finns en risk att sakargumenten kommer i skymundan, att de ersätts av opinionsargument och spännande procentsiffror. Opinionsresultat är förföriska. De är till synes mycket exakta och de är nästan alltid nyheter.

Det är ingen tvekan om att opinionsundersökare och beställare av åsiktsstudier påverkar den politiska debatten. De är med och bestämmer vilka ämnen som skall debatteras. Om Sifo eller PUB släpper ut en undersökning om svenska folkets inställning till t ex skatter eller löntagarfonder leder det oftast till ledarkommentarer och intervjuuttalanden av olika politiker.

Men politiker är kanske den grupp som påverkas mest av opinions-

resultat. Valarbetare och kandidater blir nedstämda när det går dåligt i opinionsmätningar. De blir pessimistiska och förlorar kanske lusten att kämpa vidare. Om det däremot går bra på väljarbarometrarna stiger entusiasmen och valarbetet går lättare. Sådana här effekter av opinionsmätningar, som diskuteras mycket i USA, är viktiga därför att de indirekt kan påverka valresultaten.

Politiska partier utnyttjar opinionsundersökningar för att lägga upp sin strategi. På detta område är opinionsmätningarnas betydelse oomstridd. Upp- och nedgångar på väljarbarometrarna påverkar partiernas framtoning och kampanjuppläggningar. Ett exempel är folkpartiets ändrade strategi mitt under valrörelsen 1979. Man började valrörelsen med en låg profil och med Ola Ullsten spelande rollen som regeringschef i Stockholm och ansvarig för landet. Sifos dåliga augustisiffror för folkpartiet tvingade emellertid fram ett hastigt byte av taktik. Folkpartiets profil måste markeras. De liberala idéerna hade kommit bort. De måste fram i valrörelsen. Ola Ullsten kunde inte bara sitta i kanslihuset. Han måste ut på gator och torg och visa att folkpartiet ville något eget. Ola Ullsten försökte använda den typ av strategi som president Carter senare använde i primärvalskampanjen 1980 i USA – att sitta i maktens centrum och verka upptagen med att styra landet. Skillnaden var bara att Ullsten inte hade någon gisslan i Iran att luta sig emot.

Den kanske viktigaste frågan av alla är vilken roll opinionsundersökningarna spelar för den politiska demokratin. En gång i tiden, på 1930- och 1940-talen, var många debattörer mycket optimistiska när det gällde den betydelse opinionsstudier kunde få för demokratin. De skulle kunna utnyttjas som ett slags folkomröstningar och öka folkets inflytande. Alva Myrdal tillhörde de politiker som hade en mycket förhoppningsfull inställning till opinionsundersökningarnas framtida roll. De skulle komplettera den representativa demokratin med ett direktdemokratiskt inslag.

Idag har ingen så oskuldsfulla förhoppningar om opinionsundersökningarna. En kritisk bedömning har blivit vanligare. Opinionsmätningar ses ofta som manipulationsredskap som stärker de grupper i samhället som har makten.

Opinionsundersökningarna började som oskyldig underhållning i tidningar och tidskrifter. Så småningom kom de att tas på allvar av politikerna. Idag utgör de en betydelsefull del av det politiska spelet. Att kunna förutsäga och styra opinionen är att ha makt. Folkviljan

förmedlas allt oftare genom opinionsmätningar. Därför blir denna bok om opinionsundersökningar – vilka som gör dem, hur de görs och hur de används – också en bok om ett viktigt demokratiskt problem.

2. Staten och opinionsundersökningarna

Det var i början av 1970-talet som riksdagen beslöt att låta statistiska centralbyrån (SCB) göra regelbundna mätningar av väljarnas partisympatier. Men redan långt tidigare hade man i riksdagen diskuterat huruvida staten borde befatta sig med opinionsundersökningar.

År 1947 motionerade ett antal socialdemokrater om att inrätta ett offentligt forskningsinstitut för opinionsundersökningar. Det var första gången som ett sådant förslag väcktes. Motionen gick inte igenom. Den diskussion som då fördes är ändå intressant att studera i efterhand. Det fanns nämligen delade meningar huruvida staten skulle utföra politiska opinionsundersökningar eller ej.

Till grund för motionen låg ett missnöje med det då dominerande företaget inom opinionsundersökningsbranschen, Svenska Gallupinstitutet. Företaget hade, menade motionärerna, ”i flera sammanhang ådragit sig anmärkningar, som allvarligt rubbat förtroendet för dess undersökningar”. Gallupinstitutet påstods ha organiserat undersökningar på ett sätt som varit ägnat att få fram för beställarna önskvärt resultat. Företaget ansågs också stå i ett beroendeförhållande till penningstarka kunder. Man gav exempel på ledande frågor och fall där undersökningsresultat hållits hemliga därför att resultaten inte passat beställarnas syften. Man menade att Dagens Nyheter utfärdat publiceringsstopp för en undersökning som visade att allmänheten hade en övervägande positiv inställning till Per Albin Hansson.

Den socialdemokratiska motionen, som hade Rickard Lindström som första namn i första kammaren och Thorvald Ekdahl som första namn i andra kammaren, kom till slutsatsen att det inte var lämpligt att kommersiella företag ensamt utförde denna typ av undersökningar. I argumenteringen fanns också en positiv värdering av opinionsundersökningarnas roll i den politiska demokratin. Slutsatsen blev dock att verksamheten med opinionsundersökningar borde saneras:

Det synes oss, som en sådan sanering skulle åstadkommas på bästa sätt, om det nuvarande kommersiellt organiserade opinionsinstitutet finge konkurrens från ett offentligt eller halvoffentligt undersökningsinstitut, som kunde anknytas till en statistisk eller socialvetenskaplig institution vid högskola eller universitet och dessutom borde ställas under en styrelse, vari bland annat olika folkliga organisationer skulle vara representerade.

När motionen utskottsbehandlades fick partier, myndigheter och organisationer möjlighet att yttra sig. Meningen bland remissinstanserna var splittrad. De tre politiska partier som avgav yttranden var skeptiska. Folkpartiet menade att "ett forskningsinstitut för opinionsundersökningar under statlig medverkan skulle komma att erhålla en så officiell karaktär att man finge räkna med en viss jämförelse mellan å den ena sidan folket i val och å den andra dylika opinionsundersökningar". Det ansåg folkpartiet vara olyckligt, politikerna skulle kunna bli bundna av opinionsundersökningarnas resultat. Också bondeförbundet var kritiskt. Opinionsmätningarna skulle få "en viss officiell prägel, vilket skulle vara olägligt ur skilda synpunkter". Sveriges kommunistiska parti delade i och för sig motionärernas kritik av Svenska Gallupinstitutet, men ansåg inte att det fanns skäl att inrätta ett offentligt institut.

Även andra remissinstanser var negativa. Svenska tidningsutgivareföreningen fann det olämpligt att staten medverkade i opinionsbildningen: "Denna bör inte vara statsdirigerad." Liknande synpunkter framfördes av Sveriges industriförbund, som i likhet med tidningsutgivarna avstyrkte motionen. Det företag som främst kritiserats, Svenska Gallupinstitutet, yttrade sig också över motionen. Gallupinstitutet motsatte sig tanken på en statlig konkurrent. En sådan skulle inte komma att arbeta på ekonomiskt likartade förutsättningar. "Opinionsundersökningarnas idé och framtidsutsikter skulle sannolikt allvarligt skadas om sådan konkurrens togs upp av ett halv- eller helofficiellt organ."

I Svenska Gallupinstitutets brev till utskottet lämnades i förbigående en intressant upplysning. Institutet bekräftade inte bara motionens uppgifter om att beställare stoppat publiceringen av vissa undersökningar. Dessutom avslöjade man att liknande händelser inträffat vid tre tidigare tillfällen. Våren 1942 ingrep informationsstyrelsen, det statliga censurorganet under andra världskriget, mot en artikel om lyssnandet på utländska radioprogram. Före valet 1944 underlät en tidning att publicera Gallups valprognos. Vid krigsslutet 1945

uppsköts, på hemställan av myndigheterna, publiceringen av en artikel om svenska folkets inställning till ett svenskt ingripande i Norge.

Med tanke på att statistiska centralbyrån 25 år senare blev den myndighet som fick i uppdrag att utföra de statliga partisympatiundersökningarna, är det ironiskt att notera att SCB år 1947 bestämt motsatte sig förslaget. "Ett statligt institut för opinionsundersökningar torde lika litet som ett enskilt sådant ha möjlighet att garantera vetenskapligt fullvärdiga undersökningsresultat." Det var enligt SCBs uppfattning "icke lämpligt att staten på sätt här föreslagits engagerar sig i undersökningar av här ifrågavarande beskaffenhet".

Det var sålunda en ganska blandad skara remissinstanser som gick emot tanken på att staten skulle börja göra opinionsundersökningar. Där fanns folkpartiet, bondeförbundet och kommunisterna, Svenska tidningsutgivarföreningen och Sveriges industriförbund samt inte minst den statliga centralmyndigheten på det statistiska området. Men det fanns också några som var gynnsamt inställda. Det var universiteten och den fackliga arbetarrörelsen.

Landsorganisationen instämde i de socialdemokratiska motionärernas kritik av Svenska Gallupinstitutets verksamhet. "Det har redan visat sig, att uppenbarligen missvisande undersökningsresultat spelat en viss roll i den politiska debatten." Den yttersta grunden till anmärkningarna var enligt LOs mening Gallupinstitutets kommersiella karaktär. Ett konkurrerande institut behövde därför inte bli ekonomiskt självbärande. "Tvärtom skall det förhållandet att institutet huvudsakligen arbetar med allmänna medel utgöra en garanti för dess objektivitet och vetenskapliga standard."

Universitetskanslersämbetet, som inhämtat yttrande från Uppsala universitet, Lunds universitet, Stockholms högskola och Göteborgs högskola, instämde i motionärernas krav på en utredning om att inrätta ett institut för opinionsundersökningar. I det yttrande som lämnades av humanistiska sektionen vid Uppsala universitet finns en principiellt intressant argumentering till förmån för förslaget. I skrivelsen, som författats av professorerna Rudolf Anderberg, Torgny Segerstedt och Herman Wold, sätts opinionsundersökningarna in i ett större historiskt perspektiv:

Intresset för opinionsundersökningar sammanhänger med samhällets fortskridande industrialisering och den rörlighet, som på grund av samfärdsmedlens utveckling och teknikens landvinningar blivit möjlig. Denna rörlighet har upplöst bestående gruppbyggnader, uppmjukat sociala normer och gjort

människornas inbördes relationer mera svårbestämbara. Därtill kommer, att åsikter och ideologier genom t ex radions framväxt mycket snabbt sprida sig över landet. Vidare får man räkna med, att i det samhälle, som nu håller på att taga form, växer fram nya sociala institutioner, som verka bestämmande för vissa socialgruppers attityder och värderingar. Det är uppenbart, att det måste vara av ett stort samhällsintresse att dessa opinioner följas och med regelbundna mellanrum registreras. Det förefaller också troligt, att inom en icke alltför avlägsen framtid något organ tillskapas för undersökning av internationella opinionsströmningar.

Humanistiska sektionen i Uppsala spådde vidare att opinionsundersökningarna i framtiden skulle komma att öka i omfattning och betydelse. Universitetens synpunkter vägde tungt i utskottsbehandlingen. Både första och andra kammarens utskott tillstyrkte under enighet förslaget, även om man reserverade sig mot vissa av motionärernas argument.

Riksdagen hade emellertid en annan mening. I första kammaren avlogs utskottets och motionens förslag utan debatt. I andra kammaren leddes motståndet av socialdemokraten Emil Olovson i Västerås. Han kommenterade sarkastiskt att intresset för gallupundersökningarna var att betrakta som ren nyfikenhet:

Gallup samlar in byskvallret, och sådant äro ju alltid människor nyfikna på. Personligen har jag knappast träffat någon människa, som fäst avseende vid gallupundersökningarna. Några herrar i Amerika funno på, att man kunde tjäna pengar på undersökningar av detta slag. Och vad som sker därute i fråga om geschäft smittar av sig även hit. Därför ha några företagsamma herrar ordnat en sådan affär även här i landet. Det är klart att man kan skapa fram nyfikenhet – som här kallas intresse – omkring en dylik historia. Man kan tjäna pengar på den också. Någon nytta ha gallupundersökningarna väl i alla fall icke gjort hittills. Vad är då för mening i att staten skall lägga sig i den privata företagsamheten på detta område? Jag kan icke finna den ringaste mening i detta.

Det fanns ingen anledning alls att tillsätta någon utredning, menade Emil Olovson:

Denna kan ju i lyckligaste fall leda till att det icke blir något statligt gallupinstitut. I sämsta fall kan den leda till att man faktiskt skapar ett nytt statsorgan med nya tjänstemän av alla grader, av vilka de högsta få ordnar och de andra få medaljer. Ja, sådant kunde man roa sig med om vi hade övernog av arbetskraft i landet och om vi hade brist på utredningar, brist på folk som går med portfölj. Men vi ha ont om arbetskraft för produktivt arbete, och vi ha enligt min mening för många utredningar redan nu. Vi ha för mycket folk som går med portfölj. Här skulle naturligtvis bli det centrala

34 *Staten och opinionsundersökningarna*

institutet, som skulle befolkas med kvalificerat folk, som bearbetade de inkomna svaren, och fältmän från Smygehuk till Kilpisjärvi, som samlade in uppgifterna. Det hela är, mina herrar, så fullkomligt uppåt väggarna och meningslöst, att jag icke orkar tala om det längre.

Uppenbarligen gjorde Olovsons inlägg ett djupt intryck på de närvarande riksdagsledamöterna. Hans anförande åtföljdes av massiva instämmanden, från närmare bestämt 21 ledamöter, representerande samtliga fyra stora partier.

En annan talare som också vände sig mot motionärerna och utskottet var kommunisten Knut Senander:

Även om vi sålunda äro helt överens med motionärerna i deras kritik av gallupinstitutet kunna vi ändock inte acceptera deras förslag om ett statligt sådant institut. Vi ha nämligen den uppfattningen, att en dylik institution, betald av staten och självfallet under statens kontroll – något annat kan man ju inte gärna syfta till – skulle kunna utnyttjas av en regering i syfte att forma och vilseleda opinionen i en riktning, som tjänar denna regerings politiska syften. Liksom de privata intressenterna nu kunna beställa förmånliga gallupundersökningar, d.v.s. förmånliga med hänsyn till deras intressen, kan en regering dirigera ett sådant statligt gallupinstitut i enlighet med sina önskemål.

Senander delade inte de socialdemokratiska motionärernas positiva syn på staten. Han var skeptisk till att staten skulle förses med ytterligare ett maktinstrument för att kontrollera medborgarna.

Trots den positiva utskottsbehandlingen förlorade de socialdemokratiska motionärerna. Man fick inte ens med sig det egna partiets riksdagsledamöter. I både första och andra kammaren avslogs förslaget utan votering. Det skulle dröja två årtionden innan tanken på statliga opinionsundersökningar åter togs upp i riksdagen. Det bör dock sägas att utvecklingen på sitt sätt ändå gick motionärerna till mötes. Visserligen inrättades inget särskilt forskningsinstitut för opinionsundersökningar, men många enskilda universitetsinstitutioner kom från 1950-talet och framåt att flitigt använda intervju- och enkätmetoder i den samhällsvetenskapliga forskningen.

Det dröjde tjugo år innan riksdagen ånyo berörde statens förhållande till opinionsundersökningarna. Socialdemokraten Kaj Björk väckte 1967 en fråga om behovet av statlig tillsyn och kontroll av privata opinionsmätninginstitut, som anlätades av statliga institutioner och organ. Björk menade att det privata vinstintresset kunde locka till val av metoder som minskade undersökningskostnaderna

och därmed tillförlitligheten hos resultaten. I sitt svar gav statsminister Tage Erlander ingen antydan om att han kunde tänka sig någon form av statlig kontroll av de privata instituten. Problemet borde bland annat lösas av att SCB numera kunde åta sig flera uppdrag. Statliga myndigheters och utredningars önskemål om intervjuundersökningar kan nu i större utsträckning än tidigare tillgodoses av SCB, sade Tage Erlander.

År 1968 begärde SCB att få starta löpande mätningar av väljaropinionen. Regeringen stödde förslaget och begärde i budgetpropositionen 1969 att SCB skulle få 200 000 kronor för att utveckla metoder för politiska opinionsundersökningar. Den här gången var riksdagen mindre rädd för statliga opinionsundersökningar. Förslaget gick igenom. Det innebar emellertid inte att SCB fick klartecken att starta några reguljära opinionsmätningar. Tanken var i stället, vilket påpekades i statsutskottets utlåtande, att de politiska partierna så småningom skulle börja beställa partisympatiundersökningar av SCB. SCB skulle bara bedriva utvecklings- och metodarbete så att man så småningom kunde åta sig sådana beställningar.

Ett annat förslag om att en särskild kommitté skulle tillsättas "för att ansvara för ledningen av politiska opinionsundersökningar" föll däremot. Det hade lagts fram i en motion av socialdemokrater och centerpartister. I första kammaren var Sten Andersson (s) första namnet bland undertecknarna. Bakom motionen i andra kammaren stod Kurt Hugosson (s), Arne Gadd (s) och Sten Wahlund (c). Kommittén skulle, enligt förslaget, bestå av representanter för SCB och de fem riksdagspartierna. Riksdagsmajoriteten ansåg dock att det räckte att SCB i vanlig ordning fick förvalta anslaget.

Vid riksdagen 1970 återkom kravet att staten borde bygga upp ett system med kontinuerliga politiska opinionsundersökningar. Denna gång hade motionen undertecknats av socialdemokraterna Sten Andersson, Ove Karlsson, Arne Gadd, Kurt Hugosson och Olle Svensson. Återigen var det ett missnöje med de kommersiella opinionsinstituten som låg bakom förslaget. Man tog upp exempel från valrörelserna 1964 och 1968. Publiceringen av resultat från opinionsundersökningar hade sannolikt påverkat resultaten, hävdade man.

I remissbehandlingen var det ingen som direkt avstyrkte förslaget. Två remissinstanser, Sveriges Radio och Sifo, slog dock ner på en oklar formulering i motionen, vilken kunde tolkas som att något slags monopolinstitut skulle upprättas. Något sådant var dock aldrig av-

sett. Sifo påpekade också syrligt att det tycktes finnas en uppfattning att SCB hade speciell expertis för undersökningar inom statsvetenskapens och den politiska sociologins område. Sifo menade också att samhällsvetenskapliga forskningsrådet borde få yttra sig innan man gav mer pengar till SCB.

Statsutskottet tillstyrkte motionen och riksdagen beslöt i maj 1970 att uppdra åt SCB att börja genomföra "vetenskapligt korrekta politiska opinionsundersökningar". Beslutet var inte enhälligt. Moderaterna var kritiska och röstade nej. Ett argument mot förslaget var "den antydning till monopolisering" som fanns i motionen. Invändningen var dock inte särskilt tung; någon avsikt att förbjuda de privata instituten hade aldrig funnits och utskottsmajoriteten hade också uttryckligen slagit fast att förslaget inte innebar att SCB skulle ges monopolställning på området. Men moderaterna anförde även andra skäl mot tanken på statliga opinionsundersökningar. Ethel Florén-Winther (m) ansåg att det vore olyckligt om dessa undersökningar fick en officiell prägel. I hennes inlägg fanns också en principiell skepsis mot opinionsundersökningar. Mätningarna kan aldrig "ge en 100-procentigt riktig bild av situationen" och de kan påverka politiskt handlande. Visserligen tänker partierna alltid på marginalväljargrupper, konstaterade Ethel Florén-Winther:

Men att bygga upp opinionsundersökningar som ett instrument som kan vara med och påverka också den politiska opinionsbildningen anser jag vara att gå för långt. --- Det enda tillfälle då man kan mäta opinionen är egentligen vid själva valet. Det är en riktig tingens ordning.

Trots moderaternas motstånd bestämde riksdagen att partisympati-mätningar skulle göras i statlig regi. Under budgetåren 1969/70–1971/72 hade SCB fått pengar för att utföra metodstudier. Hösten 1972 startade de reguljära undersökningarna.

Våren 1972 bröts återigen åsikterna i riksdagen. Denna gång var det en grupp centerpartister – Tage Sundkvist, John Ericsson och Stig Josefsson – som i en motion ville stoppa anslaget till SCBs partisympatiundersökningar. Centerpartisterna hänvisade till "att vi redan nu tillräckligt ofta får liknande undersökningar redovisade i massmedia".

Centermotionärerna menade också, utan att anföra några belägg, att partiledningarna alltid betraktat väljarbarometrar med viss skepsis: "Partier som har stark folkrörelseförankring och goda relatio-

ner mellan olika organisationsled har möjlighet att via rörelsen avläsa stämningarna.”

I omröstningen 1972 gick centerpartiet och moderaterna mot förslaget att låta SCB mäta väljaropinionen. SCB fick ändå pengarna, en miljon kronor för budgetåret 1972/73. En majoritet bestående av socialdemokraterna, folkpartiet och vpk röstade ja.

Under några år fick sedan SCB pengar till sina partisymptiundersökningar utan någon riksdagsdebatt. Men när den borgerliga trepartiregeringen tillträdde 1976 seglade nya orosmoln upp vid horisonten. I budgetpropositionen 1977 gavs SCB i uppdrag att lägga fram ett förslag om hur partisymptiundersökningarna i framtiden skulle kunna överföras från anslags- till uppdragsfinansiering. I klartext innebar detta att ekonomiministern Gösta Bohman ville spara pengar genom att skära ner på i hans tycke onödiga statistik. Under våren 1977 utförde SCB sitt uppdrag. Man kontaktade representanter för de politiska partierna, massmedia och den samhällsvetenskapliga forskningen för att höra om någon ville finansiera partisymptiundersökningarna. Resultatet av överläggningarna blev entydigt: alla önskade att undersökningarna skulle fortsätta, men ingen ville betala.

Trots detta besked återkom Gösta Bohman i budgetpropositionen 1978 och krävde att, om partisymptiundersökningarna skulle fullföljas, borde de överföras till SCBs uppdragsverksamhet. Trepartiregeringen var emellertid inte enig i frågan. Folkpartiet och centerpartiet ansåg att SCB även i fortsättningen skulle få statsanslag till sina opinionsmätningar. Men efter påtryckningar fick Bohman med sig sina regeringskollegor; i budgetpropositionen fanns inga pengar upptagna. Centerpartisten Rolf Örjes och folkpartisten Daniel Tarschys gick i riksdagen emot regeringen och lade fram en motion med förslag om anslag på 1,8 miljoner till SCBs partisymptiundersökningar. Även socialdemokraten Arne Gadd lade fram en motion med samma innebörd. Motionärerna menade att det inte var realistiskt att dagspressen eller de politiska partierna skulle överta finansieringsbördan. SCB-undersökningarna borde fortsätta, inte minst därför att det var angeläget att flera olika metoder prövades och att flera undersökningsserier publicerades.

I riksdagsdebatten bemötte moderaten Knut Wachtmeister detta argument. Det var, hävdade han, ingen konkurrens på lika villkor om SCB kunde utföra sina mätningar med statsmedel. På så sätt sned-

vrids konkurrensen: ”Det finns ett flertal fristående organ som utför partisympatiundersökningar. Jag kan nämna Sifo, som alla känner till, Testologen, IMU och en del andra företag. Dessutom företar som bekant Sveriges Radio regelbundna mätningar.”

Wachtmeisters uppgifter var inte korrekta. Varken Testologen, IMU eller ”en del andra företag” utförde vid denna tid partisympatiundersökningar. Både Daniel Tarschys och Björn Molin (fp) bemötte också det moderata argumentet. Just genom att ge anslag till SCB skulle mångfalden vidmakthållas och konkurrensen befrämjas, menade de.

Det kan synas märkligt att både de som försvarat och de som angripit de statliga opinionsundersökningarna har använt ett och samma argument: strävan efter ökad konkurrens. Anhängarna, socialdemokrater och folkpartister, har hävdad att mångfald är önskvärd: ju fler mätningar som görs, desto effektivare blir den ömsesidiga kontrollen. När Knut Wachtmeister i 1978 års debatt motsatte sig anslag till SCB, och i stället krävde uppdragsfinansiering, var det därför att konkurrensen skulle snedvridas om ett institut betalades av statsmedel: SCB skulle härigenom få en förmån jämfört med övriga institut. Debattörerna talade uppenbart om olika slags konkurrens. Folkpartiet och socialdemokrater avsåg tävlan och jämförelser mellan undersökningarnas *resultat*, medan moderater tänkte på opinionsinstitutens *marknad*. För att den moderata argumenteringen skall gå ihop måste man föreställa sig en situation av utbud och efterfrågan, där många företag konkurrerar om många kunder. Problemet är att varken antalet företag eller antalet kunder är särskilt stort.

I debatten deltog även C-H Hermansson (vpk). Det var första gången en kommunist i riksdagen debatterade frågan om statens förhållande till opinionsundersökningarna sedan Knut Senander år 1947 avvisat ett statligt engagemang med argumentet att staten inte borde ges ännu ett maktmedel att kontrollera medborgarna. Men nu var tonen en annan: ”Jag ser partisympatiundersökningarna som en service inte till partierna utan i främsta rummet till medborgarna. — — — Detta bör höra till den statistiska service som statsmakterna skall ge medborgarna. Det är alltså helt naturligt att SCB utför sådana undersökningar.”

I den efterföljande omröstningen stöddes Gösta Bohmans förslag enbar av de moderata riksdagsledamöterna och av tre centerpartis-

ter. Trepartiregeringen var oenig. Finansutskottet och riksdagsmajoriteten gick emot propositionen. Ett voteringsnederlag för den borgerliga regeringen var ett faktum. Resultatet blev att partisympatiundersökningarna kunde fortsätta att genomföras som tidigare.

Ett år senare, i mars 1979, upprepade riksdagen sitt ställningstagande. Folkpartiregeringens förslag att fortsätta SCBs partisympatiundersökningar godkändes och moderaternas reservation avvisades. I april 1980 beviljades anslaget utan debatt.

Även i andra sammanhang har opinionsmätningar skapat motsättningar mellan partierna. Frågan har gällt SCBs monopolställning som opinionsundersökare för statliga organ. Redan 1954 anbefalldes regeringen statliga myndigheter att anlita SCBs utredningsinstitut för olika statistiska undersökningar. Men det till trots fick privata opinionsmätningfirmor fortsätta att göra undersökningar på uppdrag av statliga organ. Men i början av 1976 skärptes reglerna. SCB gavs i praktiken monopol på rätten att utföra intervjuundersökningar för statliga myndigheter. Reglerna ändrades dock på nytt efter maktskiftet 1976. Den borgerliga trepartiregeringen upphävde förordningen; statliga organ tilläts återigen anlita privata institut för att göra opinionsundersökningar. I denna fråga var de borgerliga partierna enade.

Det första initiativet i riksdagen till statliga opinionsundersökningar togs år 1947 av enskilda socialdemokrater. Man fick stöd i utskottet, men förslaget att inrätta ett statligt institut för opinionsforskning mötte ingen förståelse från övriga riksdagsledamöter. Två årtionden senare återkom tanken i något mer blygsam utformning: SCB gavs anslag för att mäta väljarsympatierna.

Det är socialdemokraterna som hela tiden varit mest pådrivande. När partiets goda samarbete med Sifo bröts vid 1968 års val beställde man i stället ett antal egna undersökningar från SCB. Härifrån var steget inte långt till att kräva att staten skulle finansiera löpande partisympatiundersökningar. På så sätt skulle också Sifo få konkurrens.

Lika konsekvent som socialdemokraterna alltid stött anslagen till SCBs opinionsundersökningar, lika envetet har moderaterna motsatt

40 *Staten och opinionsundersökningarna*

sig tanken på statliga opinionsmätningar. Folkpartiet, centerpartiet och vänsterpartiet kommunisterna har för det mesta stött socialdemokraterna.

3. Den magiska felmarginalen

Resultat från opinionsundersökningar är alltid så exakta. Vi får veta att 62 procent av svenska kvinnor är emot en utbyggnad av kärnkraften eller att 46,5 procent av väljarna sympatiserar med socialdemokraterna. Siffror inger förtroende i vår kultur. De utgör en del av vår vardag och vi är vana att lita på dem. Och vår tillit minskar knappast när vi uppmanas att tolka resultaten försiktigt. Opinionsundersökarna försäkrar att de serverar oss sanningen, men med en liten felmarginal på 2 à 3 procent. Det gör ett ärligt intryck och en osäkerhet på några procent kan vi leva med.

Opinionsundersökare har varit framgångsrika. De har lyckats etablera sin verksamhet och få människor att tro på vad de gör. Deras ödmjuka påpekande att de inte är ofelbara har varit deras mest effektiva PR-trick. Uttolkare och siare får naturligtvis inte erkänna alltför stora brister. Ett litet skönhetsfel, helst något som kan mätas objektivt och exakt, vore idealiskt att ha tillhands. Speciellt om man kunde få debatten kring opinionsmätningarnas problem att cirkla kring den lilla skönhetsfläcken och undvika mer allvarliga felkällor.

Den statistiska felmarginalen är ett sådant idealiskt skönhetsfel. Den går att beräkna exakt och den blir sällan störande stor. Felmarginalen fungerar som en vetenskaplig gloria. Den skiner förföriskt kring resultaten och vänder bort blickarna från andra och mer besvärliga problem.

Spellet med felmarginalen är en förrädisk sifferlek. Den får oss att okritiskt acceptera huvudresultaten från olika opinionsundersökningar och endast reservera vår skepticism till några få procent upp eller ned. Och det är inte bra. Det finns många andra felkällor vid sidan av den statistiska osäkerheten som vi också borde vara vaksamma på.

Att mäta opinioner är vanskligt. Vi försöker ofta mäta sådant som inte kan iakttas direkt, t ex attityder, åsikter och engagemang, och då blir val av undersökningsmetod och mättekniker ofta avgörande för

resultaten. Intervjufrågor kan lätt manipuleras. Svaren påverkas av hur vi ställer frågorna.

En annan felkälla är intervjuarna. De är tränade att vara artiga och att inte säga emot undersökningspersonerna:

– Vad som än händer le och anteckna svaren noggrant, förmanar opinionsundersökarna innan de skickar ut sina intervjuare. Ett gott råd kan det tyckas, men tyvärr inte helt problemfritt. Undersökningspersoner som besöks av leende intervjuare blir naturligtvis oftast positivt stämde. Problemet är att de ibland kan bli alltför välvilligt inställda. Människor som hamnar i en intervjusituation försöker som regel vara vänliga och tillmötesgående. Det leder i många fall till att intervjupersoner försöker anpassa sina svar till vad de uppfattar att intervjuarna förväntar sig av dem. Och då mäter vi inte vad undersökningspersonerna verkligen tycker och tänker utan vad de tror är socialt acceptabla uppfattningar. Vid politiska opinionsundersökningar i känsliga frågor kan denna anpassningstendens få allvarliga konsekvenser. Vi får en allmän rättning mot mitten. Ytterlighetsåsikter blir felaktigt underrepresenterade i våra resultat.

Alla större intervjuundersökningar drabbas av bortfall. Det finns människor som inte ställer upp och låter sig utfrågas. Opinionsundersökare är rädda för stora bortfall. Det minskar förtroendet för resultaten och kan dessutom ge upphov till systematiska fel.

Allt fler människor har börjat säga nej till att ställa upp för intervjuer. I dagens Sverige är bortfall på 20–25 procent på grund av svarsvägran tämligen normalt. För tjugo år sedan ansågs bortfall på 5–10 procent som problematiskt höga. Då var intervjuvägran en sällsynthet. I dag har vi tvingats att acceptera stora bortfall och därmed också större risker för allvarliga snedvridningar i resultaten.

I jämförelse med alla dessa svårigheter är de statistiska problemen med urvalsdragning och felmarginaler oftast små. Det finns beprövad erfarenhet på området. Vi vet vad vi gör. De slumpmässiga felmöjligheterna kan inte elimineras helt, men de kan beräknas. Och det är viktigt. Vi kan därigenom ta hänsyn till hur osäkra våra resultat är vid slutsatsdragning och analys.

När det gäller de icke-statistiska felkällorna befinner vi oss på mindre fast mark. Forskningen har inte kommit så långt. Det är svårt att mäta intervjuareffekter eller inverkan av olika frågeformuleringar.

Vi kommer nu mer i detalj att gå igenom de svårigheter och

felkällor som är förenade med opinionsundersökningar. De minsta problemen är de som har att göra med de statistiska urvalen. Det är därför naturligt att börja med dem.

Olika urvalsmetoder

Ett urval behöver inte vara draget med någon slumpmässig metod för att vara användbart i vetenskapliga sammanhang. Praktiska och ekonomiska skäl tvingar oss ofta att arbeta med statistiskt sett bristfälliga urval. Men det händer också att samhällsforskare medvetet väljer att utnyttja material som inte dragits enligt någon teknik för sannolikhetsurval. Det är frågeställningarna eller problemen som måste styra vilka datainsamlingsmetoder som kommer till användning. När forskningsuppgiften kräver ett litet urval av undersökningsenheter är andra urvalstekniker än slumpmässiga ofta att föredra.

Det är lätt att finna exempel på samhällsvetenskapliga användningar av andra urval än sannolikhetsurval. Sociologer studerar svåråtkomliga grupper, som t ex knarkare och prostituerade, genom att använda sk snöbollsurval. Man startar med en undersökningssperson, t ex en narkoman, som ombeds att namnge andra narkomaner som sedan i sin tur tillfrågas om namnen på ytterligare andra narkomaner. På så sätt erhåller man efter ett tag en lista med namn som kan läggas till grund för en studie av narkotikamissbrukare. Med ett urval av detta slag kan vi naturligtvis inte beräkna några felmarginaler eller genomföra statistiska signifikansprövningar. Generaliseringsmöjligheterna blir begränsade. Resultatens giltighet måste testas genom att upprepa undersökningarna med nya urval.

När makarna Kinsey studerade människors sexualvanor kunde de inte använda slumpmässiga urval. De utnyttjade istället fångar i amerikanska fängelser som ställde upp frivilligt som försökspersoner. De flesta psykologiska teorier har på ett liknande sätt först testats på studenter som funnits tillgängliga och ställt upp mer eller mindre frivilligt för allehanda experiment.

Inom masskommunikationsforskningen arbetar man sällan med sannolikhetsurval av tidningar eller radio- och TV-program. Man gör istället medvetna urval styrda av forskningsbehoven. Skall man studera en valrörelse i pressen och har resurser för en undersökning av 20 tidningar under några veckor ger man inte gärna slumpen chansen

att välja ut vilka tidningar som skall analyseras. Då är det bättre att själv se till att urvalet verkligen innehåller de olika typer av tidningar som man vill ha med. Frågeställningarna får styra urvalet. Vill man t ex undersöka partipressen ser man till att tidningar som företräder olika politiska partier kommer med i urvalet.

Vid studier av fenomen på massnivå, där populationen omfattar tusentals eller miljoner människor, blir urval helt nödvändiga. Det är omöjligt att intervju 6 miljoner svenska väljare, för att inte tala om 150 miljoner amerikanska väljare. Folk- och bostadsräkningarna vart femte år är det närmaste man kommit en totalundersökning av befolkningen. De bygger på enkäter till hushållen och kostar väldiga summor pengar.

Urval av människor på massnivå bör dras enligt någon metod för slumpmässiga urval så att undersökningsresultatets säkerhet kan beräknas. I opinionsundersökningarnas barndom på 1930- och 1940-talen arbetade man inte med sannolikhetsurval. Man utnyttjade i stället skvotaurval. George Gallup och Elmo Roper i USA, men även Svenska Gallupinstitutet här hemma, skickade ut sina intervjuare på gator och torg och till bostadskvarteren för att jaga människor med vissa karakteristika. Det gällde att fylla förutbestämda kvoter av t ex unga kvinnor, bilägare eller manliga arbetare.

Kvoternas storlek fastställde undersökningsinstitutet med hjälp av offentlig statistik. Vi vet t ex att det finns 50 procent kvinnor och cirka 13 procent gamla människor över 70 år i Sverige. Alltså ser vi till att vårt urval omfattar hälften kvinnor och 13 procent äldre människor. Opinionsundersökarna delade ut sina beting till intervjuarna och var noga med att kvoterna uppfylldes, men exakt vilka människor som intervjuades inom kvoterna var mindre väsentligt. Det fick intervjuarna ansvara för ute på fältet. Och det blev naturligtvis först och främst människor som ville ställa upp utan alltför handgripliga övertalningsförsök som intervjuades. I Amerika blev ofta människor från trevliga och säkra bostadsområden överrepresenterade, medan innevånare i de värsta slumområdena sällan kom med i kvotaurvalen.

Kvotaurval har emellertid en stor fördel. De förorsakar inga problem med bortfall. Kvoterna fylls och man har ett undersökningsmaterial. Å andra sidan vet man inte riktigt vad kvoterna fyllts med. Intervjuarnas frihet att välja intervjuoffer inom kvotaramarna ger tekniken dess flexibilitet men är samtidigt dess akilleshäl. Vi vet inte riktigt om diverse skevheter i urvalet av intervjupersonerna ligger

bakom våra ”intressanta” och ”överraskande” resultat eller om det är verkligheten vi avläser.

Ett kvotaurval är inte något sannolikhetsurval. Intervjupersonerna har inte valts ut enligt någon slumpmässig procedur där varje person har haft en känd sannolikhet att komma med i urvalet. Definitionen på ett sannolikhetsurval är just att varje urvalsenhet ges en känd, men inte nödvändigtvis lika stor, sannolikhet att bli inkluderad i urvalet. Ett kvotaurval uppfyller inte dessa krav. Vi kan därför inte beräkna några felmarginaler för resultat som bygger på kvotaurval. Det är endast för uppgifter från sannolikhetsurval som vi kan uttala oss om resultatens statistiska precision.

Kvotaurval fick dåligt rykte år 1948 när de stora amerikanska opinionsundersökningsinstituten förutspådde en säker seger för republikanen Dewey över demokraten Truman i presidentvalet. Valresultatet överraskade hela Amerika. Harry Truman vann relativt komfortabelt med 50 procent av rösterna mot 45 procent för Thomas Dewey. Övriga kandidater lyckades samla 5 procent av väljarna bakom sig.

George Gallup och hans kolleger blev utsatta för en hård kritik. De hade bidragit till att lura väljarna att tro att Deweys seger var klar. Republikanerna hade invaggats i säkerhet och inbillat sig att Truman var slagen. Kritiken riktade in sig på kvotaurvalen som man visste hade en viss tendens att gynna över- och medelklassväljare som i USA vanligen stöder republikanerna.

Resultatet blev att kvotaurvalen föll i vanrykte när det gäller studier av politiska fenomen. Praktiska metoder för dragning av sannolikhetsurval började utvecklas och tillämpas både i USA och i Europa. Under 1950- och 1960-talen blev slumpmässiga urval den dominerande tekniken vid studier av partisympatier och väljare. Kvotaurvalen lever emellertid kvar, främst inom marknadsundersökningsbranschen, vilket inte är så märkligt eftersom de är billiga och praktiska att administrera samtidigt som resultaten i praktiken sällan skiljer sig speciellt mycket från vad man skulle fått med sannolikhetsurval.

Metodstudier har visat att kvotaurval ofta är lika precisa som sannolikhetsurval förutsatt att man definierar någorlunda relevanta kvoter. Domen över kvotaurvalen 1948 var kanske förhastad och orättvis. Den största boven 1948 var inte kvotaurvalen utan att man slutade intervjua alltför tidigt före valdagen.

Sannolikhetsurval

Samtliga ledande svenska opinionsundersökningsinstitut använder numera sannolikhetsurval. Det innebär emellertid inte att de utnyttjar samma metoder för urvalsdragningen. Det finns flera olika tekniker som kan användas. Praktiska och ekonomiska skäl har gjort att en mängd olika varianter av slumpmässiga urval har utvecklats. Statistiska läroböcker brukar urskilja tre huvudtyper av urval: Obundna slumpmässiga urval, stratifierade urval och grupp- eller klusterurval. När dessa grundtekniker för urvalsdragning kombineras på olika sätt talar man om två- eller flerstegsurval.

Den grundläggande metoden för dragning av sannolikhetsurval är den som används för *obundna slumpmässiga urval* (förkortas ofta till OSU). Samtliga undersökningspersoner skall ha samma sannolikhet att komma med i urvalet. En lista eller förteckning över undersökningspersonerna måste finnas, annars kan ett obundet slumpmässigt urval inte dras. Det praktiska urvalet av intervjupersoner kan ske på flera olika sätt. Gemensamt för dem alla är att ett lottningsförfarande används. Yrkesstatistikerna arbetar numera med slumpmässiga generatörer eller slumpmässiga tabeller. De drar inte nummerlotter ur en hatt även om det i teorin skulle gå lika bra.

Ett obundet slumpmässigt urval har många tilltalande egenskaper. Det är intuitivt lättförståeligt och de statistiska formler som används för felmarginalen och andra mått är mer hanterbara än de formler som man råkar på när man arbetar med andra urvalstyper.

Nackdelarna är i huvudsak två och gäller den statistiska precisionen och ekonomin. Ett obundet slumpmässigt urval är sällan det bästa tänkbara urvalet om man tänker på precisionen i resultaten. Det kan oftast förbättras genom sk *stratifiering*, som innebär att undersökningspopulationen först delas in i flera mindre grupper (strata) och inom var och en av dessa dras sedan obundna slumpmässiga urval. Region, kön och ålder är vanliga stratifieringskriterier vid opinionsundersökningar. Vi vet hur befolkningen är fördelad över landet, hur åldersfördelningen ser ut och att det finns ungefär lika många män som kvinnor. Genom att stratifiera urvalet utifrån dessa kriterier garanterar vi att vi får med rätt andel kvinnor, unga människor och tex norrlänningar.

Ett stratifierat urval har vissa likheter med ett kvota-urval. I båda fallen ser vi till att speciellt definierade grupper i populationen kom-

mer med i undersökningsmaterialet i sina rätta proportioner. Men skillnaden är avgörande. I ett kvotaurlval bestämmer intervjuarna vilka individer som skall intervjuas medan slumpgeneratorn avgör vilka som skall utfrågas när vi använder stratifierade urlval med obundna slumpmässiga urlval inom strata.

Stratifieringen ökar den statistiska säkerheten eftersom vi inte låtit slumpen spela helt fritt. Vi har sett till att vissa grupper i undersökningspopulationen blivit proportionellt riktigt representerade i urlvalet. Ett obundet slumpmässigt urlval på 1000 personer ger sällan exakt 500 kvinnor och 500 män. Om det är viktigt för en undersökning att könsfördelningen i urlvalet är riktig vinner man precision i resultaten om man definierar män som ett stratum och kvinnor som ett annat och sedan väljer ut 500 kvinnor och 500 män med hjälp av metoden för obundna slumpmässiga urlval.

En stratifiering är endast effektiv när de variabler man stratifierar utifrån har ett relativt starkt samband med det man undersöker. Det är t ex ingen större vinst att stratifiera för kön vid partisympatiundersökningar i Sverige. Svenska män och kvinnor röstar vanligen på samma sätt när det gäller partival. En regional stratifiering kan däremot vara användbar. Det finns rätt markanta regionala variationer i partisympatierna i Sverige. De borgerliga partierna har t ex alltid varit starka i västsverige medan socialdemokraterna och kommunisterna alltid haft sina starkaste fästen i Norrland.

Befolkningens fördelning på de variabler som man vill utnyttja som stratifieringskriterier måste vara känd. Dessutom måste individerna lätt kunna urskiljas. Detta innebär att vi i praktiken är begränsade till befolkningsegenskaper som gjorts till föremål för offentlig statistik, vilket är ett problem. De klassiska stratifieringskriterierna kön, ålder, region osv är ofta irrelevanta som stratifieringsvariabler i samhällsvetenskapliga sammanhang. De uppvisar inga samband med det som undersöks. Däremot kan det finnas andra variabler som t ex samhällsklass eller utbildning, som skulle vara användbara som stratifieringskriterier men där offentlig statistik saknas eller där individerna är svåra att avgränsa.

En stratifiering är mest effektiv om den byggs in i själva urvalsdragningen. Man skall först definiera strata och sedan dra individerna inom grupperna. Av olika skäl kan det inte alltid göras. I länder med sämre offentlig statistik än i Sverige kan det t ex vara mycket kostsamt att upprätthålla förteckningar över hela befolkningen. I sådana

fall kan man utnyttja en sk efterstratifiering i stället. Man justerar i efterhand eventuella snedvridningar som slumpen har åstadkommit. Om vi får 250 män i stället för de förväntade 500 i ett obundet slumpmässigt urval om 1000 individer ger vi de 250 undersökta männen vikten 2 medan de 750 intervjuade kvinnorna får vikten 2/3. På så sätt kompenserar vi det skeva urval som slumpen gav oss.

Efterstratifiering är ett statistiskt reparationsverktyg som kan användas om vi har kunskap om en variabls fördelning i populationen och har registrerat undersökningspersonernas värden på variabeln i fråga. Den är effektiv om stratifieringsvariabeln är korrelerad med det man undersöker annars är den onödigt och kostar bara tid och pengar.

Den ena nackdelen med obundna slumpmässiga urval är således att de oftast ger slumpen alltför fritt spelrum. De bör kompletteras med olika stratifieringar för att göra resultaten säkrare. Men det kostar pengar. Man får inte ökningen i statistisk precision gratis.

Den andra nackdelen med obundna slumpmässiga urval gäller ekonomin. Ett obundet slumpmässigt urval med besöksintervjuer blir dyrt och svåradministrerat. Alla undersökningspersoner har samma chans att komma med i urvalet oavsett var de bor. Den geografiska spridningen blir stor. Tidsåtgången per intervju och kostnaderna för långa resor blir höga.

För att hålla nere kostnaderna och inte behöva skicka intervjuare till varje vrå av Sverige kan man kombinera ett obundet slumpmässigt urval av undersökningspersoner med ett *klusterurval* av tex kommuner efter postnummerområden. Man drar då först ett antal kommuner. Inom de utvalda kommunerna dras sedan intervjupersonerna med hjälp av tekniken för obundna slumpmässiga urval. Man talar i detta fall om ett tvåstegsurval – först väljs kommunerna ut slumpmässigt och sedan undersökningspersonerna inom kommunerna.

I länder, som tex USA, där befolkningen inte finns registrerad på lätt åtkomliga databand, måste man arbeta med komplicerade flerstegsurval för att få fram användbara och ekonomiska urval. I Amerika använder man sk "area sampling" (områdesurval), vilket innebär att man först väljer ut ett antal län (counties) och inom länen ett antal samhällen och inom samhällena några kvarter och inom kvarteren ett antal hus eller lägenheter och till sist i husen väljs intervjupersonerna ut genom en lottningsprocedur. Resultatet av denna stegvisa urvalsprocess blir ett sannolikhetsurval.

I Sverige behöver man inte konstruera så komplicerade urval. Hela den svenska befolkningen finns registrerad med födelseår, namn, adress och andra uppgifter på databand som aktualiseras varje vecka. Det är administrativt lätt att dra urval med hög kvalitet i Sverige. Obundna slumpmässiga urval med stratifiering för några bakgrundsvariabler är enkla att ta fram. Man är inte tvingad att utnyttja flerstegs klusterurval som ger en sämre statistisk precision.

Det är ekonomiska överväganden som ligger bakom att klusterurval används i Sverige. Sifo utnyttjar t ex ett tvåstegs klusterurval vid besöksintervjuer. Man använder ett sk basurval med 380 postnummerområden som en gång i tiden drogs slumpmässigt. Inom detta urval väljs sedan varje vecka de 500 personer ut som Sifo intervjuar. Sifos stab av intervjuare bor inom eller i närheten av de 380 postnummerområdena. På så sätt hålls resekostnaderna nere och lokalkännedomen blir stor. Det är viktigt att komma ihåg att olika former av flerstegs klusterurval alltid ger upphov till osäkrare statistiska resultat än jämförbara urval som dragits som obundna slumpmässiga urval.

Urvalets storlek och felmarginalen

De allra flesta urval som används för politiska opinionsmätningar omfattar mellan 1 000 och 3 000 intervjupersoner. Sifo besöksintervjuar t ex cirka 1 000 svenska väljare varje månad och frågar om deras partisympatier. I andra länder, som t ex USA med över 200 miljoner innevånare eller i Frankrike med ungefär 50 miljoner innevånare, arbetar också gallupinstitutet och andra opinionsmätare med samma storlek på urvalen. Det typiska urvalet för undersökningar av partipreferenser på väljarnivå omfattar idag över hela världen 1 000–1 500 intervjuer. Statistiska centralbyrån är tämligen unik när den utnyttjar ett så stort urval som 9 000 personer för att mäta väljarnas partisympatier.

Det kan vara svårt att förstå att ett så litet urval som 1 000 personer kan räcka för att representera miljoner människor. Och varför är inte urvalen större i USA med över 200 miljoner innevånare än i Sverige med 8 miljoner? Det sunda förnuftet säger att den statistiska precisionen hos ett urval om 1 000 svenskar borde vara bättre än hos ett motsvarande urval om 1 000 amerikaner. Felmarginalen måste väl bli mindre för det svenska urvalet?

Svaret på alla dessa skeptiska frågor finns att få i den statistiska urvalsteorin som i sin tur bygger på den allmänna sannolikhetsläran. Ämnet blir snabbt komplicerat och det kräver intresse och kanske också en medfödd kärlek till siffror och problem för att bli riktigt njutbart. Vi skall här helt kortfattat beröra några grundbegrepp och koncentrera oss på hur man beräknar den magiska felmarginalen. Vad är det för faktorer som påverkar dess storlek? Den frågan är också intimt förbunden med frågan om hur stora urval behöver vara för att ge säkra resultat.

Vi utgår ifrån ett konkret exempel. Låt oss säga att vi vill mäta andelen socialistiska och andelen borgerliga partisympatier i Sverige. Vi drar ett obundet slumpmässigt urval på 1 000 väljare och frågar om partipreferenserna. Antag att det i verkligheten väger exakt jämnt mellan blocken när vi gör vår undersökning. Det är inte säkert, ja knappast ens troligt, att vårt urval kommer att omfatta 500 socialistiska och 500 borgerliga sympatisörer. Det kan komma att omfatta t ex 450 socialister och 550 borgerliga väljare eller 520 socialister och 480 borgerliga väljare. Däremot är det mindre troligt att urvalet kommer att innehålla t ex 350 socialister och 650 borgerliga sympatisörer. Sannolikheten för ett så snett urval är mycket liten. Färre än ett urval på tiotusen får en 350–650 fördelning om sanningen är en 500–500 fördelning.

Med hjälp av sannolikheteorin kan man beräkna hur stor risken är att ett urval hamnar snett. Om vi drog, inte ett urval om 1 000 personer utan flera stycken – helst tusentals – och registrerade andelen socialister varje gång skulle de allra flesta urvalen innehålla omkring 50 procent socialister. Procenttalen skulle i allmänhet ligga ganska nära det sanna värdet.

Några urval skulle innehålla färre än 47 procent socialister (ungefär 3 urval av 100) medan mycket få urval skulle vara så skeva att andelen socialister understeg 45 procent (färre än 1 urval av 100).

Om vi tog procentandelen socialister från våra tusentals mätningar och prickade in dem i ett diagram skulle resultatet bli en symmetrisk kurva, formad som en kyrkklocka, med de flesta urvalsmätningarna koncentrerade kring kurvans mittpunkt, 50 procent, och allt färre ut mot kanterna. När urvalsstorleken är så stor som 1 000 personer kommer kurvan att anta en speciell form som inom statistiken kallas normalfördelad.

En normalfördelad kurva har många tilltalande matematiska egen-

skaper. Man kan t ex enkelt beräkna sannolikheten för att helt slumpmässigt få olika resultat när man arbetar med statistiska urval. Risken för att få ett urval med t ex färre än 47 procent socialister eller fler än 53 procent, dvs en felmarginal på ± 3 procent, är mycket liten. Av alla urval om 1 000 personer som dras i vårt hypotetiska Sverige kommer i långa loppet 95,45 procent att omfatta mellan 47 till 53 procent socialister om den sanna andelen är 50 procent socialister. Det säger oss sannolikhetsläran och formlerna för en normalfördelad kurva. För säkerhets skull har ambitiösa statistiker låtit datamaskiner dra tusentals experimenturval och testat resultaten, och de stämmer i praktiken också.

När man drar ett urval vet man på förhand vad sannolikheten är att resultatet skall hamna nära eller långt ifrån det sanna värdet. Sextio-åtta procent av alla urval med 1 000 svenskar kommer att innehålla mellan 48,5 och 51,5 procent socialister om det sanna värdet i befolkningen är 50 procent. Nästan alla urval – den exakta siffran är 99,84 procent – kommer att omfatta mellan 45 till 55 procent socialister. Det är svårt att hugga riktigt i sten och hamna mer än fem procent fel när urvalet är så stort som 1000 personer.

I verkligheten har vi inte tillgång till tusentals urval. Vi har ett. Och vi vet inte heller den sanna andelen socialister i befolkningen. Visste vi det skulle vi ägna oss åt något roligare än att dra urval och fråga ut människor om deras partisympatier.

Vi har ett urval med en viss andel socialister och vi vet inte om det är ett av de många urval som i teorin uppvisar resultat nära sanningen eller om det är ett av de få som kan leda oss helt fel. Hur stor är risken att just vårt urval tillhör den lilla minoriteten skeva urval?

Urvalsteorin säger att 95 procent av alla obundna slumpmässiga urval om 1 000 individer kommer att uppvisa procentandelar socialister som ligger inom ett intervall på ± 3 procent kring det sanna värdet. Vi vet inte om vårt urval är bland de lyckligt lottade nittiofem procenten nära sanningen eller om det är bland de fem procenten som uppvisar större än treprocentiga avvikelser från det riktiga värdet. Vi kan endast hoppas och tilldela vårt speciella resultat en felmarginal på ± 3 procent. Vi vet då att i 95 fall av 100 kommer felmarginalen att omsluta det sanna värdet. Det försäkrar oss den valda urvalstekniken och sannolikhetsläran. I 5 fall av 100 kommer däremot inte felmarginalen att räcka till. Det sanna värdet ligger utanför marginalen. Vi har haft otur och fått ett av de fåtaliga skeva

urval som dyker upp då och då. Men eftersom sanningen är okänd kommer vi för det mesta lugnt leva vidare lyckligt omedvetna om att slumpen spelat oss ett spratt.

Det är vi själva som avgör hur säkra vi vill vara på att de resultat vi rapporterar är riktiga, dvs att felmarginalen verkligen omsluter det sanna värdet. Om man mäter något viktigt och inte gärna vill ta fel kanske en 95-procentig säkerhet upplevs som alltför liten. Då kan man öka säkerheten och minska oron för att begå misstag genom att göra felmarginalen större. En 99-procentig säkerhet uppnår vi om felmarginalen ökas till ± 4 procent i stället för ± 3 .

Felmarginalen, som ibland också kallas för det statistiska osäkerhetstalet eller konfidensintervallet, beräknas med hjälp av en inte alltför komplicerad formel. Det kan vara illustrativt att studera den mera i detalj. Vilka faktorer är det som påverkar felmarginalens storlek?

Formeln gäller enbart för obundna slumpmässiga urval och kan användas för att beräkna felmarginalen för procenttal. Om man arbetar med stratifierade urval eller komplicerade flerstegsurval blir beräkningsmetoderna annorlunda och mera komplicerade även om principerna är desamma. Formeln pekar ut fyra olika faktorer som påverkar felmarginalens storlek.

(1) S betecknar den säkerhetsnivå vi själva väljer för våra resultat. Om man vill eller måste vara mycket säker på att felmarginalen verkligen omsluter det sanna värdet väljer man en hög säkerhetsnivå, t ex en 99-procentig eller 99,9 procentig säkerhet. Den normala säkerhetsnivån i samhällsvetenskapliga sammanhang är 95-procentig säkerhet. Ju högre säkerhet vi vill ha desto större måste felmarginalen göras.

(2) $p(1-p)$ står för den statistiska variansen i proportioner. I vårt exempel står p för andelen socialistiska väljare och $(1-p)$ för andelen borgerliga. Variansen visar hur splittrad valmanskåren är i fråga om partipreferenser. Den är som störst när väljarna är delade i två lika stora läger – 50 procent socialister mot 50 procent borgerliga sympatisörer ($0,50 \times 0,50 = 0,25$). Och som minst när samtliga väljare föredrar samma partiblock ($1,0 \times 0,0 = 0,0$). Om de allra flesta, t ex 90 procent, skulle sympatisera med de borgerliga partierna och resten med de socialistiska partierna är splittringen bland väljarna mycket liten. I ett sådant fall uppvisar naturligtvis det statistiska variansmåt-

Beräkningsformel för felmarginalen för procenttal vid obundna slumpmässiga urval

$$\text{Felmarginalen} = \pm S \sqrt{\frac{p(1-p)}{n} \left(1 - \frac{n}{N}\right)}$$

S står för säkerhetsnivå. $S = 1,96$ ger en 95-procentig säkerhet att den beräknade felmarginalen omsluter det sanna värdet. $S = 2,58$ ger en 99-procentig säkerhet. Talen 1,96 och 2,58 kan härledas ur teorin för en normalfördelad kurva.

p betecknar proportionen socialister. I vårt exempel 0,50. (0,50 = 50 procent).

$1 - p$ betecknar proportionen borgerliga sympatisörer.

$p(1 - p)$ står för den statistiska variansen i proportioner, t ex $0,50 \times 0,50 = 0,25$ eller $0,70 \times 0,30 = 0,21$. Variansen anger hur splittrad valmanskåren är i fråga om partisympatier. Ju mer splittrad valmanskåren är desto högre varians.

n betecknar antalet undersökningsspersoner i urvalet. I vårt exempel 1000 personer.

N betecknar populationens storlek. I vårt exempel cirka sex miljoner väljare i Sverige.

$\frac{n}{N}$ brukar benämnas urvalsfraktionen. Anger proportionen intervjuade personer. I vårt fall $1000/6\,000\,000 = 0,00017$. Sjutton individer av hundrausen kommer med i urvalet.

$\left(1 - \frac{n}{N}\right)$ står för en korrektionsfaktor som blir betydelsefull först när urvalens storlek närmar sig populationens. I vårt exempel blir $1 - \frac{n}{N} = 1 - 0,00017 = 0,99983$, dvs i praktiken 1. Eftersom de flesta urval är mycket mindre än de populationer de dras ifrån kan vi bortse ifrån korrektionsfaktorn. Observera att när urvalet är lika stort som populationen, dvs när $n = N$ blir korrektionsfaktorn lika med noll och då blir också felmarginalen lika med noll. Vid totalundersökningar existerar inga statistiska osäkerhetstal.

tet ett lågt värde ($0,10 \times 0,90 = 0,09$).

Variansuttrycket, $p(1-p)$, befinner sig ovanför bråkstrecket i formeln. Det innebär att ju större värde det antar, desto större blir felmarginalen. När man undersöker någonting med hjälp av statistiska urval blir resultaten mer osäkra om det man studerar uppvisar en stor variation än om det varierar lite. Risken att hamna rejält fel är mycket större om variansen i det man undersöker är stor. Konsekvensen av detta förhållande är enkel. Antingen tvingas vi leva med förhållandevis stora felmarginaler vid studier av fenomen där människor är starkt splittrade eller så måste vi öka urvalens storlek för att den vägen göra resultaten mera säkra.

(3) n står för urvalsstorlek och sätts in under bråkstrecket i formeln (vi bortser ett ögonblick från det n som finns i korrektionsfaktorn $(1 - \frac{n}{N})$). När urvalsstorleken ökar minskar felmarginalen. Det är skönt att statistiken ibland överensstämmer med vad sunda förnuftet säger oss. Det borde vara så att ju fler människor vi slumpmässigt väljer ut och undersöker desto säkrare skall resultatet bli. Den statistiska formeln för felmarginalen visar att det verkligen är så även i siffrornas objektiva värld.

Vi kan öka den statistiska precisionen genom att öka urvalens storlek. Men formeln visar tyvärr också att urvalsstorleken måste ökas drastiskt innan felmarginalen påverkas nämnvärt. Det är kvadratroten ur antalet undersökningsspersoner och inte det verkliga antalet intervjupersoner som enligt formeln minskar felmarginalen. Om man dubblar vårt urval på 1 000 personer till 2 000 minskar felmarginalen obetydligt från ± 3 procent till ± 2 procent på 95-procentig säkerhetsnivå och vid en 50–50 fördelning av partisympatierna. Urvalet måste ökas till 9 600 personer innan vi når en felmarginal på ± 1 procent.

Statistiska centralbyrån (SCB) är det undersökningsinstitut i Sverige som arbetar med störst urval vid studiet av väljarnas partisympatier. Deras urval om cirka 7 000 intervjuade personer ger en felmarginal på $\pm 1,2$ procent på 95 procents nivå vid en skattning av partiblockens storlek. Statistiska centralbyrån utnyttjar obundna slumpmässiga urval.

Sifo intervjuar cirka 1 000 väljare när de mäter partisympatierna. Felmarginalen skulle varit ± 3 procent för skattningar av partiblockens styrka om Sifo utnyttjat obundna slumpmässiga urval. Nu arbe-

tar Sifo med ett tvåstegs klusterurval kompletterat med diverse efterstratifieringar så felmarginalen blir större. Sifo rapporterar att deras felmarginal på 95 procentsnivån blir cirka ± 5 procent vid skattningar kring femtio procent.

Jämförelsen mellan Sifos och SCBs felmarginaler vid enstaka nivåskattningar visar att stora obundna slumpmässiga urval ger en klart bättre statistisk precision än relativt små klusterurval. Skillnaden mellan Sifos felmarginal på ± 5 procent och Statistiska centralbyråns på ± 1 procent är förhållandevis stor. Det skulle knappast löna sig för Statistiska centralbyrån att ytterligare utöka sitt urval. En ökning av antalet intervjupersoner från 7 000 till 9 600 skulle, som vi sett, endast minska felmarginalen från 1,2 till 1,0 procent.

En viktig fördel med stora urval som inte bör glömmas bort är att man kan bryta ned materialet i undergrupper och få någorlunda tillförlitliga resultat. Om man vill studera t ex stockholmars partisympatier räcker inte ett vanligt Sifourval långt. I ett riksurval på 1 000 personer får vi med ungefär 100 stockholmare. Felmarginalen blir stor när man bygger resultat på så få intervjupersoner, ± 10 procent på 95 procents säkerhetsnivå vid en skattning av t ex andelen socialister. Ett urval från Statistiska centralbyråns partisympatimätningar omfattar fler stockholmare, cirka 700, och felmarginalen blir därför lägre, ± 4 procent.

Resultaten i tabell 3.1 visar hur felmarginalen vid obundna slumpmässiga urval varierar med olika urvalsstorlekar och olika procentfördelningar hos det som studeras. Om siffrorna i tabellen appliceras på resultat från Sifo-undersökningar måste felmarginalerna ökas med ungefär 2 procent vid procentfördelningar kring 50–50 eftersom Sifo arbetar med klusterurval. PUB på Sveriges Radio liksom Statistiska centralbyrån utnyttjar däremot obundna slumpmässiga urval, så för resultatet från någon av dessa organisationer är siffrorna i tabellen användbara. Statistiska centralbyrån och PUB publicerar själva uppgifter på hur stora felmarginalerna är för deras resultat och de siffrorna kan ibland vara något lägre eller högre än de som återfinns i tabell 3.1. Det beror på diverse statistiska finesser. Resultaten i tabell 3.1 bygger enbart på den enkla läroboksdefinitionen av felmarginalen.

Det är viktigt att betona att siffermaterialet i tabell 3.1 endast är användbart för det som statistiker kallar nivåskattningar, dvs när man uttalar sig om hur stora enskilda procentandelar är. Om man vill

jämföra olika procenttal och avgöra om eventuella *skillnader* kan ha skapats av slumpen blir andra siffror aktuella. Man måste då utnyttja mer komplicerade statistiska formler, även om principerna naturligtvis är desamma. När man t ex studerar förändringar över tid måste speciella tester för skillnader mellan procenttal användas.

Tabell 3.1. Felmarginalens storlek för olika urvalsstorlekar och olika procentfördelningar (95 procents säkerhetsnivå och obundna slumpmässiga urval)

<i>Procentfördelning</i>	<i>Antal undersökta personer</i>				
	100	500	1 000	3 000	7 000
90–10	5,9	2,6	1,9	1,1	0,7
80–20	7,8	3,5	2,5	1,4	0,9
70–30	9,0	4,0	2,8	1,6	1,1
60–40	9,6	4,3	3,0	1,8	1,1
50–50	9,8	4,4	3,1	1,8	1,2

Kommentar: Resultaten gäller för obundna slumpmässiga urval på 95 procents säkerhetsnivå. Siffrorna i tabellen kan användas på följande sätt. Om man i en vanlig undersökning med 1 000 röstberättigade svenskar finner att 90 procent är för någonting och 10 procent emot blir felmarginalen $\pm 1,9$ procent. Vi kan rapportera att $90 \pm 1,9$ procent av väljarna är positiva till det som undersöktes medan $10 \pm 1,9$ procent är negativa.

Felmarginalens storlek påverkas både av urvalens storlek och variationen i det som undersöks. Det visar resultaten i tabell 3.1 mycket klart. Med ett urval på 100 personer och en maximalt splittrad undersökningspopulation blir felmarginalen $\pm 9,8$ procent medan den endast blir $\pm 0,7$ procent om man arbetar med ett stort urval på 7 000 personer och variationen i det vi studerar är liten, t ex 90 procent för någonting och 10 procent emot.

Vi har hittills bortsett från den fjärde faktorn i formeln för felmarginalen och det är den faktor som väger in befolkningsstorlekens inverkan på den statistiska precisionen.

(4) $(1 - \frac{n}{N})$ brukar i statistiska läroböcker benämnas korrektionsfaktorn för ändliga populationer och den kan teoretiskt påverka felmarginalens storlek. I praktiken spelar den ingen som helst roll för resultat från opinionsundersökningar på massnivå. Korrektionsfaktorn har enbart någon betydelse när urvalets storlek börjar närma sig undersökningspopulationens. När man intervjuar var tionde person

eller en ännu högre andel kan det vara mödan värt att ta hänsyn till korrektionsfaktorn vid beräkningen av felmarginalen.

Ett exempel kan kanske underlätta förståelsen och samtidigt illustrera varför ett urval på 1 000 amerikaner är lika statistiskt säkert som ett urval av 1 000 svenskar. Intuitionen säger oss att det svenska urvalet bör vara något bättre. Låt oss se. Korrektionsfaktorn blir $1 - 1\,000/200\,000\,000 = 0,999995$ i USA och $1 - 1\,000/8\,000\,000 = 0,999875$ i Sverige. Skillnaden är som synes helt obetydlig. Korrektionsfaktorerna är i det närmaste 1 i båda fallen. Men vår intuition hade inte fel. Värdet av korrektionsfaktorn är något mindre för det svenska än för det amerikanska urvalet och ju mindre det blir desto mindre blir också felmarginalen. Ett svenskt urval på 1 000 personer ger upphov till några tusendels procentenheters större statistisk precision än ett amerikanskt. Större är inte inverkan av befolkningsstorleken.

De stora opinionsundersökningsinstituten arbetar med mer eller mindre fixerade urvalsstorlekar. Man får acceptera de felmarginaler man får. I forskningssammanhang ställs man däremot ofta inför frågan hur stort ett urval behöver vara för att ge någorlunda säkra resultat. Med hjälp av formeln för felmarginalen och lite begåvade gissningar kan man besvara den frågan.

Först måste man bestämma sig för hur stor felmarginal man kan acceptera, t ex ± 3 procent eller kanske bara ± 1 procent, och på vilken säkerhetsnivå man vill befinna sig. Är man beredd att hamna fel 1 gång på 1 000, 5 gånger av 100 eller kanske så ofta som 10 gånger av 100 när felmarginalen används?

Därefter börjar det verkliga arbetet. Den statistiska variansen i det som skall undersökas måste uppskattas. Det är variansen i populationen och inte i urvalet som skall utnyttjas i formeln och den är oftast okänd. Det är här som statistiska experter med kunskap om tidigare undersökningar kan tjäna feta arvoden. Det gäller att gissa variansen så nära sanningen som möjligt. Hugger vi till för högt blir resultatet ett alltför stort urval för den valda felmarginalen. Säkerheten blir större än vi behöver och pengar kastas bort på alltför många intervjuer. Om vi däremot tar till för lågt blir resultatet ett för litet urval. Vi tvingas då att arbeta med en sämre statistisk säkerhet.

När man bestämt sig för hur stor felmarginal man kan leva med, vilken säkerhetsnivå man behöver och gissat variansen i populationen är det bara att sätta in värdena i formeln för felmarginalen och

beräkna hur stort urval som måste dras. Korrektionsfaktorn och därmed också populationens storlek kan man bortse ifrån.

Ett exempel kan kanske klargöra resonemanget. Låt oss säga att vi vill göra en säker avläsning av andelen socialdemokratiska väljare i Sverige. Större felmarginal än ± 1 procent kan inte accepteras och resultatet skall gälla med 99-procentig säkerhet. Vi uppskattar andelen socialdemokrater i valmanskåren till 46 procent. Variansen blir då $0,46 \times 0,54 = 0,2484$; något mindre än den maximala variansen 0,2500 som uppkommer då opinionen är exakt delad 50–50. Sätter man in dessa värden i formeln för felmarginalen blir resultatet ett urval på ungefär 16 500 personer. Om den tolerabla felmarginalen höjs till t ex ± 3 procent kan stora pengar sparas. Då behöver inte fler än cirka 1 800 personer intervjuas.

Men säg att felmarginalen på ± 1 procent är ett precisionskrav vi inte vill släppa. Vad gör man då om man inte har råd att intervjua 16 500 personer?

Enda möjligheten är att hålla tummarna, sänka säkerhetsnivån till t ex 95 procent och hoppas att slumpen står den fattige bi. Om man är beredd att göra det kan urvalet minskas till ungefär 9 500 personer.

Det är viktigt att betona att dessa resultat gäller för obundna slumpmässiga urval. Om vi har råd och möjlighet att stratifiera vårt urval för några relevanta variabler kan ett mindre urval dras under bibehållande av samma statistiska precision. Tvingas man däremot att utnyttja ett flerstegs klusterurval måste fler personer intervjuas, i värsta fall upp emot dubbelt så många, annars blir felmarginalen större än önskat.

När man väl trängt igenom alla statistiska begrepp och beräkningsformler som liksom slöjor omger den magiska felmarginalen finner man längst in, inte någon kylig objektiv logik utan den krassa ekonomiska verkligheten. Det är pengarna som styr. Den som har god ekonomi skaffar sig den storlek på felmarginalen som han eller hon behöver. God statistisk precision går att köpa, men den kostar mycket pengar.

Bortfall

Nu låter vi felmarginalen vila ett tag. Vi vet vilka faktorer som bestämmer dess storlek och att den vanligen inte är större än 2–3

procent vid opinionsmätningar med urval på 1 000–1 500 individer. Det finns andra felkällor som är mer problematiska och som kan ge upphov till större systematiska fel än det mest skeva av alla någorlunda sannolika urval.

Vi börjar med bortfallet, alla statistikers skräck. Felmarginalen är beräknad under förutsättning av att inget bortfall existerar eller att det är litet och jämnt spritt över hela populationen. I verkligheten arbetar alla opinionsundersökningsinstitut i västvärlden i dag med bortfall som ofta uppgår till 30 eller 40 procent.

Det är viktigt att skilja på olika slags bortfall. Skilda typer av bortfall kan vara orsakade av helt olika faktorer. I den statistiska litteraturen brukar man urskilja fyra huvudtyper av bortfall.

Bortdefinierade. Denna kategori består av människor som i och för sig borde vara med i urvalsramen men som av olika skäl uteslutits. Intagna på anstalter eller gravt sjuka människor intervjuas sällan vid partisympatimätningar. De bortdefinieras ur urvalet. Ett annat exempel är äldre människor. Sifo t ex intervjuar inte personer som är äldre än 70 år. Denna bortdefinierade grupp omfattar inte mindre än 13 procent av valmanskåren, som alltså inte får vara med och påverka väljarbarometern. De är uteslutna bl a därför att tendensen att vägra ställa upp för intervjuer är speciellt hög bland äldre människor. Och de är dåliga konsumenter och därför inte särskilt intressanta för de företag som beställer marknadsundersökningar av Sifo.

Ej anträffade. Detta är en bortfallsgrupp som ofta är relativt liten i Sverige. Den består i huvudsak av människor som sällan är hemma eller som just har flyttat. Vid telefonintervjuer stöter man på ett speciellt problem – människor som inte har telefon eller som har hemligt telefonnummer. De blir ohjälpligt bortfall om man inte kostar på sig att sända ut en enkät till dem eller skicka ut en intervjuare.

Vägrar intervju. Vägrarna är oftast den största bortfallsgruppen och den man tänker på när man i dagligt tal diskuterar bortfall. På 1940- och 1950-talen vägrade i genomsnitt 5–7 procent av svenska folket att ställa upp för intervjuer om politik och samhällsfrågor. Idag är den siffran mångdubblad. Bortfall på 15–20 procent till följd av intervjuvägran är regel snarare än undantag vid politiska opinionsmätningar under 1970-talet.

Sedan något år tillbaka ökar inte längre bortfallen. De har stabiliserats kring 15–20 procent. Stämningen är inte längre lika dystert som den var för några år sedan då opinionsundersökarna tyckte sig se slutet på opinionsmätningarnas gyllene tidsålder. Om bortfallen fortsatt att öka i den takt de gjorde i början av 1970-talet hade de flesta svenskar vägrat intervjuer redan under 1980-talet. Opinionsundersökarna hade blivit arbetslösa.

Nu ser man mer optimistiskt på framtiden. Riksdagsledamoten Kerstin Anér (fp), tidningen Expressen och Datainspektionen gjorde sitt bästa för att knäcka branschen under början av 70-talet. De lyckades inte, även om de skrämde oss alla för den lede opinionsundersökaren som hotade den personliga integriteten och snokade i privatlivet. Deras insats var kanske av godo. Den gav många råg i ryggen att slå igen dörren när intervjuare ringde på. Men samtidigt kan många ha påverkats att vägra intervjuer därför att fan målats på väggen i den offentliga debatten och man trodde att intervjuundersökarna registrerade partisympatier för Säpos räkning.

Svarsvägran. Personer som vägrar svara på enskilda frågor utgör en bortfallskategori som kan variera mycket i storlek och som ofta är svårt att avgränsa. En person som uppger att han inte har någon åsikt i en fråga eller som säger att han inte vet vilket parti han tycker är bäst idag; vägrar han att besvara frågorna eller saknar han verkligen en uppfattning? Det är svårt att skilja "vet-inte"-svar från svarsvägran. Det är så lätt att säga "jag vet inte" eller "jag har ingen åsikt" när man i själva verket inte vill besvara en fråga. Man slipper argumentera och man gör inte intervjuaren ledsen genom att vägra svara.

Det är inte ovanligt att kategorin "vet inte/vill ej svara" omfattar 30–40 procent av intervjupersonerna i politiska opinionsundersökningar. Majoriteten av dem har oftast inte vägrat besvara frågorna. De har ärligt uppgivit att de saknar åsikter i vissa frågor. Alla människor kan ju inte ha uppfattningar i samtliga frågor som diskuteras i samhället. Intervjupersoner som sanningsenligt erkänner att de inte har någon åsikt bör naturligtvis inte klassificeras som bortfall. Det är bara det att de är så svåra att skilja från personer som svarsvägrar trots att de har en uppfattning.

Svarsvägran på frågor om partisympati är relativt sällsynt i Sverige. Olika undersökningsinstitut redovisar lite olika resultat, men siffrorna brukar hålla sig kring 5 till 15 procent och då är både genuina

svarsvägrare och väljare som tvekar mellan olika partier eller som inte har något bästa parti medräknade. I länder med ett annat politiskt klimat än det vi är vana vid är ofta svarsvägran på partifrågor högre än i Sverige. I Italien t ex är kommunistpartiet alltid starkt underrepresenterat i alla opinionsmätningar. Man tror sig veta att det beror på att kommunistiska väljare är försiktiga och vägrar svara eller uppger andra partier.

Bortfallen i moderna opinionsundersökningar är således stora och oftast orsakade av att människor vägrar ställa upp för intervjuer. Detta är en bister verklighet för alla som genomför eller utnyttjar resultat från opinionsmätningar på massnivå. Alla upptänkliga knep har naturligtvis utnyttjats för att hålla nere bortfallen, men framgångarna har varit begränsade. Vid intervjuundersökningar försöker man så milt som möjligt övertala trilskande personer att ställa upp. Man återkommer ofta flera gånger till dem som vägrar och argumenterar för hur viktig och intressant den aktuella studien är. Envishet av detta slag lönar sig till viss del. Utan den skulle bortfallet vara ändå större.

Postenkäter uppvisar nästan alltid större bortfall än telefon- eller besöksintervjuer. Det sociala trycket att ställa upp är mindre. Man behöver inte säga nej till en vänligt leende intervjuare eller till en trevlig röst i telefon. Det enda man behöver göra är att slänga enkäten i papperskorgen och sedan inte ge efter utan fortsätta att slänga bort alla påminnelser som obönhörligen kommer. Men det är inte lätt att stå emot. Undersökningsinstitut som arbetar med enkät-tekniken har lärt sig hur man skall få människor att svara. Branschen är full med alla sorters metoder som alla går ut på att öka undersökningens personernas förtroende för dem som gör studien och höja motivationen att delta. Man skriver personligt utformade introduktionsbrev som ofta betonar hur viktiga och samhällsnyttiga undersökningarna är. Man sätter ibland på riktiga frimärken på svarskuverten och undviker opersonliga lösenporton. Man tubbar människor att svara genom att locka med pengar. Testologen lottar t ex ut penninglotter till dem som besvarar deras enkäter.

Bortfall vid opinionsmätningar är tydligen ett problem vi måste acceptera och lära oss att leva med. Frågan blir då vad de stora bortfallen betyder för undersökningsresultaten. Vad är det för människor som vägrar låta sig intervjuas? Spelar det någon roll att de inte ställer upp? Forskningen kring bortfallsproblematiken lider av en

grundläggande svaghet. De bortfallspersoner man vill detaljstudera vägrar oftast att ställa upp. De vill inte bli intervjuade – inte ens i rena metodstudier. Bortfallsundersökningar tvingas därför att utnyttja andra tillvägagångssätt. Den vanligaste metoden är att göra s k strukturjämförelser mellan dem som vägrar intervju och dem som ställer upp. Med hjälp av offentliga uppgifter kan man ta reda på hur gamla bortfallspersonerna är, var de bor, vilken inkomst de har, om de är ogifta eller gifta osv. Dessa uppgifter kan sedan jämföras med motsvarande uppgifter om de intervjuade.

Svenska metodstudier visar att det främst är äldre människor, kvinnor och personer som bor i storstadsområden som vägrar att ställa upp för intervjuer. Skillnaderna är emellertid inte särskilt stora. I en telefonstudie som statistiska centralbyrån gjorde vid 1976 års val blev bortfallet på grund av intervjuvägran 7 procent i hela urvalet. Bland människor över 60 år blev det 8 procent, bland kvinnor 9 procent och bland innevånare i Stockholms stad och län 10 procent. Inkomst uppvisade däremot inget samband med intervjuvägran. Hög- och låginkomsttagare vägrade i samma omfattning.

Strukturjämförelser av detta slag visar oftast att bortfallspersoner inte skiljer sig dramatiskt från dem som ställer upp. Den höga vägrartendensen bland vissa grupper, t ex äldre kvinnor i storstäderna, kan emellertid ställa till problem om man studerar fenomen där dessa grupper uppvisar ett avvikande beteende. Ett exempel kan vara undersökningar av politiskt deltagande där resultat från urvalsstudier alltid överskattar aktivitetsnivån.

Snedvridningar i urval på grund av bortfall kan ibland korrigeras med hjälp av statistiska vägningstekniker. Man kan t ex låta de äldre storstadskvinnor som vi lyckats intervju representera även dem som vägrade ställa upp genom att låta deras intervju svar väga tyngre vid framställningen av resultaten. Ett sådant vägningförfarande är emellertid inte problemfritt. Kan verkligen de intervjuade äldre kvinnorna företräda de äldre kvinnor som vägrade bli intervjuade? Om den faktor som fick vissa äldre kvinnor att vägra intervju var rädsla för främlingar, och om rädsla eller skygghet är relaterat till det vi vill undersöka, t ex graden av politisk aktivitet, kan resultatet av en vägning med de orädda intervjuade kvinnorna bli förödande. Rädda äldre kvinnor med lågt politiskt deltagande kommer att representeras i urvalet av orädda äldre kvinnor med högre politisk aktivitet.

Studier av bortfallet i panelundersökningar där samma personer

intervjuas flera gånger, har visat att intressefaktorn är mycket viktig. De personer som faller ifrån i andra eller tredje intervjuomgången tenderar att vara mindre intresserade av det undersökningen gäller än de som tålmodigt ställer upp. Det är människor med förhållandevis lågt politiskt intresse som inte fullföljer panelundersökningar kring partisympatier och samhällsfrågor.

Samma mönster har man funnit vid studier av hur snabbt människor besvarar postenkäter. De som svarar direkt är oftast mer engagerade av det undersökningen gäller än de som skickar in enkäten först efter två eller tre påminnelser. Mot bakgrund av resultat av detta slag har man dragit slutsatsen att de som vägrar helt och hållet troligen är allra minst intresserade av undersökningens ämne.

Slutsatserna av den forskning som bedrivits kring bortfallsproblemet vid opinionsmätningar är trots allt trösterika för dem som tycker att opinionsundersökningar bör finnas kvar. Bortfallen har blivit stora men konsekvenserna för resultaten tycks ofta vara begränsade. Resultat kan bli skeva om de faktorer som ligger bakom intervjuvägran är starkt relaterade till det som undersöks. Men det tycks sällan vara fallet. Det spelar t ex ingen större roll för partisympati-mätningar att kvinnor och äldre personer intervjuvägrar något oftare än män och yngre människor eftersom kön och ålder har ett mycket svagt samband med partival i Sverige. Gamla och unga, män eller kvinnor – alla röstar de på ungefär samma sätt.

Hur stor kan effekten bli av ett skevt bortfall? Ett enkelt räknexempel kan visa det. Vi drar ett urval på 1 000 personer för att mäta partisympatierna i Sverige. Bortfallet blir 30 procent (300 personer), en tämligen normal siffra i dag om man inkluderar alla olika typer av bortfall. Hälften av de intervjuade sympatiserar med något borgerligt parti och andra hälften med något socialistiskt. Vår skattning av partiblockens styrka blir således 50 procent socialister och 50 procent borgerliga sympatisörer. Hur mycket skulle dessa estimat förändras om vi också lyckades intervju bortfallet?

Ingenting skulle naturligtvis ändras om hälften av bortfallet är socialister och andra hälften borgerliga sympatisörer, men vad händer om bortfallet är skevt med t ex 70 procent socialister och 30 procent borgerliga väljare? Svaret på den frågan kan beräknas exakt. Vårt estimat av andelen socialister skulle öka från 50 till 56 procent medan uppskattningen av andelen borgerliga sympatisörer skulle minska i motsvarande mån från 50 till 44 procent.

Om den sanna fördelningen av partisympatierna i befolkningen var 56 procent socialister och 44 procent borgerliga anhängare skulle således vårt bortfall på 30 procent ha snedvridit resultaten med 6 procent. Ett systematiskt fel på sex procent är naturligtvis en hög siffra. Men ett antagande om en 70–30 fördelning av partiblockssympatier i ett bortfall är mycket orealistiskt i Sverige. Redan en 60–40 fördelning vore ovanlig. Studier i Sverige och i andra länder visar mycket sällan på några större skillnader i partipreferenser mellan dem som blivit intervjuade och dem som vägrat.

Om fördelningen i bortfallet var så sned som 60–40 skulle vår skattning av andelen socialister inte bli 50 procent utan 53 procent om vi lyckades intervjua bortfallspersonerna. Bortfallet skulle m a o ha förorsakat ett 3-procentigt fel i vårt estimat. I praktiken vid mätningar av partisympatier och andra politiska attityder är skattningsfelen på grund av skevheter i bortfallen oftast mindre ändå.

I teorin kan naturligtvis ett bortfall förorsaka oss större skador än några få procents fel. Om hela bortfallet i vårt exempel föredrar ett socialistiskt parti skulle vårt estimat på 50 procent socialister vara fel med 15 procent. Bland dem som vi lyckas intervjua är 50 procent socialister men i hela urvalet inklusive bortfallet finns det 65 procent socialistiska väljare. Det teoretiskt maximala skattningsfel som bortfallet i vårt exempel kan straffa oss med är således 15 procent.

Opinionsundersökare ligger inte vakna om nätterna och oroar sig över bortfalleffekter. De vet att de inte kan bli så allvarliga som de ibland utmålas i statistiska läroböcker. Skattningsfel på 3–4 procent på grund av skeva bortfall torde i praktiken utgöra maximum vid politiska opinionsmätningar i dagens Sverige. De stora bortfallen förorsakar inte större osäkerhet än den som orsakas av den statistiska felmarginalen. Har vi otur drar de åt samma håll och vi kan få ett fel på 5–6 procent. Har vi tur kompenserar de varandra och vårt estimat hamnar någorlunda rätt.

Intervjuareffekter

Intervjuarna och samspelet mellan dem och intervjupersonerna kan vara en allvarlig felkälla vid opinionsmätningar. Det är alla överens om som forskat i ämnet. Men hur stor denna felkälla vanligen är och

vad det mer exakt är för faktorer som spelar in vet man mindre om.

Utbildningen av intervjuarna är en viktig faktor. Studier har visat att dåligt tränade intervjuare gör fler fel än mer erfarna när de skall ta sig igenom omfattande standardiserade intervjuformulär med många uppföljningsfrågor och instruktioner om att hoppa över vissa frågor. Felen blir kanske inte systematiska men kvaliteten på materialet på individnivå blir sämre. Det har också visat sig att dåligt utbildade intervjuare ofta får ett större bortfall i form av intervjuvägran än mer vana intervjuare.

När man talar om intervjuareffekter brukar man främst tänka på förhållanden som kan ge upphov till systematiska snedvridningar av resultat från opinionsmätningar. Intervjuare är inte mer än människor. De har naturligtvis åsikter och sympatier och det finns en risk att deras personliga uppfattningar färgar av sig på resultaten. Herbert Hyman rapporterar om flera studier kring detta problem i sin bok om intervjuteknik i samhällsvetenskapen från 1950-talets mitt. Vissa undersökningar kunde t ex belägga att intervjuare vid öppna intervjufrågor utan fasta svarsalternativ tenderade att registrera mer svar och fler argument när de intervjuades åsikter sammanföll med deras egna än när intervjupersonerna hade uppfattningar som intervjuarna inte sympatiserade med. Studier har också visat att intervjuare när intervjupersonerna tvekar mellan olika alternativ tenderar att markera de svarsalternativ som bäst överensstämmer med vad de själva tycker.

Intervjuares personliga åsikter kan således påverka resultaten i opinionsmätningar. Herbert Hyman och andra forskare som studerat problemet är emellertid inte särskilt bekymrade över denna felkälla. De studier som gjorts visar att effekterna oftast är små.

Det finns större anledning att oro sig för en annan felkälla som har att göra med samspelet mellan intervjuare och intervjuade. Hur ser intervjupersoner på sin roll som utfrågade och hur uppfattar de intervjuarna? Intervjusituationen försätter den intervjuade under ett socialt tryck. Faran är att intervjupersoner inte bara reagerar på intervjufrågorna som sådana utan också tar intryck av olika egenskaper hos intervjuarna eller påverkas av förväntningar som de tror att intervjuarna och samhället har på dem.

Det finns en risk att många svarar som de tror att intervjuaren förväntar sig av dem och inte som de kanske själva tycker. Man talar om anpassningssvar. Ett klassiskt exempel på detta är en undersök-

ning av diskriminering i amerikanska armén som Samuel Stouffer gjorde under andra världskriget. Svarta soldater som utfrågades av vita intervjuare uppgav sällan att de kände av någon diskriminering. Endast elva procent av dem sade sig vara orättvist behandlade. Svarta soldater som utfrågades av svarta intervjuare angav mycket oftare att de kände sig orättvist behandlade. Trettiofem procent av dem uppgav att de kände sig diskriminerade i armén.

Statusdifferenser mellan intervjuare och intervjuade kan ge upphov till liknande typer av snedvridningar. Daniel Katz gjorde på 1940-talet en studie i ett låginkomstområde i Pittsburgh och fann att intervjuare från medelklassen tenderade att få mindre radikala svar på politiska åsiktsfrågor än intervjuare från arbetarklassen. Intervjupersonerna anpassade sina svar till vad de trodde intervjuarna ville höra eller förväntade sig av dem.

Anpassningssvar är främst ett problem vid besöksintervjuer där det sociala trycket är som störst. Postenkäter som är mer anonyma är bättre i detta avseende. Människor vågar oftare uppge socialt missgämpliga åsikter när de i sin ensamhet får sätta kryss i rutor. Det är svårare att erkänna att man tillhör en avvikande minoritet inför en intervjuare.

Frederick Wiseman visar i en intressant amerikansk studie från början av 1970-talet att datainsamlingsmetoden – besöksintervju, telefonintervju eller postenkät – inte påverkade resultaten i någon större omfattning när man mätte politiska eller sociala attityder. Men vid mätningen av åsikter i känsliga religiösa eller moraliska frågor spelade insamlingsmetoden en stor roll. 75 procent av de katolska undersökningspersoner som Wiseman studerade med hjälp av en postenkät var tex för fri försäljning av p-piller medan endast 44 procent av de katoliker som intervjuades vid besök eller per telefon vågade vara lika liberala. Vid känsliga frågor där normtrycket upplevs som starkt kan intervjuundersökningar ge mycket felaktiga resultat.

Människors hovsamhet är således både ett problem och en välsignelse för opinionsundersökare. Den får människor att ställa upp gratis för ofta timslånga intervjuer men den gör samtidigt att många blir alltför följsamma. Ja-sägarna är ett klassiskt problem inom opinionsforskningen. Människor vill vara till lags och håller med om allahanda påståenden oberoende av vad de handlar om. Det är en välkänd sanning bland opinionsundersökare att om man vill gynna

något svarsalternativ skall man göra det till instämmer-alternativ i en påståendefråga.

Risken för anpassningssvar kan minskas om intervjuarna inte skiljer sig alltför mycket från dem som intervjuas. I USA brukar man t ex försöka låta vita intervjuare undersöka vita människor och svarta intervjuare fråga ut svarta intervjupersoner. Om möjligt bör också status- och ålderskillnader minimeras. Däremot tycks inte skillnader i kön mellan intervjuare och intervjupersoner spela någon roll vid politiska opinionsmätningar.

Det är viktigt att opinionsundersökningsinstitut använder intervjuare med skilda sociala och politiska bakgrunder. Intervjuareffekterna kan inte elimineras på det sättet men de systematiska felen kan minskas.

Hur ser praxis ut? Vad är det för människor som blir intervjuare? Det finns mycket få studier gjorda på detta område. Intervjuare kanske inte tycker om att själva bli utfrågade?

En annan och mer trolig orsak till att det existerar så få studier av intervjuares bakgrund och politiska åsikter är kanske att opinionsundersökarna inte har lust att offra pengar på studier av den egna personalen. Resultaten kan bli besvärande. Det finns emellertid exempel på undersökningar där man inte bara studerat intervjuarnas ålder och kön utan också deras politiska sympatier. Sifo gjorde en sådan studie år 1969. Resultaten visar att Sifos intervjuarkår hade en varierad sammansättning. 55 procent av intervjuarna var kvinnor och 45 procent män. Majoriteten av kvinnorna var hemarbetande medan de flesta männen hade ett annat förvärvsarbete vid sidan av intervjuarbetet. Endast sju procent av intervjuarna var studerande.

”När tentamensperioden kommer går studierna före intervjuarbetet. Studenter är därför mindre tillförlitliga som arbetskraft och de kan vara otåliga mot långsamma respondenter”, säger Karin Busch, forskningschef på Sifo, som förklaring till den låga andelen studerande bland Sifos intervjuare.

De flesta av Sifos intervjuare år 1969 var i den yngre medelåldern. 30 procent var under 30 år, 49 procent var mellan 30 och 49 år och 21 procent var äldre än 49 år.

De intressantaste uppgifterna i Sifos undersökning gäller naturligtvis intervjuarnas partisympatier. Det visar sig att svarsvägran var hög. Nio procent av intervjuarna ville eller kunde inte uppge någon partipreferens. När Sifo frågar väljare brukar svarsbortfallet på par-

tifrågan vara hälften så stort.

Sifos intervjuarkår innehöll fler intervjuare med borgerliga partisympatier än med socialistiska. 40 procent av intervjuarna uppgav socialdemokraterna eller vänsterpartiet kommunisterna som bästa parti medan 49 procent sade sig sympatisera med folkpartiet, moderaterna eller centern. En procent föredrog partier som inte var representerade i riksdagen.

Det är svårt att mäta och i siffror eller osäkerhetstal ange hur stora fel som kan uppstå vid opinionsmätningar på grund av intervjuareffekter. De flesta studier visar att de oftast är försumbara. Men vi vet också att under speciella omständigheter när man mäter känsliga ting kan mätfelen bli stora. Politiska åsikter och partisympatier verkar inte upplevas som känsliga ämnen av de flesta människor. Frågor som berör privatlivet eller religion och moral är mer brännbara.

I länder där politiken är mer konfliktladdad och de demokratiska friheterna mindre accepterade än i Sverige kan situationen vara en annan. Där kan människor vara rädda att avslöja sina politiska uppfattningar för okända intervjuare. Det finns undersökningsresultat från vissa u-länder som tyder på det.

Det finns en tendens i politiska opinionsmätningar i Sverige som funnits i över 20 år och som kan vara värd att uppmärksamma i detta sammanhang. Socialdemokraterna tenderar att bli överrepresenterade och moderaterna och kommunisterna något underrepresenterade vid partisympatimätningar. Storleken på felet är svår att uppskatta men i närheten av allmänna val när man kan jämföra mätningarna med valutslagen brukar socialdemokraternas överrepresentation ligga kring 4–5 procent i oviktat råmaterial och underrepresentationen för moderaterna och kommunisterna kring 1,5 à 2 procent vardera.

En faktor som delvis kan förklara den här systematiska tendensen är naturligtvis människors benägenhet att inte avvika alltför mycket från majoriteten och undvika socialt sett mindre acceptabla svarsalternativ. Socialdemokraterna är det stora partiet nära mitten i svensk politik medan moderaterna och kommunisterna är två mindre flygelpartier. Det är lättare att uppge att man är socialdemokrat än kommunist eller moderat inför en okänd intervjuare. Kommunist och moderat svarsvägrar därför mer än socialdemokrater.

Ett sätt att minska denna felkälla är att låta intervjupersonerna avge sina svar anonymt. Sifo använder denna metod i sina partisym-

patiundersökningar. Intervjuarna får på så vis aldrig reda på vilka partier respondenterna föredrar. Sifos frågeteknik minskar risken för anpassningssvar.

Konsten att ställa frågor

Att formulera intervjufrågor är ingen vetenskap – det är en konst, lär någon gammal luttrad opinionsundersökare ha sagt när han attackerades av unga sociologistudenter beväpnade med de senaste teknikerna för attitydmätning. Vi tror den gamle opinionsundersökaren hade fel. Han var nog bara rädd för att utsätta sina yrkesknepp för vetenskapens kyliga prövning. Men hans yttrande rymmer en viktig sanning. Det är svårt att formulera bra intervjufrågor och det är svårt att avgöra om de mäter någon objektiv verklighet eller om de endast reflekterar undersökarnas syn på världen. Som man frågar får man svar, brukar det heta och det ligger tyvärr mycket sanning i det när det gäller opinionsundersökningar.

Hur intervjufrågorna formuleras och analyseras är utan tvekan de viktigaste felkällorna vid opinionsmätningar. För den som kan kneppen och vill tillämpa dem är det inte svårt att åstadkomma förskjutningar på 20–30 procent i svaren på enskilda attitydfrågor bara genom att manipulera frågekonstruktionen. Problemets kärna är att vi försöker mäta något som inte existerar. Attityder, åsikter, uppfattningar är inte något som man iakttar direkt. Vi sluter oss till dem genom att studera människors beteenden, t ex genom att se hur de besvarar olika intervjufrågor. Det är en indirekt och konstgjord väg att gå, men den är ofta den enda möjliga.

I psykologisk litteratur brukar man definiera en attityd som en benägenhet att reagera på ett visst sätt gentemot något objekt.

Politiska partier, skatter, kärnkraft och löntagarfonder är exempel på vad psykologerna menar med objekt som kan göras till föremål för attitydbildning. Två viktiga komponenter brukar urskiljas hos en attityd. Det är attitydens riktning och styrka. Riktningen gäller om känslor gentemot ett objekt är positiva eller negativa medan styrkan mäter graden av positiva och negativa känslor.

För att kunna mäta en attityds riktning och styrka måste man antingen observera hur människor handlar gentemot det aktuella objektet eller fråga hur de känner för det. Det är den senare metoden

som används inom opinionsforskningen på massnivå. Den standardiserade intervjufrågan är det mätinstrument som man förlitar sig på. Men en intervjufråga är inget neutralt mätinstrument som t ex termometern eller måttstocken. Den påverkar det den mäter.

De tumregler som finns för hur intervjufrågor bör formuleras syftar alla till att minska mätinstrumentets inverkan på resultaten. Man eftersträvar en så ren mätning som möjligt av den attityd eller åsikt man vill mäta. Ovidkommande faktorer får inte störa. Därför brukar följande regler för intervjufrågor betonas i handböckerna: Använd ett begripligt språk och undvik främmande ord. Fråga en sak i sänder; att ställa två frågor i en är ett klassiskt fel inom opinionsforskningen. Ge alla svarsalternativ samma chans att nämnas av intervjupersonerna. Undvik hypotetiska frågor. Blanda inte samman argument för och emot en ståndpunkt med frågor om ståndpunkten som sådan. Undvik värdeladdade ord.

Tumregler av detta slag är naturligtvis viktiga men de är inte heliga. De kan brytas om man är medveten om vad man gör. Man kan t ex använda ledande formuleringar för att försöka motväga människors tendens att anpassa sina svar till vad som är socialt acceptabelt. ”Många människor hade inte tillfälle att rösta i årets val. Hur var det med Er, fick Ni tillfälle att rösta i år eller inte?” I engelska och amerikanska valdeltagandestudier brukar man använda frågor av detta slag för att göra det lättare för väljarna att erkänna att de inte röstade. Valdeltagandet är mycket lägre än i Sverige och många människor ljuger om sitt valdeltagande. Samhällsnormerna säger att man bör rösta och därför uppger många att de varit goda medborgare och röstat även om de legat hemma på sofflocket. Frågeformuleringen försöker framställa det socialt oacceptabla som acceptabelt för att underlätta för intervjupersonerna att avge sannfärdiga svar.

Det finns ingen garanti att åsiktsmätningar blir riktiga även om man strikt uppfyller läroböckernas tumregler när man formulerar intervjufrågorna. Det är fullt möjligt att erhålla vitt skilda opinionsfördelningar på frågor som skall mäta samma attityd bara genom att manipulera med frågeformuleringarna, men utan att bryta mot någon av de klassiska tumreglerna. Det beror på att människors åsikter sällan är enkelt klassificerbara i två eller tre givna kategorier. I opinionsundersökarnas tabeller hittar vi emellertid ofta just tre olika slags människor – de som är för någonting, de som är emot och de som är tveksamma. Men utanför opinionsmätningarnas tabellvärld

existerar naturligtvis också andra och mer nyanserade åsikter. Opinionsundersökarna skapar en tredelad opinion och definierar gränserna mellan grupperna med hjälp av de frågor som används. Resultaten behöver inte bli felaktiga men de blir godtyckliga. Många andra tredelningar av opinionen i en fråga än den en opinionsundersökare åstadkommit är ofta lika rimliga.

Människors uppfattningar i de flesta politiska frågor är nyansrika och kan bäst beskrivas med hjälp av fingeraderade attitydskalor. Men för att mäta sådana krävs flera olika intervjufrågor, dels för att kunna testa om frågorna verkligen mäter en och samma attityd och dels för att kunna konstruera fingeraderade mått. Att ställa många olika intervjufrågor inom samma ämnesområde och genomföra alla de tester som krävs för att konstruera en vetenskaplig attitydskala kostar tid och pengar. Undersökningsinstitut som arbetar med opinionsjournalistik kostar sällan på sig den "lyxen". De studerar komplexa attityder med enstaka frågor och hoppas de mäter det de vill mäta. Om undersökningarna gäller politiska stridsfrågor där alternativen utkristalliserats i den allmänna debatten är faran för snedvridningar minst. Svartalternativen i intervjufrågorna har då inte definierats av opinionsundersökarna utan av den politiska debatten och frågorna ställs inte endast en gång utan vid flera olika tillfällen och av olika undersökningsinstitut. Faran för manipulationer är störst i föga uppmärksammade frågor där ingen riktigt kan kontrollera de resultat som opinionsundersökarna publicerar. Opinionsjournalistiken i enstaka frågor är därför ofta tvivelaktig.

Om man tar människor på sängen och frågar om saker som få tänkt på och som inte engagerar någon utanför mediavärlden måste man räkna med meningslösa resultat. "Anser Ni att människor som kommer i kontakt med kungen bör uppträda mot honom som mot folk i allmänhet, eller bör det vara en tydlig skillnad i uppförandet mot kungen och andra människor", frågade Sifo 1978 och fann att 84 procent av svenska folket inte tyckte att kungen skulle särbehandlas. "Här finns mycket litet stöd för gammaldags underdånighet", kommenterade Sifo resultaten. Vad hade man väntat sig med en så ledande fråga?

Men det är inte bara i udda ämnen som opinionsundersökare ibland kan kosta på sig lite vida svängar. Under valåret 1976 genomförde Sifo på uppdrag av tidningen Dagens Industri tre olika studier med frågor om kärnkraften. Resultaten kommenterades livligt på

tidningarnas ledarsidor. Den intervjufråga som användes för att mäta väljarnas inställning till kärnkraften var emellertid misslyckad:

I energidebatten har Palme talat för en utbyggnad av kärnkraftverk medan Fälldin förordat våra nuvarande energikällor. Vilken energipolitik anser Ni bäst?

- 1 Palmes linje
- 2 Fälldins linje
- 3 Spelar ingen roll

Frågan aktualiserar två olika attityder hos intervjupersonerna – dels deras inställning till Palme (socialdemokraterna) respektive till Fälldin (centern), dels deras åsikter i kärnkraftsfrågan. En sådan sammanblandning gör det svårt att tolka resultaten. En moderat väljare t ex, som stöder utbyggnadsplanerna för kärnkraften, kanske finner det svårt att säga att han ställer sig bakom ”Palmes linje”. Frågeformuleringen försätter honom i en psykologisk korstryckssituation – skall han följa sin övertygelse i kärnkraftsfrågan och uttala sitt stöd för ”Palmes linje” eller skall han trots allt manifesteras sin uppslutning bakom ett borgerligt alternativ och säga att ”Fälldins linje” är bäst?

Verklighetsbeskrivningen i frågan är också tvivelaktig. Förordade Fälldin ”våra nuvarande energikällor” 1976? Kärnkraften existerade ju som energikälla redan 1976 och inte förordade Thorbjörn Fälldin kärnkraften. Talade han inte i stället om en ökad satsning på alternativa energikällor?

Fälldinlinjen samlade fler röster än Palmelinjen i Sifos mätningar under år 1976. Och i det avseendet stämde resultaten med andra studiers. Kärnkraftsmotståndarna var fler än kärnkraftsanhängarna under hela 1976. Sifo redovisade till att börja med väldigt få intervju personer med obestämda åsikter – 12 procent i januari 1976 t ex. Andra undersökningsinstitut återfann fler tveksamma människor i sina undersökningsurval. I nästa Sifo-undersökning, i maj-juni 1976, steg emellertid andelen tveksamma kraftigt till 24 procent samtidigt som andelen anhängare av Fälldinlinjen sjönk från 54 till 44 procent. Det tycktes plötsligt som om luften höll på att gå ur kärnkraftsmotståndet och att människor blev alltmer förvirrade. Slutsatser av detta slag drogs i pressen.

Vad hade hänt? Vi vet i dag att kärnkraftsmotståndet inte var på väg att kollapsa försommaren 1976. Något måste ha hänt med opinionsmätningen. Och det hade det. Sifo ändrade svarsalternativens

utformning i frågeformulären mellan januari och maj-juni 1976. En speciell svarskategori "tveksam, vet ej" tillfogades i den senare studien. Effekten blev dramatisk. Andelen intervjupersoner utan några bestämda åsikter i kärnkraftsfrågan fördubblades från 12 till 24 procent. Nedgången i Fälldinlinjens andel kan till stor del ha orsakats av denna förändring i frågetekniken.

En liknande händelse inträffade strax före valet 1979. I Sifos väljarbarometer för augusti rapporterades att de i riksdagen orepresenterade småpartierna ökat dramatiskt. Det var bara det att Sifo ändrat på sin metod. Bland svarsalternativen hade det tidigare endast funnits tre småpartier. I augustiundersökningen utökades antalet plötsligt till elva. Resultatet blev inte oväntat att flera intervjupersoner nu valde något av dessa mindre partier. Men det efterföljande valet visade att småpartierna inte alls gått fram särskilt starkt. Det var inte verkligheten som hade ändrat sig, utan Sifo.

Att mäta hur många människor som har respektive inte har åsikter i olika politiska frågor är ett stort problem inom opinionsforskningen. Sifos äventyr med Fälldin- och Palmelinjerna 1976 illustrerar svårigheterna. När man talar om opinionsbildning och attityder i politiska sakfrågor får man inte glömma att graden av övertygelse och intensitet i engagemanget varierar mellan olika människor. Somliga är helt säkra på sin sak och beredda att slåss för sina åsikter. Andra är svagare i anden och vacklar mellan olika åsikter.

Attitydfrågor som innehåller ett svarsalternativ av typen "ingen bestämd åsikt" ger alltid upphov till att fler människor svarar att de inte har någon uppfattning än om ett dylikt alternativ inte finns med i frågeformuleringarna. Skillnaderna kan ofta vara stora. I svenska opinionsmätningar i kärnkraftsfrågan har de legat kring 15–20 procent. När svarsalternativ av typen "Ingen bestämd åsikt" funnits med i intervjufrågorna har andelen människor som är tveksamma i kärnkraftsfrågan uppskattats till cirka 25–35 procent medan de varit klart färre, cirka 10–20 procent, i de opinionsmätningar som inte inkluderat ett tveksam-alternativ i själva frågeformuleringen.

Människor är tillmötesgående i en intervjusituation. Om man inte uttryckligen ger dem möjligheten att säga att de inte vet eller att de är tveksamma kommer många som är ambivalenta eller inte har några åsikter att trots allt försöka besvara intervjufrågorna. De kommer mer eller mindre slumpmässigt att välja något svarsalternativ. Vi erhåller gissningssvar och inte övervägda åsikter. Å andra sidan, när

man ger intervjupersoner möjligheten att säga att de inte har någon bestämd uppfattning i olika samhällsfrågor kommer vissa människor som har preferenser men är tveksamma att gripa chansen och inte uppge vartåt de lutar. Man riskerar att människor med åsikter av olika skäl döljer sig i "vet inte"-gruppen.

Valet av frågeteknik påverkar således resultaten. Och det är inte människorna det är fel på. Det är upp till dem som gör och använder opinionsundersökningar att definiera vad som bör menas med att ha en uppfattning. Hur övertygad och informerad måste en individ vara innan vi accepterar att han har en åsikt? Vi rör oss med en glidande skala från huggskott och "gissningssvar" till besatthet och fixa idéer.

Men gissningssvaren, inte de fixa idéerna, är det stora problemet vid opinionsmätningar. Människorna tycker inte om att erkänna att de är okunniga eller att de inte vet. Därför svarar intervjupersoner på frågor om uppiktade problem. De lutar på att intervjuarna inte driver med dem och vill inte framstå som oinformerade.

Ett klassiskt exempel på att människor svarar när opinionsundersökarna frågar är fallet med den metalliska metallagen ("Metallic Metals Act") i USA år 1948. Någon sådan lag existerade inte och var heller inte påtänkt. Men 59 procent av de intervjuade amerikanerna höll med om att en sådan lag "skulle vara bra men att den skulle bestämmas av delstaterna" medan 16 procent tyckte "att den var bra för andra länder men inte för USA". Amerikaner är inte mer godtrogna än andra folk när det gäller att gå på eller genomskåda falska intervjufrågor. Studier från många olika länder, inklusive Sverige, visar på samma tendens. Människor håller masken och besvarar de mest befängda frågor. De gissar något svar. Kan opinionsundersökarna gå ut med uppiktade frågor kan intervjupersonerna bluffa tillbaka och avge godtyckliga svar.

Frågeformuleringarnas betydelse för resultaten av opinionsmätningar kan knappast överskattas. Det är de flesta som sysslat med opinionsundersökningar överens om. Den enigheten är emellertid inte grundad på en omfattande forskning kring problemet. Den bygger snarast på osystematiska erfarenheter som många gjort i provundersökningar eller i smärre metodstudier. Någon systematisk forskning kring olika frågetekniker existerar inte. Vår kunskap byggs i stor utsträckning på "kliniska" iakttagelser från olika undersökningar.

Man vet t ex att ordningsföljden mellan olika frågor kan påverka

resultaten. Detsamma gäller för ordningsföljden mellan olika svarsalternativ inom samma fråga. De alternativ som sätts först brukar gynnas på senare svarsalternativs bekostnad. Om man har råd och möjlighet kan man motverka denna tendens genom att variera ordningsföljden för olika slumpmässigt utvalda grupper av undersökningspersonerna.

Enstaka ord i intervjufrågor kan ibland påverka resultaten i opinionsmätningar högst betydligt, speciellt om orden eller begreppen är ideologiskt laddade. Jörgen Westerståhl påvisade detta i en tidig metodstudie han gjorde tillsammans med Svenska Gallupinstitutet på 1940-talet. Två likvärdiga intervjugrupper tillfrågades om synen på samhällets inflytande över näringslivet. Samma intervjufråga ställdes till båda grupperna så när som på att den ena gruppens fråga innehöll uttrycket "socialiseringsåtgärder". Effekten blev intressant. Formuleringssändringen spelade ingen roll för borgerliga sympatisörer. Deras motstånd mot ett ökat samhällsinflytande över näringslivet var lika starkt oberoende av hur frågan ställdes. Bland väljare som stödde socialdemokraterna eller kommunisterna fick omnämnandet av ordet socialisering däremot en effekt. Andelen som ansåg att ett ökat samhällsinflytande inte var önskvärt steg från 27 till 41 procent medan "vet inte"-gruppen sjönk i ungefär motsvarande grad.

Frågeformuleringarna är den allvarligaste felkällan vid opinionsmätningar. Det är en felkälla som är svår att kontrollera och ta hänsyn till när man drar slutsatser. Det finns inga generella regler för hur stor eller liten den kan eller brukar vara. Allt beror på hur man definierar och använder det som undersöks. Attityder och åsikter är inte objektiva fakta. De formas och påverkas i viss mån av våra mätningar. Det finns ingen enkel lösning på problemet att frågeformuleringar påverkar svaren. Om man vill veta vad man mäter i intervjuundersökningar och dessutom minimera inflytandet av ovidkommande formuleringsdetaljer finns det bara en väg att gå. Man måste ställa flera olika frågor i samma ämne och utvärdera resultaten med hjälp av de tekniker för attitydmätning som utvecklats inom samhällsvetenskaperna.

4. De svenska väljarbarometrarna

Att mäta partisympatier har blivit en expanderande bransch. I slutet av 1960-talet fanns det bara ett företag som fortlöpande undersökte väljaropinionen. Nu är det fem olika institut som etablerat sig på marknaden.

Den äldsta av de nu pågående undersökningarna är Sifos väljarbarometer. Den startades i mars 1967. Fram till valet 1979 var Sifoundersökningen beställd av Dagens Nyheter, som i sin tur hade en överenskommelse med Göteborgs-Posten och Sydsvenska Dagbladet om gemensam publicering. Numera har Sifo emellertid slutit abonnemangskontrakt med en annan grupp av tidningar: Svenska Dagbladet, Göteborgs-Posten, Arbetet och Skånska Dagbladet. Sifo sade sig vilja ha en jämnare partipolitisk spridning på de tidningar som fick köpa förhandsrätten till att publicera väljarbarometrarna.

I början av 1970-talet fick Sifo konkurrens. Riksdagen beslöt att ge Statistiska centralbyrån (SCB) i uppdrag att börja med regelbundna partisympatiundersökningar. Ungefär samtidigt startade Sveriges Radios avdelning för publik- och programforskning (PUB) med en egen undersökningsserie. Några år senare, 1975, började socialdemokratiska partiet att göra egna mätningar. Hösten 1979 inledde Dagens Nyheter ett samarbete med Institutet för marknadsundersökningar (IMU).

Detta kapitel ägnas åt de metoder som används. I nästa kapitel redovisas resultaten från mätningarna.

Sifo

Mot den kritik, undran och skepsis som under åren riktats mot Sifos väljarbarometer har Sifo-ledningen ett trumfkort. Dagarna före varje val brukar Sifo publicera en prognos, som under 1970-talet kommit mycket nära de faktiska valresultaten. Precisionen kan faktiskt verka förbluffande (se tabell 4.1).

Tabell 4.1. Sifos valprognoser 1970–1979

	1970		1973		1976		1979	
	Valet	Sifo	Valet	Sifo	Valet	Sifo	Valet	Sifo
vpk	4,8	3,7	5,3	5,1	4,8	5,1	5,6	5,7
s	45,3	45,4	43,6	43,1	42,7	43,8	43,2	42,4
c	19,9	18,9	25,1	24,3	24,1	22,0	18,1	18,1
fp	16,2	17,0	9,4	10,3	11,1	11,2	10,6	11,1
m	11,5	11,5	14,3	13,5	15,6	15,3	20,3	19,2
kds	1,6	2,6	1,75	2,6	1,4	1,8	–	–
kfml/skp	0,4	0,8	0,4	1,0	0,3	0,6	–	–
kfml(r)	–	–	0,15	0,1	–	–	–	–
kaf	–	–	–	–	0,1	0,2	–	–
Övriga partier	–	–	–	–	–	–	2,1	3,5
Medelavvikelse per parti	0,62 %		0,68 %		0,78 %		0,65 %	
Största avvikelse	1,1 %		0,9 %		2,1 %		1,4 %	
(Antal intervjuer)	(1398)		(1338)		(1013)		(1202)	

Men vad som är mindre känt är att dessa valprognoser görs med en annan metod än Sifos ordinarie väljarbarometrar. De kan därför inte användas för att kontrollera kvaliteten på den löpande Sifostatistiken.

För det första väljs undersökningspersonerna i förvalsstudien ut på ett annat sätt än i de ordinarie mätningarna. Sifo går nämligen tillbaka till de intervjuer som gjorts tre år tidigare, i samband med det föregående valet. För dessa personer finns uppgifter om hur de röstade då. Vid dragningen av det nya urvalet ser man till att dess sammansättning kommer att överensstämma med den faktiska parti-fördelningen vid det tidigare valet. Det är det som gör att valprognoserna blir så säkra – man ser till att urvalet från början är helt representativt för väljarkåren. Insamlingen av svar om hur man kommer att rösta vid det förestående valet görs vid en särskild intervju. Där ställs bara en fråga: "Vilket parti tänker Ni rösta på i riksdagsvalet?" Frågeformuleringen skiljer sig alltså från den av Sifo eljest använda, som handlar om "bästa parti idag". Svaren samlas in med hjälp av valkuvert. Eftersom man redan vid urvalsdragningen sett till att urvalet är representativt med avseende på tidigare röstningsbeteende, behöver data inte justeras i efterhand. Den svarsfördelning som publiceras är den som faktiskt observerats i svarsmaterialet.

Frågan är då varför Sifo inte alltid använder denna metod, efter-

som den ju visat sig ge så bra resultat. Förklaringen är rent praktisk. Det är bara ett begränsat antal undersökningspersoner om vilka man känner till hur de tidigare röstat. Skulle man använda den här tekniken i varje månads undersökning så måste man vid varje val intervjua ungefär 30 000 personer (det är så många som Sifo hinner intervjua under en treårsperiod) och lagra informationen om partival så att den kan utnyttjas vid framtida urvalsdragningar. Detta är praktiskt oekonomförbart och det är därför som Sifo är hänvisad till en annan och mer osäker metod.

Väljarbarometern utförs inom ramen för Sifos löpande intervjuiserie, den sk veckobussen. I varje undersökning intervjuas cirka 500 personer. Frågornas innehåll varierar från vecka till vecka. Organisationer och företag beställer frågor av de mest skiftande slag. De personer som intervjuades av Sifo under andra veckan av februari 1979 fick till exempel berätta vad de ansåg om löntagarfonder, kaffemärken, tandläkarbesök, telefonkatalogen, äga av barn, motorcyklar, rakhyvlar, tidningar, heltäckande mattor, postgiro, Statens järnvägar, banker, hushållspapper, köttrealisation och bildäck. Priset som beställarna får betala varierar efter hur många frågor som ställs och hur många individer som tillfrågas. Den enklaste typen av information, en enda fråga ställd till 500 personer, kostar drygt 3 000 kronor. Priset på tio frågor till 1500 personer är över 60 000 kronor.

Vissa frågor i Sifos veckobussar återkommer vecka efter vecka. Det är dels de gängse bakgrundsuppgifterna om t ex yrke, utbildning, civilstånd och bostad, dels frågor om ekonomi. Partifrågorna finns med i två eller tre veckobussar per månad. Det bör framhållas att frågorna om partisympatier ställs alldeles i början av intervjun – de störs således inte av den blandade kompott av ämnen som sedan behandlas under utfrågningen.

Vilka personer är det då som intervjuas av Sifo? Syftet är att skapa ett representativt urval, ett miniatyr-Sverige. Sifo använder ett urvalsförfarande i två steg. Först utväljs ett antal geografiskt avgränsade områden i Sverige. Tidigare användes församlingarna som urvalsenheter. Numera består Sifos basurval av 380 postnummerområden. Inom dessa regioner väljs slumpmässigt 500 personer. Urvalet dras ur länsstyrelsernas dataregister, som innehåller aktuella adresser. Vid urvalsdragningen sätts en åldersgräns. Endast personer mellan 18 och 70 år väljs ut.

Målpopulationen för en partisympatiundersökning skall i princip

vara hela den röstberättigade väljarkåren. Eftersom det kan vara praktiskt svårt att genomföra intervjuer med äldre människor sätts vid en del intervjuundersökningar en övre åldersgräns. Sifo utesluter sålunda alla över 70 år. Ett lättare fältarbete får dock köpas till priset av sämre representativitet. Andelen röstberättigade som är äldre än 70 år är i dag så hög som 13 procent. Valdeltagandet i denna grupp ligger mellan 70 och 80 procent. Partisymptatierna bland dessa väljare vet Sifo ingenting om. Det måste betraktas som en brist att Sifo utesluter majoriteten av pensionärerna. Betydelsen av denna felkälla kan komma att öka under 1980-talet, dels därför att pensionärernas andel stiger, dels därför att frågor om åldringsvård och pensioner kan få ökad betydelse.

En annan egendomlighet i Sifos urval är att det också innefattar i Sverige bosatta utländska medborgare. Visserligen intervjuas bara de invandrare som talar hjälplig svenska. Men Sifos undersökningsurval kommer ändå att innehålla en grupp på cirka fyra procent som inte är röstberättigad i riksdagsvalet. De utländska medborgarna får nämligen frågan om vilket parti de tycker bäst om och de räknas också in i den väljarbarometer som publiceras. De som varit bosatta i landet de senaste tre åren har numera rösträtt i kommunala val. Men eftersom väljarbarometrarna allmänt betraktas som en mätare på de rikspolitiska stämningarna vore det rimligare att utesluta utländska medborgare från just den bearbetning som gäller partisympatier.

Bland de 500 personer som valts ut är det långt ifrån alla som intervjuas. För det första är det en grupp som Sifo avstår från att intervjuas. Det är personer som emigrerat, vistas långvarigt utomlands, är till sjöss, är intagna på anstalt eller fängelse eller mentalsjukhus, senila, dövstumma och svårt sjuka. Militär på manöver och personer som endast hjälpligt kan tala svenska utesluts likaså. Flerparten av dessa kategorier behandlas på samma sätt av andra undersökningsinstitut – det är ofrånkomligt att några procent av ett befolkningsurval helt enkelt inte går att intervjuas. Men hos Sifo finns ytterligare en grupp som man avstår från att kontakta. Det är personer som flyttat ut ur undersökningsområdet. Här försvinner också ett antal människor som egentligen borde ha kontaktats. Tillsammans brukar dessa uteslutna grupper utgöra något över 10 procent av urvalspersonerna.

Resten av urvalet försöker man få till stånd intervjuer med. Men försöken är inte alltid lyckosamma. En del personer får intervjuarna

inte kontakt med, många vägrar ställa upp och några ger andra skäl för att inte medverka. Detta bortfall brukar uppgå till omkring 20 procent. Sifo använder en särskild metod för att försöka få ner bortfallets storlek. En person som inte blir utfrågad i en veckobuss försöker intervjuarna få med nästa vecka. Kommer ingen intervju till stånd då heller görs ett tredje och ett fjärde försök. Först därefter inrapporteras personen till Sifo som definitivt bortfall. Tidigare lät Sifo ersätta vägrare med en annan hushållsmedlem eller granne. Efter 1969 slutade man emellertid med att låta grannen träda in som ersättare. I juni 1970 upphörde också metoden att ersätta med annan hushållsmedlem.

Intervjuerna görs vid besök i de intervjuades hem. Bland dem som intervjuas finns det några som vägrar att svara på just frågorna om partival. I januari 1979 uppgick denna andel till 6 procent.

Sifo-siffrorna om partisympatier grundas sålunda på långt ifrån samtliga utvalda personer. Under intervjuarbetets olika faser har svinnet hunnit bli ganska stort. Låt oss sammanfatta. Antag att vi med Sifos metoder vill intervju ett representativt urval av den svenska valmanskåren, omfattande 1 000 personer.

Men Sifo utesluter alla över 70 år, vilket utgör 13 procent av väljarkåren, i vårt exempel 130 personer. Då kvarstår 870 personer. Av dem avstår man från att intervjua något över 10 procent. Det blir i runt tal 90 personer. Därmed återstår 780 personer. Men cirka 20 procent av dem får man inte tag i eller de vill inte ställa upp. Det motsvarar 160 personer. (Detta bortfall består till åtta tiondelar av personer som vägrar ställa upp för intervju.) Vi är nu nere i 620 personer som tillfrågas om sina partisympatier. Men 6 procent av de tillfrågade vill inte svara på frågan. Det blir ungefär 35 personer. Kvar av urvalet blir därmed till sist 585 personer.

I verkligheten kan vi aldrig vänta att alla 1 000 personerna har en partipreferens. Men ungefär 90 procent av de röstberättigade brukar delta i valen. Målet borde därför vara att få in partisvar från åtminstone 900 av de 1 000 individerna. Sifo når upp till 585.

I sina rapporter brukar Sifo ange bortfallet till cirka 20 procent. Det är som alltid en fråga om definitioner. Vad bör rimligen menas med "bortfall"? Sifos siffra gäller den andel som man ej lyckats intervju uttryckt i procent av de urvalspersoner som man väl bestämt sig för att försöka kontakta. Siffran kan i och för sig ha ett värde om man vill jämföra fältarbetets effektivitet hos olika undersöknings-

institut. Men när det gäller en väljarbarometer som har ambitionen att spegla hela valmanskåren borde man i bortfallet också inbegripa personer som utelämnats ur undersökningen av andra skäl än att de vägrat ställa upp för intervju. Som vi visat uppgår det totala svinnet i Sifo-undersökningarna till betydligt mer än de 20 procent som redovisas. Det sammanlagda bortfallet överstiger 40 procent. Det är uppenbart att undersökningarnas representativitet härigenom allvarligt försämras.

Sifo använder en speciell frågeteknik för att mäta partisympatier. Svaren om parti stoppas av de intervjuade först i ett valkuvert och sedan i ett ytterkuvert och blir därmed okända för intervjuarna. Så här lyder den text intervjupersonerna får uppläst för sig:

Nu skall ni få vara med om något som liknar ett val till riksdagen och lämna er röst i detta kuvert. Ni skall inte tala om för mig hur ni svarar eller vilket parti ni håller på, bara lägga er valsedel i kuvertet. Allt är helt anonymt; jag kommer aldrig att få veta hur ni röstar. Endast personal med tystnadsplikt på Sifos huvudkontor får öppna kuvertet och veta hur ni svarat.

Här är åtta kort med namnen på de politiska partierna. Vill ni vara vänlig att bland dessa partier välja det parti ni i dag tycker bäst om.

Här får ni nu ett kuvert.

Vill ni nu vara snäll att stoppa ner kortet med ert svar i det här kuvertet och behålla de övriga korten, så att jag inte kan räkna ut vad ni svarade.

Tala inte om för mig hur ni tänker rösta.

Försegla kuvertet och stoppa ner det i ytterkuvertet. Tack!

De som inte kan eller vill svara på frågan om bästa parti får lämna ett tomt kuvert.

Nästa fråga gäller hur man röstade i det senaste riksdagsvalet. Svaren lämnas på likadant sätt, med den enda skillnaden att kuvertet nu (efter valet 1979) är markerat "Valet 1979".

Valkuverten öppnas först på Sifos kontor. Sedan namnuppgifterna på intervjuformulärens omslag avlägsnats sammanförs uppgifterna om parti med övriga intervjusvar. Efter databehandling kan svarsfördelningarna analyseras.

Vid muntliga intervjuer finns det alltid en risk att svar på känsliga frågor snedvrids på grund av speciella omständigheter i intervjusituationen, förväntningseffekter etc. Metoden med anonym svarsavgivning har den stora fördelen att den avsevärt minskar risken för sådana fel och dessutom torde bortfallet genom svarsvägran bli lägre.

De väljarbarometrar som Sifo publicerar grundar sig på två eller tre "bussar". Svaren har alltså insamlats under en period om två eller

tre veckor. Efter bortfall mm kvarstår omkring 1 000 eller 1 500 svarspersoner.

Det vore i princip enkelt att bara räkna ut hur svaren på frågorna om bästa parti fördelar sig bland de intervjuade personerna. Men den procentfördelning som Sifo publicerar utgörs inte av denna enkla beräkning. I likhet med de flesta andra institut justerar Sifo först siffrorna. Anledningen till att man gör en sådan justering är att de insamlade uppgifterna är behäftade med fel. Svarspersonerna är inte helt representativa för hela väljarkåren. Förutom de slumpvariationer som alltid uppträder i urvalsundersökningar har man också noterat att det finns vissa systematiska skevheter. Vid de intervjuundersökningar som gjorts i omedelbar anslutning till ett val – då man alltså kan jämföra resultaten med facit – har man ofta funnit att socialdemokraterna är överrepresenterade bland de svarande, medan vänsterpartiet kommunisterna och moderata samlingspartiet ofta brukar vara underrepresenterade.

Det finns metoder att justera för denna typ av skevhet. Metoderna har alla det gemensamt att de utnyttjar uppgiften om hur de intervjuade röstade i det närmast föregående valet. Utifrån dessa svar kan man bedöma vilka partier som är över- respektive underrepresenterade i förhållande till det sanna valresultatet. Med ledning av detta kan man sedan justera svaren på frågan om aktuell partisympati.

Ett exempel kan illustrera. Antag att vi i vårt intervjumaterial finner att 51 procent säger sig sympatisera med socialdemokraterna. På frågan om hur man röstade i föregående val svarar 46 procent socialdemokraterna. Men från valresultatet vet vi att bara 43 procent av väljarna röstade på socialdemokraterna. Partiet har ”för många” anhängare i intervjumaterialet. Den observerade siffran måste därför ändras och justeras ner. Korrigeringsfaktorn kan räknas ut på många olika sätt. Det enklaste är att beräkna kvoten $43/46 = 0,93$ och multiplicera den med den observerade andelen socialdemokrater (51 procent). Resultatet blir 47 procent, som är den korrigerade andelen socialdemokrater i urvalet. Bland statistiker benämns denna teknik för kvotestimation eller kvotskattning. I stället för de 51 procenten som observerades i materialet tror vi att det i verkligheten är 47 procent av väljarna som vid undersökningstillfället sympatiserar med socialdemokraterna.

Säkra kan vi emellertid aldrig vara. Ingen metod ger ett garanterat korrekt resultat. Därför kan varje justering av data diskuteras. Varje

institut använder sin egen metod. Men att helt avstå från att justera data skulle inte lösa problemen. Felkällorna finns fortfarande kvar.

Sifos korrigeringsmetod är lite mer komplicerad än den teknik som beskrivs i exemplet ovan, men den grundläggande tankegången är densamma. Syftet är att justera urvalet så att inte bara uppgiften om parti i föregående val överensstämmer med verkligheten, utan också urvalets sammansättning med avseende på ålder, civilstånd och barninnehav (s k livscykeldata). Därför konstrueras en *vägmatris*, dvs en tabell som i undersökningarna före valet 1979 hade följande utseende.

	Parti i föregående val					Kolumn 8: alla		
	m	fp	c	kds	s	vpk	skp	övriga
Livscykel:	1							
åtta katego-	2							
rier baserade	3							Facit från
på ålder, ci-	4							annan
vilstånd och	5							statistik
barninnehav	6							
	7							
	8							

Facit från föregående val

Allt vore gott och väl om man kände till de sanna värdena inne i tabellen. Men det enda man säkert vet från officiell statistik är marginalfördelningarna. Man kan dock komma ganska nära sanningen om hur tabellen ser ut genom att utnyttja den kunskap man fått från tidigare intervjuundersökningar. Sifo säger sig använda 5 000–6 000 intervjuer för att uppgifterna skall bli så säkra som möjligt. Men när man jämför rad- och kolumnsummorna i detta stora intervju-material med de sanna marginalfördelningarna finns det ändå vissa avvikelser. Sifo använder då ett speciellt dataprogram som med minsta möjliga våld på data anpassar tabellvärdena så att observerade och sanna fördelningar till sist kommer att överensstämma. Sifo utnyttjar en iterativ procedur [en serie av upprepade skattningar] som utvecklats av statistikern Mosteller. Resultatet av denna procedur blir en vägmatris med *viktmål*.

När en ny undersökning analyseras görs en motsvarande tabell. De nu observerade siffrorna jämförs med viktmålen. Man finner kanske att i just denna undersökning är gifta personer under 65 år med förskolebarn som röstade med folkpartiet något underrepresenterade. Intervjupersoner i denna kategori ges då ett viktstal som kompenserar för denna underrepresentation. Vikttalet blir till exempel 1,2. Om data perfekt stämde överens med viktmålen skulle alla personer få vikten 1,0. Den efterföljande justeringen skulle då inte spela någon roll. När alla vikter sålunda fastställts kan den justerade partifördelningen räknas ut.

Författarna till denna bok gavs tillfälle att hos Sifo i detalj följa tillkomsten av en väljarbarometer. Det var den mätning som genomfördes i januari 1979 och som publicerades den 11 februari. Vi kan här presentera hur bearbetningen gjordes steg för steg. I tabell 4.2 visas i den första kolumnen den okorrigerade fördelningen av svaren på frågan om "bästa parti i dag". I den andra kolumnen redovisas partifördelningen efter det att resultaten justerats med hjälp av vägmatrisen. Differenserna i den tredje kolumnen visar hur stor effekt vägningen fick.

Tabell 4.2. Resultatet av Sifos januariundersökning 1979: korrigeringsens första etapp

Parti	Svarsfördelning	Vägning efter partival 1976 och livscykeldata	Differens
vpk	3,8	4,2	+0,4
s	47,6	45,8	-1,8
c	14,0	16,2	+2,2
fp	16,1	15,9	-0,2
m	17,3	16,3	-1,0
Övriga	1,2	1,6	+0,4
Summa procent	100,0	100,0	

I just denna undersökning hade vägningen störst effekt för centern; procenttalet för centerpartiet kom att uppräknas med 2,2 procentenheter. Socialdemokraterna var däremot överrepresenterade i svarsmaterialet, deras procenttal sänktes genom vägningen med 1,8 procentenheter.

De justerade tal som redovisats här är inte de som slutligen

publicerades. Ytterligare bearbetningar återstår. Men innan vi går in på dessa skall vi dröja något vid den ovan beskrivna vägningen. Ett avgörande problem är nämligen hur man skall räkna ut vikt målen, de "sanna" värden mot vilka de insamlade svaren skall jämföras.

Som redan nämnts grundas de "sanna" värdena på data från tidigare Sifo-undersökningar. Det är uppenbart att det här finns en risk för cirkelresonemang. Man misstänker att det finns fel i det egna data-materialet. Därför vill man justera data genom att jämföra med verkligheten. Men bilden av verkligheten baseras till stor del på just den typ av data som man är misstänksam mot.

Ett annat problem är att dataunderlaget för de allra första undersökningarna efter ett val måste bli bräckligt. Metoden bygger ju på att vikt målen räknas ut på grundval av föregående undersökningar som visar sambandet mellan livscykeldata och röstning i senaste val. På Sifo försvarar man sig med att väljarbarometrar inte brukar publiceras förrän flera månader efter varje val och man menar att tillräckligt många intervjuer då är tillgängliga för konstruktionen av vägmatrisen. Efter valet 1979 publicerade dock Sifo en väljarbarometer redan för oktober månad. Det är uppenbart att vikt målen är mer osäkra i början av en ny undersökningsserie än när ett större datamaterial så småningom hunnit samlas in. Det ligger dessutom en fara i att successivt ändra vikt målen. Verkligheten borde egentligen ligga helt fast, men genom att undan för undan "bättra på" vikt målen försämras jämförbarheten mellan olika undersökningar.

Ytterligare ett problem är vad vi skulle vilja kalla mysteriet med den åttonde kolumnen. I den schematiserade vägmatris som vi tidigare återgav fanns det åtta kolumner. De sju första består av sju olika partier. De personer som röstade på något av dessa partier vid 1976 års val kan direkt klassificeras i någon av dessa kategorier. Men sedan återstår en restkategori. Det är en blandad skara. Där återfinns personer som i och för sig var röstberättigade 1976 men som avstod från att utnyttja sin rösträtt, där finns också alla unga väljare som blivit röstberättigade sedan förra valet, de utländska medborgarna, de som röstade blankt samt de som vägrade att svara på frågan om hur man röstade. Andelen personer i den åttonde kolumnen utgör 15 procent av de intervjuade.

I en metodrapport från Sifo ("Användning av information om parti i senaste val i mellanvalsperiodernas partisympatiundersökningar", 1976) diskuteras bland annat behandlingen av icke-röstare. Man

konstaterar att bortfallet är särskilt stort bland valskolkarna, vilka således blir underrepresenterade i svarsmaterialet. Sifo drar därav slutsatsen: "Om poststratifiering på tidigare valhandling skall göras bör kategorin icke-röstande i föregående val enligt dessa undersökningar representeras av 56 procent av det antal som står i valstatistiken." Det kan möjligen finnas skäl att låta de icke-röstande på detta sätt "väga lättare" i vägmatrisen. Men förutsättningen för denna operation är givetvis att valskolkarna faktiskt kan urskiljas i en separat kategori. Men i Sifos material är detta omöjligt. De icke-röstande hamnar i den åttonde kolumnen tillsammans med helt andra grupper.

Konsekvensen blir att alla personer i kolumn åtta får för låga vikter, i de flesta fall 0,5 eller mindre. I januari-undersökningen var vikterna till följd av ett misstag ännu lägre. Felet berodde på att den nya årskull förstagångsväljare som tillkom 1979 väl hade intervjuats, men de hade inte tagits med i vikt målen. Den mätning som publicerades i februari 1979 var därför felaktig. Efter vårt påpekande gjorde Sifo om databearbetningen med de korrigerade vikterna. Som tur var för Sifo påverkades inte den redan publicerade partiställningen av malören. Däremot blev siffran för andel utan parti nu 3,5 procent i stället för de 3,0 procent som angavs i januarirapporten. Uppgiften rättades sedermera i februariundersökningen. Felet meddelades också i brev till de tre tidningar, som då abonnerade på väljarbarometern.

Malören i januariundersökningen gjorde att vikterna i kolumn åtta blev extremt låga. Men även normalt sett kommer dessa kategorier att vägas ner. Uppenbarligen ligger det en helt medveten tanke bakom förfarandet: de som inte röstade i förra valet skall inte räknas in med samma tyngd som de röstande. Men konsekvensen, avsiktlig eller oavsiktlig, var till helt nyligen att också andra kategorier fick låga vikter, däribland förstagångsväljare. Eftersom kolumn åtta endast omfattar femton procent av totalmaterialet vill det till mycket för att partifördelningen totalt sett skall påverkas av förändrade vägningstal. Effekterna kan däremot bli mer allvarliga i vissa typer av förändringssituationer. Även om 15 procent inte är så mycket, är det just dessa grupper som ofta kännetecknas av en stor rörlighet. Snabba vindkantringar bland till exempel förstagångsväljare och tidigare valskolkare får svårt att slå igenom med denna beräkningsmetod.

Men Sifo har nyligen ändrat metod. Efter det att vi fäst uppmärk-

samheten på mysteriet med den åttonde kolumnen fick vi i juni 1979 beskedet att vägmatriisen ändrats. Antalet kolumner hade nu utvidgats till nio. Förstagångsväljarna hade fått en egen kolumn.

Efter valet 1979 ändrade Sifo vägmatriisen på nytt. Tidigare hade raderna utgjorts av åtta sk livscykelkategorier, baserade på ålder, civilstånd och barninnehav. I den nya versionen hade antalet rader minskats till sex och de utgjordes nu av kombinationer av kön och ålder. Dessutom minskades antalet kolumner ånyo till åtta. Förstagångsväljarna var månaderna efter valet för få för att kunna bilda underlag för en egen kategori.

Den åttonde och nionde kolumnen har sina speciella problem. Men inte heller de sju övriga kolumnerna är utan bekymmer. Metoden bygger på förutsättningen att alla människor sanningsenligt uppger det parti som de faktiskt röstade på i det föregående valet. Men så är tyvärr inte alltid fallet. Konstruktörerna av Sifos väljarbarometer, Hans Zetterberg och Karin Busch, har emellertid utformat en metod för att försöka kompensera för denna felkälla.

I den tidigare citerade Sifo-studien visade man att väljarnas minne av tidigare partival inte är konstant. I vissa politiska lägen är det mer opportunt att säga att man röstade på vissa partier, ibland skäms man för att avslöja sitt tidigare partival. Problemet är att avgöra när och hur människor minns fel om vilka partier de röstat på. En viss ledning kan man få av att analysera svaren på frågan om röstning i föregående val. Om det inte fanns några förskjutningseffekter skulle procenttalen ligga ungefär konstant från undersökning till undersökning. Men Sifo har funnit att det kan uppträda vissa systematiska tendenser. Ett exempel är perioden efter valet 1968. Andelen intervju personer som till Sifos intervjuare sade att de röstat socialdemokratiskt 1968 blev:

fjärde kvartalet 1968: 50,6 %
första halvåret 1969: 52,6 %
andra halvåret 1969: 55,1 %
första halvåret 1970: 56,3 %

Allt fler väljare kom ihåg att de röstat på socialdemokraterna och Tage Erlander i det stora segervalet 1968. Det var "inne" att vara socialdemokrat.

Efter valet 1976 fanns liknande tendenser. Procenttalen svänger lite fram och tillbaka på grund av slumpvariationer, men Sifo använ-

der en speciell statistisk teknik med glidande medeltal för att få fram huvudtendenserna. Resultaten visar att andelen som sade sig ha röstat på socialdemokraterna i 1976 års val började att minska i mitten av 1977. Under första hälften av 1978 vände emellertid trenden. Mot slutet av 1978 mindes allt fler väljare att de stött socialdemokraterna år 1976. De borgerliga partierna var splittrade vid rege- ringskrisen. Många väljare ville inte kännas vid att de röstat borger- ligt 1976. Det var lättare att "komma ihåg" att man röstat socialde- mokratiskt.

Minnesförskjutningar av detta slag utgör naturligtvis ett problem om man vill utnyttja uppgifter om föregående röstning som utgångs- punkt för justeringen av aktuella sympatier. Under vissa perioder kan måttet ge en relativt riktig bild, men ibland sviker valhandlings- minnet. På Sifo har man, med underförstådd polemik mot sina konkurrenter, varnat för en okritisk användning av uppgifter om tidigare partival.

Sifo har löst problemet på följande sätt. Under perioder när val- handlingsminnet är tillförlitligt används den tidigare nämnda meto- den. Men när uppgiften om röstning i senaste valet är osäker utnytt- jas också en annan justeringsmetod. Hur skall man då veta vilken metod som skall brukas? Svaret beror på hur stor avvikel- sen är mellan ett partis faktiska röstandel i förra valet och det tal som observerats i undersökningen, eller mer exakt, hur mycket senaste värdet i *trenden* för svaren om tidigare partival skiljer sig från det sanna talet. När avvikel- sen är för stor vägar man inte lita fullt ut på röstningsminnet. Den regel som Sifo uppställt är att när avvikel- sen är över två procentenheter för stora partier (partier över 20 procent) och en och en halv procentenhet för små partier (partier under 20 procent) betraktas den vägning som enbart bygger på uppgifter om tidigare partival och livscykeldata som mindre tillförlitlig.

I sådana fall tillgriper Sifo en annan justeringsteknik, som inte bygger på svaren om hur man röstade i föregående val. En ny vägmät- ris konstrueras. Den baseras inte på livscykeldata och uppgifter om tidigare röstning utan på information om region och tätortsgrad. Svaren på frågan om vilket parti som är bäst i dag justeras sedan med dessa vikter. I tabell 4.3 jämförs effekterna av de två alternativa vägningsmetoderna. Data är som tidigare hämtade från Sifos januari- undersökning 1979. I den undersökningen var det "för många" som sade sig ha röstat på socialdemokraterna i föregående val. Korrigere-

ringen baserad på valhandlingsminnet bedömdes därför vara mindre tillförlitlig, den tilläts inte slå igenom fullt ut i de slutliga resultaten. Den väljarbarometer som till sist kom att publiceras består av ett *medeltal* av de två alternativa justeringarna. Det är dock inte självklart att de två korrigeringsarna skall väga exakt lika i ett sådant läge. Man kunde också tänka sig en mer glidande skala, så att den på valhandlingsminnet baserade justeringen fick en allt mer avtagande betydelse ju mer väljarnas svar om tidigare partival avvek från partiernas faktiska röstetal.

I tabell 4.3 redovisas hur Sifos januariundersökning räknades ut. Siffrorna i första kolumnen anger de insamlade svarens faktiska fördelning. Kolumn två och tre visar resultaten av de två alternativa justeringarna, den ena baserad på vägmatrisen med livscykel och uppgift om tidigare partival, den andra byggd på vägmatrisen med region och tätort. Den fjärde kolumnen är genomsnittet av de två justeringarna. Talen har avrundats till närmaste hela eller halva procent. Men summan blir 100,5. Sådant händer ibland. Sifo har då som princip att stjäla den extra halva procenten från det parti som förändrats mest sedan föregående mättillfälle. Bakom denna regel ligger en försiktig filosofi: den största förskjutningen dämpas. I januari 1979 var det moderata samlingspartiet som drabbades. Moderaternas uppgång mellan december 1978 och januari 1979 kom därför att reduceras med en halv enhet, från 2,5 till 2,0 procentenheter.

Tabell 4.3. Resultatet av Sifos januariundersökning 1979: korrigeringsens andra etapp

Parti	1 Observerad svarsför- delning	2 Vägning ef- ter partival 1976 och livscykeldata	3 Vägning ef- ter region och tätort	4 Genomsnitt av kolumn 2 och 3	5 Efter avrund- ning	6 Diffe- rens 1-5
vpk	3,8	4,2	3,5	4	4	+0,2
s	47,6	45,8	47,3	46,5	46,5	-1,1
c	14,0	16,2	15,6	16	16	+2,0
fp	16,1	15,9	15,8	16	16	-0,1
m	17,3	16,3	16,5	16,5	16	-1,3
Övriga	1,2	1,6	1,3	1,5	1,5	+0,3
Summa procent	100,0	100,0	100,0	100,5	100,0	

Därmed är den statistiska bearbetningen av Sifo-barometern klar. I avtalet mellan Sifo och de tidningar som abonnerar på undersökning-

en anges vissa villkor för publiceringen. Om tidningarna t ex inte vill publicera resultatet för en viss månad skall Sifo ändå ha rätt att inkludera siffrorna i nästa publicerade rapport så att de partipolitiska trenderna kan tolkas riktigt.

Den publicerade rapporten innehåller förutom den aktuella mätningen också en jämförelse med tidigare undersökningar. Från och med november 1979 har den historiska aspekten fått en mer framskjutet plats. Nu presenteras i diagramform opinionsutvecklingen under de senaste tio åren. För att få fram de långsiktiga trenderna har man utjämnat trenderna med ett slags glidande medeltalsberäkning (s k Henderson-trender). Dessutom publiceras trendnivån för respektive parti; talen baseras på en sammanvägning av de senaste nio månadernas mätningar. Dessa uppgifter har även i de tidigare undersökningarna räknats fram inom Sifo. Att de nu också offentliggörs bör betraktas som ett framsteg. Förhoppningsvis kan kommentarerna kring en mätning mer komma att koncentreras på de längre utvecklingslinjerna och mindre på enstaka siffror som kan vara resultat av tillfälligheter.

I Sifos allmänna anvisning om hur resultatet skall tolkas framhålls just att en enstaka förändring inte skall tillmätas samma betydelse som en trend som etablerats över flera mätningar. Däremot berörs inte de olika metoderna för justering. Ingenting sägs t ex om vilken av de alternativa justeringsmetoderna som utnyttjats.

Den statistiska osäkerheten omnämns i en enda mening: "Man bör inte fästa avseende vid förändringar från en tidigare etablerad trendnivå som är mindre än 2 procent för socialdemokraterna och mindre än 1,5 för övriga partier." Vilken är då innebörden av dessa siffror? Vi misstänker att många läsare fått intrycket att talen uttrycker sedvanliga statistiska osäkerhetstal, den felmarginal som alltid är förknippad med undersökningar baserade på slumpmässiga urval. Vi erkänner gärna att vi till en början också lurades av formuleringen. När Hans Zetterberg i Statsvetenskaplig tidskrift 1978 redogör för Sifo-barometern används också klart vilseledande formuleringar. Där sägs ingenting om hur Sifos "felmarginal" beräknas, men man får intrycket att den beräknas på sedvanligt sätt. Den statistiska felmarginalen är emellertid mycket större än de siffror som Sifo anger. I en Sifo-undersökning baserad på 1 000 intervjuer är ett resultat på 50 procent behäftad med ett slumpfel på ± 5 procent (på 95 procents säkerhetsnivå). För ett procenttal kring 20 procent är osäkerhetsmar-

ginalen ± 3 procent. Finner man till exempel att centern i en mätning fått 20 procent av sympatierna skulle man egentligen inte kunna säga mer än att andelen sannolikt ligger mellan 17 och 23 procent.

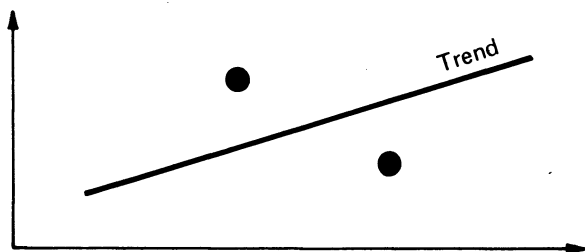
Att den vanliga statistiska felmarginalen blir så pass stor beror på att den beräknats under antagandet att den gäller de slumpmässiga felen vid *en enda* undersökning. Sifos lägre siffror gäller något helt annat, nämligen variationen kring en tidsserie. I och för sig ligger det mycket i den bakomliggande tankegången: ett resultat som bekräftats i många på varandra följande mätningar har större säkerhet än en enstaka siffra från en enda undersökning. Problemet är bara att medan de statistiska metoderna för att beräkna felmarginalens storlek för enstaka undersökning är långt utvecklade, finns det ingen allmänt vedertagen teknik för att bestämma osäkerhetstalen vid tids-serier av valbarometerns typ. Sifo använder en alldeles egen beräkningsmetod.

Så här beräknas Sifos osäkerhetstal för trendresultaten. Det första steget är att rita upp trenden för varje partis långsiktiga förändring. I det andra steget jämförs varje månads observationer med trendlinjen. Ibland ligger mätningarna över kurvan, ibland under. Punkternas spridning kring trendlinjen tas som ett mått på valbarometerns osäkerhet. Ju större avvikelser, desto större felmarginal. Idealet vore att alla punkter låg precis på linjen. Då skulle felet vara noll. För att få fram ett siffervärde på spridningen räknar Sifo ut avvikelsen från trenden vid varje undersökning. Sedan beräknas standardavvikelsen för dessa avvikelser. Materialet utgörs av de drygt hundra mätningar som genomförts sedan 1967. Osäkerhetstalet definieras till sist som dubbla standardavvikelsen. Värdet för socialdemokraterna är 1,5 procent, för centern 1,6, för folkpartiet 1,5, för moderaterna 1,1 och för vpk 0,9 procent. Sifo tolkar dessa siffror som nettoutfallet av flera olika felkällor: tillfälliga instabiliteter i partisympatierna, mätfel, avläsningsfel och urvalsfel.

Det finns ett mått av godtycke i beräkningen. Avvikelserna från trenden beror i högsta grad på hur trenden ritas. Man kan i princip teckna en slingrande kurva som tätt följer de observerade mätningarna. Då kommer naturligtvis avvikelserna i allmänhet att bli mycket små och resultatet blir en liten felmarginal. Om trenden å andra sidan dras som en rät linje över en längre följd av år kommer avvikelserna och därmed felmarginalen att bli större. Den av Sifo använda trenden baseras på ett glidande medeltal av de observerade mätningarna.

Resultatet blir en kurva med många krokas och böjar som oftast ger små avvikelser från mätpunkterna. Sifo har valt en metod (Henderson-trend med centrerade medeltal över nio månader) som resulterar i en liten felmarginal.

Men oavsett hur trendlinjen beräknas kvarstår fortfarande frågan vad de beräknade osäkerhetstalen skall användas till. Vad vi har är ett mått på den genomsnittliga spridningen kring en trendlinje. Vi får reda på att i 19 fall av 20 har punkternas avvikelser från trendlinjen brukat hålla sig inom intervallet $\pm 1,5$ –2 procent. Informationen kan i och för sig vara av intresse för den som sysslar med historiska analyser av partisympatiernas utveckling. Men vad har siffran för relevans för den som ställs inför resultatet av en ny Sifo-mätning? Ofta används den av Sifo uppgivna felmarginalen för att bedöma om förändringen från föregående mätning är signifikant eller ej. Denna användning är dock felaktig. Figuren nedan visar ett exempel där ett parti förefaller att ha minskat – jämförelsen bygger då på de två senaste mätningarna. Men trenden sedan en längre tid tillbaka kan mycket väl trots detta vara stigande. Den skenbara nedgången beror på att den näst senaste mätningen råkade ligga något över trendlinjen och den senaste något under.

Sifos osäkerhetstal för väljarbarometern är vilseledande. De gäller genomsnittliga avvikelser från trender i gången tid, men används för att tolka korttidsförändringar och för att bestämma osäkerhetsmarginalen kring procenttal i enstaka undersökningar.

I Sifo-presentationen anges också hur många som vägrat besvara partisympatifrågan. I januariundersökningen 1979 angavs t ex 3 procent. Den siffran är, mildt sagt, missvisande. Den uppgivna siffran är nämligen beräknad efter justering av den tidigare omnämnda livscykel/partivalsmatrisen. Svarsvägrarna råkar utgöras av personer som

får låga viktetal. I själva verket var det 59 av 1 032 personer som vägrade svara. Det motsvarar 6 procent, dvs dubbelt så många som läsaren förleds att tro.

Vi dröjer med ett sammanfattande omdöme om Sifos väljarbarometrar. Först skall vi berätta om de fyra andra väljarmätningarna.

SCB/PSU

Statistiska centralbyråns partisympatiundersökningar finansieras genom ett särskilt riksdagsanslag. Debatten bakom tillkomsten av denna statliga opinionsmätning skildrades i kapitel 2. Inför starten gjorde SCB ett antal metodstudier. Regelbundna undersökningar har pågått sedan 1972. Närmast ansvarig för arbetet inom SCB är byrådirektör Staffan Sollander.

SCB publicerar två-tre undersökningar per år: en mätning i maj och en i november under de år det inte hålls några val. Under valår utförs dessutom en undersökning i februari och en speciell metodstudie veckorna före valet. Metodundersökningen publiceras dock inte förrän efter valdagen.

SCB drar slumpmässiga urval direkt ur registret över totalbefolkningen. Detta register innehåller bland annat namn, personnummer och aktuella adressuppgifter. Registret innehåller hela den röstberättigade valmanskåren utom utlandssvenskarna, som alltså utesluts från undersökningarna precis som i de andra valbarometrarna. SCB sätter ingen övre åldersgräns. Visserligen blir bortfallet något större bland de allra äldsta, men man mäter partisympatierna i ett urval som täcker hela valmanskåren.

Urvalsstorleken har fastställts till 9 000 personer. Urvalet roteras från ett undersökningstillfälle till nästa så att en tredjedel byts ut varje gång. Det betyder att en person som utvalts kontaktas vid tre på varandra följande mätningstillfällen. Denna typ av paneluppläggning har vissa undersökningsmässiga fördelar. Förändringsmönster kan studeras mer noggrant. Väljarströmmarna mellan partierna kan t ex analyseras mer i detalj. En fördel med panelundersökningar är också att säkerheten i förändringsskattningar ökar. Den kanske mest intressanta uppgiften i valbarometrarna är hur många procent partierna gått fram eller tillbaka med sedan föregående mättillfälle. Osäkerhetstalen för dessa förändringsmått bör vara så små som

möjligt. Med SCBs metod att intervjua delvis samma människor vid flera olika tillfällen blir osäkerhetstalen mindre än om svaren baserades på helt nya urval varje gång. En annan fördel med panelundersökningar är av rent praktisk art. En av intervjuarens första uppgifter är att spåra de tilltänkta intervjupersonerna. I den del av urvalet som återintervjuas blir detta arbete väsentligt underlättat av att man har gjort det tidigare.

Men panelundersökningar har också nackdelar. Bortfallet har en tendens att öka. Personer som tillfrågas gång efter gång kan till slut tröttna. I SCBs partisympatiundersökningar har man funnit en sådan tendens, även om den inte är särskilt stark. I en panelundersökning sjunker antalet ej anträffade medan antalet vägrare stiger. Det verkar således som om för- och nackdelarna på denna punkt skulle jämna ut sig.

Med upprepade intervjuer finns också en risk för speciella paneleffekter. Det förhållandet att man tidigare blivit utfrågad kan påverka svaren vid efterföljande intervjuer. Ju större denna påverkan är, desto mer kommer undersökningsurvalet att avvika från den faktiska populationen. Representativiteten blir sämre. En sådan paneleffekt kan gälla det politiska intresset. En människa som normalt inte är särskilt intresserad av politik kan av intervjun aktiveras att bli mer engagerad. Inom SCB erkänner man att sådana effekter kan förekomma, men man bedömer dem paradoxalt nog som något positivt. I en forskningsrapport skriver man att ett sådant ökat engagemang skulle kunna vara positivt för undersökningen eftersom det skulle ha samma effekt som en valkampanj. Tanken är att man genom själva undersökningsuppläggningsen med återintervjuer skulle kunna skapa en artificiell valrörelse, en atmosfär av förhöjd politisk temperatur. Men resonemanget är lite långsökt. Visserligen kännetecknas valkampanjer av ett stegrat politiskt intresse, men en valrörelse rymmer så många andra faktorer som aldrig kan återskapas på konstgjord väg.

Det finns ytterligare en felkälla hos panelundersökningar. Väljarnas stabilitet kan överskattas. Det är ofta så att människor har en viss ovilja mot att erkänna att man ändrat sig. Om så är fallet kommer andelen väljare med oförändrad partipreferens att överskattas i panelstudier. En undersökningsuppläggningsen med nytt urval för varje mättillfälle skulle i detta avseende vara bättre.

Inom SCB har man gjort ett försök att uppskatta storleken av

panelstudiers konserverande effekt. I de första partisympatiundersökningarna jämförde man partifördelningen bland dem som intervjuades för första gången med dem som redan kontaktats en eller två gånger. I denna metodstudie blev emellertid skillnaderna överlag mycket små; det gick inte att spåra någon enhetlig tendens. Det finns sålunda inga bevis för att den här antydda effekten i allmänhet skulle snedvrída SCBs resultat, men det finns alltid en risk att minneseffekter i panelundersökningar i vissa lägen av snabba förändringar kan inverka störande på resultatens tillförlitlighet.

Fältarbetet i SCBs partisympatiundersökning utförs per telefon. För den mindre del av urvalet som saknar telefon försöker man få till stånd intervjuer vid personliga besök. I de förberedande metodstudierna fann man att det överlag var små skillnader mellan telefon- och besöksintervjuer. De praktiska fördelarna med telefonintervjuer fick då fälla utslaget. Om 9 000 personer skall intervjuas på tre veckor skulle fältarbetsorganisationen bli orimligt stor, särskilt i förhållande till den mycket korta intervju som det här är fråga om.

En nackdel med telefonintervjuer är att man saknar möjlighet att samla in svaren med ett anonymt omröstningsförfarande i stil med de valkuvert som Sifo använder. SCB har i separata studier gjort två experiment med hemlig svarsavgivning. Försöken gav inget entydigt resultat. I den ena studien föreföll det visserligen som om den gängse förekommande överrepresentationen av socialdemokrater kunde nedbringas, men i den andra blev skillnaderna mindre. Inom SCB har man inte på allvar övervägt att ändra datainsamlingsmetod. Telefonintervjuer är det enda praktiskt genomförbara om man vill behålla det stora urvalet. Det finns också ett motstånd mot att nedbringa urvalsstorleken. Felmarginalen skulle öka och möjligheterna till detaljerade särredovisningar av partisympatierna inom olika befolkningsgrupper skulle då gå förlorade.

Att SCB inte funnit några större skillnader mellan telefon- och besöksintervjuer innebär naturligtvis inte att de yttre förhållandena vid intervjusituationen alltid skulle sakna betydelse för undersökningens resultat. En sådan faktor som skulle kunna inverka på svaren är huruvida intervjuaren och den intervjuade är ensamma eller om någon tredje person också kan avlyssna samtalet. SCB har i en metodstudie funnit att det faktiskt fanns en sådan skillnad. Inom den grupp där det fanns en tredje person närvarande fick socialdemokraterna tio procentenheter fler röster än bland dem där ingen utomstå-

ende lyssnade. Detta resultat skall nu tolkas med en viss försiktighet. En del av skillnaden kan till exempel bero på att socialdemokrater är mer trångbodda. Men det är också möjligt att man här funnit, att det exempelvis är lättare för en intervjuperson att muntligt säga sig sympatisera med ett stort parti än ett litet. Om svaren avgavs anonymt skulle denna effekt kunna elimineras.

Till de personer som valts ut för intervju sänds först ett brev där undersökningen presenteras och där intervjupersonen förbereds på att han eller hon kommer att bli uppringd av SCB. Själva intervjun tar bara några minuter. Frågorna om parti ställs i början av samtalet. SCBs partisympatiundersökning mäter de intervjuades inställning till partierna ur tre aspekter:

1. Sympati/närmaste parti
2. Röstning i föregående val
3. Röstning om det vore val i dag.

SCBs första fråga är: "Är det något av de politiska partierna som står Er närmare än de andra?" De som svarar ja får frågan vilket parti det är, de som svarar nej eller är tveksamma frågas vilket parti de har störst sympati för. En del uppger inte något parti på dessa frågor. De ombeds att då säga om de står närmare respektive har större sympati för "något av de borgerliga partierna eller något av de andra".

Det andra steget i intervjun gäller tidigare valbeteende. Intervjufrågorna avser deltagande och partival i det närmast föregående riksdagsvalet. Också här ställs en kompletterande fråga till dem som inte velat svara med parti; om man röstade på ett borgerligt eller på något av de andra partierna.

Därnäst följer de frågor som i första hand ligger till grund för skattningen av de aktuella partisympatierna. Tanken på en hypotetisk valsituation framkallas:

Om vi tänker oss att det vore riksdagsval någon av de närmaste dagarna – hur skulle ni då göra? Skulle ni *rösta*, skulle ni *kanske rösta* eller skulle ni *inte rösta*?

Till dem som säger att de skulle rösta eller kanske rösta ställs därefter följande fråga: "Vilket parti skulle Ni rösta på?"

De som säger att de inte skulle rösta eller inte vet eller inte vill svara får en annan fråga: "Om Ni trots allt bestämde Er för att delta, vilket parti skulle Ni då rösta på?"

Till alla som uppgivit något parti på frågan om aktuell röstningsavsikt, ställs så frågan: ”Om Ni kommer att rösta, känner Ni Er tveksam eller helt säker på att ni skulle rösta på (partiet)?” De som här tvekar eller inte vill svara tillfrågas om de tvekar mellan några partier och i så fall vilka dessa partier är.

Tidigare brukade SCB-intervjun sluta här. Sedan 1978 ingår emellertid också några frågor om den intervjuades yrke. Övriga bakgrundsuppgifter, såsom kön, ålder, civilstånd etc, hämtas såsom tidigare från offentliga register. Informationen om yrke har blivit ett värdefullt komplement för dem som vill följa partisympatiernas skiftningar inom olika befolkningsgrupper.

I riksdagens uppdrag till SCB ingick också att externa beställare, mot betalning, skulle kunna få ställa sina egna frågor i partisympatiundersökningarna. Denna möjlighet har inte utnyttjats särskilt mycket. Under de sju år som de regelbundna undersökningarna pågått har socialdemokraterna beställt några frågor och det borgerliga informationsorganet Forum för samhällsdebatt har frågat om de borgerliga väljarnas förväntningar på regeringens sammansättning och om TCO-medlemmarnas attityder till sin organisation.

Ordningsföljden mellan frågorna i en intervjuundersökning är inte utan betydelse. Det finns alltid en risk för att svaren påverkas av vilka ämnen som tidigare tagits upp under utfrågningen. Inte minst viktigt i detta sammanhang är den tendens till konsistens och enhetlighet som de flesta människor eftersträvar. Den psykologiska bakgrunden är oviljan att erkänna att man ändrat sig. Det är därför mindre lyckligt att ställa den centrala frågan om aktuell partisympati *sist* i serien av partifrågor. Omedelbart innan har man fått uppge vilket parti man röstade på i sistlidna val. Det finns en betydande risk att stabiliteten kan komma att överskattas. Man kan invända att den alternativa lösningen också har nackdelar. Om man ställer den retrospektiva frågan om hur man röstade i föregående val *efter* frågan om aktuell sympati finns det naturligtvis en risk att valhandlingsminnet färgas av den för tillfället rådande sympatin. Båda lösningarna har sina nackdelar, men någon måste väljas. Vi anser att man i främsta hand bör sträva efter att hålla det i undersökningen mest centrala måttet, aktuell partisympati, fritt från störande inflytande.

Data från SCBs egna metodstudier tyder också på att stabiliteten i väljarkåren faktiskt överskattas. I undersökningen före valet 1976 var det 10 procent som sade att de skulle byta parti. Skattningen av

andelen partibytare i andra väljarundersökningar vid samma val låg klart högre: mellan 17 och 21 procent. Rörligheten i valmanskåren förefaller att underskattas i SCBs partisympatiundersökningar.

Hur många av de från början utvalda personerna är det då som besvarar frågorna? En fördel i SCB-undersökningarna är att de inte sätter någon övre åldersgräns. Urvalet syftar till att täcka hela väljarkåren (med undantag för den lilla gruppen av utlandssvenskar).

Antag att vi startar med ett urval om 1 000 personer. Till att börja med försvinner sådana personer som det inte gått att nå för intervju. Det gäller svårt sjuka, människor på anstalt eller helt enkelt sådana som inte varit anträffbara. I SCBs novemberundersökning 1978 uppgick deras andel till 5,5 procent. Av våra 1 000 personer försvinner därmed 55. Kvar i urvalet finns 945 personer. Bland dem som man får tag i finns det några som inte vill ställa upp för en intervju. Deras andel av hela urvalet var i november 1978 6,9 procent. Ytterligare cirka 70 personer försvinner. I urvalet återstår nu 875 personer. Men bland de intervjuade är det inte alla som vill besvara partifrågorna. Med ledning av SCBs uppgifter har vi räknat ut att detta svarsbortfall utgör 13,7 procent av hela urvalet. I vårt exempel motsvarar detta cirka 135 personer. Av de 1 000 personerna kvarstår till sist sålunda 740, om vilka vi har fullständig information. Men i det interna svarsbortfallet finns några, som trots att de vägrat uppge parti, ändå sagt vilket politiskt *block* de stödjer. Nöjer vi oss med denna information sjunker svarsbortfallet till 6,7 procent och i stället för 740 personer har vi därmed till sist 810 personer kvar i vårt ursprungliga urval.

Före publiceringen justerar SCB svaren på frågan om bästa parti. Även om metoden är en annan än Sifos är syftet detsamma, nämligen att kompensera för den över- och underrepresentation av vissa partier som alltid uppträder vid denna typ av undersökningar. SCBs egen beteckning av sin skattningsmetod är: "Efterstratifiering med varierande röstnings sannolikhet, bortfallet fördelat på parti och strata, kalibrerat med blockskattningen." Vi skall göra ett försök att förklara.

SCB-metoden har det gemensamt med alla andra justeringsförfaranden att den grundas på en jämförelse mellan svaren på frågan om röstning i föregående val och det faktiska resultatet av detta val. Om ett parti fått "för många" anhängare skall detta justeras ner, och om ett parti fått "för få" sympatisörer skall det vägas upp. Tidigare i detta kapitel gavs ett exempel på en enkel justeringsteknik, den så

kallade kvotskattningen. I den enkla kvotskattningen justeras alla individer som sympatiserar med ett visst parti med samma korrigeringsfaktor. Men i SCBs metod beror justeringsfaktorn på vilket parti individen uppger sig ha röstat på vid föregående val.

För att göra sig en uppfattning om logiken i justeringsmetoden kan man tänka sig en tabell där kolumnerna utgörs av det parti man röstat på i föregående val (efterstrata) och raderna det parti man sagt sig rösta på om det vore val i dag. Jämför man nu kolumnsummorna med det faktiska valutslaget finner man kanske att det finns för många individer i kolumnen för socialdemokrater. Dessa vägs då ner så att proportionen socialdemokrater i föregående val kommer att överensstämma med den faktiskt observerade. På motsvarande sätt förfars med övriga kolumner. Därefter beräknas fördelningen på frågan om aktuell partis sympati. Då erhålls den önskade fördelningen efter justering.

Sedan 1976 sker efterstratifieringen inte endast efter parti i föregående val utan också efter region. Man har valt att vid analysen först dela upp materialet i tio geografiska områden. Därmed ges en möjlighet att också tillse att urvalets geografiska spridning överensstämmer med valmanskårens. Med tio regioner och åtta kolumner (sex partier, icke-röstande och förstagångsväljare) blir antalet efterstrata totalt 80.

Av de svenska väljarbarometrarna har SCB på sätt och vis den högsta ambitionen. Medan de andra instituten nöjer sig med att mäta väljarnas för tillfället rådande sympatier så ställer SCB sig uppgiften att säga hur ett val skulle gå, hur partifördelningen skulle se ut "om det vore val i dag". Detta motiverar SCB att göra ännu en modifiering av data. Alla röstberättigade har ju inte samma sannolikhet att verkligen delta i valet. Personer som i och för sig har en partis sympati, men som kan misstänkas ha lågt valdeltagande, bör därför väga lättare än väljare som nästan säkert utnyttjar sin rösträtt. SCB har infört vad man kallar röstnings sannolikheter. Det exakta värdet på dessa sannolikhetstal fastställs vid den speciella metodstudie som SCB genomför vid varje val. Sådana metodundersökningar har hittills gjorts 1970, 1973, 1976 och 1979. Vid intervjuerna, som utförs omedelbart före valet, ställer man de vanliga frågorna, med den enda skillnaden att det inte längre gäller hur man skulle rösta "om det vore val i dag", utan vid det riktiga valet några dagar senare. De tillfrågade får där ange om de kommer att delta i valet, om de

kanske tänker rösta eller om de inte tänker rösta. Man kan i efterhand kontrollera om de intervjuade faktiskt röstade. Uppgifterna i röstlängderna är offentligt tillgängliga och via länsstyrelserna kan man efter valet samla in korrekta data om intervjupersonernas valdeltagande. På grundval av denna röstlängdskontroll har SCB efter 1976 års val beräknat följande röstningssannolikheter (i procent).

Tabell 4.4. Röstningssannolikheter i SCBs metodstudie vid valet 1976

Svar på frågan om valdeltagande	Faktiskt valdeltagande	Relativ fördelning
Kommer att rösta	96 %	76
Röstar kanske, uppger partiblock	70 %	4
Röstar kanske, uppger ej partiblock	80 %	
Kommer inte att rösta	41 %	2
Svarsbortfall	80 %	18
		100 %

Personer som säger att de kommer att rösta får en mer än dubbelt så stor vikt som de som uppger att de inte avser att rösta. Men bland de senare var det ändå 41 procent som trots sina intervju svar ändå deltog i valet. I de löpande partisympatiundersökningarna kan man inte tilldela röstningssannolikheter åt enskilda individer. Däremot går det att uttala sig om grupper. Grupperna definieras efter svaren på frågan om huruvida man tänker rösta vid ett eventuellt val.

Ett problem som kvarstår att lösa är hur bortfallet skall behandlas. Det finns en del personer som inte velat besvara frågorna och en del har över huvud taget inte kunnat intervjuas. SCBs strategi är att tilldela så många som möjligt en partisympati. Bland dem som inte uppgivit något parti på frågan om hur man skulle rösta om det vore val i dag försöker man därför i första hand utnyttja den information som erhölls genom intervjuens inledande frågor, de som gällde vilket parti man stod närmast eller sympatiserade med. Ytterligare ungefär tre procent kan härigenom tilldelas ett parti. I det tidigare nämnda exemplet med ett tänkt urval på 1 000 personer kvarstod till sist 740 personer. Med den nu använda ersättningsregeln kommer uppgifter om parti i stället att baseras på 770 personer. Detta förfaringsätt, så kallad imputation, låter sig försvaras i detta fall. Det har för övrigt

visat sig att svaren på frågan om närmaste parti är mycket starkt korrelerade med svaren på frågan om hur man skulle rösta om det vore val i dag. Bara cirka två procent av dem som besvarar båda frågorna uppger olika partier.

För dem som varken besvarat frågan om röstningsavsikt eller närmaste parti hämtade man i undersökningarna fram till valet 1979 i andra hand uppgifter från svaren på frågan om hur man röstade i föregående val. Problemet med detta ersättningsförfarande var att man antog att dessa personer skulle bete sig precis på samma sätt som i föregående val. Det är vanligtvis ett mycket osäkert antagande. Andelen partibytare kom därför att underskattas. Nu utgör denna svarskategori inte mer än cirka fyra procent av urvalet, varför felkällans inverkan på totalresultatet inte blev mer än marginell. Men även små skiftningar i partisympatierna kan ha stor politisk betydelse. Konserverande antaganden av det här nämnda slaget gör det svårare för förändringar att slå igenom i undersökningen. Efter valet 1979 har metoden modifierats. Nu gör man inte längre det extrema antagandet att alla svarsvägrare kommer att rösta på sitt tidigare parti. I stället antas att partisympatierna i denna grupp fördelar sig precis som bland svarsindividerna.

Tidigare fanns ytterligare ett konserverande inslag i metoden. Lyckligtvis ändrade SCB praxis efter valet 1976. Antagandet gällde bortfallet, dvs de personer som inte kunnat placeras in på någon fråga, vare sig tidigare röstning eller aktuell partisympati. Tidigare fördelades bortfallet med ledning av svaren på frågan om röstning vid föregående val. Den skillnad som iaktogs mellan svarsindividernas fördelning på frågan om röstning vid föregående val och det faktiska valresultatet tillskrevs helt bortfallet: bortfallet fick skulden för hela differensen mellan sann och observerad fördelning, trots att det kan förekomma mätfel, t ex minnesfel, i den observerade fördelningen. Var det "för få" väljare som kom ihåg att de röstade med tex moderaterna i ett tidigare val utgick SCB från att de saknade moderaterna återfanns i bortfallet och viktade därför upp moderaterna något vid uppskattningen av de aktuella partisympatierna. Numera används en annan princip för bortfallets fördelning. Man antar att bortfallet fördelar sig som svarsindividerna. Proceduren får egentligen samma effekt som om bortfallet helt utelämnades ur beräkningen. Att de ändå tas med beror på de tidigare omnämnda röstningssannolikheterna. Svartsbortfallet har i allmänhet något lägre röstnings-

sannolikhet än genomsnittligt, varför de väger något lättare i den slutliga uträkningen.

Hittills har vi endast talat om skattningen av de enskilda partiernas storlek. SCB gör dessutom en mätning av de två blockens relativa styrka. Denna skattning vilar på något säkrare grund, eftersom en del personer som vägrat uppge något parti ändå har sagt vilket av blocken de stöder. Partiblocksskattningen påverkar också indirekt mätningen av partisympatierna. Jämförs partifördelningen med partiblocksskattningen kan man finna att något block är över- eller under-representerat. Med partiblocksskattningen som utgångspunkt justeras partifördelningen så att blockens proportioner blir överensstämmande. Man säger att partifördelningen kalibreras med blocksskattningen.

SCBs justeringsmetod är således uppbyggd i flera steg. Den grundläggande tanken är att man korrigerar resultaten med ledning av uppgifter om röstning i föregående val. Data efterstratifieras. Realismen i skattningen försöker man öka genom att föra in röstingssannolikheter. Bortfallet fördelas enligt särskilda regler.

Man har inom SCB sökt utvärdera hur väl skattningsmetoden fungerar och hur den förhåller sig till alternativa justeringsmetoder. Slutsatserna baseras främst på de tidigare nämnda metodstudierna vid valen 1970, 1973, 1976 och 1979. Man har där kunnat jämföra resultaten från skilda beräkningsmetoder med de faktiska valresultaten. En svårighet med dessa metodstudier är, som SCB själv påpekar, att intervjuerna genomförs med början av två veckor före valet. En avvikelse mellan observerad röstningsavsikt och faktisk valhandling kan helt enkelt bero på att väljare bytt parti i sista stund. Under senare år finns det dessutom en tendens till att allt fler väljare dröjer med sitt definitiva röstningsbeslut till omedelbart före valet. Denna felkälla gör att resultatet från metodstudierna bör tolkas med viss försiktighet.

Huvudresultatet från metodundersökningarna är emellertid att skillnaderna mellan de olika justeringsmetoderna överlag är mycket små. I alla undersökningar skilde sig de ovägda intervjuresultaten från det faktiska valresultatet (tabell 4.5). Men vilken justeringsteknik som sedan används förefaller ha underordnad betydelse. Den enkla kvotskattningen gav ungefär lika bra resultat som SCBs komplicerade beräkningar.

I metodstudierna framkommer ett intressant biresultat. I de publi-

cerade rapporterna jämförs skattningarna hela tiden med det aktuella valresultatet. Men vi har också gjort samma jämförelse med resultatet vid det närmast *föregående* valet. Man kommer då till det förbluffande resultatet att i tre av de fyra metodstudierna (1970, 1973 och 1976) har man lyckats bättre med att "förutsäga" resultatet i det föregående valet än i det val man egentligen avsåg att mäta. Avvikelserna i 1973 års undersökning är till exempel mindre när man jämför med 1970 års val än när data jämförs med 1973! Nu finns det en viss sannolikhet att de rena slumpfelen spelat SCB ett spratt, men det är mer troligt att vi ser resultatet av den konserverande slagsida som finns inbyggd i SCBs metod.

Tabell 4.5. Resultat av SCBs metodundersökning 1979

Parti	Valresultatet 1979	Rådata: observerad svarsfördelning	SCBs skattning
vpk	5,6	4,8	5,9
s	43,2	46,4	42,5
c	18,1	17,1	19,3
fp	10,6	10,4	11,2
m	20,3	18,9	18,9
Övriga	2,1	2,4	2,2
Summa procent	100,0	100,0	100,0
Summa avvikelser från valresultatet		6,9	4,2

Sveriges Radio/PUB

Sveriges Radios partisympatimätningar påbörjades i oktober 1969. Undersökningarna planeras och genomförs av publik och programforskningsavdelningen (PUB) vid Sveriges Radio. Resultaten offentliggörs i Rapport i TV 2. På tio år har ett fyrtiotal undersökningar genomförts. Intervallen mellan mätningarna varierar. År 1975 gjordes fem undersökningar, 1976 två, 1977 och 1978 vardera fyra, samt 1979 tre.

Undersökningarna genomförs med extrafrågor i PUBs dagliga räkningar av TV-publiken, vilka sammanlagt pågår under 16 veckor

per år. Dessa räkningar omfattade 1979 svenska medborgare födda mellan 1899 och 1969. Ett obundet slumpmässigt urval om cirka 175 personer drogs för varje undersökningdag. De personer som inte anträffas samma dag söks ytterligare ända till intervjuperiodens slut. Storleken av det totala stickprovet regleras genom valet av antalet urvalspaket till undersökningen. I januariundersökningen 1979 användes till exempel 14 urvalspaket.

Intervjuerna görs per telefon av PUBs intervjuare i Stockholm, Malmö, Göteborg och Sundsvall. Intervjuarbetet för en partisympatiundersökning brukar pågå i mellan två och tre veckor.

Frågorna om partisympati ställs inte till de yngsta åldersgrupperna, utan enbart till dem som är röstberättigade. Urvalet är ändå inte helt representativt för hela valmanskåren. PUB har nämligen en övre åldersgräns på 80 år. Härigenom utesluts 3 procent av de röstberättigade. Inte heller utlandssvenskar finns med i urvalet.

Men även i övrigt kännetecknas PUB-mätningen, i likhet med andra undersökningar, av ett visst bortfall. Antag att vi har ett representativt urval om 1 000 personer. Den övre åldersgränsen gör dock att vi egentligen startar med ett undersökningsurval på 970 personer. PUB avstår från att kontakta vissa grupper av svårt sjuka samt syn- och hörselskadade. Dessa kategorier omfattar cirka 2 procent. Tillsammans med bortresta och ej anträffade blir gruppen av ej kontaktade mellan 5 och 6 procent. Från våra 970 får därmed frånräknas cirka 55 personer. I urvalet finns därmed 915 personer kvar. Fältarbetet i PUB-undersökningarna är framgångsrikt. Andelen som vägrar ställa upp för intervju ligger nämligen ibland under 3 procent. Trettio personer får frånräknas vårt urval, som därmed omfattar 885 personer. Så många personer tillfrågas om sin aktuella partisympati.

Frågans formulering är: "På vilket parti skulle Ni rösta om det vore val i dag?" Om intervjupersonen inte vet vilket parti han eller hon skulle rösta på ställs tillägsfrågan: "Vilka partier tvekar ni mellan?"

Andelen som inte svarar med något parti uppgår till drygt 12 procent. Häri innefattas ett svarsbortfall på knappt 4 procent samt de intervju personer (strax under 9 procent) som säger att de inte skall rösta eller som svarar vet inte på båda frågorna. Av de 885 personer som tillfrågats saknar vi därmed uppgift om 120. Av urvalet kvarstår nu 765 personer.

Om vi bara vill uttala oss om de personer som har klara sympatier,

får vi dessutom räkna bort de cirka 8 procent som tvekar mellan två eller flera partier. Från de 765 urvalspersonerna får därför subtraheras ytterligare 80, varför antalet personer med fullständig partiuppgift till sist stannar på 685.

Frågetekniken med klara och tveksamma sympatier är PUB-undersökningens speciella kännemärke. I en rapport skriver undersökningsledaren Anders Christiansson att syftet med denna uppdelning är att spegla verkligheten mer realistiskt. "Vid ett allmänt val måste man bestämma sig för ett parti, men i mellanvalsperioden kan man mycket väl tveka mellan olika partier utan att bestämma sig. Partibyten äger inte rum över en natt utan föregås säkert i de flesta fall av en period av tveksamhet." En annan fördel sägs också vara att man slipper betrakta dem som har delade partisympatier som bortfall. Därmed skulle en av de viktigaste osäkerhetsfaktorerna i undersökningen kunna reduceras.

Något som skiljer PUB från de övriga svenska väljarbarometrarna är att man numera inte alls justerar data. De siffror som redovisas är exakt de grunddata som observerats i materialet. Stora olikheter mellan PUB och övriga institut torde främst bero på denna skillnad i behandling av de inkomna svaren.

Vi skall här ge ett exempel på en PUB-undersökning. Siffrorna hänförs till den mätning som gjordes den 8–24 januari 1979 (tabell 4.6, se nästa sida).

Resultaten kan presenteras på två olika sätt. I det ena fallet baseras redovisningen enbart på dem som avgivit klara partisympatier, i det andra inbegrips även de tveksamma (tabell 4.7, se nästa sida).

Ingen av fördelningarna summerar till 100 procent, vilket föranlett såväl missuppfattningar som löje i massmedia. Anledningen till att de klara sympatierna inte summerar till 100 procent beror på att procentbasen (1 593) också innefattar övrigt parti och de tveksamma. Mellanskillnaden på 11,9 procent utgörs dels av de personer som svarat med något annat än de fem riksdagspartierna, dels av de personer som tvekar mellan flera partier.

Att summan av högerkolumnen blir så stor som 110,2 procent beror på utportioneringen av de tveksamma. De räknas flera gånger, en gång för vart och ett av de partier som delar på "sympatierna". En person som sagt sig tveka mellan de tre borgerliga partierna finns alltid med tre gånger i tabellen: hos såväl centern, folkpartiet som

Tabell 4.6. Resultatet av PUBs januarimätning 1979

<i>Klara sympatier</i>	Antal	Procent
vpk	55	3,5
s	713	44,8
c	250	15,7
fp	214	13,4
m	171	10,7
Övrigt	31	2,0
Summa	1 434	90,0
<i>Tveksamma två partier</i>		
s + fp	41	2,6
c + fp	32	2,0
s + c	19	1,2
Övrigt	31	1,9
Summa	123	7,7
<i>Tveksamma tre partier</i>		
c+fp+m	20	1,3
Övrigt	16	1,0
Summa	36	2,3
Summa totalt	1 593	100,0

Tabell 4.7. PUBs två sätt att redovisa resultaten. Januariundersökningen 1979

	Klara sympatier	Klara + tveksamma sympatier
vpk	3,5	3,8
s	44,8	50,2
c	15,7	21,5
fp	13,4	20,8
m	10,7	13,9
Summa procent	88,1	110,2

moderaterna. De ansvariga bakom PUB-undersökningen menar att man skall se de två uppgifterna som ett slags övre och undre gräns för varje parti. Den vänstra kolumnen skulle visa de säkra sympatierna

och den högra ett partis största möjliga väljarbas om alla tveksamma skulle stödja det.

Hos PUB menar man att deras mätningar är känsligare än konkurrenternas. Flera gånger säger man sig ha belagt en trend tidigare än övriga. Det skulle vara just hos de tveksamma som man märker de första tecknen på en opinionskantring.

Dessa allmänna resonemang om rörelserna i valmanskåren kan i och för sig synas rimliga. Men frågan är om just den av PUB använda tekniken är ett särskilt känsligt instrument för att mäta sådana nyanserade skiftningar. Vår huvudkritik mot PUB-undersökningens nuvarande uppläggning är att resultaten med nödvändighet blir svårtolkade. Det förefaller som om man velat mäta tre olika saker samtidigt: dels naturligtvis väljarnas förstapreferens, dvs deras nuvarande partisympati, dels den allmänna tveksamheten i valmanskåren och dels väljarnas andrapreferens, deras näst bästa parti. Alla dessa saker är visserligen intressanta, men problemet uppkommer när all information skall pressas samman till ett enda mått. Ett partis upp- eller nedgång kan antingen bero på att fler eller färre säger sig vilja rösta på partiet eller också helt enkelt vara en funktion av att den allmänna osäkerheten i väljarkåren ökat eller minskat. Det hade varit mer önskvärt att dessa olika komponenter särredovisades i skilda mätningar.

Från PUB gör man alltså gällande att deras teknik skulle vara särskilt lämpad att tidigt upptäcka partibyten, speciellt sådana byten som först tar sig uttryck i tveksamhet mellan olika partier. Desto mer förvånande är det att man frånhänt sig den mest elementära förutsättningen för att kunna studera partibyten. PUB frågar nämligen inte om hur man röstade i föregående val.

Det kan således å ena sidan sägas att resonemanget om de tveksamma väljarna i onödan försvårar tolkningen av de aktuella partisymptiernas fördelning. Å andra sidan har man egentligen inte fört den intressanta tankegången tillräckligt långt. Kunde svaren kombineras med uppgifterna om tidigare röstning och nuvarande sympati kan frågan om tvekan mellan olika partier möjligen göras till en känslig indikator på pågående förändringar i väljarkåren.

Kan man säga hur ett val skulle gått utifrån PUBs undersökningsresultat? PUBs frågeformulering liknar den som används av SCB. Båda gäller vilket parti man skulle rösta på om det vore val i dag. Men medan SCB har ambitionen att skatta ett faktiskt valresultat är PUB

försiktigare. Skillnaderna mellan valförfarandet och undersökningsförfarandet är så stora att man varnar för att lägga valbarometern till grund för slutsatser om ett eventuellt val. Frågeformuleringen ger visserligen en verbal föreställning om att syftet är att mäta utgången av ett hypotetiskt val. Man menar att frågan likväl bör kunna användas som en indirekt mätare av politiska opinioner utan att därför ha ambitionen att mäta hur de som svarat verkligen skulle bete sig i ett allmänt val.

Gallup/Socialdemokraterna

Den fjärde svenska väljarbarometern är ganska okänd. Det beror på att resultaten oftast inte offentliggjorts. Beställare är socialdemokratiska partiet. Närmast ansvariga för undersökningens planering och uppläggning är den till partiexpeditionen knutna Gruppen för samhällsstudier, som leds av Jan Lindhagen, och partiets Gallupgrupp. Fältarbetet genomförs av Svenska Utredningsinstitutet (SUI). För den statistiska bearbetningen svarar SEMKA AB, där Gunnar Ekman har ansvaret. År 1972 köpte socialdemokraterna rätten till namnet "Svenska Gallupinstitutet". Resultatet av partisympatiundersökningarna, som internt växelvis benämns Gallup och Politiskt index, rapporteras till Gallupgruppen och partistyrelsen. Mätningarna i deras nuvarande form startade inte förrän i januari 1975.

Undersökningarna baseras på ett originellt urvalsförfarande. Urvalet är ett stratifierat tvåstegsurval. Som underlag för stratifieringen av de primära urvalsenheterna har använts valstatistik på församlingsnivå från 1960- och 1970-talen. Vissa för socialdemokraterna särskilt intressanta typer av politiska miljöer har valts ut. I urvalet överrepresenteras till exempel politiskt instabila församlingar, sådana områden där de partipolitiska styrkeförhållandena svängt mycket. Inom varje stratum har ett antal församlingar dragits systematiskt. Totalt uppgår detta urval till 191 församlingar. Inom dessa församlingar har därefter gjorts ett slumpmässigt urval av intervjupersoner. Urvalet kan i efterhand vägas så att det motsvarar ett riksrepresentativt urval.

Intervjuerna görs per telefon. Fältarbetet handhas av Svenska Utredningsinstitutet, vars intervjuarstab finns utspridd över hela landet. Intervjuarbetet pågår ständigt. Varje dag, med undantag för

sommar, jul och nyår, intervjuas nya människor. Det sammanlagda antalet personer i urvalet uppgår under ett år till cirka 4 000–5 000. Intervjusvaren lagras fortlöpande på data. Fördelen med den rullande undersökningsuppläggningsen är att man i efterhand kan specialstudera vilka perioder och årstider man vill. För redovisningen av partisympatiernas fördelning brukar man slå samman intervjuer som insamlats under en eller ett par månader.

Intervjun omfattar betydligt fler frågor än de som handlar om partisympati. De övriga frågorna kommer att behandlas närmare i kapitel 9, som berör hur partierna använder sig av opinionsundersökningarna. Här koncentrerar vi oss endast på väljarbarometern. Den centrala intervjufrågan lyder: "Vilket av de politiska partierna tycker ni bäst om i dag?" Därefter följer en fråga om näst bästa parti, men den utnyttjas inte i beräkningen av partisympatierna. Däremot ställs en fråga till dem som inte uppgivit något bästa parti: "För många är det svårt att säga bestämt att man tycker bäst om ett parti. Det kan ofta vara lättare att säga att man tvekar mellan partier inom olika politiska block. Tycker Ni bäst om ett parti bland de borgerliga partierna eller bland de socialistiska?" Till alla ställs sedan en fråga om huruvida man röstade vid det föregående riksdagsvalet och i så fall vilket parti man röstade på.

I Galluprapporterna redovisas några alternativa bearbetningsförfaranden. Den partisympatifördelning som främst används innebär att data justeras. Bearbetningen sker i två steg. I första omgången görs en kvotskattning: svaren på frågan om röstning i föregående val jämförs med det faktiska valresultatet och på grundval av denna jämförelse justeras procenttalen för respektive parti. I denna bearbetning ingår endast de intervjupersoner som både besvarat frågan om partisympati i dag och frågan om röstning i föregående val. Såvitt vi förstår utesluts därvid alla förstagångsväljare och icke-röstande samt de personer som i och för sig uppgivit bästa parti men som ej besvarat frågan om sitt tidigare röstningsbeteende.

I bearbetningens andra steg utnyttjas också uppgiften om blocksympati. De intervjupersoner som svarat med partiblock och även svarat hur de röstade i förra valet har fördelats på partier enligt följande princip. Den som röstade på moderaterna i senaste valet och som i dag säger sig sympatisera med de borgerliga partierna klassificeras som moderat. En som sist röstade på socialdemokraterna och som uppger sig sympatisera med något socialistiskt parti antas fortfa-

rande vara socialdemokrat. Undersökarna säger sig utgå från det faktum att flertalet väljare trots allt uppvisar stor stabilitet i sin röstning och röstar på samma sätt i val efter val.

Detta resonemang är emellertid inte invändningsfritt. Visserligen är det fortfarande så att majoriteten av de svenska väljarna röstar på samma parti som i valet före. Men dels är denna grupp av stabila väljare i sjunkande; rörligheten i väljarkåren har under senare år tenderat att öka. Och dels, vilket kanske här är viktigare, de personer som uppger hur de röstade i föregående val men som nu är tveksamma är troligen ofta just de som är i färd med att ompröva sina lojaliteter. Genom att klassificera dessa personer som stabila kan viktiga förändringar komma att förringas i Gallupmätningarna. Än mer paradoxal blir denna effekt med tanke på att man lagt ner stor möda på att i urvalskonstruktionen få med särskilt rörliga valdistrikt. Genom det statistiska bearbetningsförfarandet införs en konserverande tendens i undersökningen.

Hur många av de från början utvalda personerna ingår då i underlaget för beräkningarna? En bortfallsanalys försvåras av att man i Galluprapporterna numera inte presenterar det faktiska antalet intervjupersoner, utan vägda tal. Men med ledning av de uppgifter som ställts till vårt förfogande kan vi presentera följande bortfallsredovisning. Vår utgångspunkt är ett urval om 1 000 personer, representativt för hela valmanskåren. I Gallupundersökningen kontaktas inte personer över 80 år. Den övre åldersgränsen utesluter tre procent, motsvarande 30 personer i vårt urval. En betydande bortfallsanledning är sedan de personer vilka man inte lyckas komma i kontakt med. Andelen personer utan telefon samt ej anträffade varierar något mellan de olika undersökningarna, men tycks ligga kring 23 procent. Av de 970 personerna i urvalet försvinner därmed 220. Kvarstår sålunda 750 individer. Av dessa vägrar 10 procent att låta sig intervjuas. Av de 750 får därmed frånräknas ytterligare 75, varför urvalet nu är nere i 675 personer. Det interna svarsbortfallet, de som inte kan eller vill uppge något parti på frågan om aktuell sympati, är cirka 20 procent, motsvarande 135 personer. Därmed återstår av de ursprungliga tusen individerna endast 540 om vilka vi har information om bästa parti i dag.

Antalet faktiskt intervjuade i Gallupundersökningarna brukar oftast vara cirka 1 000 personer. Urvalsstorleken varierar dock. Ibland samlas intervjuer från flera månader ihop och presenteras i en

mätning – resultaten i april 1976 baseras t ex på 1 734 personer. Före valet 1979 gjordes några snabba undersökningar – augustimätningen 1979 omfattar exempelvis inte mer än 413 personer.

Resultat från Gallups undersökning i november 1978 redovisas som ett exempel i tabell 4.8. Den första kolumnen visar de obearbetade svarens fördelning; data har här endast vägts för att åstadkomma ett riksrepresentativt urval. Kolumn två innehåller resultatet av kvotskattningen; talen har här justerats med hänsyn till röstning vid valet 1976. Högerkolumnen visar den alternativa skattningsmetoden, där de tveksammas partiblockssympatier utnyttjats för att placera in dem på något parti.

I Gallups speciella beräkningsteknik inträffar det att samtliga tre borgerliga partier ökar. Det sammanhänger med det faktum att de tveksamma som ändå uppgav ett partiblock till övervägande del utgörs av borgerliga väljare. Denna kategori brukar förenas av övertygelsen att socialdemokratin är det sämre alternativet, men är ofta osäkra på vilket av de tre borgerliga partierna som för närvarande utgör det mest slagkraftiga alternativet. Det är ändå tveksamt om den bästa lösningen i en partisympatiundersökning är att som här klassificera dem efter deras tidigare parti. En annan lösning vore att i stället presentera två separata tabeller: en för faktisk partisympati och en för partiblockssympati.

Tabell 4.8. Resultat från Gallups novemberundersökning 1978

	Ursprunglig svarsfördelning	Kvotskatt- ning	Kvotskattning + partiblocksyp.
vpk	3,7	3,5	3,9
s	48,9	52,4	47,1
c	19,5	20,9	21,1
fp	9,0	8,8	9,5
m	16,8	13,2	16,5
Övriga	2,1	1,1	1,9
Summa procent	100,0	100,0	100,0

IMU

Efter det att samarbetet mellan Dagens Nyheter och Sifo avbrutits har DN börjat beställa opinionsmätningar av Institutet för marknads-

undersökningar (IMU). Den första väljarbarometern publicerades i december 1979.

Frågorna om partisympati ingår i IMUs sk Konsumentindex, en intervjuundersökning som görs ungefär varannan vecka. Liksom Sifo är IMU främst inriktad på kommersiella marknadsundersökningar. Företag och organisationer köper sig in i undersökningen med en eller flera frågor och får ensamrätt till svaren.

IMUs urval omfattar svensktalande i åldrarna 15–74 år. Utländska medborgare ingår i undersökningen, men får inte frågorna om parti. De yngsta åldersgrupperna som inte har rösträtt får frågan om vilket parti som de tycker är bäst, men tas inte med i beräkningen av väljarbarometern. Genom den övre åldersgränsen utesluts alla över 74 år, vilket motsvarar 8 procent av den röstberättigade befolkningen.

Av praktiska skäl används ett tvåstegsurval. Först utväljs ett miniatyr-Sverige. I detta basurval om cirka 70 kommuner och församlingar dras sedan ett slumpmässigt urval av personer från befolkningsregistret.

Från fältarbetet utesluts särskilt svårintervjuade, t ex personer som befinner sig utomlands, de som är intagna på anstalt, är i militär-tjänst, är svårt sjuka eller som flyttat ut ur undersökningsområdet. Sammanlagt utgör dessa grupper mellan 6 och 8 procent av urvalet. Det är uppenbart att denna typ av bortfall till stora delar är ofrånkomligt. Det mest tveksamma är gruppen utflyttade. Dessa personer borde intervjuas, men de utesluts därför att de råkat flytta iväg från undersökningsområdet.

Fältarbetet äger rum under en vecka. Intervjuerna utförs vid hembesök. Andelen vägrare och ej anträffade uppgår till drygt 25 procent. Sammanlagt intervjuas ungefär 500 personer per vecka.

Ett räkneexempel kan illustrera hur stort det sammanlagda bortfallet är i IMUs undersökningar. Faktaunderlaget utgörs av IMUs bortfallsredovisning för undersökningarna i januari och februari 1980. Antag att man väljer ut ett representativt urval av valmanskåren på 1 000 personer. Först utesluter IMU alla över 74 år, vilket motsvarar 80 individer. De som inte kontaktas för intervju därför att de bedöms vara alltför svårintervjuade är cirka 60 personer. Av det ursprungliga urvalet återstår 860 personer. Av dessa, som man i princip vill intervjuas, anträffas man inte 95 personer. Det är dels människor som är bortresta, dels sådana som förblir oanträffade trots

upprepade kontaktförsök. Av de 765 kvarstående urvalspersonerna vägrar sedan 125 att ställa upp för intervju. Ytterligare 20 vägrar att svara på frågan om partisympati. Av ett urval på 1000 personer återstår därmed 620. Det sammanlagda svinnet i IMU-undersökningarna är i runt tal 38 procent. I jämförelse med övriga institut liknar IMUs uppläggning främst Sifos. Representativiteten i de två undersökningarna tycks vara i stort sett lika god, eller kanske hellre, lika bristfällig. Att totalbortfallet blir ännu något högre hos Sifo beror främst på att Sifo sätter en så låg åldersgräns som 70 år, medan IMU åtminstone går upp till 74 år.

Frågan om aktuell partisympati har följande lydelse:

Vi har nu tänkt att vi tillsammans skall genomföra något som liknar ett *riksdagsval*. Här har Ni åtta kort med namn på de största politiska partierna. Vill Ni nu lägga kortet för *det parti som Ni tycker är bäst* i det här kuvertet. Tala inte om för mig hur Ni svarar utan lägg bara i kortet. Det här valet är nämligen helt anonymt. Det är bara en person med tystnadsplikt på IMUs huvudkontor som får öppna kuvertet.

Därefter ställs bl a frågor om näst bästa parti och om hur man röstat vid det senaste riksdagsvalet. Även här används tekniken med anonym svarsavgivning.

Huvudprincipen för att beräkna väljarbarometern är densamma som för övriga institut. Först jämförs svaren på frågan om tidigare röstning med det faktiska valresultatet. Om ett parti fått "för många" anhängare minskas siffran för aktuell partisympati, och om något parti fått "för få" svar så uppräknas partiets andel.

De första IMU-mätningarna visade att det faktiskt fanns en sådan skevhet i urvalet. I det insamlade intervjumaterialet fanns för få socialdemokrater. Bland dem som intervjuades i slutet av oktober och början av november 1979 var det bara 37,8 procent som uppgav att de röstat på socialdemokraterna i valet några månader tidigare, vilket skall jämföras med de 43,2 procent som socialdemokraterna faktiskt fick i valet. Omvänt var alla de tre borgerliga partierna överrepresenterade i de första IMU-mätningarna. Under en senare mätperiod, i januari-februari 1980, var förhållandet emellertid omvänt. Då innehöll urvalet en liten överrepresentation av socialdemokrater.

IMUs korrigeringsmetod utgörs av den kvotskattning som beskrivits tidigare i detta kapitel. Man utgår från svaren på frågan om hur man röstade i föregående val. Svarsfördelningen i urvalet jämförs

med det faktiska valresultatet. De partier som fått för få svar räknas upp och de som fått för många justeras ner. För en del personer saknas uppgift om röstning i det senaste valet, trots att de besvarat frågan om aktuell partisympati. Det rör sig om icke-röstande, nyligen röstberättigade och sådana som inte velat besvara frågan om tidigare röstning. Dessa personer ges av IMU vikttalet 1,0 och påverkas därför inte av korrigeringsproceduren.

Tabell 4.9. Resultatet från IMUs februarimätning 1980

	Observerad svarsfördel- ning i urvalet	Urvalsvägning (ålder, kön, ortsstorlek)	Partivägning (röstning i föregående val)
vpk	4,6	4,2	5,3
s	47,2	45,6	44,0
c	16,1	16,1	18,4
fp	7,8	7,5	7,3
m	21,3	23,7	22,6
Övriga	3,0	3,0	2,4
Summa procent	100,0	100,0	100,0
Antal intervjuade	803	803	803

Hur stor effekt får då IMUs korrigeringsmetod? Tabell 4.9 visar resultatet från IMU-mätningen i veckorna fem och sju (26 januari–20 februari) 1980. Den första kolumnen visar svarens fördelning på frågan om bästa parti idag. Här har ingen justering gjorts. Den andra kolumnen visar partifördelningen efter IMUs standardvägning för ålder, kön och ortsstorlek. Denna justering gör IMU i alla sina mätningar som baseras på konsumentindex-urvalet. Eftersom man vet att urvalet inte är fullständigt representativt vill man korrigera data så att urvalet åtminstone avseende ålder, kön och ortsstorlek överensstämmer med befolkningens sammansättning. I februarimätningen 1980 påverkades siffrorna för några av partierna, mest för moderaterna som justerades upp med drygt 2 procentenheter. Tabellens tredje kolumn visar effekten när man också korregerat för uppgiften om röstning i föregående val. Det är denna skattning som publiceras i Dagens Nyheter. I februariundersökningen fanns det tex lite för många socialdemokrater; socialdemokraternas andel i valbarometern minskades därför från 45,6 till 44,0 procent. För centerpartiet fick vägningen motsatt effekt; centerns siffra räknades upp från 16,1 till 18,4 procent.

Jämförelse och utvärdering

Hur pass tillförlitliga är då de svenska väljarbarometrarna? Vi skall sammanfatta detta kapitel med att punkt för punkt jämföra de fem instituten. I tabell 4.10 (se nästa sida) sammanfattas hur undersökningarna är upplagda och organiserade.

När det gäller definitionen av *undersökningspopulationen* är SCB överlägset de andra instituten. Urvalet täcker den eftersträvade målpopulationen med önskvärd exakthet. Det enda undantaget är att *utlandssvenskarna* i SCBs undersökning, liksom de övrigas, av praktiska skäl uteslutits. Även om bestämmelserna ändrats så att fler utlandssvenskar numera är röstberättigade, är den grupp som faktiskt utnyttjar sin rösträtt fortfarande så pass liten (0,25 procent av valmanskåren) att denna felkälla knappast har mer än marginell inverkan.

PUB och Gallup har valt en av fältarbets skäl motiverad övre åldersgräns på 80 år. Från representativitetssynpunkt är detta naturligtvis mindre tillfredsställande, men andelen härigenom uteslutna personer är inte högre än 3 procent, varför felkällan i allmänhet har underordnad betydelse. Däremot är IMUs åldersgräns på 74 år mer allvarlig eftersom andelen exkluderade är 8 procent. Sämst i detta avseende är Sifo. Att 13 procent av valmanskåren, nästan alla pensionärer, utesluts ur undersökningen är en stor brist. I en kommersiell marknadsundersökning, där intresset främst är knutet till de köpstarka, ekonomiskt aktiva åldrarna, kan förfarandet möjligen accepteras, men knappast när ambitionen är att generalisera till hela väljarkåren. Det får också betraktas som en svaghet att Sifo räknar in icke-röstberättigade utländska medborgare.

Urvalsdragningen är i allmänhet inte förknippad med några större problem i ett land som Sverige, där varje individ finns upptagen i noggranna dataregister med aktuella adressuppgifter. SCB och PUB begagnar sig av obundna slumpmässiga urval. Motivet för att Sifo och IMU har tvåstegsurval är att nedbringa kostnaderna för besöksintervjuerna. I gengäld blir den slumpmässiga felmarginalen något större i Sifos och IMUs undersökningar. Gallup har ett speciellt tvåstegsurval med politisk stratifiering. Urvalets analysmässiga fördelar tycks dock endast ha utnyttjats i ringa grad. SCB är det enda institut som intervjuar delvis samma personer i de fortlöpande undersökningarna. Paneluppläggnings fördelar ligger i möjligheten till

mer detaljerade förändringsanalyser, minskad felmarginal i förändringsskattningar och något underlättat fältarbete. Nackdelen ligger främst i risken av att speciella paneleffekter försämrar urvalets representativitet. Fastän det inte finns några direkta empiriska belägg,

Tabell 4.10. Sammanfattande jämförelse mellan de fem svenska väljarbarometrarna

	Sifo	SCB	PUB	Gallup	IMU
Urvalsram	Svensktalande 18–70 år	Valmanskåren	Valmanskåren 18–80 år	Valmanskåren 18–80 år	Valmanskåren 18–74 år
Utlandssvenskar	Ingår ej	Ingår ej	Ingår ej	Ingår ej	Ingår ej
Urval	Tvåstegsurval	Obundet slumpmässigt Roterande panel	Obundet slumpmässigt	Stratifierat tvåstegsurval	Tvåstegsurval
Totalt bortfall, ca	41 %	26 %	31 %	46 %	38 %
Antal intervjuade med partisvar, ca	1 000–1 500	6 600	1 400	1 000	800
Insamlingsteknik	Besöksintervjuer, valkuvert	Telefon	Telefon	Telefon	Besöksintervjuer, valkuvert
Undersökningsperiod	2–3 veckor	3 veckor	2–3 veckor	1–5 månader	3 veckor
Antal undersökningar per år	10	2–3	2–5	2–6	4–5?
Frågeformulering	Bästa parti	Hur rösta om val i dag	Hur rösta om val i dag	Bästa parti	Bästa parti
Justering av data	Vägmatris, försiktig användning av uppgift om röstning vid föregående val	Efterstratifiering, röstnings sannolikheter, imputationer	Ingen justering	Kvotskattning, imputationer	Kvotskattning
Har metoden utvärderats mot faktiskt valresultat?	Nej	Ja	Nej	Nej	Nej
Finansiering	SvD-GP-Arb-SkD	Riksdagsanslag	TV-Rapport	Socialdemokraterna	DN
Redovisning	SvD-GP-Arb-SkD	Pressmeddelande, Statistiska meddelanden	TV-Rapport, PUB-redogörelse	Intern rapport, socialdemokraterna	DN

menar vi att den största risken är att minneseffekter leder till att den politiska stabiliteten överskattas.

Bortfallet är i alla undersökningarna besvärande stort. Även om alla institut sätter in särskilda åtgärder för att nedbringa bortfallets storlek, kvarstår ändå det faktum att uppgift om partisvar fattas från mellan 26 procent (SCB) till 46 procent (Gallup) av dem som borde intervjuas. Som vi tidigare nämnt kan man visserligen inte vänta att exakt hundra procent av de röstberättigade svenskarna i varje ögonblick har en bestämd partisympati, men med tanke på det höga valdeltagandet borde den yttersta ambitionen vara att få ner det totala bortfallet till tio procent eller lägre.

Tabell 4.11. Olika typer av bortfall i partisympatiundersökningarna

	Sifo	SCB	PUB	Gallup	IMU
Urval av hela valmanskåren	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
Kontaktas ej	22	0	3	3	14
Ej anträffade	3	5,5	5,5	22	9,5
Vägrar intervju	13	7	3	7,5	12,5
Svarar ej med parti	3,5	13,5	20	13,5	2
Summa bortfall av alla typer	41,5 %	26 %	31,5 %	46 %	38 %
Kvar av urvalet	58,5 %	74 %	68,5 %	54 %	62 %
Ungefärligt antal faktiskt intervjuade med partisvar	1 000–1 500	6 600	1 400	1 000	800

Alla procenttal har beräknats på hela det ursprungliga urvalet

I tabell 4.11. sammanfattas i vilka stadier av undersökningsprocessen som bortfallet uppkommer. Gränsdragningarna mellan olika bortfallskategorier varierar något mellan olika institut. Jämförelsen bör därför göras med en viss försiktighet. Av tabellen framgår ändå att Sifo är det institut som kommer sämst ut ”i starten”. Redan från början utesluts stora grupper. Personer över 70 år har redan nämnts, men även personer som flyttat utanför undersökningsområdet och andra blir aldrig kontaktade av Sifo. I detta avseende är SCB bäst, eftersom man har ambitionen att kontakta alla som ingår i urvalet.

Andelen ej anträffade är högst hos Gallup. Här är det uppenbarligen telefonmetoden som lett till ett kraftigt bortfall. Siffran för den andel som vägrar intervju skiljer sig en del mellan instituten. Här är det PUB som lyckats bäst. Bland dem som blir uppringda av Sveriges Radios publikundersökningar är det uppenbarligen mycket få som vägrar ställa upp. Å andra sidan är det desto fler i PUB-undersökningen som, när de politiska frågorna dyker upp i intervjun, inte vill uppge något parti. Här är det Sifo och IMU som varit mest framgångsrika; endast en ringa andel av dem som ställer upp för intervju vägrar att avslöja sitt partival.

Antalet faktiskt genomförda *intervjuer med partisvar* är störst hos SCB (omkring 6 600). Ser man bara till slumpvariationen ger därför SCB de mest exakta uppgifterna.

Från fältarbetsynpunkt är SCB överlägset, eftersom SCB har det största urvalet och lägsta bortfallet. På andra plats i denna informella rangordning kommer PUB, på tredje Sifo och IMU medan Gallup i detta avseende är minst tillförlitligt.

Sifo och IMU intervjuar vid hembesök hos urvalspersonerna, medan de tre andra instituten gör sina intervjuer per telefon. Besöksmetoden gör att Sifo och IMU kan använda tekniken med anonym röstavgivning i valkuvert. Vi menar att denna datainsamlingsmetod, som introducerats av Sifo, är den bästa. Intervjuaren får aldrig reda på intervjupersonens svar och eventuella förväntningseffekter elimineras. Troligen ger metoden minst systematiska fel och har tydligen också den goda egenskapen att svarsvägran blir liten.

Undersökningsperioden omfattar för Sifo två eller tre veckor och för SCB och PUB tre veckor eller strax därunder. IMU intervjuar under en vecka, gör en veckas uppehåll och genomför sedan intervjuer under ytterligare en vecka. Gallup avviker genom sin speciella datainsamlingsmetod. Eftersom fältarbetet ständigt rullar blir antalet intervjuer per dag inte så stort. För att få ett någorlunda stort material måste en eller ett par månaders intervjuer slås samman. Förändringar som inträffar under dessa månader kan alltså inte särskiljas. Jämförelser mellan de olika undersökningarna försvaras av flera skäl. Ett sådant är mätperiodens förläggning.

Antalet undersökningar som genomförs varierar mellan instituten. Sifos mätningar görs månatligen, medan SCB, PUB och Gallup brukar redovisa ett par tre gånger per år. IMU planerar ett par mätningar per halvår. Jämförelser med "senast gjorda undersök-

ning” innebär förändringar över en kortare tidsperiod hos Sifo än i övriga mätningar.

Det bör också tilläggas att vi inte själva har gjort några kontroller av fältarbetets kvalitet. Det är uppenbart att möjligheterna att uppnå ett gott resultat i denna typ av mätningar ökas av en väl fungerande fältarbetsorganisation, välutbildade och noggranna intervjuare samt en förtroendefull intervjusituation. I brist på egna undersökningar avstår vi från att ur denna aspekt betygsätta de fem instituten.

På samma sätt godtar vi utan kontroller den siffermässiga hantverksdelen av undersökningarna. Här finns visserligen utrymme för bristande reliabilitet i form av kodnings- och stansningsfel. Däremot torde felmöjligheterna i själva räkneoperationerna ha minskats genom användningen av datorer.

Intervjupersonernas integritet skyddas dels av en särskild lagstiftning, datalagen, dels av institutens egna föreskrifter. För alla instituten gäller att de insamlade personuppgifterna endast är avsedda att användas för statistisk bearbetning. Namn- och adressuppgifter har sålunda inget egenvärde, utan används bara under fältarbetet. Alla instituten har vidtagit särskilda åtgärder för att förhindra att förhållanden som gäller enskilda personer skall kunna avslöjas. När undersökningarna slutförts förstörs också alla identifierande uppgifter så att det inte längre blir möjligt att koppla samman svaren med personuppgifter.

Det finns i princip två skilda sätt att *formulera frågan om partisymptati*. I det ena fallet utformas frågan som ett hypotetiskt val: ”Om det vore val i dag, hur skulle Ni då rösta?” Denna typ av frågeteknik används av SCB och PUB. Sifo, IMU och Gallup använder däremot en annan metod. Frågan gäller här helt enkelt vilket parti den intervjuade tycker bäst om. Skillnaden mellan de två alternativa formuleringarna skall måhända inte överdrivas. De allra flesta människor skulle troligen svara på samma sätt. I SCBs undersökning visar det sig också att bland dem som besvarar både frågan om röstningsavsikt och frågan om vilket parti man är närmast/sympatiserar med är det bara 2 procent som svarar med olika partier. Dessutom är det troligen så att ju längre man befinner sig från tidpunkten för ett verkligt val, desto mer av allmän attitydkaraktär får frågorna. Men alldeles före eller efter ett val kommer frågorna starkare att förknippas med en konkret valhandling. Det skulle också förklara varför det mitt emellan två val tycks vara lättast att ”överge” sitt gamla parti, medan ett intervjusvar

i omedelbar anslutning till ett val sätts i samband med dess faktiska politiska konsekvenser. Den här beskrivna effekten borde vara särskilt märkbar för den frågeformulering som innebär ett ställningstagande i ett hypotetiskt val. En nackdel med denna frågeteknik är att den tycks vara något svårare att svara på än den enklare frågan om bästa parti. Det gäller särskilt problemet med hur de väljare som tvekar mellan olika partier skall behandlas vid presentationen av resultaten. Det är troligen ingen tillfällighet att de två institut som ställer frågan med en hypotetisk valsituation, SCB och PUB, också är de som har störst internt svarsbortfall. Sifos metod förefaller fungera bäst; att inte aktualisera något tänkt val i själva frågeformuleringen, men väl vid svarsavgivningen utnyttja de allmänna valens rekvisita med valsedlar och valkuvert. PUB använder frågetekniken med en hypotetisk valsituation, men man gör ingen poäng av sin metod, utan menar att den fungerar som vilken attitydfråga som helst. SCB syftar däremot till att faktiskt beräkna hur ett eventuellt val skulle gå. Det är uppmuntransvärt med höga ambitioner, men vi menar ändå att SCB satt målet onödigt högt. Som många påpekat innehåller en valrörelse många inslag som aldrig kan återskapas i intervjusituationens konstlade miljö. De övriga instituten nöjer sig realistiskt nog med att söka beskriva de för tillfället rådande sympatierna, men ger sig inte ut för att förutsäga ett faktiskt beteende.

Den främsta anledningen till att det är svårt att jämföra de fem undersökningarna med varandra är att de alla använder olika metoder för att bearbeta sina data. PUB är det enda institut som numera redovisar intervjuuppgifterna såsom de kommer in. PUB avstår helt från att *justera data*. Detta är visserligen ett enkelt och radikalt grepp, men ändå inte invändningsfritt. Förfarandet innebär egentligen att man säger att bortfallet är fördelat precis som svarsindividerna och att de avgivna svaren inte är behäftade med några som helst fel. Ingetdera antagandet är korrekt. Följden av att PUB avstår från möjligheterna att justera för systematiska fel har bland annat blivit att socialdemokraternas andel oftast överskattas i PUB-mätningarna.

Det faktum att det inte finns någon enkel korrigering, någon enda korrekt justeringsmetod, gör att varje bearbetningsförfarande kan kritiseras. Sifos metod rymmer bland annat det problemet att de förberäkningarna helt avgörande viktmålen inte med fullständig säkerhet kan fastställas. Som ersättning för sanna data får Sifo förlita sig på osäkra intervjuuppgifter, som dessutom måste trimmas med en spe-

ciell iterativ beräkningsmetod. En annan märklighet i Sifos justeringsteknik är det som vi tidigare i detta kapitel beskrivit som mysteriet med den åttonde kolumnen. Eftersom man under vissa perioder inte hållit i sär så viktiga grupper som icke-röstande, förstagångsväljare, svarsvägrare och utlänningar har deras vikter kommit att bli besynnerliga. Till Sifos fördel skall sägas att man har en klok syn på valhandlingsminnet. Uppgiften om en tidigare röstning får inte väga lika tungt i alla perioder. Regeln att bara ta medelvärdet mellan de två alternativa skattningarna är dock tämligen godtycklig.

SCBs justeringsmetod är relativt komplicerad. Värdet av att introducera speciella röstningssannolikheter är tveksamt. Motiveringen är att man sökt öka realismen i förutsägelsen av ett hypotetiskt val. Om man sänkte ambitionsnivån skulle dessa röstningssannolikheter inte behöva användas. Redan nu vilar beräkningen av sannolikheter på bräcklig grund. Data samlas in i de speciella metodstudierna omedelbart före riksdagsvalen. Dessa röstningssannolikheter används sedan för resten av valperioden. Det är dock högst tveksamt om dessa sannolikheter har samma innebörd vid en tidpunkt mitt emellan två val som just under brinnande valrörelse när data samlades in. Vi är också tveksamma till de imputationer som ingår i SCBs justeringsmetod. Effekten torde vara att stabiliteten överskattas. I övrigt ingår i SCBs metod en serie beräkningar, som inte har visats ge någon större effekt. Det snällaste man kan säga är att de troligen inte förärrar resultaten, men det kan heller inte bevisas att de förbättrar dem.

Grundidén i Gallups och IMUs justeringsmetod är föga originell. Men å andra sidan kanske man kan hävda att Gallup och IMU valt den enklaste och simplaste vägen i den rena kvotskattningen. Den åstadkommer uppenbarligen i stort sett samma sak som de matematiskt sett mer komplexa Sifo- och SCB-metoderna. Däremot är Gallups egen lilla innovation att klassificera de tveksamma efter deras tidigare parti knappast något större bidrag till metodutvecklingen. Det leder till att förändringar får svårare att slå igenom i resultaten.

Vår jämförelse mellan de fem väljarbarometrarna visar att alla är behäftade med svagheter. I vår punktvisa genomgång är det heller inget institut som genomgående befunnits vara bäst eller sämst.

Frågan är nu vad mätningarna egentligen visar. I nästa kapitel skall vi granska resultaten från de senaste årens partisympatiundersökningar.

5. Bakom de darriga diagrammen

Mönstret är detsamma varje gång det kommer en ny partisympati-mätning. Tidningsrubrikerna, radiorösterna och TV-reportrarna förkunnar att det ena partiet gått fram och det andra tillbaka. Någon partirepresentant får uttala sig om sitt partis öde. Ledarskribenterna och de politiska kommentatorerna försöker förklara förändringarna och spå om partiernas framtid. Det går en stötvåg genom den politiska debatten.

Men det finns en krypande oro bakom de stundom självsäkra uttalandena. Är siffrorna verkligen riktiga? Har det faktiskt hänt någonting ute i den politiska verkligheten eller beror förändringarna bara på tillfälligheter i själva mätningen?

Detta kapitel skall granska resultaten från alla svenska valbarometrar som gjorts mellan 1967 och sommaren 1980. Frågan är om man i efterhand kan säga om mätningarna varit korrekta eller inte. Ordentligt facit i hand har vi egentligen bara vid fem tillfällen: vid valen 1968, 1970, 1973, 1976 och 1979. Vad som hänt i väljaropinionen mellan valen kan vi aldrig nå fullständig visshet om. Men det går att göra vissa rimlighetsbedömningar. Metoden blir jämförande. Det går att jämföra dels förändringar inom en undersökningsserie, dels skillnader mellan de olika institutens mätningar.

Basmaterialen redovisas i tabellform i Bilaga 1. I början av undersökningsperioden fanns det bara en enda regelbundet återkommande opinionspejling. I mars 1967 började Sifo med sin väljarbarometer. Några år senare startade Sveriges Radio egna mätningar. Metoderna varierade något i början, men från 1971 finns data som bearbetats på samma sätt. Kort därefter, i november 1972, igångsattes SCBs reguljära partisympatiundersökningar. Den fjärde valbarometern, socialdemokraternas Gallupundersökning, påbörjades våren 1975. DN/IMU-mätningarna startade efter valet 1979.

Från starten 1967 fram till valet 1979 har Sifo genomfört 119 mätningar. Under dessa år har partiernas andelar varierat kraftigt.

Socialdemokraterna har två gånger varit uppe i 54 procent (september och december 1969). De lägsta siffrorna för socialdemokraterna noterades i juni 1972 (39 procent) och i april 1976 (38,5 procent). Vänsterpartiet kommunisterna har varierat mellan 1,5 procent (april 1969) och vid några tillfällen 6 procent. Centern har skiftat mellan 14 och 29 procent, folkpartiet mellan 6 och 21 procent och moderaterna mellan 9 och 19,5 procent. Efter valet 1979 noterade två partier nya toppsiffror. I februari 1980 fick vpk 7,5 procent och i mars 1980 nådde moderaterna 26,0 procent.

Har opinionen verkligen svängt så kraftigt under det senaste årtiondet? En blick på valresultaten 1968–1979 visar att förskjutningarna varit stora, men för inget parti är spännvidden så stor som i Sifo-mätningarna. Socialdemokraterna har haft röstsiffror mellan 42,7 och 50,1 procent, vpk mellan 3,0 och 5,6 procent, centern mellan 16,4 och 25,1 procent, folkpartiet mellan 9,4 och 16,2 och moderaterna mellan 11,5 och 20,3 procent. Spännvidden i Sifo-mätningarna är ungefär dubbelt så stor som i valresultaten.

Tabell 5.1. Valresultaten 1968–1979. Procentuell fördelning av giltiga röster

	vpk	s	c	fp	m	Övr	Summa
1968	3,0	50,1	16,4	15,0	13,9	1,6	100
1970	4,8	45,3	19,9	16,2	11,5	2,3	100
1973	5,3	43,6	25,1	9,4	14,3	2,3	100
1976	4,8	42,7	24,1	11,1	15,6	1,7	100
1979	5,6	43,2	18,1	10,6	20,3	2,1	100

Att Sifo-siffrorna under åren svängt kraftigare än partiernas andelar i valen behöver inte betyda att valbarometern varit felaktig. Det kan mycket väl vara så att väljarna mellan valen är mer benägna att ompröva sina gamla lojaliteter, särskilt när det bara gäller att uttrycka en till intet förpliktigande attityd i en frågeundersökning. På själva valdagen får ställningstagandet helt andra politiska konsekvenser. I detta sammanhang kanske det heller inte är så betydelsefullt vad som är orsaken till att Sifo-undersökningarna och valresultaten skiljer sig åt på detta sätt, om det beror på att de statistiska mätningarna varierat lite nyckfullt eller att barometern uppfångat en faktisk förändring under mellanvalsperioden. Det viktiga är att vi här vunnit en erfarenhet vid uttolkningen av Sifo-mätningarna. Stora

förändringar tenderar att jämna ut sig fram till valet. Det kan tjäna som tröst för ledningen inom det parti som befinner sig i en djup vågdal – valet kommer nog att gå bättre. Å andra sidan innebär slutsatsen ett slavens ord på den framgångsrikes vagn – extrema toppnoteringar brukar inte hålla i sig.

Det finns ansevärliga skillnader mellan partiernas bästa och sämsta siffror i Sifos undersökningar. Men utvecklingen mellan dessa topp- och bottenlägen har inte varit spikrak. Opinionstalen brukar oftast förändras med åtminstone någon procentenhet mellan två undersökningar. En närmare granskning visar att det är sällan som ett parti brukar ligga kvar på precis samma nivå. Så t ex inträffade det bara 16 gånger av 119, dvs i 14 procent av mätningarna, att socialdemokraternas siffra förblev helt oförändrad. I de resterande 84 procenten av undersökningarna hade socialdemokraterna antingen ökat eller minskat jämfört med den närmast föregående mätningen. Förändringarna var oftast små. I själva verket hände det bara i 10 fall av de 119 att socialdemokraternas andel i Sifo-siffrorna ändrades med mer än 2 procentenheter. De allra största ökningarna rapporterades i augusti och oktober 1968 samt i september 1972. Socialdemokraterna gick då fram med 3,5–4,5 procentenheter. Tre gånger hände det att socialdemokraterna tappade 4 procentenheter i en enda undersökning: i januari 1970, april 1976 och oktober 1978. Men dessa drastiska förskjutningar är undantag. Det vanligaste är att partiet ökat eller minskat med 0,5, 1,0 eller 1,5 procentenheter.

Om man gör tankeexperimentet att socialdemokraternas opinionsläge varit helt oförändrat under hela undersökningsperioden kan man teoretiskt beräkna hur mycket de olika mätningarna skulle skilja sig från varandra till följd av rena slumpvariationer. Ibland skulle man visserligen komma till det korrekta resultatet att det inte alls ägt rum någon förändring. Men oftast skulle man på grund av tillfälligheter i urvalsdragningen finna att resultaten avvek med en eller ett par procent från det tidigare mättillfället. Någon gång skulle det inträffa att avvikelserna blev mer extrema. Den statistiska urvalsmetoden skulle sammantaget leda till att de olika undersökningarna vanligen skilde sig från varandra med någon procent, trots att ingen faktisk förändring ägt rum. Det är detta som är innebörden av den statistiska felmarginalen. Som vi i föregående kapitel påpekade är den av Sifo deklarerade "felmarginalen" något tveksam, men om vi för tillfället accepterar Sifos resonemang skulle osäkerhetsmarginalen för social-

demokraterna ligga på ± 2 procent. De faktiska resultat som kan noteras efter tolv års mätningar ligger mycket nära det som teoretiskt kan förväntas om inga stora opinionsförändringar inträffat från månad till månad. Så gott som alltid, i nio fall av tio, ligger den månatliga förändringen inom ett intervall på ± 2 procent.

Denna slutsats kan emellertid vara förhastad. Resonemanget har den svagheten att vi hittills bara har beaktat förändringar mellan två på varandra följande mätningar. Sifomätningarna bör, som Hans Zetterberg och Karin Busch ofta påpekat, betraktas som en löpande tidsserie. Man bör fästa mindre avseende vid en enstaka upp- eller nedgång än vid en förändring som ingår i en mer långsiktig trend. Frågan är hur man skall kunna urskilja de egentliga trenderna från de tillfälliga slumpvariationerna. I figur 5.1 visas Sifo-siffrorna för socialdemokraterna och centern.

Figur 5.1. Socialdemokraterna och centerpartiet i Sifo-undersökningarna 1967–1980.

Efter den stora segern i 1968 års val, då socialdemokraterna fick 50,1 procent av rösterna, följde tre förlustval. Men enligt Sifo-siffrorna har socialdemokratins popularitet inte varit jämnt avtagande under hela perioden. Tider av nedgång har också avlösts av perioder då andelen socialdemokratiska sympatisörer ökat. Enligt diagrammet ägde den kraftigaste ökningen rum i samband med valet 1968. I början av detta år skulle socialdemokraterna inte haft mer än drygt 40 procent av valmanskåren. Från detta svaga utgångsläge ökade sedan socialdemokraterna starkt och under hela 1969 inregistrerades siffror på över 50 procent. Men i början av 1970 vände trenden nedåt. Nedgångsperioden förefaller att ha hållit i sig under flera år och bekräftas av de minskande röstandelarna 1970 och 1973. Efter valet 1973 kan en svag uppgång skönjas, men under våren 1976 rasar Sifo-siffrorna återigen nedåt, denna gång till under 40 procent. Sommarmånaderna 1976 verkar dock ha inneburit en återhämtning för socialdemokraterna. (Vad som inte syns i Sifo-siffrorna, men som framgår av andra undersökningar, är att socialdemokraterna sannolikt minskade något veckorna omedelbart före valet 1976.) Under första halvåret 1977 ökade socialdemokratins andel och de gynnsamma opinionssiffrorna nådde en ny topp i september 1978, då socialdemokraterna i Sifo fick 50,5 procent. Därefter vände trenden igen. I slutet av 1978 och i början av 1979 minskade andelen socialdemokrater. Under senvåren 1980 inrapporterade Sifo en kraftig ökning för socialdemokraterna.

Ser man till de övergripande trenderna är det under tre perioder som socialdemokraterna ökat: i första hand 1968–1969, i någon mån under 1974 och sedan under de två åren efter valet 1976. Klart urskiljbara nedgångsperioder är åren 1970–1973, första halvåret 1976 och vintern 1978/79.

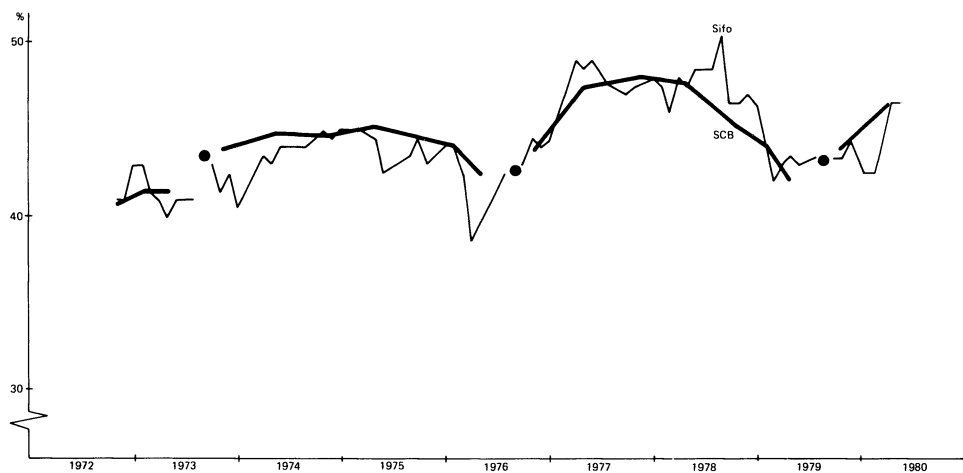
Så långt förefaller det rimligt att Sifo-barometern speglar faktiska förskjutningar i partisympatierna. Det rör sig i dessa fall om trender som etablerats under ett halvår eller mer. Men hur är det med de mindre förändringarna, de upp- och nedgångar som bara sträcker sig över en eller ett par månader? Det är ytterst otroligt att väljaropinionen faktiskt har utvecklats efter Sifo-kurvans sicksackformade mönster, att andelen socialdemokrater plötsligt skulle öka med 1,5 procent, nästa månad minska med 2 procent för att den tredje månaden återigen gå fram med 1 procent. Man måste här komma ihåg att fastän en enda procent låter lite, så innebär en en-procentig ökning

över en så kort period som en månad en fantastisk framgång. Med den hastigheten skulle ett parti på ett år öka med 12 procentenheter och under en mellanvalsperiod på tre år med hela 36 procentenheter. Det torde vara mycket sällsynt att väljaropinionen svänger så kraftigt att ett parti faktiskt ökar eller minskar med en procentenhet per månad.

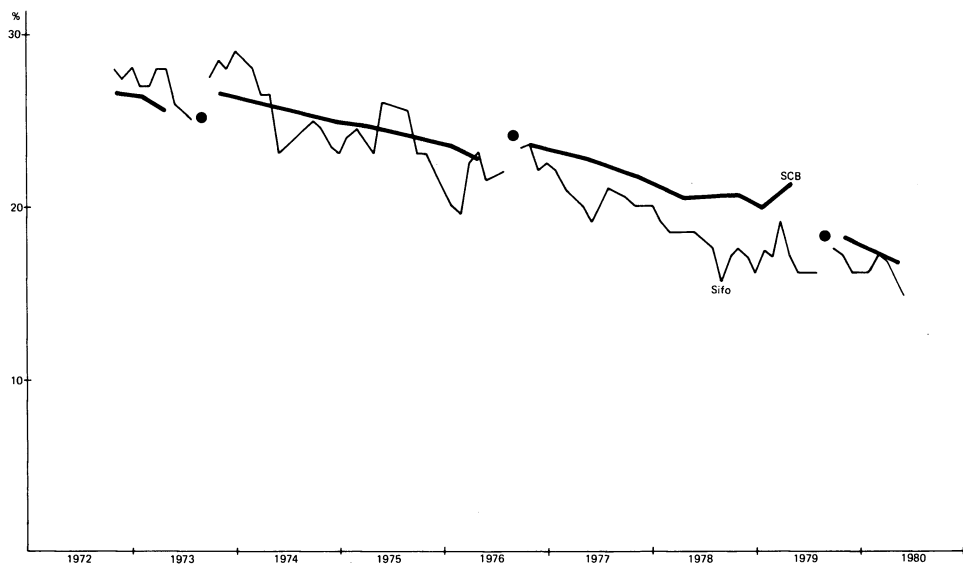
Denna slutsats är förödande för alla försök att dra några slutsatser av en Sifo-undersökning genom att jämföra den med den närmast föregående mätningen. I de allra, allra flesta fallen är partiernas upp- och nedgångar resultat av tillfälliga slumpvariationer som beror på undersökningsmetodiken. När man i efterhand studerar den samlade bilden av Sifo-mätningarna kommer man fram till att socialdemokraternas opinionstrend under tolv år vänt fem-sex, på sin höjd sju-åtta gånger. Det betyder att det i genomsnitt mindre än en gång per år funnits fog för att säga att trenden har svängt.

Slutsatsen blir densamma när man studerar centerns Sifo-siffror. Ett utgångsläge på 14–15 procent 1967–1968 var startpunkten för en uppåtgående trend som nådde sin kulmen 1972, då siffror på strax under 30 procent noterades. Sedan dess är huvudtrenden vikande. Centerns andel i Sifos undersökningar var 1978 och 1979 nere i genomsnittligt 17–18 procent. På dessa längre trender kan man vara ganska säker. Men desto svårare är det att tro på de otaliga mindre hacken i kurvan, alla plötsliga förändringar på en eller ett par procent uppåt eller nedåt. Om Sifo-siffrorna vore helt sanna skulle centern till exempel ökat med 2 procentenheter från september till november 1978, gått tillbaka med ungefär lika mycket under de två följande månaderna, ökat med 1,5 procent i februari 1979, minskat med 0,5 procent månaden därefter, ånyo ökat med 2 procent i april för att återigen rasa ned lika mycket i maj. Dessa spasmodiska ryckningar i opinionssiffrorna – som ägnades så mycken trycksvärta, glädje och bekymmer – var troligen alla falska signaler.

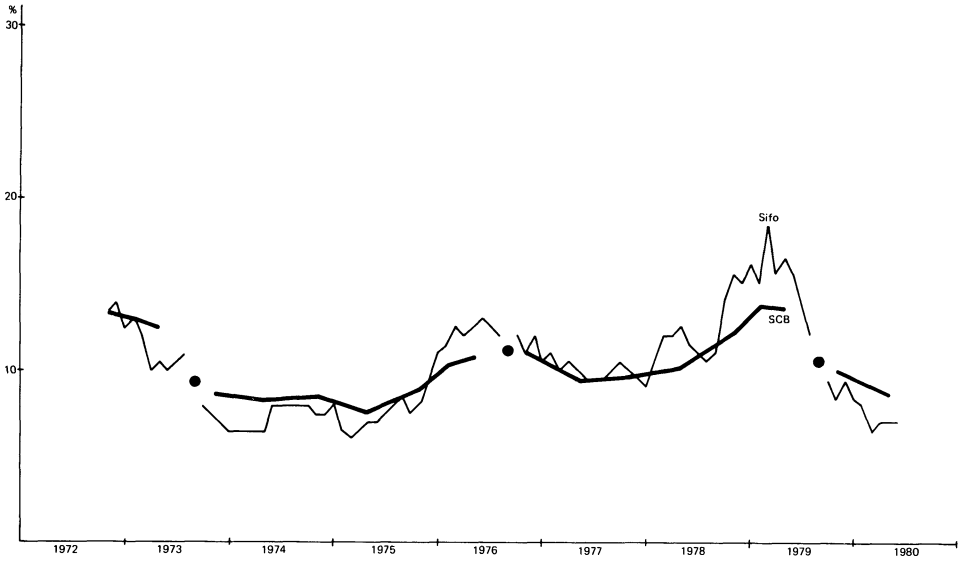
Hur ser då bilden av opinionsutvecklingen ut i de andra valbaromet-rarna? Intresset gäller här i första hand SCBs partisympatiundersökning. Resultaten av de knappt tjugo mätningar som gjorts sedan november 1972 redovisas i översiktstabellen i Bilaga 1. I figurerna 5.2–5.5 visas SCB-trenderna för respektive socialdemokraterna, centern, folkpartiet och moderaterna. För jämförelsens skull har vi också lagt in Sifos mätningar från samma period.

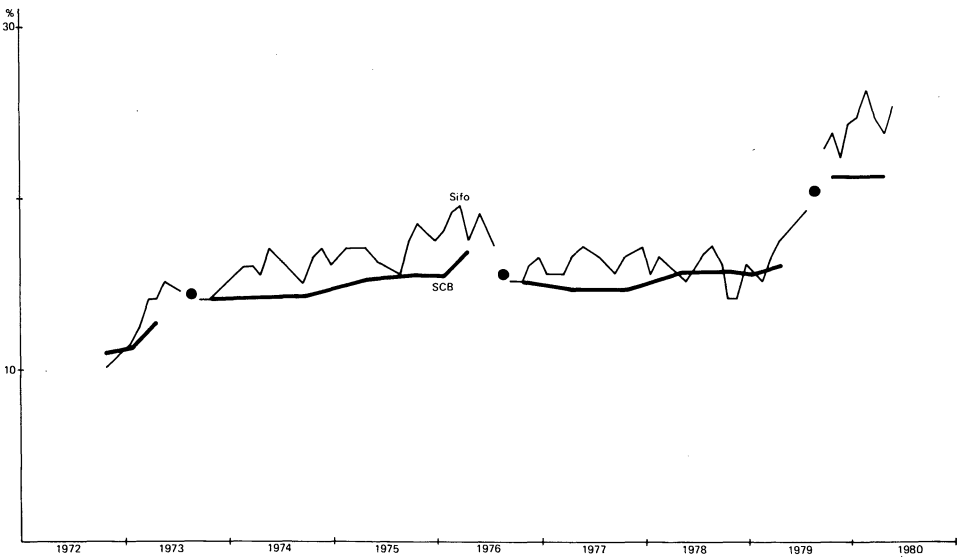
Figur 5.2. Socialdemokraterna 1972–1980 enligt Sifo och SCB.

Figur 5.3. Centerpartiet 1972–1980 enligt Sifo och SCB.

Figur 5.4. Folkpartiet 1972–1980 enligt Sifo och SCB.

Figur 5.5. Moderata samlingspartiet 1972–1980 enligt Sifo och SCB.

En av skillnaderna mellan de två undersökningarna är att Sifo mäter opinionen mycket oftare än SCB. Medan Sifos undersökningar vanligen görs varje månad så förflyter det mellan tre och sex månader mellan SCB-mätningarna. En uppritad kurva, där de olika mätpunkterna förbinds med räta linjer, kommer bara av detta skäl se jämnare ut för SCB än Sifo. Och under tiden mellan två SCB-undersökningar kan opinionen i princip hinna svänga både fram och tillbaka så att ett partis andel skenbart kan tyckas ligga stilla. Men av våra tidigare analyser av Sifo-materialet drog vi slutsatsen av det är sällsynt att väljaropinionen svänger såpass hastigt. De faktiskt urskiljbara trenderna i partisympatierna sträcker sig över både halvår och år.

Olikheten i tidsintervall gör att man får vara på sin vakt när man jämför förändringssiffror mellan de två undersökningarna. Upp- och nedgångar i förhållande till närmast föregående mätning betyder i Sifo oftast förändringar under en enda månad men i SCB skiftningar under en längre period. Om man gör antagandet att de båda barometrarna återspeglade en rak trend borde man av detta skäl finna att förändringarna mellan två på varandra följande SCB-undersökningar skulle vara flera gånger större än Sifos. Så är dock inte fallet: i genomsnitt förändras Sifos siffror nästan lika mycket som SCBs.

Att SCBs mätningar förändras enligt ett jämnare mönster än Sifos framgår mycket tydligt av diagrammen. Sifo-siffrorna hoppar upp och ner mer oregelbundet. Ändå stämmer de två undersökningarna överens när det gäller de allmänna trenderna. Både SCB och Sifo inregistrerade en socialdemokratisk frammarsch under 1977 och första halvåret 1978. Båda instituten är också ense om att socialdemokraterna rasade tillbaka i slutet av 1978 och under våren 1979. För centerns del visar SCB en så gott som oavbrutet sjunkande kurva, från en topp omkring 26 procent 1973 ned till 20-procentsnivån 1978–1979.

Folkpartiets opinionstrend fram till våren 1979 liknar mest ett W. Andelen folkpartisympatisörer minskade från 1972 till ett bottenläge våren 1975. Den uppgång som därefter tog vid varade i ungefär ett år. Men efter valet 1976 följde ånyo en nedgångsperiod, även om den inte förefaller att ha nått lika djupt som två år tidigare. Under 1977 vände trenden och särskilt 1978 var ett år med ökande opinionstal för folkpartiet. Under det första halvåret som ensamt regeringsparti förefaller folkpartiet haft en smekmånad med väljarna. Vid ett tillfälle, i Sifos marsmätning 1979, var folkpartiet störst bland de tre

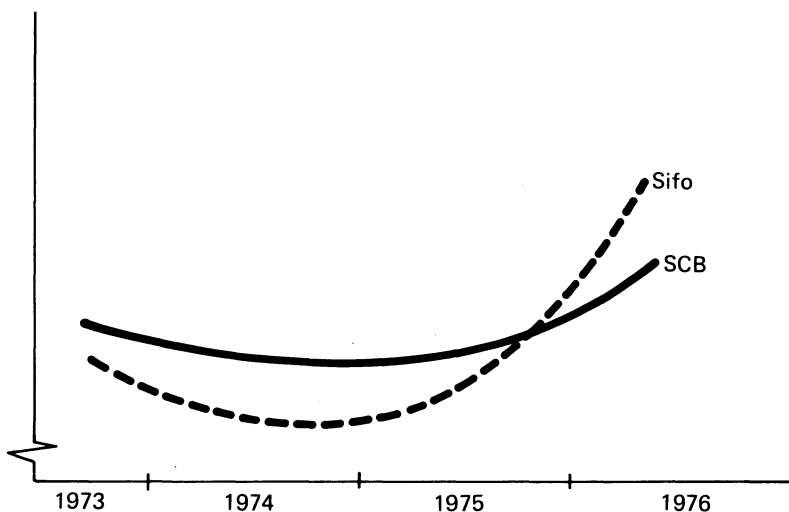
borgerliga partierna. I SCBs intervjuer i februari och maj 1979 anges andelen folkpartister till 13,7 respektive 13,6 procent. Det var folkpartiets högsta siffror någonsin i SCB-mätningens drygt sjuåriga historia. Men mot slutet av våren och under sommaren minskade folkpartiet. Valresultatet i september 1979 på 10,6 procent innebar till och med en knapp tillbakagång i jämförelse med 1976 års val. Folkpartiets minskning fortsatte efter valet 1979. Första halvåret 1980 hade folkpartiet enligt Sifo bara hälften så många anhängare som ett år tidigare.

För moderata samlingspartiet gick det fram till 1979 inte att upptäcka någon enda kraftigare trend. Visserligen fanns det en svagt uppåtgående tendens mellan 1972 och 1976, men fram till i början av 1979 låg partiet stadigt på mellan 14 och 16 procent hos SCB. Sifo-siffrorna varierar som vanligt mer, men inte heller här fanns åren efter valet 1976 någon klart markerad trend. Det var först under våren och sommaren 1979 som kurvan pekade uppåt. Den gynnsamma trenden fortsatte efter 1979 års val. I början av 1980 rapporterade Sifo att moderaterna stöddes av var fjärde väljare.

Det sägs ibland att de olika väljarbarometrarna visar samma förändringsmönster. Uttalandet är riktigt så länge man avser de längre, allmänna trenderna. Men i ett kortare tidsperspektiv händer det mycket ofta att undersökningarna pekar åt olika håll. Denna bristande samstämmighet på kort sikt är naturligtvis ytterligare en varning mot att fästa någon vikt vid små förändringar från en månad till nästa.

En annan fråga är om vissa partier konsekvent över- eller underskattas i någon väljarbarometer. Vid 17 tillfällen har SCB och Sifo samtidigt mätt partisympatierna. Här är det alltså möjligt att göra direkta jämförelser för att utrona om det finns några systematiska skillnader. Men så kan knappast sägas vara fallet. Socialdemokraterna fick högre siffror i SCB än i Sifo vid åtta mättillfällen, medan Sifo å andra sidan åtta gånger gav socialdemokraterna större andel än vad SCB gjorde. En gång var siffrorna precis lika. För socialdemokraternas del är fördelningen alltså så jämn som den kan bli; här finns ingen systematisk snedvridning. Resultatet är ungefär detsamma för såväl vpk, centern som folkpartiet. Det enda parti för vilket det finns en mer påtaglig skillnad är moderata samlingspartiet. I fyra fall gav mätningarna exakt samma procenttal och i två fall har SCB givit moderaterna högre siffror än Sifo. Men vid de flesta tillfällen, 11 gånger av 17, är det Sifo som givit högst siffror för moderaterna.

Det räcker emellertid inte med att göra en sådan punktvis jämförelse mellan de två valbarometrarna. Om man studerar diagrammen, bortser från de små oregelbundna variationerna och koncentrerar sig på de allmänna trenderna finner man en intressant skillnad mellan SCB och Sifo. Regeln är inte utan undantag, men ofta framträder ett mönster som kanske tydligast illustreras av folkpartiets opinionssiffror mellan 1973 och 1976. Exemplet har den fördelen att det här rör sig om ett parti där opinionen verkligen växlat; en iakttagbar minskning byttes efter ett tag i en lika klar uppgång. Huvudtendensen i de två mätserierna illustreras av figur 5.6.

Figur 5.6. Opinionsförändringar slår igen kraftigare i Sifos mätningar än i SCBs.

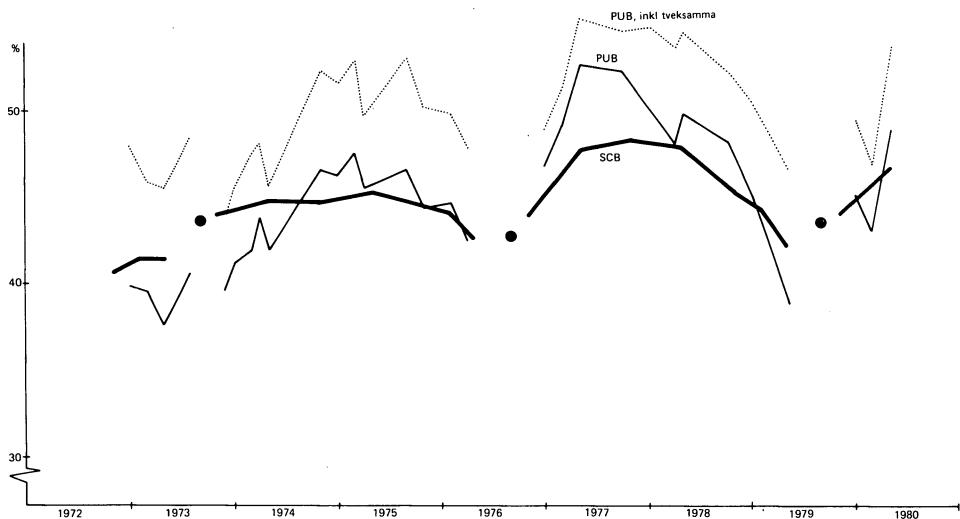
Schematisk skiss över folkpartiets andel i Sifos och SCBs väljarbarometrar 1973–1976.

Den viktiga observationen är denna. I tider av nedgång förefaller SCB att rapportera högre siffror än Sifo. Omvänt tenderar Sifo att ge högre procenttal än SCB åt det parti som ökar. Svängningarna blir på så sätt mer dämpade i SCB-kurvan. Hos Sifo blir utslagen starkare, vågdalarna djupare och topparna högre. Det är mycket som talar för att det faktiskt finns en sådan skillnad mellan SCBs och Sifos mätningar. Institutet använder olika metoder vid bearbetningen av ma-

teriale. Som vi konstaterade i förra kapitlet har flera av SCBs åtgärder den innebörden att de gör det svårt för opinionssvängningar att få fullt genomslag i de redovisade siffrorna. De diagram vi nu redovisat bekräftar i mycket denna slutsats. SCB-mätningen har en konserverande tendens, dess förändringsskattningar ligger hela tiden åt det försiktiga hållet. Vilken av SCB- och Sifo-kurvorna som ligger närmast sanningen kan vi inte veta. Men skillnaden mellan de båda instituten är viktig att ha i minnet. SCBs metod har den nackdelen att den kan underskatta styrkan i en pågående opinionsomsvängning. Fördelen är å andra sidan att när en trend konstaterats i SCBs mätning så är den sannolikt riktig. Sifos valbarometer svänger kraftigare. Dels darrar nålen alltid mera till följd av den större felmarginalen. Dels blir det större svängningar mellan topp- och bottennoteringar.

Vår slutsats när det gällde Sifos undersökningar var att de på grund av sina många små variationer ofta förleder till förhastade slutsatser om pågående förändringar. För SCB är faran den motsatta. Att SCB-mätningarna görs så pass sällan och dessutom tillämpar en försiktig metod kan leda till att snabba opinionsomslag kan passera utan att de uppmärksammas. Vilken undersökning är då bäst? Valet kan verka svårt. Å ena sidan har vi en mätning som visar för många förändringar, å andra sidan en som snarast visar för få. Med tanke på att rörligheten i valmanskåren tenderat att öka borde det i och för sig vara önskvärt med ett så känsligt mätinstrument som möjligt, ett som snabbt kunde inregistrera eventuella jordskred i väljaropinionen. Men vår analys av opinionsutvecklingen under det senaste decenniet visar att det är mycket ovanligt att partisympatierna svänger så dramatiskt. Opinionsförändringar som mer påtagligt inverkar på partiernas styrkeförhållanden brukar äga rum under en lite längre period, under flera månader. Jämförelsen mellan Sifo och SCB visar också att SCB-undersökningen, trots att den görs mer sällan, ändå har lyckats inregistrera de betydelsefulla förändringarna. SCB fångar de viktiga trenderna utan att störas av så stora slumpvariationer som Sifo. Hastiga skiftningar riskerar däremot att passera oupptäckta hos SCB.

Den tredje valbarometern, Sveriges Radios PUB-undersökning, har med nuvarande mätmetoder genomförts sedan 1972. Figur 5.7 visar PUB-siffrorna för socialdemokraterna. För jämförelsens skull

Figur 5.7. Socialdemokraterna 1972–1980 enligt PUB och SCB.

har också SCB-mätningen lagts in i figuren. PUB-resultaten representeras av två olika kurvor. Den undre baseras på den ena av PUBs två beräkningsmetoder. Här ingår endast de intervjupersoner som uppgett klara sympatier för ett enda parti. Summan av procentalen för de olika partierna blir därför mindre än 100 procent. Den övre kurvan beskriver PUBs alternativa metod, den som även inbegriper de tveksamma väljarna. Procentsumman överstiger här 100 procent, eftersom de tveksamma bokförs på flera partier. Tanken bakom PUB-tekniken är att man skall få en övre och en undre gräns för skattningen av partiernas opinionslägen.

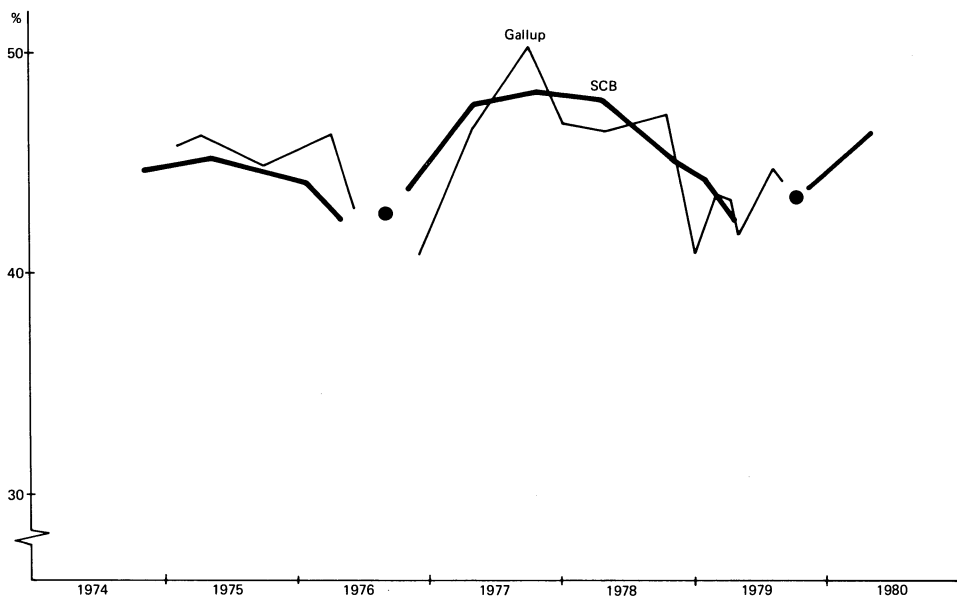
Studerar man PUB-siffrorna slås man av de kraftiga fluktuationerna. Svängningarna från en mätning till nästa är större än, inte bara de stabila SCB-talen, utan till och med de annars så nyckfulla Sifosiffrorna. Dessutom finns det en systematisk skevhet i PUB-barometern. Socialdemokraterna rapporteras ofta med höga tal. Flera gånger har det varit så att inte bara den övre PUB-kurvan utan också den *lägre* skattningen legat högre än alla andra undersökningsinstitut. Enligt PUB skulle t ex socialdemokraterna i mitten av 1977 ha haft mellan 52 och 55 procent av väljarsympatierna. Under samma

period kom varken SCB eller Sifo upp i siffror högre än 49 procent. En motsvarande jämförelse med övriga partier visar att PUB tenderar att underskatta andelen vpk:are och moderater.

Båda dessa egendomligheter hos PUB, de stora svängningarna och den systematiska felvisningen för vissa partier, kan härledas till en och samma orsak. PUB skiljer sig från alla andra institut genom att man inte justerar det insamlade datamaterialet. Erfarenheten visar att intervjuuppgifter om partisympatier är behäftade med vissa systematiska fel. Andelen socialdemokrater brukar ofta överskattas, medan andelen som säger sig stödja ytterpartierna vpk och moderaterna tenderar att bli mindre än i jämförbara valresultat. Just denna felvisning uppträder inte oväntat också i PUBs siffror. Andra undersökare har rättat till denna felkälla genom att med ledning av intervjuuppgifter om tidigare röstningsbeteende justera rådata. Även om dessa korrigeringsmetoder alltid kan diskuteras är det bättre att åtminstone försöka komma till rätta med felet än att som PUB offentliggöra siffror som man erfarenhetsmässigt vet avviker från verkligheten. De eljest använda justeringsmetoderna har dessutom ofta den effekten att de dämpar plötsliga, oregelbundna svängningar. Att PUB avstått från att justera sina siffror får därför också det otillfredsställande resultatet att opinionskurvorna blir extra ryckiga.

Granskar man PUB-diagrammen går det ändå att urskilja vissa politiska trender. Precis som SCB och Sifo inregistrerade PUB att socialdemokraterna hade opinionsmässiga framgångar under 1975 och 1977, medan åren 1973, 1976 och 1979 kännetecknades av minskade sympatier för socialdemokratiska partiet. Även om diagrammen inte visas här kan man också för de andra partierna notera vissa större förskjutningar, som överensstämmer med trenderna i övriga instituts siffror.

Den fjärde undersökningsserien, socialdemokraternas Gallup-index, redovisas dels i översiktstabellen, dels i figur 5.8 som illustrerar siffrorna för socialdemokratiska partiet. Den statistiska lag som säger att felmarginalen blir större ju mindre undersökningsurvalet är bekräftas på nytt. Avvikelserna mellan två på varandra följande mätningar kan ibland vara mycket stora. Även om huvudtrenderna i stort sett stämmer överens med de övriga institutens, rymmer Gallup-mätningen flera underliga resultat. Som enda undersökning rapporterade Gallup att socialdemokraterna minskade under månaderna efter valet 1976 – alla andra institut fann att trenden var positiv.

Figur 5.8. Socialdemokraterna 1975–1980 enligt Gallup och SCB.

Mellan november 1978 och januari 1979 inregistrerade Gallup en extremt stor nedgång för socialdemokraterna, från 47,1 till 40,7 procent. I mätningen därefter, i mars 1979, ökade dock andelen till 43,6 procent för att månaderna därpå återigen sjunka. Troligen visade januarimätningen en alldeles för låg siffra. Sådana plötsliga och oförklarliga upp- och nedgångar har ofta inträffat också för de andra partierna.

De darriga opinionskurvorna i socialdemokraternas Gallup-mätning torde främst bero på de små urvalen och det stora bortfallet. Trots försöken att kompensera felen genom att justera data blir resultaten ändå mycket osäkra. Det torde vara svårt att enbart utifrån Gallup-undersökningen dra några bestämda slutsatser om opinionsutvecklingen. När Aftonbladet på ledarplats den 27 december 1978 säger att socialdemokraterna från Gallup får siffror som är mycket säkrare än Sifos så är man offer för önsketänkande. Vid jämförelser med resultaten från övriga institut kan Gallup-siffrorna möjligen tjäna som ytterligare belägg för de huvudsakliga trenderna. Härutöver är informationsvärdet av Gallups partisympatimätningar ringa.

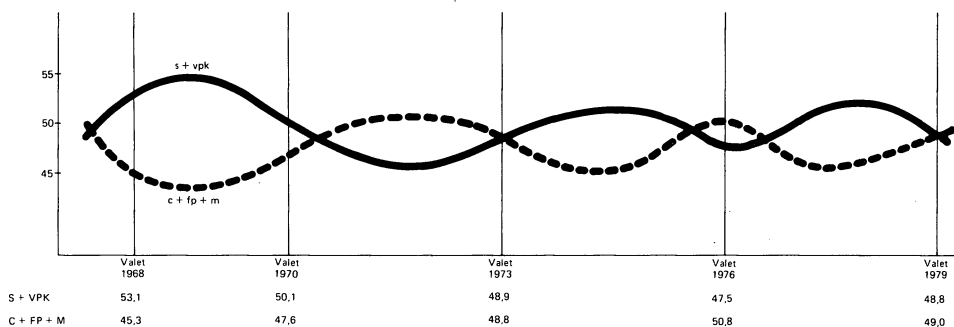
När det gäller Dagens Nyheters IMU-mätningar har ännu så länge bara ett fåtal publicerats. Det är därför för tidigt att dra några slutsatser om dessa mätningars stabilitet och förändring över tid. Den första IMU-rapporten baserades på intervjuer som gjordes från den 12 oktober till den 12 december 1979. Under denna period utförde också Sifo och SCB var sin mätning. En jämförelse visar att de tre undersökningarna i vissa avseenden kom till likartade resultat. Andelen socialdemokratiska sympatisörer angavs av Sifo till 43,5, av SCB till 43,8 och av IMU till 43,7 procent. Men på andra punkter skilde sig mätningarna mer. Moderaternas siffror varierade från 23,5 procent hos Sifo till 21,0 procent hos SCB; IMU angav 22,7 procent. IMUs väljarbarometer i februari 1980 kan på samma sätt jämföras med den Sifo-mätning som genomfördes ungefär samtidigt. Andelen moderater var fortfarande högst hos Sifo, procentandelen uppskattades till 24,5 procent. I IMU-mätningen var moderaternas andel lägre, 22,6 procent. Också för de andra partierna skilde sig undersökningarna åt. Uppgiften om andelen centerpartister skilde på över två procentenheter. Vänsterpartiet kommunisterna fick 7,5 procent i Sifo, men bara 5,3 procent i IMU.

Jämförelsen visar återigen att de siffror som publiceras är behäftade med åtskillig osäkerhet. Att instituten kommer till olika resultat beror på tillfälligheter vid urvalsdragningen, skevheter till följd av bortfall och det faktum att metoderna varierar.

I detta kapitel har de kritiska omdömena dominerat. Mot bakgrund av att opinionssiffrorna så ofta används för att kommentera små skillnader från månad till månad har det varit angeläget att betona att valbarometrarna innehåller mindre information än vad man ofta verkar tro. Det händer alltför ofta att resultaten övertolkas. Egentligen borde rapporten från en väljarbarometer ha följande form: "Partiet X verkar ligga på mellan 14 och 18 procent och opinionstrenden är sedan ett år svagt sjunkande" eller "Partiet Y stöds av mellan 25 och 30 procent; inga större förändringar tycks ha inträffat det senaste halvåret". Säkrare är egentligen inte mätningarna.

Våra kritiska synpunkter gäller framför allt valbarometrarnas överdrivna användning i den dagspolitiska debatten. Men opinionsmätningarna kan också ha ett värde som historiska dokument. Frågan är i vilken utsträckning de kan utnyttjas som källor för att dra

slutsatser om väljarsympatiernas förändringar mellan valtillfällena. Här blir konsekvensen av den ibland stora osäkerheten i enskilda mätningar mindre dramatisk. Om man nöjer sig med de större rörelserna i väljarkåren visar det sig att valbarometrarna kan ge betydelsefulla upplysningar utöver själva valresultaten och utöver de specialundersökningar av väljarbeteendet som görs i anslutning till valet.

Figur 5.9. De politiska blockens styrka 1967–1980. Schematisk skiss baserad på opinionsundersökningar och valresultat.

Ett intressant resultat illustreras i figur 5.9. Här visas styrkan hos det socialistiska respektive borgerliga blocket under åren 1967–1979. I början baseras uppgifterna enbart på Sifo-data, men från 1972 utgör de angivna kurvorna det sammanvägda resultatet av alla tillgängliga undersökningar. Om man bara ser till de officiella valresultaten får man intrycket att socialdemokraternas och vpk:s sammanlagda andel av valmanskåren varit ständigt sjunkande mellan 1968 och 1976. Men valbarometrarna kompletterar bilden. Mellan valtillfällena har opinionen svängt både fram och tillbaka. Efter valet 1970 gick t ex de borgerliga partierna fram till en ledning, men försprånget knappades in av socialdemokraterna så att valet 1973 slöt i ett dött lopp mellan blocken. De två följande mellanvalsperioderna har ett gemensamt mönster. Såväl efter valet 1973 som efter valet 1976 uppnådde socialdemokraterna och vpk ett klart överläge i väljaropinionen. Men båda gångerna vände vinden. De borgerliga knappade in. Våren 1976 och våren 1979 kännetecknades av socialdemokratiska motgångar.

Valbarometrarna hjälper oss att förtydliga bilden av partisympnaernas svängningar. Men när det gäller att förklara *varför* partierna gått fram eller tillbaka är vi ute på betydligt osäkrare mark. Politiken innehåller så många teoretiskt tänkbara förklaringsfaktorer: sakfrågor, utspel, partiledare, utrikespolitiska händelser, ekonomiska konjunkturer för att nämna ett fåtal. Att fastställa att vissa faktorer haft betydelse medan andra inte inverkat är ytterst svårt. Varför gick socialdemokraterna t ex tillbaka under 1970-talets första år? Försöken att förklara har varit många. Gruvstrejken vid årsskiftet 1969–1970 bröt förtroendet för arbetarregeringen. Lågkonjunkturen gynnade oppositionen. Det borgerliga trepartialternativet vann i trovärdighet på grund av den gemensamma presskonferensen i november 1971 och samarbetsingenjören Heléns ansträngningar. Socialdemokratiska väljare svek efter det att Olof Palme valts till partiledare hösten 1969. Miljödebatten skadade socialdemokraterna. Den piprökande Fälldins valkiga händer drog väljare till centern.

Att förklara ett partis fram- eller tillbakagång skiljer sig i princip inte från andra försök att förklara enstaka historiska händelser. En samhällsvetenskaplig förklaring får ofta formen av ett rimlighetsresonemang, där tolkningen går ut på att göra vissa förklaringsfaktorer mer trovärdiga och andra mindre trovärdiga. Ett särskilt problem när det gäller att förklara politiska händelser är att antalet tänkbara förklaringar är så stort. Svårigheten ligger därför inte i att visa att olika faktorer *kan* ha påverkat den speciella händelsen, för det kan de nästan alltid ha gjort, utan att bevisa att de *inte* haft någon betydelse. Det faktum att politiska förlopp påverkas av så många olika faktorer gör det svårt att uppställa allmängiltiga teorier. Det är också därför som politiska prognoser alltid blir så osäkra.

Svårigheterna har ändå inte avskräckt från försök att sätta partiernas popularitetssiffror i samband med olika faktorer i samhället. Lundaekonomerna Lars Jonung och Eskil Wadensjö har sålunda med ekonometriska metoder sökt fastställa vad som förklarar socialdemokratins upp- och nedgångar i Sifo-undersökningarna 1967–1978. Huvudresultatet är att arbetslöshetsnivån har ett högre statistiskt samband med socialdemokratins procentandel än vad konsumentprisindex har. Liksom motsvarande undersökningar i andra länder är dock sambanden över lag svaga.

Vid de statsvetenskapliga valundersökningarna har det varit möjligt att i efterhand urskilja vilka faktorer som främst påverkat valutgången. Undersökningar vid 1976 års val visade t ex att den socialdemokratiska tillbakagången kunde hänföras till byråkratidebatten, löntagarfonderna och kärnkraften. Däremot hade vardagsekonomiska frågor, priser och sysselsättning en underordnad betydelse vid detta val.

Denna typ av systematiska analyser genomförs emellertid sällan under mellanvalsperioderna. Dataunderlag saknas. Här skulle krävas regelbundna mätningar av ideologiska uppfattningar och av attityder i politiska sakfrågor. Hittills har massmedia och opinionsundersökare främst begränsat sig till enkla mätningar av partisympatierna. Socialdemokraternas Gallupgrupp och IMU har gjort vissa försök att finna alternativa index för den politiska opinionsutvecklingen, men resultaten är ännu inte helt övertygande.

Försöken att förklara förändringar har därför mest blivit gissningar och partiska tolkningar.

6. Opinionsmätningar i kärnkraftsfrågan

Det finns nog ingen politisk stridsfråga i svensk historia som blivit föremål för så många opinionsmätningar som kärnkraftsfrågan. Olika opinionssiffror har duggat tätt i massmedia sedan centerpartiet år 1973 tog ställning mot en utbyggnad av kärnkraften och därigenom gjorde frågan omstridd. Dessförinnan hade partierna varit överens om att satsa på den fredliga användningen av kärnkraften och inget opinionsinstitut hade frågat vad folket tyckte.

Den första undersökningen av svenska folkets inställning till utbyggnaden av kärnkraften sedan frågan politiserades genomfördes under oljekrisen i december 1973 av PUB i samarbete med Forskningsgruppen för Samhälls- och Informationsstudier (FSI). Dessförinnan, på femtiotalet, hade Sifo gjort några studier kring människors inställning till den fredliga atomkraften. FSIs undersökning omfattade ett urval om cirka 400 personer som fick besvara en omfattande postenkät med frågor kring oljebristen, informationen, sparkampanjen och kärnkraften. Studien ingick i en panelundersökning vars andra omgång genomfördes i februari 1974 då PUB och FSI återkom till samma personer med ytterligare frågor. Februariundersökningen omfattade också en kontrollgrupp på 400 personer.

Bakom bokstavskombinationen FSI döljer sig ett antal självständigt verkande sociologer. De har fortsatt att mäta opinionsutvecklingen i kärnkraftsfrågor genom åren. Deras senaste undersökning gjordes i samband med folkomröstningen. Allt som allt har FSI genomfört ett tiotal opinionsmätningar i energi- och kärnkraftsfrågor sedan 1973, oftast i samarbete med PUB.

Sifo genomförde sin första större studie kring energi- och kärnkraftsproblemen i januari 1974, strax efter PUBs och FSIs första undersökning. Sifos studie hade beställts av flera av företagen i energibranschen. Intervjuformuläret innehöll främst frågor kring energiförsörjning, energiplaner och problem med olika energikällor. Någon intervjufråga som renodlat syftade till att mäta åsikter om

kärnkraftsutbyggnaden fanns inte med i undersökningen. Under åren 1974 och 1975 genomförde Sifo ytterligare några studier kring kärnkraften. En av dessa har blivit omdiskuterad därför att resultaten inte offentliggjordes förrän efter påtryckningar från bl a miljögruppen Jordens vänner. Det var en undersökning om inställning till energi- och kärnkraftsfrågor beställd av bl a kärnkraftsbolagen.

En annan uppmärksammas Sifostudie kring kärnkraften som däremot publicerades mycket snabbt, gjordes strax före riksdagens energipolitiska beslut i maj 1975. Undersökningen hade beställts av TV1s nyhetsprogram Aktuellt och innehöll en medvetet (?) vinklad intervjufråga formulerad av Aktuelltredaktionen. Själva intervjufrågan handlade om hur många kärnkraftsaggregat som skulle byggas eller om kärnkraften skulle avvecklas, men den inleddes med en längre ingress som enbart tog upp argument *för* en kärnkraftsutbyggnad. Man talade bl a om kärnkraftens betydelse för energiförsörjningen, sysselsättningen och levnadsstandarden men nämnde ingenting om t ex säkerhetsproblemen. Ingressen var formulerad på följande sätt:

Den 27 maj 1975 fattar Riksdagen det avgörande beslutet om Sveriges framtida energipolitik. Kärnkraft kommer att ingå som en del av denna nya energipolitik. Riksdagen har hittills beslutat om sammanlagt elva kärnkraftsaggregat fördelade på fyra orter i landet: Ringhals, Barsebäck, Oskarshamn och Forsmark. I den debatt som föregått det kommande beslutet om energipolitiken har dock både fler och färre aggregat föreslagits. Många politiker hävdar att om Sverige beslutar att avstå helt från kärnkraften eller avbryta utbyggnaden i och med de fem aggregat som redan är i drift eller håller på att tas i drift – då kan det i framtiden uppstå problem med att klara energiförsörjningen på ett tillfredsställande sätt. Sveriges beroende av den dyra och politiskt känsliga oljan skulle öka och på sikt kan sysselsättning och standardhöjning äventyras. Vad är Er inställning till utbyggnaden av kärnkraften?

Det är svårt att exakt avgöra vilken effekt aktuellredaktionens manipulation med frågetexten fick på resultaten. Att den ledde till en viss överskattning av andelen kärnkraftsanhängare är dock mycket troligt. Enligt resultaten var 31 procent av undersökningspersonerna för en utbyggnad av elva, tretton eller fler än tretton aggregat medan 13 procent stödde tanken på en avveckling av kärnkraften. En mindre grupp intervjupersoner hade inga åsikter i frågan (7 procent). Övriga ville varken bygga fler aggregat eller avveckla de som fanns. De ville utnyttja de som var i drift men inte investera i några fler (50 procent).

Andelen kärnkraftsanhängare var således 31 procent enligt Sifos mätning. Motsvarande resultat från PUBs och FSIs undersökningar

under vårvintern 1975 visar på lägre siffror för kärnkraftsförespråkarna. Andelen intervjupersoner som ville bygga ut kärnkraften var mellan 20 och 25 procent i PUB/FSIs mätningar i januari och mars 1975.

Vår kunskap om kärnkraftsopinionens utveckling under åren 1974 och 1975 är fragmentarisk. Få undersökningar gjordes (sammanlagt endast sex-sju stycken) och de kan sällan jämföras med varandra eftersom skilda frågetekniker och olika intervjufrågor användes. Läget förbättrades radikalt under valåret 1976. Sifo och PUB/FSI fick konkurrens av andra opinionsundersökningsinstitut och man började genomföra undersökningar som var jämförbara över tid. Sifo, som dittills endast gjort enstaka studier med frågeformuleringar i huvudsak styrda av beställarna, startade en mätserie kring kärnkraften. Det hade man försummat tidigare. Tyvärr satsade Sifo i samarbete med tidningen Dagens Industri till att börja med på en misslyckad intervjufråga; den om de sk Palme- och Fälldinlinjerna som vi tidigare berört. Först efter valet 1976 började Sifo använda den fråga om hur människorna skulle rösta i en folkomröstning om kärnkraften som man sedan utnyttjade t o m valet 1979.

Tre andra opinionsundersökningsinstitut började också att undersöka kärnkraftsopinionen någorlunda regelbundet fr o m år 1976. Testologen och IMU, två företag som i vanliga fall ägnar sig åt marknadsundersökningar, inledde båda två på eget initiativ och utan beställare mätserier kring kärnkraftsopinionen under år 1976. Även Svenska Gallupinstitutet, som är knutet till socialdemokratiska partiet, började undersöka åsiktsbildningen i kärnkraftsfrågan under valåret 1976 och har fortsatt med det t o m valet 1979.

SCB och PUB är de enda opinionsundersökningsorganisationer bland de stora som inte startade några mätserier kring kärnkraften år 1976. SCB har i samarbete med statsvetare i Uppsala och Göteborg undersökt kärnkraftsopinionen vid valen 1976 och 1979 samt vid folkomröstningen 1980. SCBs regelbundna partisympatiundersökningar har inte förrän i maj 1980 innehållit några frågor kring energi och kärnkraft.

PUB har utfört fältarbete för några av de jämförbara studier som FSI ansvarar för, men någon egen mätserie satsade man inte på förrän i maj 1979, då man startade en mindre serie kärnkraftsmätningar, som kom att omfatta fyra undersökningar fram till folkomröstningen. PUB har istället genom åren gjort en mängd enstaka

undersökningar styrda av dagsaktuella frågeställningar. Man har främst ägnat sig åt opinionsjournalistik och överlåtit åt andra att studera den långsiktiga utvecklingen.

I det följande skall vi koncentrera oss på en jämförande analys av de olika mätserier som finns kring kärnkraftsopinionen. Vi börjar med de mätningar som gjordes under mellanvalsperioden 1976–1979 och tar därefter upp de undersökningar som opinionsinstitutet genomförde under hösten 1979 och under själva valkampanjen inför folkomröstningen. Frågan är vilka intervjufrågor och redovisningsmetoder som använts och hur jämförbara resultaten är.

Vi avslutar kapitlet med en diskussion om vad opinionsundersökningarna ger för en bild av kärnkraftsopinionens utveckling från 1973 till folkomröstningen 1980.

Sifo, Testologen, Gallup och IMU mäter kärnkraftsopinionen 1976–1979

Testologen startade sin mätserie kring kärnkraften redan i april 1976. Det fanns ingen beställare. Det var intresse och förutseende hos Bo Bäckman, en av de ansvariga på Testologen, som gjorde att opinionsmätningarna om kärnkraften kom igång. Testologen har sedan dess fram till årsskiftet 1979/80 genomfört 15 olika undersökningar av åsiktsläget i kärnkraftsfrågan. Man har genom åren experimenterat med lite olika frågor men den intervjufråga som ligger till grund för deras längsta tidsserie (den från april 1976) har förblivit densamma genom alla studierna. Den är en enkel påståendefråga: "Kärnkraftverk borde förbjudas". Undersökningsspersonerna kan besvara den genom att kryssa för ett av fem svarsalternativ: "Instämmer starkt, Instämmer delvis, Varken eller, Instämmer nog inte, Instämmer absolut inte".

Testologen genomför sina undersökningar med hjälp av postenkäster som regelbundet skickas ut till cirka 3 000 urvalspersoner mellan 15–70 år. Bortfallet brukar hålla sig kring 30 procent, vilket innebär att man lyckas få in svar från ungefär 2 000 personer vid varje undersökning. Testologen håller bortfallet nere genom att lotta ut penninglotter bland de som tvekar om de skall svara eller ej.

IMUs mätserie kom till på ungefär samma sätt som Testologens. Det var en enskild person, i IMUs fall Kjell Sjögren, som var intresse-

rad och insåg det framtida värdet av opinionsmätningar kring kärnkraften. IMUs första undersökning genomfördes i oktober 1976, strax efter valet. Sedan dess har IMU fram till december 1979 genomfört 13 jämförbara mätningar i den serie som startades 1976 och 6 stycken i den nya mätserie som IMU påbörjade tillsammans med Dagens Nyheter i september 1979.

Den intervjufråga som IMU använde för den mätserie som inleddes 1976 gäller hur människor skulle rösta i en folkomröstning om kärnkraften: "Kärnkraften är ett mycket omdebatterat ämne. Om det skulle bli aktuellt med en folkomröstning om kärnkraften skulle Ni då rösta för eller emot?"

IMUs kärnkraftsundersökningar har gjorts i anslutning till företagets ordinarie konsumentstudier som genomförs regelbundet i form av rikstäckande intervjuundersökningar. Cirka 1 000 personer i åldrarna 15–74 år ingår i varje undersökning. Bortfallet brukar vara ungefär 25 procent.

Hans Zetterberg och Karin Busch på Sifo kom efter valet 1976 på samma idé som Kjell Sjögren, dvs att man kunde fråga hur människor skulle rösta vid en eventuell folkomröstning om kärnkraften. Sifos frågevariant liknar IMUs: "I en folkomröstning skulle Ni rösta för eller emot kärnkraften?"

Sifo har utnyttjat frågan vid 9 olika tillfällen sedan starten i oktober 1976. Sista gången var i augusti 1979. Därefter ersattes den med en ny fråga om de sk använda- och avveckla- linjerna: "Använda-linjen innebär att vi bygger ut till tolv reaktorer som används hela sin livstid. Avveckla-linjen innebär att vi utnyttjar sex reaktorer och avvecklar dem inom tio år. Om folkomröstningen vore idag skulle Ni rösta med använda- eller avveckla-linjen?" Sifo har en förkärlek för att tvinga sina undersökningspersoner till linjeval, men använda- respektive avveckla-linjerna är bättre än Palme- och Fäldin-linjerna från 1976.

Sifos opinionsmätningar i kärnkraftsfrågan görs i samband med dess ordinarie sk veckobussar, där cirka 500 personer i åldrarna 18–70 år intervjuas varje vecka. Bortfallet uppges vara omkring 20 procent. Sifos kärnkraftssiffror brukar vara grundade på två eller tre veckors intervjuer, dvs på 1 000 eller 1 500 personer.

Det finns ytterligare en opinionsundersökare som mätt kärnkraftsopinionen regelbundet sedan 1976. Det är Svenska Gallupinstitutet som för socialdemokraternas räkning genomfört kontinuerliga mätningar sedan början av 1976. Resultatet från 16 undersökningar har

rapporterats t o m valet 1979.

Undersökningarna genomförs med hjälp av telefonintervjuer. Cirka 100 personer intervjuas varje vecka. Bortfallet rapporteras vara i genomsnitt 30 procent. Urvalet av undersökningspersoner är lite speciellt. Gallupinstitutet använder ett stratifierat tvåstegsurval där vissa politiska miljöer överrepresenteras, t ex partipolitiskt instabila församlingar. De 16 mätningar av kärnkraftsopinionen som Svenska Gallupinstitutet redovisat har oftast byggts på mellan 500 och 1 000 intervjuer.

Fyra olika frågor kring kärnkraften har återkommit i varje rapport sedan 1976. Två av dem gäller inte inställningen till kärnkraften som sådan utan om undersökningspersonerna anser "... att frågan om kärnkraftens utbyggnad är en viktig fråga" eller om de "...vet tillräckligt mycket om saken för att kunna ta ställning om vi ska ha kärnkraft".

De två andra frågorna syftar däremot till att mäta inställningen till kärnkraften och ger mycket likartade resultat. Vi koncentrerar analysen till den av dem som lyder: "Tror Ni att vi i Sverige måste ha den energi vi får genom kärnkraften för att klara sysselsättningen och hålla arbetslösheten nere?" Den andra intervjufrågan är formulerad: "Anser Ni att vi ska avstå från kärnkraften även om det skulle innebära en ökning av arbetslösheten eller löne- och standardsänkning?" Svaren klassificeras som ja, nej och vet ej.

Svenska Gallupinstitutets intervjufrågor om kärnkraftsinställningen är (för att uttrycka det mildt) något underligt formulerade. De verkar snarare gjorda för att testa genomslagskraften hos olika argument för en satsning på kärnkraften än för att mäta en attityd. I den fråga vi skall analysera frågar man ju om minst fyra olika saker. Kärnkraften berörs men också energiförsörjningen, sysselsättningen och arbetslösheten. Dessutom är frågan klart vinklad till förmån för ett ja-svar, dvs ett ja till en satsning på kärnkraften. Tre olika argument för en kärnkraftsutbyggnad antyds i frågan – energiförsörjningen kräver kärnkraft, en hög sysselsättning kräver kärnkraft och en låg arbetslöshet förutsätter kärnkraft – men inget argument emot en kärnkraftsutbyggnad nämns.

Gallupinstitutets intervjufråga är inte den enda som kan anklagas för att vara tendentiös. Även Testologens fråga kan sägas vara vinklad fast åt motsatt håll. Påståendefrågor av typen "Kärnkraften borde stoppas" med instämmer – instämmer inte som svarsalternativ

brukar alltid gynna instämmer-alternativet något. Människor håller hellre med än säger emot. Andelen kärnkraftsmotståndare kommer därför troligen att överskattas något i Testologens mätningar.

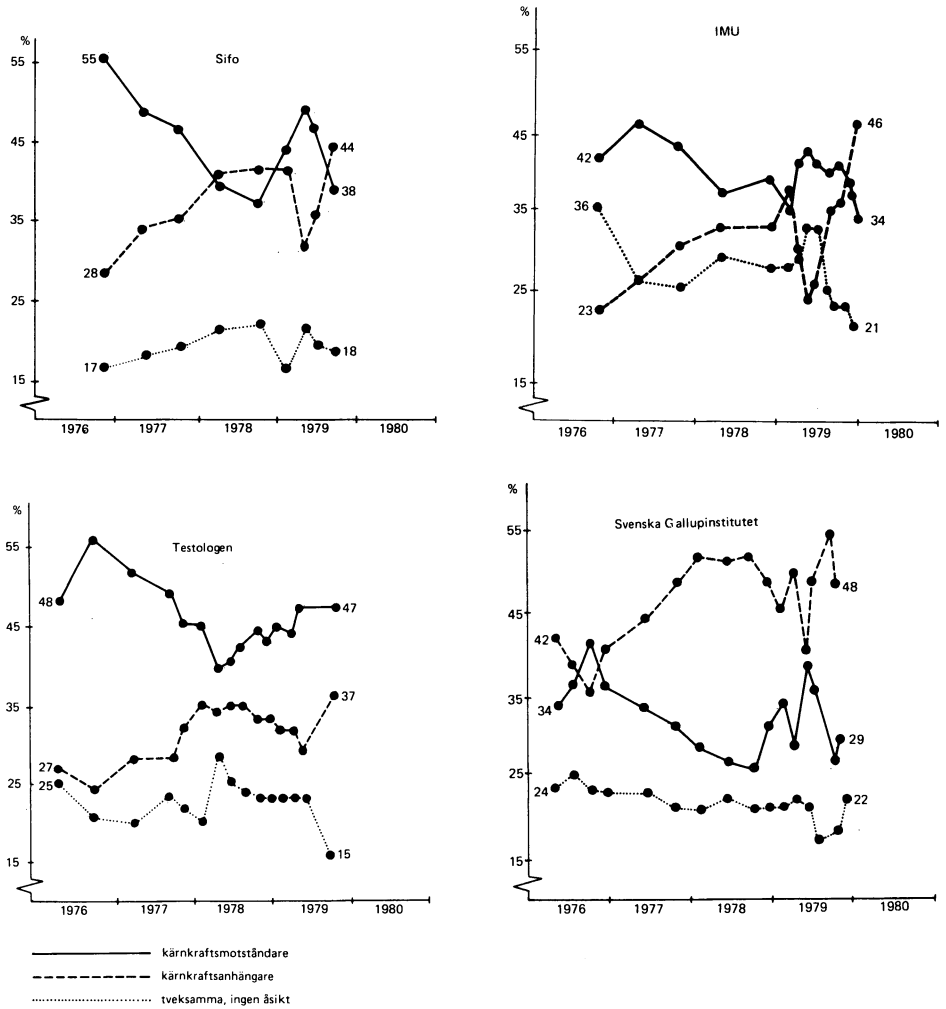
Andelen intervju personer som uppger sig vara tveksamma eller utan åsikt i kärnkraftsfrågan varierar något mellan de olika institutens mätserier. I Sifos undersökningar brukar andelen "tveksamma, vet ej" hålla sig strax under 20 procent. Motsvarande siffror för Testologens och Gallupinstitutets studier är något högre, kring 20–25 procent. IMU redovisar de högsta siffrorna för andelen "osäkra" intervju personer, mellan 25–35 procent. Den stora skillnaden mellan Sifos och IMUs resultat är svårförklarlig, eftersom de i huvudsak använder samma intervjufråga.

Sifos, Testologens, Gallupinstitutets och IMUs undersökningar av kärnkraftsopinionen åren 1976–1979 jämförs i figur 6.1 och 6.2. Den direkta jämförelsen har vi valt att göra med hjälp av ett opinionsbalansmått som visar i vilken utsträckning kärnkraftsmotståndarna har övervikten i allmänna opinionen. Måttet är beräknat som andelen kärnkraftsmotståndare minus andelen kärnkraftsanhängare. Tveksamma intervju personer och sådana som inte har någon uppfattning i kärnkraftsfrågan ingår i procentbasen vid beräkningen av andelen motståndare och andelen anhängare men påverkar i övrigt inte opinionsbalansmålet. Fördelen med ett opinionsbalansmått är bl a att det standardiserar för andelen tveksamma intervju personer och koncentrerar uppmärksamheten på det politiskt mest väsentliga – styrkan hos kärnkraftsmotståndarna i jämförelse med kärnkraftsanhängarna.

Kärnkraftsopinionens utveckling, såsom den mätts och presenterats av de fyra undersökningsinstituten, redovisas i figur 6.1. Intervju personerna har indelats i tre grupper – kärnkraftsmotståndare, kärnkraftsanhängare och människor som är tveksamma eller inte har någon åsikt.

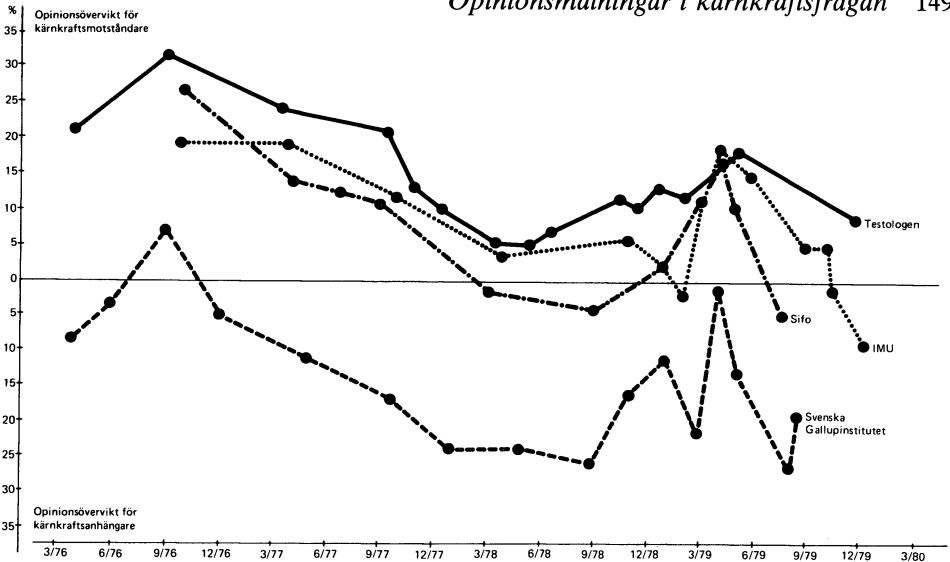
Opinionsbalansmålet för de fyra mätserierna återfinns i figur 6.2. Jämförelsen omfattar perioden april 1976–december 1979 och gäller enbart de intervjufrågor som de olika instituten började använda 1976. De nya mätserier med andra intervjufrågor som Sifo och IMU startade i samband med 1979 års val kommer att behandlas senare. De är inte direkt jämförbara med de gamla mätserierna.

En hastig blick på kurvorna i figur 6.1 ger ett något förvillat intryck. Kan verkligen de olika opinionsundersökningsinstituten ha mätt

Figur 6.1. Opinionsmätningar i kärnkraftsfrågan åren 1976–1979 (procent)

Kommentar: De fyra opinionsundersökningsinstituten har använt olika intervjufrågor för att mäta kärnkraftsattityden. Sifo och IMU frågar hur människor skulle rösta i en folkomröstning, för eller emot. Testologen utnyttjar en påståendefråga: "Kärnkraften borde stoppas" och registrerar om människor instämmer eller tar avstånd från påståendet. Gallupinstitutet frågar: "Tror Ni att vi i Sverige måste ha den energi vi får genom kärnkraften för att klara sysselsättningen och hålla arbetslösheten nere?" Fullständiga frågeformuleringar och svarsfördelningar för samtliga intervjufrågor återfinns i Bilaga 2.

Figur 6.2. Opinionsbalans. En jämförelse mellan fyra mätserier kring kärnkraftsopinionen. (Andel kärnkraftsmotståndare minus andel kärnkraftsanhängare)

Kommentar: De fyra undersökningsinstituterna har utnyttjat olika intervjufrågor för att mäta inställningen till kärnkraften. Frågetexterna återges i Bilaga 2.

samma sak när resultaten ser så olika ut? To m Sifo och IMU tycks uppvisa mycket olika mätresultat trots att de utnyttjat ungefär likadana intervjufrågor. Men en första blick kan bedra. Om man skärskådar kurvorna lite närmare kan man finna stora överensstämmelser. Undersökningsinstituterna skiljer sig åt när det gäller att uppskatta andelen kärnkraftsmotståndare, andelen kärnkraftsanhängare och andelen tveksamma människor, men de ger en relativt samstämmig bild av opinionsutvecklingen över tid. Att uppgifterna om t ex andelen kärnkraftsmotståndare eller andelen kärnkraftsanhängare är så olika som de är i de skilda mätserierna är inte förvånande med tanke på att olika intervjufrågor använts. Det är snarare överraskande att Testologens, Sifos och IMUs resultat är så samstämmiga. Andelen kärnkraftsmotståndare har varierat mellan 39 och 56 procent i Testologens mätserie sedan 1976. Motsvarande siffror för Sifos och IMUs mätningar är 37 och 55 procent respektive 34 och 46 procent. Även resultaten för andelen kärnkraftsanhängare är i hög grad överensstämmande. I Testologens mätningar har andelen kärnkrafts-

anhängare legat mellan 24 och 37 procent medan de hållit sig mellan 28 och 44 procent respektive 23 och 46 procent i Sifos och IMUs undersökningar.

Svenska Gallupinstitutets mätningar faller emellertid helt utanför denna bild. I deras undersökningar har kärnkraftsmotståndarna, med undantag från en studie gjord i september 1976, alltid varit i underläge gentemot kärnkraftsanhängarna. Andelen kärnkraftsmotståndare har varierat mellan 26 och 42 procent medan andelen kärnkraftsanhängare legat mellan 35 och 54 procent, alltså helt omvända storleksrelationer jämfört med dem som de övriga undersökningsinstituten redovisat. Svenska Gallupinstitutets resultat ger klart högre siffror för andelen kärnkraftsanhängare och klart lägre siffror för andelen kärnkraftsmotståndare än de andra opinionsundersökningsinstituten. Det är inget överraskande resultat med tanke på att Gallupinstitutet har använt en intervjufråga som är mycket klart vinklad till förmån för att utnyttja kärnkraften. Större delen av skillnaden mellan Gallupinstitutets och de andra institutens resultat är utan tvekan orsakad av att olika intervjufrågor använts.

När det gäller kärnkraftsopinionens utveckling över tid skiljer sig däremot inte Svenska Gallupinstitutets resultat från de övrigas. Samtliga institut uppvisar i huvudsak en och samma bild av opinionsförändringarna sedan valet 1976. Med ett statistiskt fackspråk kan man säga att undersökningsinstituten skiljer sig åt i fråga om nivåskattningar, dvs när det gäller att ange andelen kärnkraftsmotståndare respektive andelen kärnkraftsanhängare, men att de inte skiljer sig åt i fråga om förändringsskattningar. De skiftande opinionsvindarnas riktning och styrka har registrerats på ungefär samma sätt i alla mätserierna oavsett om de intervjufrågor som använts gynnat kärnkraftsmotståndarna eller kärnkraftsanhängarna.

Testologens och Gallupinstitutets resultat utgör bra illustrationer i detta sammanhang. Testologens mätserie uppvisar genomgående de högsta siffrorna till förmån för kärnkraftsmotståndarna medan Gallupinstitutet på ett motsvarande sätt genomgående uppvisar de mest fördelaktiga resultaten för kärnkraftsanhängarna. Opinionsbalansmätningen i figur 6.2 visar att skillnaden mellan de båda mätserierna är mycket stor. När Testologens mätningar t ex visar en opinionsövertikt på 21 procent för kärnkraftsmotståndarna i september/oktober 1977 visar Gallupinstitutets resultat samtidigt en övertikt för *kärnkraftsanhängarna* på 17 procent. En skillnad av denna

storleksordning, dvs 30–40 procents differens mellan opinionsbalansmåten, har funnits hela tiden mellan Testologens och Gallupinstitutets mätningar. Det är en effekt av att Testologen utnyttjar en intervjufråga som något gynnar kärnkraftsmotståndarna medan Svenska Gallupinstitutet använder en fråga som klart överskattar andelen kärnkraftsanhängare.

Testologens och Gallupinstitutets undersökningar ger således upphov till helt olika resultat när det gäller andelen kärnkraftsmotståndare och kärnkraftsanhängare, men om vi jämför deras mätningar med avseende på opinionsförändringar sedan 1976 framträder en förvånansvärt likartad bild. Testologens och Gallupinstitutets kurvor följer varandra mycket nära åt, om än på ett avstånd av 30 till 40 procentenheter i opinionsbalanstermer.

Även Sifos och IMUs kurvor faller in i samma mönster och överensstämmer nära med Testologens resultat. De fyra undersökningsinstituten ger i huvudsak samma bild av opinionsutvecklingen i kärnkraftsfrågan sedan 1976. Kärnkraftsmotståndarnas andel sjönk kontinuerligt från valet 1976 fram till hösten 1978 då den steg något för att sedan öka ytterligare efter Harrisburgolyckan i mars 1979. Under våren och sommaren 1979 sjönk sedan andelen kärnkraftsmotståndare snabbt tillbaka till den nivå den haft före trepartiregeringens upplösning hösten 1978 och reaktorolyckan utanför Harrisburg på våren 1979.

Det är inte endast ifråga om de stora opinionstrenderna som mätserierna ger mycket likartade resultat. Även när det gäller kortsiktiga opinionsförändringar är mätningarna förvånansvärt samstämmiga. Samtliga mätserier visar t ex på en förändring av opinionsbalansen till kärnkraftsmotståndarnas fördel under senare delen av 1978. Den nedåtgående trenden för kärnkraftsmotståndarna bröts för första gången på två år. En dramatisk händelse som kan ha åstadkommit denna förändring är naturligtvis trepartiregeringens fall på hösten 1978. Centerpartiet demonstrerade att man inte tänkte ge upp kampen mot kärnkraften och gav därmed opinionsbildningen mot en utbyggnad en puff framåt. Det är inte ofta man kan spåra effekter av enskilda händelser eller politiska ställningstaganden i opinionskurvor. Kärnkraftsmotståndets uppsving under hösten 1978 och utfallet av regeringskrisen kan emellertid vara ett exempel på ett samband mellan en politisk händelse och en opinionsförändring bland väljarna.

Om regeringskrisen 1978 och dess lösning hade någon effekt på kärnkraftsopinionen var den begränsad, speciellt i jämförelse med den effekt som Harrisburgolyckan och socialdemokraternas ”omsvängning” i kärnkraftsfrågan fick på opinionen våren 1979. Chockvågen efter reaktorolyckan i USA slog igenom kraftigt i alla mätserier. Opinionsbalansen förändrades med 20–25 procentenheter till kärnkraftsmotståndarnas fördel i de mätningar som Sifo, IMU och Gallupinstitutet gjorde i april månad strax efter olyckan. Förändringen blev mindre i Testologens mätserie. Kärnkraftsmotståndarnas opinionsövertikt ökade med endast 6 procentenheter. Orsaken härtill är förmodligen att Testologens datainsamling efter Harrisburgolyckan pågick ända från april till juni månad. Under den långa tiden hann den opinionsmässiga svallvågen efter olyckan börja ebba ut. Det tyder resultat från t ex Sifos mätningar på. I början av april 1979 visade en mindre Sifo-undersökning (500 intervjuer) på en opinionsövertikt på 27 procent för kärnkraftsmotståndarna (53 procent motståndare mot 26 procent anhängare). I januari, före Harrisburgolyckan, hade Sifos mätning visat på ett jämnt opinionsläge mellan kärnkraftsmotståndare (43 procent) och kärnkraftsanhängare (41 procent). Den omedelbara effekten av Harrisburghändelserna i Sifos mätningar blev således att andelen anhängare av kärnkraften sjönk med 15 procentenheter medan andelen kärnkraftsmotståndare och andelen tveksamma ökade med 10 respektive 5 procentenheter. Några veckor senare, i slutet av april, visade en ny Sifo-mätning att kärnkraftsopinionen snabbt var på väg tillbaka till det läge som rådde före Harrisburgolyckan. Andelen kärnkraftsmotståndare hade minskat från 53 till 44 procent medan andelen kärnkraftsanhängare ökat från 26 till 35 procent. Kärnkraftsanhängarna var fortfarande något färre än i januari (35 procent i april och maj mot 41 procent i januari) och de tveksamma något fler (21 procent i slutet av april mot 16 procent i januari) men större delen av Harrisburgolyckans opinionseffekt hade redan raderats ut.

Även Gallupinstitutets mätningar från våren 1979 tyder på att Harrisburgolyckans effekt på kärnkraftsopinionen var högst tillfällig. Redan i maj var opinionsläget i kärnkraftsfrågan enligt Gallupinstitutets undersökningar tillbaka i samma läge som rätt i januari månad.

Harrisburgolyckan drabbade kärnkraftsdebatten likt en jordbävning. Partipositioner rubbades och vissa opinionskurvor höjdes medan andra sänktes, men efter skredet återgick allt till det normala

igen; åtminstone på väljarplanet där opinionskurvorna lade sig tillrätta på sina gamla platser.

Harrisburghändelserna kommer att gå till historien även inom opinionsmätningensbranschen. Olyckan och de politiska ställningstaganden som följde, socialdemokraternas omsvängning och beslutet om folkomröstningen, ledde till den största och snabbaste opinionsförändring vi känner till sedan åsiktsmätningar började göras i Sverige på 1940-talet. Den snabbhet med vilken Harrisburgeffekten sedan försvann är också unik. På några korta vår- och sommarmånader förlorade kärnkraftsmotståndarna hela den opinionsvinst man gjort till följd av regeringsupplösningen 1978 och Harrisburgolyckan våren 1979. Till en del kan man kanske beskriva denna förändring som en slags återstudseffekt. Många kärnkraftsanhängare som blivit tveksamma eller kritiska till kärnkraften i samband med Harrisburgolyckan återvände till fadershuset när ingen härdsmälta eller annan katastrof inträffade och den omedelbara oron släppte. Det är möjligt att denna återgångsprocess underlättades av oron över oljeutsläppen i Stockholms skärgård i mitten av april 1979 och den diskussion kring oljebristen som kom igång i juni.

En viktig slutsats man kan dra av vår analys av mätserierna kring kärnkraften är att olika mer eller mindre bristfälliga intervjufrågor, som inte ger samma resultat vid nivåmätningar, trots allt fungerar mycket likartat när det gäller att mäta förändring över tid. De fyra mätserier vi jämfört har naturligtvis inte givit en helt samstämmig bild av opinionsutvecklingen. Gallupinstitutet och IMU visar t ex på en kraftig opinionsvinst för kärnkraftsanhängarna strax innan Harrisburgolyckan, som inte återfinns i Testologens eller Sifos mätningar. Men det är det enda exemplet på någon mer betydande skillnad mellan de fyra mätserierna; annars överensstämmer bilden av opinionsutvecklingen mycket väl i Sifos, IMUs, Testologens och Gallupinstitutets undersökningar.

I väntan på omröstningsalternativen – opinionsmätningar i kärnkraftsfrågan hösten 1979

På sensommaren 1979 stod det klart att omröstningsalternativen i folkomröstningen inte skulle vara formulerade förrän tidigast i december. Man måste vänta på alla utredningar som arbetade med vad

som hänt i Harrisburg och med vad en avveckling av kärnkraften skulle kosta. Partierna behövde tid att utvärdera resultaten och bestämma sina ståndpunkter. I väntan på alternativen kom den politiska debatten att präglas av spekulation om hur de skulle bli och vilka linjer partierna skulle stödja.

Detta skapade problem för opinionsundersökarna. De hade inga konkreta förslag att fråga om samtidigt som de insåg att de inte kunde fortsätta med sina gamla frågor. Man kunde inte längre enbart fråga människor om de skulle rösta för eller emot kärnkraften i en folkomröstning. Frågor av det slaget hade blivit överspelade. Mer preciserade intervjufrågor krävdes. Energidebatten hade blivit mer konkret. Man visste åtminstone att kärnkraftmotståndarna skulle samlas kring ett alternativ som krävde stopp för all vidare utbyggnad och en avveckling av kärnkraften inom högst tio år.

Sifo löste dilemmat på ett radikalt sätt. Man avbröt tvärt den gamla mätserien i augusti 1979 och påbörjade i stället en ny, byggd på en fråga om de sk använda- eller avveckla-linjerna. Hans Zetterberg trodde på två linjer i folkomröstningen och satsade därför på en tvådelad fråga. IMU, Sifos nye utmanare på opinionsmätningens marknad som debuterade i de stora sammanhangen med ett antal kärnkraftsundersökningar hösten 1979, valde en annan lösning. Dels fortsatte man ställa den gamla frågan om röstning för eller emot kärnkraften – mätserien från 1976 fick inte brytas. Dels konstruerade man en ny attitydfråga med fyra svarsalternativ som var avsedd att på ett fingraderat sätt mäta människors inställning till en avveckling eller utbyggnad av kärnkraften. Frågan syftade inte primärt till att undersöka väljarnas uppfattning om olika tänkta omröstningsalternativ. IMU trodde inte det skulle bli fyra förslag i folkomröstningen. Man hade sin gamla för- eller emotfråga att falla tillbaka på om det skulle bli två linjer. Frågan med fyra svarsalternativ var snarast tänkt att användas för att mäta väljarnas åsikter om kärnkraften över hela spektrat av ståndpunkter från snabbstopp för all kärnkraft till utbyggnad av fler än tolv reaktorer.

Resultaten från Sifos och IMUs mätningar av kärnkraftsopinionen hösten 1979 redovisas i tabell 6.1.

IMUs intervjufråga ger genomgående högre siffror för kärnkraftsanhängarna och lägre för motståndarna än Sifos. Andelen kärnkraftsanhängare befinner sig mellan 49 till 57 procent i IMUs mätningar. I Sifos undersökningar är motsvarande andel 5 till 10 procentenheter

Tabell 6.1. Sifo och IMU mäter kärnkraftsopinionen hösten 1979

Sifos frågeformulering: "I en folkomröstning skall vi troligen välja mellan två alternativ: att använda eller avveckla kärnkraften. Använda-linjen innebär att vi bygger ut till tolv reaktorer som används hela sin livstid. Avveckla-linjen innebär att vi utnyttjar sex reaktorer och avvecklar dem inom tio år. Om folkomröstningen vore i dag – skulle ni rösta med använda- eller avveckla-linjen?"

	aug	sept	okt	nov	dec
använda-linjen	45	41	44	44	48
avveckla-linjen	39	44	42	38	37
vet inte	16	15	13	18	15
Summa procent:	100	100	100	100	100
Antal intervjupersoner	(1 558)	(1 030)	(1 542)	(1 552)	(1 002)

IMUs frågeformulering: "I den politiska debatten har olika förslag framförts om i vilken utsträckning vi skall utnyttja kärnkraften i framtiden. På det här kortet har vi sammanställt några av de förslag som framförts. Vilket av förslagen stämmer bäst överens med Er egen uppfattning?"

	sept	sept/okt	okt/nov	nov/dec
jag tycker vi snarast bör avveckla de sex kärnkraftsaggregat som nu är i drift	16	15	13	14
jag tycker vi bör avveckla de sex aggregat som nu är i drift under de närmaste 10 åren och sedan avstå från kärnkraft	21	25	24	19
jag tycker vi bör använda de tolv aggregat som redan är byggda eller på väg men inga fler skall byggas	41	41	44	49
jag tycker vi bör bygga fler aggregat än de tolv som är i drift eller på väg	8	9	8	8
vet inte/ej svar	13	10	10	10
Summa procent:	99	100	99	100
Antal intervjupersoner:	(750)	(750)	(1 000)	(1 000)

Kommentar: IMUs fråga var något annorlunda formulerad i de två första mätningarna (september och sept/okt) än vad som framgår ovan. Man inledde då svarsalternativen med "Vi skall . . ." i stället för med "Jag tycker vi bör . . .".

lägre. Andelen kärnkraftsmotståndare i IMU-serien ligger mellan 33 till 40 procent. I Sifos mätningar är andelen motståndare något högre, mellan 37 och 44 procent. Sifos tvådelade fråga är något svårare att besvara än IMUs mer fingraderade intervjufråga. Andelen "vet inte"-svar är cirka 15 procent i Sifos fall mot cirka 10 procent i IMUs.

Båda mätserierna ger samma resultat när det gäller opinionsutvecklingen. Andelen kärnkraftsanshängare ökade under hösten 1979. Denna tendens är lika markerad i båda undersökningsserierna. Fyrtionio procent av folket var positiva till att använda tolv aggregat eller fler i september 1979, enligt IMUs mätning. Den andelen hade stigit till 57 procent i december. Samtidigt sjönk andelen människor som ville avveckla kärnkraften från 37 till 33 procent i IMUs mätserie. I Sifos undersökningar steg andelen kärnkraftsanshängare från 41 procent i september till 48 procent i december medan motståndarna sjönk från 44 till 37 procent.

Slutsatsen av en jämförelse mellan IMUs och Sifos intervjufrågor är densamma som den vi drog tidigare beträffande de äldre mätserierna. Olika frågeformuleringar ger oftast upphov till olika resultat när det gäller nivåskattningar men inte nödvändigtvis när det gäller förändringsskattningar. Sifos mätningar med den gamla för- eller emotfrågan tenderade att ge kärnkraftsanshängarna högre siffror än IMUs men över tid följdes resultaten åt mycket nära. Under hösten 1979 var rollerna ombytta. Nu gav IMUs fråga kärnkraftsanshängarna högre opinionsciffror än Sifos men fortfarande gav båda instituten samma bild av opinionsutvecklingen.

IMUs försök att mäta spännvidden i kärnkraftsattityderna visade klart att en stor majoritet av folket sökte sig till kompromisslösningar. Andelen människor som ville snabbavveckla kärnkraften eller satsa på en utbyggnad utöver tolv aggregat var endast cirka 25 procent. Tre fjärdedelar av intervjupersonerna valde de svarsalternativ i mitten som senare skulle bli de tre linjerna i folkomröstningen.

Det fanns ett tredje opinionsinstitut som under hösten 1979 genomförde undersökningar inför folkomröstningen. Det var PUB, som sent omsider beslutat sig för att starta en mätserie kring kärnkraften. Man satsade på att det skulle bli två alternativ i folkomröstningen. Följande intervjufråga användes i två undersökningar i maj och oktober 1979: "Folkomröstningen i kärnkraftsfrågan gäller hur många kärnkraftverk vi skall ha i Sverige. Man har fört fram två

alternativ, ett ja-alternativ, som innebär 12 kärnkraftverk och ett nej-alternativ, som innebär att man stoppar all vidare utbyggnad och avvecklar de 6 kärnkraftverk, som finns i bruk i dag, under en tioårsperiod. Vilket alternativ skulle Ni välja om kärnkraftsomröstningen var i dag?"

Frågan liknar Sifos om använda- eller avveckla-linjerna och PUBs resultat stämmer också mycket nära överens med det som Sifo fick i oktober. 39 procent av PUBs intervjupersoner stödde ja-alternativet i oktober, 36 procent var för nej-alternativet medan 25 procent inte visste eller inte ville besvara frågan. Sifos samtidiga resultat var 44 procent för använda-linjen, 42 för avveckla-linjen och 13 procent vet inte. PUB arbetar med telefonintervjuer och får därför fler "vet inte"-svar, men annars är resultaten mycket samstämmiga. Kärnkraftsanhängarna ledde över motståndarna med 3 procent i PUBs studie och med 2 procent i Sifos.

En jämförelse av PUBs mätningar i maj och oktober visar att andelen väljare som vill bygga ut till tolv reaktorer minskat från 40 till 39 procent, en förändring som naturligtvis inte är statistiskt signifikant. Andelen väljare som vill avveckla kärnkraften hade däremot minskat klart från 43 till 36 procent medan andelen osäkra människor ökat från 16 till 25 procent.

Sifo, IMU och PUB mäter kärnkraftsopinionen under valkampanjen 1980

I mitten av december stod det klart. Det skulle bli tre omröstningsalternativ i folkomröstningen. Partierna på ja-sidan kunde eller ville inte kompromissa ihop sig om ett gemensamt förslag. Moderaterna hamnade på ett eget alternativ (linje 1) medan socialdemokraterna och folkpartiet samsades om ett annat alternativ (linje 2). På nej-sidan fanns sedan länge ett förslag (linje 3) som centerpartiet och vänsterpartiet kommunisterna stod bakom.

Opinionsundersökarna var lika förvånade som alla andra. Man hade trott på en folkomröstning med två alternativ och byggt upp sina tidsseriemätningar därefter. Nu gällde det att inte misströsta utan att hastigt utveckla nya mätinstrument och undersöka hur svenska folket

tog emot de tre linjerna. Sifo var snabbast. Strax före jul 1979 publicerade man den första undersökningen av styrkeförhållandet mellan folkomröstningslinjerna. Resultaten visade att ja-sidan hade ett klart övertag med 54 procent av intervjupersonerna bakom sig mot endast 32 procent för nej-sidan. Tretton procent av de tillfrågade visste inte vilken linje de föredrog. Linje 2 var obetydligt populärare än linje 1. Enligt Sifos decemberstudie stöddes linje 1 av 26 procent av folket medan 28 procent föredrog linje 2.

Undersökningen gjordes med hjälp av telefonintervjuer mellan den 17 och den 20 december. Den 16 hade alternativen i folkomröstningen fastställts. Sifo lyckades återintervjua cirka 800 personer av 1 000, som tidigare i december varit med i veckobusstudierna. Man dolde inte för intervjupersonerna att politikerna hittat på fler alternativ än vad Sifo satsat på. Så här utformades intervjufrågorna:

Ni intervjuades av vår intervjuare för någon vecka sedan, är det riktigt? När intervju gjordes trodde vi att det skulle bli två valsedlar i folkomröstningen och vi frågade om två alternativ. Nu har man beslutat att vi skall ha tre valsedlar, två för ja-sidan och en för nej-sidan. Tycker Ni det är bra eller dåligt att det blir tre valsedlar?

Många människor var naturligtvis inte informerade om linjernas innebörd redan dagarna efter beslutet. Det är därför inte så konstigt att Sifos fråga, som indirekt uppmanar människor att vara kritiska, visar att endast 18 procent av intervjupersonerna tyckte det var bra med tre valsedlar medan hela 66 procent tyckte det var dåligt. Efter denna inledande fråga fortsatte Sifo med en intervjufråga om alternativen:

De tre linjerna på dessa (valsedlarna). *Linje 1:* 12 aggregat i drift och avveckling under 25 år. Denna linje stöds bland annat av moderaternas partiledning. *Linje 2:* 12 aggregat i drift och avveckling under 25 år. Förbud mot elvärme i nya hus. Alla kärnkraftverk skall ägas av stat och kommun. Särskild skatt på vinster från vattenkraft. Denna linje stöds bland annat av socialdemokraternas och folkpartiets partiledningar. *Linje 3:* 6 aggregat i drift skall avvecklas under högst 10 år. Förbud mot uranbrytning. Förbud mot export av kärnkraftreaktorer. Denna linje stöds bland annat av centerns och vpk:s partiledningar. Om folkomröstningen vore i dag, vilken linje skulle ni då välja?

Sifo var kanske tvingat att utnyttja förkortade versioner av alternativen. Att läsa upp valsedlarnas hela text i telefon hade kostat mycket tid och pengar. Men man var inte tvingad att för linje 1 och linje 2

lägga till att en avveckling skulle ske under 25 år. Det stod inte på valsedlarna och linje 1:s företrädare betonade varken i december eller senare under valkampanjen att kärnkraften skulle avvecklas. Sifo hade inte heller behövt upplysa intervjupersoner om vilka alternativ som partierna stödde. Det underlättade naturligtvis för människor att skilja linjerna åt men inverkade samtidigt på valet av linje. Tveksamma intervjupersoner som ännu inte hunnit informera sig om de olika linjernas innehåll kan ha påverkats av partiloyaliteten och valt linje efter parti och inte efter innehåll.

Sifos decemberundersökning måste därför tolkas försiktigt. Den var resultatet av en brandkärsuttryckning. Den frågeteknik som utnyttjades kom inte till användning någon mer gång. Under våren 1980 satsade Sifo på en mätserie som byggde på andra intervjufrågor och andra redovisningstekniker.

De första resultaten i den nya mätserien publicerades i början av februari. Sifo presenterade den undersökningsmetod som använts på följande sätt: ". . . svaren gavs i form av valsedlar som hade den text som kommer att användas i folkomröstningen den 23 mars. De till Sifos intervjuare avgivna valsedlarna inräknas i linjernas procentandelar enligt en bedömning av sannolikheten att de svarande faktiskt går till vallokalen och röstar. För att göra en sådan bedömning ställdes ett antal frågor som erfarenhetsmässigt har ett starkt samband med valdeltagande . . . Intervjuerna gjordes som en del av Sifos löpande intervjuiserie (s k veckobussar) vilken f n visar en bortfallsfrekvens av 19 procent."

Sifo utnyttjade således en variant av den frågeteknik som används för väljarbarometern, dvs besöksintervjuer inom ramen för veckobussarna och anonym röstning med valsedlar. Hänsynstagandet till sannolikheten för att intervjupersonerna verkligen kommer att rösta är däremot en nyhet. De intervjupersoner som Sifo tror inte kommer att delta i folkomröstningen får en lägre vikt vid procentberäkningen av linjernas styrka. En sådan korrigerigering görs inte i partisympatiundersökningarna. Orsaken till att Sifo valde att ta hänsyn till valdeltagandet i folkomröstningsmätningarna är att man räknade med att det skulle bli lägre än i riksdagsvalen och att röstviljan inte var lika stor bland de olika linjernas sympatisörer. Röstviljan var störst bland linje 3:s anhängare och lägst bland linje 2:s.

Sifo har offentliggjort de intervjufrågor som "erfarenhetsmässigt har starkt samband med valdeltagande" och som utnyttjades när

resultaten korrigerades för röstviljan. Men hur vägningen mer exakt gjordes vet vi inte. Det har Sifo inte redovisat.

Det är inte oväsentligt vilka korrigeringsmetoder som används. De opinionsförändringar som Sifo registrerade under kampanjen kan i princip vara orsakade av både åsiktsbyten och förändringar av röstviljan. Vilken av dessa två faktorer som var viktigast för opinionsutvecklingen fick man aldrig reda på under valkampanjen. Sifo publicerade endast en gång okorrigerade procentsiffror för linjernas styrka. Det var när den första mätningen offentliggjordes. Vägningen för röstviljan ledde då till att linje 3:s andel steg från 30 till 36 procent, linje 1:s andel ökade obetydligt från 24 till 25 procent medan linje 2:s andel förblev oförändrad, 31 procent.

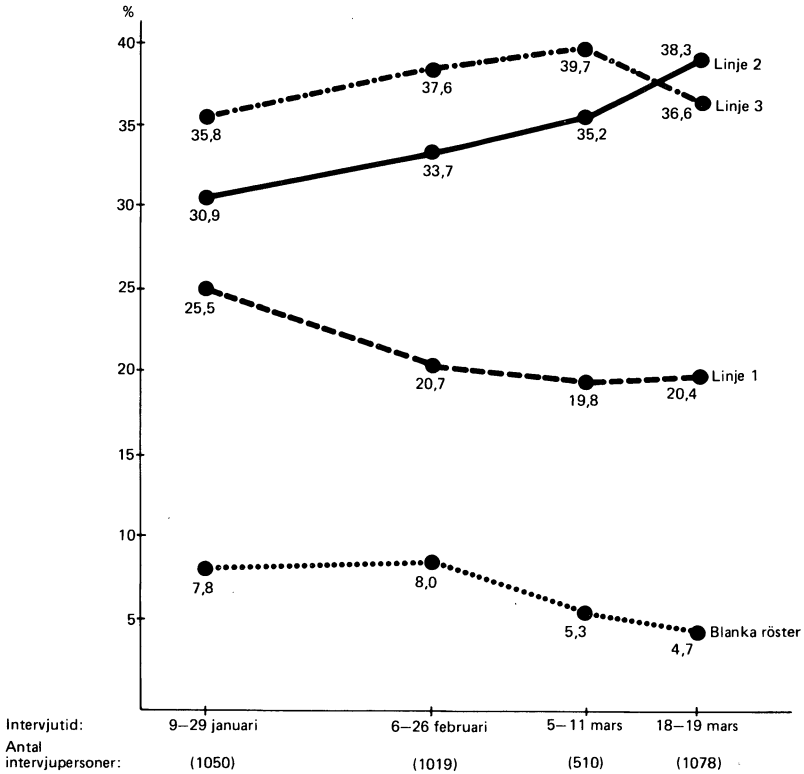
Sifo genomförde fyra mätningar av kärnkraftsopinionen under kampanjen inför folkomröstningen. TV 1:s nyhetsmagasin Aktuellt hade första publiceringsrätt till resultaten (se figur 6.3).

Enligt Sifos mätningar inträffade en dramatisk opinionsvändning under valkampanjens två sista veckor. Linje 3, som hade vuxit i styrka hela våren, förlorade plötsligt momentum och tappade röster i en sådan omfattning att linje 2, som också blivit allt starkare under kampanjen, hann gå ikapp och vinna omröstningen på själva mållinjen.

Linje 1 var som mest populär i Sifos undersökningar i januari men förlorade sedan anhängare. Andelen blankröstande var också som högst i början av kampanjen men minskade när valdagen närmade sig.

Sifos valprognos som publicerades den 20 mars kom mycket nära valresultatet. Den genomsnittliga avvikelser per linje (inklusive blankröster) blev 1,5 procent, ett utfall som är något sämre än vad Sifo brukat uppnå vid riksdagsvalen under 1970-talet, då den genomsnittliga avvikelser per parti alltid varit mindre än en procent. Precis som vid riksdagsvalen byggde valprognosen på intervjuer med speciellt utvalda personer. De ordinarie veckobussarna utnyttjades inte.

Undersökningen den 5–11 mars gjordes inom ramen för en veckobuss om 500 intervjuer. Den mätningen är alltså mer osäker än övriga kärnkraftsundersökningar. Valprognosstudien den 18–19 mars omfattade 1 078 intervjuer med personer som tidigare intervjuats av Sifo. Urvalet inkluderade 155 18–24-åringar som intervjuats om

Figur 6.3. Sifos mätningar av opinionsutvecklingen inför folkomröstningen i kärnkraftsfrågan (procent).

Kommentar: Resultatet i folkomröstningen blev: Linje 1 18,9 %, linje 2 39,1 %, linje 3 38,7 %, blanka röster 3,3 %. Undersökningen den 18-19 mars är Sifos valprognos.

kärnkraften i Sifos ungdomsundersökning i januari och februari, 906 25-69-åringar som ingick i de ordinarie kärnkraftsmätningarna i februari och mars samt 122 70-76-åringar som intervjuats om kärnkraften i Sifos pensionärsstudie i december 1979. Bortfallet blev lågt, endast 9 procent. Hälften av intervjuerna gjordes per telefon och andra hälften vid hembesök. Intervjuformen visade sig inte spela någon roll för resultaten. De blev desamma oavsett hur intervjuerna gjordes.

Sifos valprognos var träffsäker, men frågan är om de tidigare

162. *Opinionsmätningar i kärnkraftsfrågan*

mätningarna var lika tillförlitliga. Förlorade verkligen linje 3 mer än 3 procent av väljarna under valspurten eller finns den förlusten endast i Sifos tabeller? Kanske var det så att de tidigare mätningarna, speciellt det osäkra resultatet från undersökningen den 5–11 mars, låg för högt för linje 3. Det finns en omständighet som talar för att Sifos tre första kärnkraftsmätningar kan ha överskattat linje 3:s styrka något. Sifos veckobussar omfattar endast människor mellan 18–70 år. Pensionärerna är underrepresenterade. I valprognosundersökningen togs emellertid fler äldre människor med. Åldersgränsen höjdes till 76 år. Linje 3:s opinionsförlust de sista kampanjveckorna i Sifos mätserie kan till en del ha orsakats av att Sifo mitt under mätperioden ändrade åldersgränsen för intervjupersonerna från 70 till 76 år. Linje 3 var mindre populär bland äldre väljare än bland yngre.

Sifos valprognosstudie var en panelundersökning. Samma människor intervjuades två gånger. En analys av de åsiktsbyten som inträffade visade, enligt Sifo, att linje 2 fått ett nettotillskott av sympatisörer från linje 3. Det är således möjligt att linje 3:s plötsliga nedgång i Sifos mätserie orsakades av flera faktorer, dels röstförluster till linje 2, dels slumpfaktorer, dels förändringen av urvalens ålderssammansättning.

IMU hade precis som Sifo troget mätt kärnkraftsopinionen varje månad under hösten 1979. Men när folkomröstningen närmade sig vågade IMU inte utmana Sifo längre. Man genomförde endast två mätningar under valkampanjen. Den sista gjordes redan i mitten av februari. Någon valprognos strax innan folkomröstningen satsade man inte på.

Resultaten från IMUs två mätningar redovisas i tabell 6.2. Den frågeteknik som användes var enkel. Intervjupersonerna fick se de olika linjernas röstsedlar och ombads säga vilket av alternativen som bäst stämde överens med deras uppfattning. Någon form av anonym röstning utnyttjades inte. IMU frågade också om intervjupersonerna skulle rösta den 23 mars och om de på det hela taget ansåg sig vara för eller emot kärnkraften.

Tabell 6.2. IMUs två opinionsmätningar i kärnkraftsfrågan under valkampanjen våren 1980 (procent)

	<i>Okorrigerade intervjuer</i>		<i>Korrigerade intervjuer: hänsyn tagen till sannolikhet för valdeltagande, osäkra personer har fördelats proportionellt till respektive linje</i>	
	I: 26/1– 6/2	II: 11/2– 20/2	I: 26/1– 6/2	II: 11/2– 20/2
Linje 1	21	22	25	26
Linje 2	28	27	34	33
Linje 3	29	30	36	34
Inget alternativ	5	3	–	–
Blankt	2	3	6	7
Osäker	14	15	–	–
Summa procent:	99	100	101	100
Antal intervjuade:	(504)	(502)	(504)	(502)

Även IMU presenterade sina opinionsresultat i korrigerad form. Man tog hänsyn till intervjupersonernas röstvilja när linjernas styrka beräknades. Dessutom fördelades på de tre linjerna de intervjupersoner som var osäkra men som uppgav att de tänkte rösta. De fördelades i proportion till det stöd linjerna hade bland dem som valt alternativ. IMU redovisade också de okorrigerade resultaten så att alla kunde se vilka effekter korrigeringarna fick.

IMUs undersökningar grundas på enbart 500 intervjuer vardera. Egentligen skall de väl räknas samman till en studie. Men som de är presenterade tycks de visa att kärnkraftsopinionen inte förändrades nämnvärt under februari. Alla förändringar håller sig inom 1 eller 2 procentenheter, vilket naturligtvis är inom felmarginalen när urvalen är så små som 500 personer. I Sifos mätningar minskar linje 1 klart under februari medan linje 2 och linje 3 går fram. I IMUs undersökningar är opinionsutvecklingen snarast den motsatta. Linje 1 ökar något medan både linje 2 och linje 3 minskar lite.

Sifos och IMUs mätningar ger således olika resultat när det gäller opinionsutvecklingen under början av valkampanjen. Deras uppskattningar av linjernas styrka är också förhållandevis olika. De undersökningar som närmast sammanfaller i fråga om fältarbetspe-

riod är Sifos februaristudie (6–26/2) och IMUs andra mätning (11–20/2). En jämförelse av resultaten från dessa båda studier visar att IMU ger högre siffror för linje 1 än Sifo (5 procent mer) och lägre siffror för linje 3 (4 procent mindre). Att linje 2 stöddes av 33 procent av väljarna i februari är däremot både Sifo och IMU ense om.

PUB mätte också kärnkraftsopinionen under kampanjen. Deras resultat kan hjälpa oss tolka vad som hände under februari. Ökade linje 2 och linje 3 i styrka medan linje 1 minskade, som Sifo påstod, eller var styrkeförhållandet mellan linjerna stabilt som IMU hävdade?

PUB genomförde endast två undersökningar innan folkomröstningen, en i januari och en i mars. PUB har emellertid redovisningsmässigt delat upp marsundersökningen i två delar för att möjliggöra en analys av opinionsförskjutningar under valsparter.

PUB är troget sin gamla motvilja mot vägningar. Man korrigerar inte sina partisympatimätningar och man korrigerar inte kärnkraftsresultaten. Röstviljan kan man inte ta hänsyn till eftersom man inte mäter den. Därför har vi bara tillgång till de okorrigerade intervju-svar som återges i tabell 6.3. Resultaten är svåra att jämföra med IMUs och Sifos. PUBs mätningar innefattar cirka 25 procent tveksamma väljare som inte fördelats på linjerna. En jämförelse av linjernas styrkeförhållanden är därför meningslös. Däremot kan PUBs mätningar användas för att bedöma eventuella opinionsförändringars riktning. Resultatet är otvetydigt. Linje 1:s popularitet sjönk medan linje 2:s och linje 3:s ökade under februari. PUB betonar i sitt pressmeddelande att endast linje 1:s minskning är statistiskt signifikant.

PUBs marsmätningar visar att linje 2:s frammarsch fortsatte under valsparter medan linje 1 låg still och linje 3 sjönk tillbaka något. Både PUBs och Sifos undersökningar visar alltså att linje 3 tappade röster de sista två veckorna före folkomröstningen.

PUBs resultat beträffande opinionsutvecklingen under kampanjen stämmer bäst överens med Sifos. Två slår en tredje även i sådana här sammanhang. Det är inte troligt att IMUs mätningar, byggda på små urval, ger en riktigare bild av opinionsförändringarna under valkampanjen än PUBs och Sifos, som grundades på mycket fler intervju-personer.

Gunnar Andrén, politisk kommentator i Svenska Dagbladet, har efter folkomröstningen utropat Sifo till klar segrare i kampen mellan

Tabell 6.3. PUBs undersökningar av kärnkraftsopinionen i januari och mars 1980 (procent)

Frågeformulering: "Inför folkomröstningen i kärnkraftsfrågan har framförts tre linjer. Linje 1 och linje 2 innebär att de 12 reaktorer som i dag antingen är i drift, färdiga eller under arbete används, men någon ytterligare utbyggnad skall ej ske. Linje 2 innebär dessutom att kärnkraftverk och nya stora kraftverk ska ägas av det allmänna. Linje 3 innebär att man stoppar all vidare utbyggnad och under en tioårsperiod avvecklar de 6 kärnkraftverk som nu finns i bruk. Vilket alternativ skulle Ni välja om kärnkraftsomröstningen var i dag?"

	I: 7-20/1	II: 3-10/3	III: 11-20/3
Linje 1	23	16	16
Linje 2	21	24	27
Linje 3	30	31	29
Vet ej	22	17	16
Blankt	3	6	5
Ej rösta	–	3	3
Vill ej svara	1	2	2
Summa procent:	100	99	98
Antal intervjupersoner:	1 868	1 060	1 317

opinionsinstitutet. Han jämför Sifos valprognos i mars med IMUs februarimätning och PUBs okorrigerade resultat från marsstudien.

Hans Alfredson, chef för IMU, protesterade i en inlägg till Svenska Dagbladet. Han ville i stället jämföra IMUs och Sifos februarimätningar. Sifos valprognos är ju gjord en månad senare än IMUs februaristudie. De kan inte jämföras, hävdade Hans Alfredson.

Hans Alfredson har naturligtvis rätt i att Gunnar Andréns jämförelse är orättvis. IMU-chefen misstänker att Svenska Dagbladet hyllar Sifo och klankar på IMU som ett led i kampen med Dagens Nyheter. Han är rädd för att opinionsinstitutet skall bli slagträ i konkurrensen mellan tidningarna.

Gunnar Andréns jämförelse var förhastad men hans slutsats var kanske riktig. Sifo genomförde flest undersökningar. Man var ensam om att ta risken att gå ut med en valprognos strax före folkomröstningen. Tur och skicklighet gjorde att prognosen hamnade nästan rätt. IMU orkade inte ända fram. Man gjorde aldrig någon valprognos i mars. IMUs februarimätningar tycks dessutom ha missat den opinionsförskjutning som pågick. Man arbetade med för små urval och för få mätningar.

Kärnkraftsopinionens utveckling 1973–1980

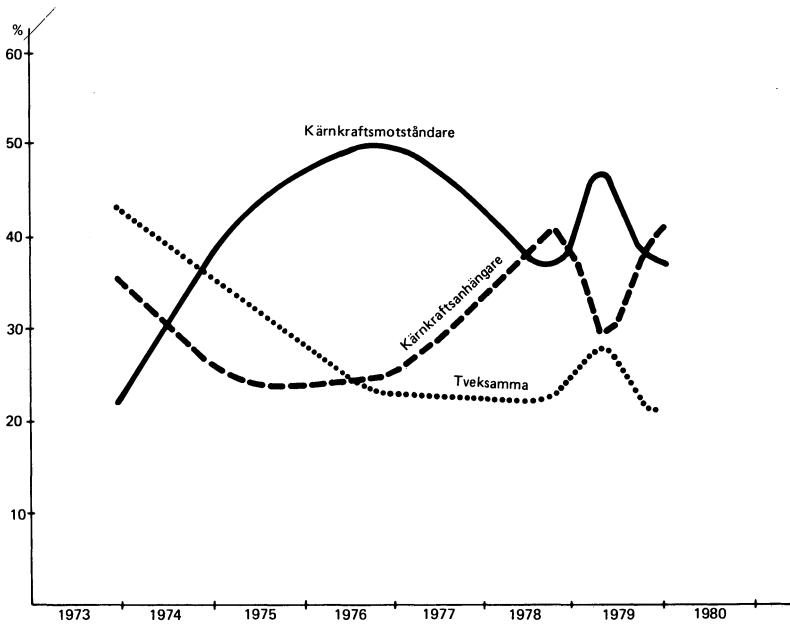
Vi lägger nu mätproblemen åt sidan så länge. Vår jämförelse av undersökningsinstitutens kärnkraftsundersökningar visade att de uppenbarligen mäter något reellt. De olika kurvorna svänger inte upp och ned helt godtyckligt. Det finns en systematik i svängningarna som är tolkningsbar. Resultaten förtjänar att tas på allvar.

Frågan blir då vad vi lärt oss om kärnkraftsopinionen genom alla dessa undersökningar under de senaste sju åren. Vad är det t ex för slags människor som är för respektive mot kärnkraften? Hur har opinionen förändrats sedan 1973 och vilka faktorer kan förklara förändringarna? Vilken roll har partierna spelat för opinionsbildningen? Vi ägnar de sista sidorna i detta kapitel åt dessa frågor. Opinionsutvecklingen under valkampanjen inför folkomröstningen behandlar vi separat.

Kurvorna i figur 6.4 får tjäna som utgångspunkt för analysen. De representerar en sammanvägning av resultaten från ett 40-tal opinionsmätningar om kärnkraften som gjorts under perioden 1973 till 1979. För åren 1973–1975 bygger sammanvägningen på FSIs och PUBs undersökningar; därefter grundas den på Sifos, IMUs och Testologens mätningar. Vi är intresserade av de huvudsakliga trenderna i kärnkraftsopinionens utveckling. Mindre upp- och nedgångar i åsiktskurvorna är av mindre intresse i detta sammanhang. De kan ofta vara utslag av den osäkerhet som alltid finns hos resultat från urvalsundersökningar. Sammanvägningen har i görligaste mån gjorts med hjälp av medeltalsberäkningar. Ett visst mått av tolkning rymmer dock resultaten, eftersom vi har jämnat ut kurvorna för att ta fram de viktigaste utvecklingslinjerna.

1970-talets debatt kring den framtida energiförsörjningen och kärnkraften inleddes i endräktens tecken. Samtliga partier ställde sig bakom riksdagsbesluten 1970 och 1971 om att Sverige skulle bygga 11 kärnkraftsaggregat. Energipolitik var då en fråga för utvalda experter och ett fåtal politiker. Massmedia ägnade endast ett förstrött och sporadiskt intresse åt energipolitiken och allmänheten var föga insatt i frågor som gällde kärnkraft och energiproduktion.

Dessa förhållanden ändrades på ett avgörande sätt under åren 1973 och 1974. Den partipolitiska enigheten i energifrågorna bröts på våren 1973 när Thorbjörn Fälldin och centerpartiet tog ställning mot en utbyggnad av kärnkraften. Ett halvår senare satte oljekrisen ener-

Figur 6.4. Opinionsutvecklingen i kärnkraftsfrågan 1973–1979.

Kommentar: Resultaten bygger på en sammanvägning av opinionssiffror från ett 40-tal kärnkraftsundersökningar som PUB, FSI, Sifo, IMU och Testologen gjort under åren 1973–1979.

gifrågorna i centrum för den politiska debatten. Energi- och kärnkraftsfrågorna blev plötsligt stoff för tidningarnas löpsedlar. De politiska partierna och olika miljögrupper startade ett omfattande upplysningsarbete. En opinionsbildningsprocess inleddes som i fråga om engagemang och omfattning inte kan jämföras med någon annan under efterkrigstiden.

Under oljekrisen och dess efterspel vintern 1973/1974, gjordes de första undersökningarna om hur svenska folket ställde sig till kärnkraften. Det visade sig att många var osäkra om hur de skulle ställa sig till en kärnkraftsutbyggnad. Frågeställningen var ny och tveksamheten förklarlig. Över 40 procent av de intervjupersoner som tillfrågades vid årsskiftet 1973/1974 om sin inställning till kärnkraften var osäkra eller uppgav att de inte hade någon uppfattning. Andelen kärnkraftsanhängare var cirka 35 procent och motståndarna cirka 25

procent. Dessa siffror skall emellertid tolkas försiktigt. Kärnkraftsdebatten befann sig ännu i sin början. Det är möjligt att kärnkraftsförespråkarnas opinionsövertikt endast fanns i undersökningsinstitutens tabellmaterial och inte ute bland människorna. Men ett opinionsförsprång för kärnkraftsanhängarna i debattens inledning är å andra sidan inte förvånande mot bakgrund av de positiva förtecken med vilka den fredliga utvecklingen av kärnkraften diskuterades bland opinionsbildare och i massmedia under 1950- och 1960-talen.

Kärnkraftsanhängarna hade en opinionsövertikt under oljekrisen. Men de kom i ett markerat underläge under hösten 1974 och våren 1975. Under denna period pågick ett intensivt opinionsbildningsarbete. De politiska partierna satsade bl a på sk energirådslag med sina medlemmar i studiecirklar. Kärnkraftsmotståndarna vann under denna tid slaget om väljarflertalet och behöll sedan övertaget ända fram till våren 1978.

Under 1975 klarnade också det partipolitiska konfliktmönstret. Partierna kom att inta sinsemellan mycket ovana positioner. Vänsterpartiet kommunisterna och centerpartiet motsatte sig en utbyggnad av kärnkraften medan folkpartiet, moderaterna och socialdemokraterna ville satsa på en utbyggnad till 11 eller 13 aggregat. Partierna intog inte de sedvanliga positionerna utefter vänster-höggerskalan. Centerpartiet som brukar ha en mittenposition i de flesta frågor befann sig plötsligt i en flygelposition i kärnkraftsdebatten.

Konfliktstrukturen i kärnkraftsfrågan kom även på väljarnivå att avvika från vänster-höggermönstret. Det var centerns och vpks väljare som fr o m 1975 blev mest negativa till kärnkraften. Folkpartiets och moderaternas sympatier var splittrade medan socialdemokraternas väljare var de som blev mest positiva till en kärnkraftsutbyggnad.

Innan kärnkraftsfrågan partipolitiserades fullt ut såg emellertid opinionsläget annorlunda ut bland partiernas sympatisörer. Under hela 1974 var det tex moderata väljare som var mest positiva till att satsa på kärnkraften. Övriga partiers väljare var mer skeptiska. Centerpartistiska och socialdemokratiska sympatisörer hade under detta skede mycket likartade åsikter i energi- och kärnkraftsfrågor. Det var först under våren 1975 man gick skilda vägar. Centerpartisterna följde sin partiledning och blev motståndare till kärnkraften. De flesta socialdemokrater gjorde samma sak; man lyssnade på sin partiledning och blev (eller förblev) anhängare av kärnkraften. Men socialdemokraternas partiledning var inte lika framgångsrik som cen-

terpartiets. En stor minoritet om cirka 20–30 procent av socialdemokraternas sympatisörer blev (eller förblev) motståndare till en kärnkraftsutbyggnad.

Kärnkraftsmotståndarnas ställning stärktes ytterligare något i opinionen från våren 1975 till valet 1976, från en andel om cirka 45 procent till 50 procent. Ökningen hämtades främst från de tveksammas skara som blev allt mindre vart efter debatten utvecklades. Andelen kärnkraftsanshängare förblev däremot i stort sett stabil kring 25 procent från bottenläget under våren 1975 till hösten 1976.

Kärnkraftsmotståndarnas ökning bröts efter valet 1976. Flera olika omständigheter bidrog till att opinionsutvecklingen vände till kärnkraftsanshängarnas förmån. I regeringsförhandlingarna efter valet "tvingades" Thorbjörn Fälldin dagtinga med sitt samvete och gå med på att starta aggregat II i Barsebäck. Socialdemokraterna var naturligtvis inte sena att utnyttja situationen. Vi fick en utdragen "svekdebatt" centrerad kring Thorbjörn Fälldins person och politiska moral. Samtidigt upphörde folkpartiet och moderaterna att ligga lågt i energidebatten. De markerade nu klart att de ville bygga ut kärnkraften. Under valrörelsen hade de haft en låg profil i kärnkraftsfrågan för att inte äventyra en borgerlig regering. Men efter valet engagerade sig folkpartiet och moderaterna aktivt i opinionsbildningen för en satsning på kärnkraften.

Den samlade effekten av alla dessa ändrade omständigheter blev att andelen kärnkraftsmotståndare började minska från cirka 50 procent vid valet 1976 till strax under 40 procent två år senare hösten 1978. Samtidigt ökade andelen kärnkraftsförespråkare stadigt från ungefär 25 procent hösten 1976 till något över 40 procent omedelbart före trepartiregeringens fall i oktober 1978.

Bakom dessa opinionsförskjutningar låg främst en övergång från motstånd till accepterande av kärnkraften bland moderata och folkpartistiska sympatisörer. Folkpartiets och moderata samlingspartiets klara ställningstagande för en utbyggnad gjorde verkan. Andelen kärnkraftsmotståndare bland folkpartiets väljare sjönk i Sifos siffror från 64 procent i oktober 1976 till 35 procent i mars 1978. Bland de moderata väljarna var opinionssvängningen lika snabb från 58 procent kärnkraftsmotståndare efter valet 1976 till 31 procent våren 1978. Även bland centersympatisörerna minskade andelen kärnkraftsmotståndare kraftigt, om än från en mycket hög nivå. Från oktober 1976 till mars 1978 minskade andelen kärnkraftsmotståndare

bland centerns väljare från 89 till 70 procent samtidigt som andelen tveksamma steg från 6 till 19 procent. Centerpartiets energikompromisser i regeringen skapade uppenbarligen osäkerhet bland de egna väljarna. Opinionssvängningen till kärnkraftsanhängarnas förmån märktes minst bland socialdemokraternas sympatisörer. Andelen socialdemokratiska kärnkraftsmotståndare minskade i Sifos siffror från 36 procent i oktober 1976 till 23 procent i mars 1978.

Kärnkraftsmotståndarnas rutschkana utför avbröts hösten 1978. Det finns mycket som tyder på att det var utgången av regeringskrisen som låg bakom. Centern kunde efter det att Thorbjörn Fälldin avgått som statsminister ånyo driva en klar antikärnkraftspolitik. Man behövde inte längre kompromissa med folkpartiet och moderaterna. Väljarreaktionen lät inte vänta på sig. Andelen kärnkraftsmotståndare började stiga igen, främst bland centerpartiets egna sympatisörer. Bland moderata och folkpartistiska väljare blev effekten mer begränsad, men kärnkraftsmotståndet ökade något även här. Bland socialdemokratiska sympatisörer ledde däremot inte regeringskrisens upplösning till någon opinionsvinst för kärnkraftens motståndare; snarare blev kärnkraftsanhängarna något fler enligt Sifos mätningar.

Kärnkraftsmotståndarnas framgångar fick en ytterligare puff framåt av händelserna kring Harrisburgolyckan i mars 1979. Kärnkraftsmotståndet ökade i alla partigrupper men allra mest bland socialdemokraternas sympatisörer. Andelen socialdemokratiska kärnkraftsmotståndare steg i Sifos mätningar från 27 procent i januari 1979 till 36 procent i april efter olyckan och Olof Palmes och partiets utspel om folkomröstning i kärnkraftsfrågan. Samtidigt sjönk andelen kärnkraftsanhängare bland socialdemokratiska väljare enligt samma undersökning från 54 till 42 procent.

Kärnkraftsmotståndarnas opinionsvinster av Harrisburgolyckan vittrade emellertid snabbt bort. Redan i slutet av april och början av maj 1979 började åter andelen kärnkraftsmotståndare att sjunka och andelen kärnkraftsförespråkare att stiga. Opinionssvängningen slog igenom ungefär lika starkt i samtliga partier, men kanske något starkare bland centerns väljare om man får tro på Sifos siffror.

Under hösten 1979 ökade kärnkraftsanhängarna ytterligare i styrka. De blev nu fler än motståndarna i de flesta mätningar.

Valkampanjen

Den 16 december 1979 fastställdes de tre linjerna. Sifo blev först färdig med en undersökning och rapporterade att linjerna 1 och 2 tillsammans ledde klart före nej-sidans linje 3. Under månaderna fram till folkomröstningen förblev detta huvudintrycket av opinionsläget. Inget av undersökningsinstituterna rapporterade någon gång att linje 3 var i majoritet. Av dem som tagit ställning tycks hela tiden ungefär 60 procent stött linje 1 eller linje 2 medan cirka 40 procent stödde linje 3. Det märkliga är att andelen som sade sig vara "mot" kärnkraften fortsatte att ligga högre än linje 3:s andel i opinionsmätningarna. Det förklaras av att en del väljare som uppfattade sig som kärnkraftsmotståndare inför folkomröstningen stödde 12-reaktorsalternativet, särskilt linje 2. Tvåans framtoning som ett avvecklingsalternativ tycks ha vunnit tilltro hos väljarna. Däremot var det ytterst få kärnkraftsanhängare som sympatiserade med linje 3.

Den mest märkbara förändringen under själva valkampanjen ägde rum inom ja-sidan. Linje 1, som i början tycktes ha stöd av 25–26 procent av väljarna, minskade fram till den 23 mars, då endast 18,9 procent röstade på ettan. Å andra sidan blev valrörelsen en framgång för linje 2. De första prognoserna i december–januari rapporterade att tvåan stöddes av endast cirka 30 procent av väljarna. Det slutliga resultatet för linje 2 blev 39,1 procent. Enligt Sifo skulle opinionen svängt till tvåans förmån när bara några veckor återstod till folkomröstningen.

Varför svänger opinionen?

Partiernas ställningstaganden och det arbete de lägger ned på opinionsbildning är de viktigaste förklaringsfaktorerna bakom kärnkraftsopinionens utveckling sedan 1973. Det är slutsatser som är svåra att undvika om man detaljgranskar opinionssiffrornas vittnesbörd. Centerns och socialdemokraternas väljare gick skilda vägar i kärnkraftsfrågan först sedan deras partiledningar intagit olika ståndpunkter. Folkpartiets och moderaternas svängde över och blev kärnkraftsanhängare efter valet 1976 när folkpartiet och moderaterna började profilera sig i energidebatten. Kärnkraftsmotståndarna fick vind i seglen för första gången på två år när centerpartiet markerade sitt fortsatta stöd till motståndet mot kärnkraften genom att bryta

upp från trepartiregeringen hösten 1978. Harrisburgolyckan fick Olof Palme och socialdemokraterna att ompröva inställningen till kärnkraften. Effekten blev snabbt märkbar främst bland de socialdemokratiska väljarna som blev mer skeptiska till en satsning på kärnkraften.

Under folkomröstningskampanjen 1980 var partierna intensivt engagerade för att förmå de egna väljarna att rösta på "rätt" linje. Partiernas vädjan till partiloyaliteterna bidrog också till att partipolariseringen bland väljarna ökade. Framgången för linje 2 under valspurten berodde till stor del på att många socialdemokratiska väljare som till en början var osäkra ändå till sist stödde det egna partiets linje.

Men partierna är inte ensamma herrar över allmänna opinionen. Andra opinionsbildare spelar självfallet också en roll, liksom människornas egna erfarenheter och livssituationer. Den envisa antikärnkraftsminoriteten bland socialdemokraternas väljare, som hållit sig kring 20–30 procent sedan 1975, kan t ex inte förklaras utifrån en enkel teori om att partisympatisörer anammar sina partiers åsikter.

Mänsklig attitydbildning är alltid komplicerad och svårförklarlig, speciellt i en ny och föga utforskad fråga som kärnkraften. Teoribildningen på området är ännu så länge outvecklad. De förklaringar som återfinns i den allmänna debatten är oftast partsinlagor.

Kärnkraftens förespråkare har t ex pekat på det motstånd som alla tekniska innovationer mött. Folk var rädda för järnvägen en gång i tiden. Kärnkraftsmotståndet kommer att vittra bort bara folk får kunskap och upplysning, hävdar man. En argumentering av detta slag utgår ifrån att vissa grupper av människor, som kan förväntas vara skeptiska till teknologiska nymodigheter (äldre människor, lågutbildade, folk på landsbygden) också skall vara starkt representerade bland kärnkraftsmotståndarna. Kärnkraftsmotståndet är enligt denna teori ett informationsproblem.

En annan förklaringsmodell ser snarare kärnkraftsmotståndet som ett slags "småborgerlig revolt" mot det centraliserade industrisamhället. Kärnkraften påskyndar utvecklingen mot allt större enheter och stordrift. Småföretagare och bönder får sina möjligheter att överleva starkt beskärda. Enligt denna teori är kärnkraftsmotståndet koncentrerat till de sistnämnda grupperna, medan kärnkraftsanhängarna främst återfinns bland industrisamhällets exponenter – storföretagare, högre tjänstemän och industriarbetare.

En tredje teori, som väl snarast kan tillskrivas kärnkraftsmotståndarna, hävdar att det är de okunniga och omedvetna – de som utan eftertanke lärt sig att passivt godta det centraliserade industrisamhällets för- och nackdelar – som är mest villiga att acceptera argumenten om att kärnkraften behövs för att rädda jobben och bevara välfärden. Kärnkraftsmotståndet kommer, enligt denna förklaringsmodell, att vara starkast bland de unga, som ännu inte indoktrinerats i ”slit- och slängmentaliteten” och inte lärt sig ta ”överflödet” för givet och bland de högutbildade, som har de bästa förutsättningarna att genomskåda kärnkraftsanhängarnas propaganda.

Ingen av dessa teorier har emellertid särskilt starkt stöd i verkligheten. På det hela taget skiljer sig kärnkraftsattityderna ganska lite mellan olika ålders-, yrkes- och utbildningsgrupper, särskilt om man bortser från de olikheter som bara är ett utslag av partifaktorns betydelse. Att högre tjänstemän i privat tjänst i stor utsträckning stödde linje 1 i folkomröstningen återspeglar mest att moderata samlingspartiet har en stark förankring i denna grupp. Likaså kan industriarbetarnas stöd åt linje 2 till stor del förklaras av deras socialdemokratiska partiloyaliteter. Och inte oväntat finner man starkt stöd för linje 3 inom två grupper som ofta stöder centerpartiet respektive vänsterpartiet kommunisterna, nämligen jordbrukare och yngre högutbildade.

Var man bor någonstans har ett visst samband med inställningen till kärnkraften. Människor på landsbygden är mer negativa till kärnkraft än människor i storstäder. Men bakom detta samband döljer sig återigen partifaktorn. De flesta människor på landsbygden som är emot kärnkraften var centerpartister långt innan de blev motståndare till kärnkraften. Det finns emellertid en viss regional variation i kärnkraftsmotståndet som är svårare att förklara bort med hjälp av partifaktorn. Andelen kärnkraftsmotståndare är högre i norra Sverige än i södra Sverige. Kärnkraftsanhängarna har ända sedan opinionsmätningarna i kärnkraftsfrågan började 1973/74 varit starkast i Skåne, ett mönster som också bekräftades av folkomröstningen 1980.

Den bakgrundsvariabel som har den största betydelse för åsiktsbildningen i kärnkraftsfrågan är könsfaktorn. Kvinnor i alla partier är mer skeptiska till kärnkraften än män och skillnaden är förhållandevis stor. Män och kvinnor brukar inte ha markant olika åsikter i politiska sakfrågor i Sverige. I vänster-högerfrågor är t ex skillnaden mellan mäns och kvinnors attityder oftast helt försumbar. Men i

kärnkraftsfrågan har det funnits en klar skillnad mellan mäns och kvinnors uppfattningar ända sedan energifrågorna politiserades. I januari 1979, före Harrisburgolyckan, var tex en majoritet av männen (58 procent) enligt Sifos mätningar positiva till kärnkraften medan en lika stor majoritet av kvinnor (55 procent) var negativa. Sifoundersökningar i februari 1980 visade att linje 3 stöddes av 47 procent bland kvinnorna, men bara av 29 procent bland männen.

En av orsakerna till att kärnkraftsopinionen i så stor utsträckning påverkas av partiernas handlande är således att åsiktsbildningen i kärnkraftsfrågan är föga strukturerad av sociala eller ekonomiska förhållanden. Det är främst könsfaktorn som ställer till bekymmer för partistategerna.

Att folkomröstningen slöt med en seger för 12-reaktorlinjen får i mycket förklaras av partiernas agerande. Ja-sidan hade ett intresse av att få till stånd ett starkt samband mellan partisympati och ställningstagande i omröstningen. Eftersom linje 1 och 2 stöddes av partier som tillsammans fått cirka 75 procent av rösterna i det senaste riksdagsvalet skulle ja-sidan gå mot en säker seger om alla väljare röstade efter parti. Uppsplittringen på linje 1 och 2 gjorde det ännu lättare för väljarna att "hitta hem" till sitt partis linje. Opinionsstudier tyder på att partitroheten ökade under valrörelsen.

Sambandet mellan partisympati och kärnkraftsval blev starkt men långt från fullständigt. I SCBs reguljära partisympatimätning i maj 1980 ingick också en fråga om folkomröstningen några månader tidigare. Resultaten visar att 70 procent röstade på det egna partiets linje, medan resten antingen valde ett annat partis linje eller röstade blankt. En undersökning som PUB genomförde veckan efter folkomröstningen visar att 72 procent röstade på det egna partiets linje. Vid 1957 års folkomröstning om ATP var partitroheten större. Av Bo Särilviks studie av ATP-omröstningen framgår att 80 procent då stödde sitt eget partis linje.

I kärnkraftsomröstningen 1980 var enligt både SCBs och PUBs undersökningar partitroheten störst på nej-sidan. Över 80 procent inom vpk och centern röstade på linje 3 (se tabell 6.4). Partimobiliseringen lyckades sämre på ja-sidan. Folkpartiet var mest splittrat. Ungefär en femtedel av socialdemokraternas och moderaternas sympatisörer röstade på linje 3. Undersökningarna tyder på att det bland de socialdemokratiska väljarna främst var de unga och kvinnorna som röstade mot sitt parti.

Tabell 6.4. Samband mellan röstning i riksdagsvalet 1979 och val av linje i folkomröstningen 1980

Folkomröstningen mars 1980	Partival i riksdagsvalet 1979				
	vpk	s	c	fp	m
Linje 1	3	5	6	23	68
Linje 2	11	69	9	41	10
Linje 3	83	22	84	31	19
Blankt	3	4	1	5	3
Summa procent	100	100	100	100	100
Antal intervjuade	298	2 656	1 087	583	1 181

Källa: Staffan Sollander: Folkomröstningsfrågorna i partisympatiundersökningen maj 1980 (Pressmeddelande, SCB, 1980-07-02).

Frågan är vad som händer med frondörerna efter kärnkraftsomröstningen. En del kommer att gå tillbaka till sitt gamla parti som om ingenting hänt, men för många kan folkomröstningen ha lett till att gamla lojaliteter omprövas. Erfarenheter från tidigare folkomröstningar, i t ex Sverige 1957 och Norge 1972, visar att partiets övertalningsförsök ofta kan få en bumerangeffekt. Många väljare kände så starkt i själva sakfrågan att de inte ändrade uppfattning utan i stället övergav sitt parti.

De partisympatiundersökningar som gjordes månaderna efter folkomröstningen tydde inte på att omröstningen hade några dramatiska effekter på väljaropinionen. Men bakom de små nettoförskjutningarna kan döljas större bruttoströmmar som haft olika riktning. Parti-strategerna kan ännu inte andas ut. Det är för tidigt att dra slutsatsen att kärnkraften är desarmerad som politisk stridsfråga bland väljarna.

7. Opinionsjournalistik

Åsikter uttryckta i procent har ett stort nyhetsvärde. Det upptäckte snart både tidningar och opinionsundersökare. Redan på 1930-talet finansierades en stor del av George Gallups opinionsundersökningar i USA av nyhetsbyråer och olika tidningar. American Institute of Public Opinion, som Gallups opinionsundersökningsföretag officiellt kallades, levererade regelbundet pressmeddelanden om vad amerikanska folket tyckte i olika frågor.

Till Sverige kom opinionsjournalistiken år 1941 när Svenska Gallupinstitutet AB grundades. Den första undersökningen var en mindre provstudie i Stockholm som genomfördes i december 1941. Man frågade intervjupersonerna när de trodde kriget skulle ta slut – under 1942 eller senare? En majoritet (51 procent) trodde att kriget skulle vara längre än till 1942. Femton procent trodde att kriget skulle vara över redan 1942. De övriga 34 procenten ville inte gissa när kriget skulle ta slut. Den första riksomfattande opinionsundersökningen genomfördes några månader senare i februari 1942 och gällde hur spioner skulle bestraffas. Återinför dödsstraffet ansåg 33 procent av de tillfrågade. Tjugotvå procent tyckte att det kunde räcka med förlängt fängelsestraff medan 45 procent inte hade någon åsikt.

Dagens Nyheter och veckotidningen Vi var med och abonnerade på Svenska Gallupinstitutets undersökningar redan från starten. Andra tidningar, som t ex Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning och Sydsvenska Dagbladet, följde snart efter och publicerade Gallupinstitutets pressmeddelanden med ensamrätt inom sina respektive spridningsområden.

Det är en fascinerande läsning att gå igenom Gallupinstitutets studier från 1940-talet. Samtliga undersökningar som gjordes under åren 1941–1948 finns förtecknade i boken ”Gallup och den svenska väljarkåren” som utgavs av statsvetaren Elis Håstad. Frågorna, vad de handlade om och hur de formulerades, är oftast mer intressanta än resultaten. Frågeformuleringarna säger en del om tidsandan och om dem som utformade frågorna. Resultaten säger däremot mindre om

vad svenska folket egentligen tyckte i olika frågor. Svaren dikteras ju ofta av hur frågorna formuleras.

”Anser Ni att partianslutna kommunister bör få vara folkskollärare?” frågade Gallupinstitutet uppfordrande i april 1948 i det kalla krigets upptakt. En majoritet av de tillfrågade (61 procent) besvarade den närmast retoriska frågan med nej; kommunister skulle inte få vara folkskollärare. Det är snarast förvånande att så många som 20 procent av intervjupersonerna ”vågade” säga att även kommunister borde få vara folkskollärare.

Men det var inte bara kommunister som råkade illa ut i Gallupinstitutets mätningar. Även andra grupper, som tex riksdagsmännen, fick veta vad folket ansåg om deras verksamhet. Om man får tro Gallupinstitutets undersökningar var svenska folket redan på 1940-talet skeptiskt mot politiker som tillskansade sig egna förmåner. I augusti 1945 ansåg 71 procent av intervjupersonerna i en studie att riksdagsmännen inte borde ha rätt till obegränsade fria järnvägsresor; om riksdagsmännen trots allt skulle beviljas fria resor ansåg de flesta att det endast borde gälla 3:e klass. Femtionio procent av de tillfrågade i en undersökning från juni 1947 tyckte det var oriktigt att riksdagsmännen beviljades särskilda pensionsförmåner när de tillhört riksdagen i 10 år eller längre.

Andra institutioner behandlades mera vördnadsfullt i Gallupinstitutets undersökningar. Sommaren 1943 ställdes frågan ”Har Ni någon gång sett Kungen i verkligheten?” Den följdes upp av tilläggsfrågan ”Har Han talat med Er?”. Femtiofem procent av intervjupersonerna påstod att de någon gång sett kungen medan endast 7 procent uppgav att han tilltalat dem.

I början av 1950-talet försvann opinionsjournalistiken nästan helt från tidningarnas nyhetssidor. De amerikanska opinionsundersöknarnas misslyckade valprognoser 1948 hade minskat tilltron till opinionsstudier. Tidningarna var inte längre intresserade av att abonnera på opinionsmätningar. Därför vet vi mycket lite om svenska folkets åsikter i olika frågor under 1950-talets första år.

Svenska Gallupinstitutet sysslade inte enbart med opinionsjournalistik. Det ägnade sig också åt marknadsundersökningar och butiksinventeringar. År 1956 köptes Gallupinstitutet av ett amerikanskt företag, A C Nielsen, som lade ned opinionsmätningarna och enbart fortsatte med butiksinventeringarna.

År 1955 började resultat från opinionsundersökningar åter att

dyka upp i pressen. Sifo hade inlett sin verksamhet. Sten Hultgren, den förste verkställande direktören, inledde ett produktivt samarbete med Tidningarnas Telegrambyrå (TT), som enbart under de första två åren 1955–1956, resulterade i cirka 250 pressmeddelanden med uppgifter om svenska folkets åsikter i alla upptänkliga frågor.

Sifo intog snabbt en dominerande position på marknaden. När det gällde opinionsjournalistik var man i stort sett utan konkurrens. Den monopolställningen har man sedan dess i stort sett lyckats bibehålla. Sifo har fått en viss konkurrens under 1970-talet. Testologen och Institutet för marknadsundersökningar (IMU) har så smått börjat konkurrera med Sifo när det gäller opinionsjournalistik. Och Statistiska centralbyrån och Sveriges Radios Publik- och programforskningsavdelning (PUB) publicerar sedan början av 1970-talet också väljarbarometrar. Men i fråga om antalet undersökningar och i människornas medvetande är Sifo fortfarande dominerande. En Sifo-undersökning och en intervjuundersökning har för många svenskar kommit att uppfattas som en och samma sak. Sifo har blivit ett begrepp, precis som Gallup var det på 1940- och 1950-talen.

Sifos nuvarande chef Hans Zetterberg är inte enbart Sveriges störste opinionsmätare. Han är också en av Sveriges mest inflytelserika opinionsbildare. Sifo-undersökningar blir oftast nyheter. Massmedia bereder utrymme åt vad Hans Zetterberg vill ha publicerat. Men Sifo-chefen är inte omedveten om det inflytande han har och de problem som är förenade med det. I en artikel om opinionsundersökningar i Statsvetenskaplig Tidskrift år 1978 pekar han på några risker som är förknippade med opinionsjournalistiken: "När svensk opinionsjournalistik sköttes av Gallup och DN på 40-talet och av Sifo och TT på 50-talet stod den nära det nyhetsmässiga och det som brukar betecknas som 'human interest'", skriver han. "Men sedan dess har situationen förändrats", påpekar Hans Zetterberg. "Journalistiska värderingar ligger fortfarande bakom valet av flertalet ämnen. Men olika påtryckningsgrupper och organisationer har alltmer börjat beställa opinionsjournalistik. Här finns påtagliga risker för att opinionsinstitutet förlorar sin själ. Ett institut kan ha en del beställningsarbeten för specialintressen liksom en tidning kan ha en del annonser. Men om all opinionsjournalistik är beställd och finansierad genom partsintressen blir opinionsundersökningarna lätt en megafon för de rikaste och smartaste beställarna."

Vi skall i detta kapitel diskutera några av dessa problem. Mate-

rialet består främst av Sifos pressmeddelanden från åren 1978 och 1979. En första fråga är vilka ämnesområden som behandlas i svensk opinionsjournalistik i dag. En andra fråga är vem som beställer undersökningarna. En tredje frågeställning gäller hur opinionsjournalistiken förmedlas till allmänheten. Hur behandlas opinionsmaterialet på tidningarnas nyhetssidor?

Sifos opinionsjournalistik: Ämnesområden och beställare

Den övervägande delen av Sifos undersökningar kring samhällsfrågor och politik görs på uppdrag av olika nyhetsmedia. Under åren 1978 och 1979 stod olika tidningar och redaktioner på Sveriges Radio-TV som beställare bakom cirka 60–70 procent av Sifos opinionsjournalistiska pressmeddelanden. De media som utnyttjade Sifos tjänster flitigast under dessa år var dagstidningen Svenska Dagbladet och TV1:s nyhetsprogram Aktuellt. Svenska Dagbladet har under senare år varit den dagstidning som beställt flest Sifo-undersökningar.

Övriga tidningar som under senare år beställt undersökningar hos Sifo har främst varit veckotidningar som *Veckans Affärer* och *Veckojournalen*, vilka emellertid endast köpt enstaka studier. *Veckojournalen* beställde tex i juni 1979 en undersökning om svenska folkets inställning i tronföljdsfrågan. De flesta ville se prinsessan Victoria som tronföljare (40 procent). Prins Carl Philip fick stöd av 27 procent medan övriga 33 procent var tveksamma eller inte ville ha någon av dem på tronen.

På Sveriges Radio har, förutom Aktuellt, också Studio S genomfört ett flertal opinionsundersökningar i samarbete med Sifo. TV2:s nyhetsprogram Rapport har inte utnyttjat Sifo lika flitigt. Man beställde några få kärnkraftsstudier under 1979. Rapport utnyttjar främst PUB för sin opinionsjournalistik. Ljudradions redaktioner använder sig sällan av Sifos tjänster. Vi fann endast en undersökning i det genomgångna materialet som var beställd av ljudradion. Det var en studie från 1978 om kyrkobesök och bedjande, som bl a visade att andelen svenskar som uppger att de aldrig bad till Gud gått upp från 46 till 58 procent sedan slutet av 1960-talet.

Det är en myt att massmedias beställningar av opinionsundersökningar enbart bestäms av journalistiska värderingar. Andra överväganden är ofta också betydelsefulla. Politiska faktorer spelar inte

sällan en viktig roll. Det kan man lätt märka både på den typ av ämnen som uppmärksammas och på de tolkningar som görs av resultatet. Och Sifos roll är ingalunda oskyldig i sammanhanget. Det är ju medarbetare på Sifo som tillsammans med uppdragsgivarna utformar intervjufrågorna och tolkar resultatet. Sifos pressmeddelanden är inga knastertorra och neutrala sammanställningar av opinionssiffror. De innehåller ofta läsvärda analyser och kommentarer parade med öppenhjärtiga påpekanden. Den politiska tendensen är i de flesta fall omisskännlig. Det är idéer och slutsatser som ligger nära de borgerliga partierna som oftast återfinns i pressmeddelandena. De studier som Svenska Dagbladet genomfört tillsammans med Sifo under senare år utgör en utmärkt illustration.

I januari 1978 lät Svenska Dagbladet Sifo ställa följande fråga till ett urval om cirka tusen personer: "Tycker Ni att vi skall skjuta på femveckorssemestern tills det blir bättre tider eller tycker Ni att vi skall börja ta ut den i år?" Formuleringen är övertalande. Den får det att verka lättsinnigt och osolidariskt att vilja genomföra den sedan länge planerade semesterreformen. Men detta till trots svarade en majoritet av de tillfrågade (51 procent) att de ville börja ta ut femveckorssemestern i år. Det var speciellt LO-anslutna arbetare som vägrade skjuta på reformen. En knapp majoritet av de borgerliga väljarna i undersökningen svarade emellertid att de kunde tänka sig att skjuta på införandet av femveckorssemestern. Sifo drog genast slutsatsen: "Nu går en majoritet av den borgerliga regeringens väljare i princip med på ytterligare uppskov — — — det är ingalunda självklart för svenskarna att man skall bevilja sig och ta ut förmåner när tiderna är dåliga. Det finns en beredskap att låta samhällsekonomisk nytta gå före nöje."

De LO-anslutna arbetarna som ville ha semesterreformen genomförd satte alltså sitt eget nöje före samhällsnyttan medan de flesta borgerliga väljare satte samhällsnyttan framför det egna nöjet, enligt Sifos tolkning.

I samma undersökning genomförde Sifo en studie av inställningen till marginskatten och beredvilligheten att ta extraarbete. Även den gjordes på uppdrag av Svenska Dagbladet. Tjugosju procent av de tillfrågade uppgav att det hänt att de "tackat nej till extraarbete därför att marginskatten är hög" medan 69 procent sa att det aldrig hänt dem. Marginskatten är en politisk fråga. Människor som önskar att den sänks inser naturligtvis hur de bör besvara en inter-

vjufråga av Sifos slag oavsett om de i verkligheten vägrat ta extrajobb på grund av marginalskatterna eller ej. Intervjufrågan mäter inte endast människors faktiska beteende utan också deras attityder till marginalskattens storlek. Mot den bakgrunden är det snarast förvånande att endast 27 procent av intervjupersonerna angav att de sagt nej till extraknäck på grund av höga marginalskatter.

Men för Sifo var slutsatsen av studien kristallklar. Hans Zetterberg slog i pressmeddelandet till Svenska Dagbladet fast: "Undersökningen visar att de höga marginalskatterna dämpar lusten att rycka in och ge ett extra handtag när det behövs. Man kan säga att marginalskatten har en nivå som gör det svårare för näringslivet och myndigheterna att fungera."

I början av september 1979 mitt under valrörelsen kom Sifo och Svenska Dagbladet med ytterligare ett inlägg i skattedebatten. Man hade under slutet av augusti låtit 1 000 personer besvara följande fråga: "En del säger att en skattesänkning skulle innebära att människor arbetade mer, tjänade mer och staten därför skulle få lika mycket inkomster i skatt. Tror Ni det är rätt eller fel?" Fyrtioåtta procent av de tillfrågade svarade "rätt" medan 37 procent svarade "fel".

Under 1979 års valrörelse påstod moderaterna som enda parti att en sänkning av inkomstskatten inte behöver finansieras med andra skattehöjningar. En skattesänkning skulle enligt moderaterna sätta en sådan fart på ekonomin att stat och kommuner inte behövde förlora skatteintäkter. Sifo drog slutsatsen att moderaternas resonemang hade stöd bland väljarna: "En majoritet har alltså accepterat ett argument att en inkomstsänkning inte behöver 'finansieras' av andra skatter." En sådan slutsats har emellertid föga stöd i beprövad erfarenhet på opinionsmätningområdet. Den är på sin höjd en from förhoppning. Sifoledningen vet naturligtvis som alla opinionsundersökare att det är lättare att få människor att hålla med eller instämma i påstående-frågor än att få dem att ta avstånd. Människor säger hellre att något är rätt än fel.

Hade Sifo och Svenska Dagbladet valt att formulera en intervjufråga som *enbart* innehöll socialdemokraternas argument mot en skattesänkning och bett människor säga om argumenten var riktiga eller felaktiga hade resultatet med all säkerhet blivit annorlunda.

Den opinionsjournalistik som Svenska Dagbladet och Sifo bedrivit

har alltså en klart borgerlig tendens och det gäller inte minst Sifos egna kommentarer till resultaten. Den borgerliga vinklingen slår också igenom i det publicerade materialet. Rubriksättningen på en serie opinionsundersökningar som Sifo gjorde för Svenska Dagbladets räkning på våren och sommaren 1976 är bra illustrationer på hur opinionsjournalistik kan behandlas på nyhetsplats i Svenska Dagbladet: "Tron på handlingskraften hos regeringen minskar" (20/4), "Färre tror att s klarar inflationen" (23/5), "Svenska folket säger nej till Meidnerfonden" (24/6), "Majoriteten av svenskarna vill inte ha socialisering" (24/6), "Sysselsättningen klarar s bättre än borgerlig regering" (3/7), "Fyra av tio vill slopa Kubahjälp" (8/7), "Väljarna tror mer på vänsterspöket än högerspöket" (24/7), "Socialisering troligare än Palmes högerspöke" (24/7), "61 procent av väljarna: skattesystemet orättvist" (30/7).

Den opinionsjournalistik som Sifo bedriver i samarbete med TV 1:s Aktuellt eller Studio S är mindre partipolitiskt färgad. Det gäller såväl ämnesval som Sifos kommentarer och presentationen i TV-rutan.

Aktuellt har under åren 1978 och 1979 varit med och finansierat flera av Sifos kärnkraftsmätningar. De ingår sedan flera år i etablerade tidsserier och kan därför svårligen manipuleras. Sifo har dessutom inte monopol på opinionsjournalistiken i kärnkraftsfrågan. Andra opinionsundersökningsinstitut har också mätt kärnkraften regelbundet.

Aktuelltredaktionens val av ämnen för opinionsmätningar utgår annars ofta från dagsaktuella frågor, som är föga partipolitiserade. När en alkoholpolitisk debatt blossade upp på försommaren 1979 lät man Sifo undersöka svenska folkets inställning till att återinföra motboken (71 procent var emot). När avtalsrörelsen var avslutad år 1978 gav man Sifo i uppdrag att studera om arbetare och tjänstemän var nöjda med avtalet. De flesta tjänstemän var nöjda medan majoriteten av arbetarna var missnöjda.

Men Aktuelltredaktionen undviker inte helt och hållet känsliga partipolitiska frågor. På våren 1978 beställde man en Sifo-undersökning om kollektivanslutningen till det socialdemokratiska partiet. Resultaten visade att en majoritet av de tillfrågade var emot kollektivanslutningen (65 procent). Även bland LO-medlemmar och socialdemokratiska väljare var fler emot än för kollektivanslutningen.

I april 1978 genomförde Sifo en studie om monarkin och kungens

arbete för Studio S. Monarkins ställning visade sig vara stark i allmänna opinionen, men en viss kritik mot kungens arbete kan möjligen utläsas ur svaren på följande fråga: "Vilka typer av människor anser Ni att det är särskilt angeläget att Kungen har kontakt med? Nämn högst fem som Ni tycker det är mest angeläget att kungen har kontakt med." De flesta nämnde svenska politiker, utländska statschefer och diplomater. Många nämnde också vetenskapsmän (21 procent), fackliga förtroendemän (24 procent), arbetare (25 procent) och handikappade (25 procent). Längst ned på listan över människor som folket ville kungen skulle ha kontakt med hamnade svenska adeln (2 procent) och kändisar (1 procent).

I februari 1978, strax efter det att Hyresgäströrelsens arbetsutskott under ledning av dåvarande ordföranden Erik Svensson kommit hem från en omdiskuterad studieresa till Singapore, lät Studio S genomföra en undersökning av förtroendet för hyresgäströrelsen och dess ordförande. Resultaten blev uppseendeväckande. Cirka 30–40 procent av såväl medlemmar som icke-medlemmar av hyresgäströrelsen angav att de hade "föga förtroende för hyresgäströrelsen." Erik Svensson personligen råkade än värre ut. 56 procent av medlemmarna och 51 procent av icke-medlemmarna förklarade att de hyste föga förtroende för honom.

Studio S utnyttjade Sifo-undersökningen i en kritisk granskning av Hyresgäströrelsen. Resultaten blev användbara därför att de ifrågasatte Erik Svenssons och Hyresgäströrelsens legitimitet som företrädare för hyresgästerna. Mot Erik Svenssons argument att han valts till ordförande av medlemmarna och deras representanter kunde Studio S ställa de nakna opinionssiffrorna.

Opinionsundersökningar kan användas som ett vapen i samhällsdebatten. Studio S är inte ensamt om att ha upptäckt det. Olika påtryckningsgrupper utanför massmediernas värld har också kommit underfund med att väl utvalda opinionssiffror ofta är värdefull ammunition i politiken. Detta faktum är en av orsakerna till att intresseorganisationer, företag och politiska partier blivit alltmer intresserade av opinionsmätningar under senare år.

Cirka en tredjedel av Sifos undersökningar i samhällsfrågor och politik under åren 1978–79 var beställda av olika organisationer eller av tidskrifter knutna till olika påtryckningsgrupper. Det är denna typ av beställningar som enligt Hans Zetterberg ökat mest under senare år och som hotar Sifos "själ".

Bland de intressegrupper som utnyttjade Sifos tjänster fanns flera av näringslivets tunga organisationer. Både Svenska Arbetsgivareföreningen (SAF) och Svenska Industriförbundet genomförde opinionsmätningar med Sifos hjälp under år 1978 och 1979. Men också mindre organisationer som tex Svenska Bokhandlareföreningen köpte undersökningar av Sifo. Bokhandlarna var intresserade av bokläsandet hos allmänheten och lät Sifo genomföra en undersökning på hösten 1978. Studien visade att andelen bokläsande svenskar ökat under 1970-talet, främst bland kvinnor och unga människor.

Industriförbundet och SAF beställde undersökningar som var mer politiskt brännbara. SAF uppdrog t ex 1978 åt Sifo att undersöka svenska folkets inställning till jämställdheten i arbetslivet. Resultaten gav inte så mycket. Frågorna var tämligen utslätade. Industriförbundet har finansierat intressantare studier, t ex undersökningar av kärnkraftsopinionen (såväl 1978 som 1979) och av allmänhetens syn på massmedias industribevakning. Den senare undersökningen visade att svenska folket ville ha mer nyheter om industrins utveckling (67 procent). Mycket få människor önskade färre industrinyheter i TV och tidningar (8 procent). Däremot uppgav många människor att massmedia ägnade för mycket tid och utrymme åt politiska nyheter (32 procent). Ett resultat som beställaren, Industriförbundet, var nöjt med får man förmoda. Det kan ju användas för att påverka medias framtida nyhetsvärderingar. Hans Zetterberg påpekar också mycket riktigt i sin rapport från studien att "ovanstående siffror borde ge många redaktioner en tankeställare vad gäller behandlingen av industriproduktionen i massmedia".

Intressegrupper använder opinionsundersökningar för att skaffa sig argument gentemot motståndare eller för att inför samhälle och politiker kunna hävda att den egna verksamheten har ett brett folkligt stöd. Ett exempel på en undersökning av det senare slaget är en studie som Sifo gjorde hösten 1979 för SHIO-Familjeföretagens förenings räkning. Två intervjufrågor ställdes till ett urval på 1 000 personer. Båda frågorna är vinklade till förmån för familjeföretagen och vinklingarna är så uppenbara att varken Sifo eller beställaren gärna kan ha varit omedvetna om dem. Man frågade för det första: "Tycker Ni att myndigheterna borde göra det lättare eller svårare att starta och driva familjeföretag?" Sextioåtta procent tyckte att myndigheterna borde göra det lättare för familjeföretag. Den andra intervjufrågan löd: "Tror Ni på det hela taget de anställda trivs bättre

eller sämre i ett familjeföretag än anställda i andra företag?”. Något över hälften av de tillfrågade trodde att anställda i familjeföretag trivs bättre. Familjeföretagens förening SHIO hade fått de resultat man beställt och ville ha. De kan sedan vid behov användas som påtryckningsmedel på partier och riksdagsmän.

Ett annat exempel på när en organisation utnyttjar opinionsundersökningar för att skaffa sig argument är en studie som Sifo gjorde för Sveriges Fastighetsägarförbund sommaren 1979. Fastighetsägarna hade oroats av debatten kring svarta pengar i samband med lägenhetsöverlåtelser och uppdrog åt Sifo att undersöka hur vanliga svarta lägenhetsaffärer var och vilka som tog emot de svarta pengarna. Undersökningen genomfördes per telefon med cirka 600 lägenhetsinnehavare i Stockholm och Göteborg som fick besvara ett flertal ofta närgångna frågor. Åtta procent av de tillfrågade uppgav att de betalt svart för att komma över sin lägenhet. När studien gjordes var det inte straffbart att betala svart för en lägenhet. Det var däremot straffbart att ta emot svarta pengar.

Fastighetsägarna som beställt studien måste därför varit nöjda när resultaten över vilka som tog emot de svarta lägenhetspengarna presenterades. Det var nämligen mycket sällan som fastighetsägare gjorde det, enligt Sifo-undersökningen. Den vanligaste mottagaren av svarta pengar visade sig vara den tidigare hyresgästen (54 procent av fallen). Endast 8 procent av dem som betalt svart uppgav att de betalt till fastighetsägaren. Ytterligare 19 procent uppgav dock att de betalt svart till hyresvärderna eller vicevärderna. Sifo kunde i sitt pressmeddelande slå fast att ”hyresgäster, inte fastighetsägare, får svarta pengar”.

Sifo och Sveriges Aktiesparares Riksförbund mot Tjänstemännens Centralorganisation

Den 29 maj 1979, dagen innan TCO-S stämma öppnades och några dagar innan TCO-kongressen startade, offentliggjorde Sifo en omfattande undersökning av svenska folkets inställning till löntagarfonder. I Sifos pressmeddelande sammanfattas resultaten på följande sätt:

(1): En stor majoritet vill minska de kapitalstarka familjernas ägandedel men vill inte att fackföreningsrörelsen skall äga mer, och (2) en stor majoritet är

emot kollektiva fonder och vill att enskilda får aktier eller andelar i näringslivet i eget namn. Under tre olika regeringar har . . . den Mehrska utredningen pågått vars huvudalternativ . . . är ett förslag om fackföreningsdominerade, kollektiva fonder. Det är uppseendeväckande och talande att den allmänna opinionen inte närmast sig utredningens huvudalternativ vilket stötts av många politiker, av landets största parti och av landets mäktigaste organisation, LO.

I pressmeddelandet redovisar Sifo också siffror som visar att över hälften av TCO-medlemmarna anser att fackföreningsrörelsen får för mycket makt om löntagarfonder införs. Och om löntagarfonder trots allt införs skulle, enligt Sifo, en klar majoritet av TCOs medlemmar föredra ett system med individuella andelar framför ett system med kollektiva fonder.

Undersökningen hade beställts av Sveriges Aktiesparares Riksförbund. Det var inte första gången Sifo och Aktiespararna gått ut och mätt allmänhetens (och LO- och TCO-medlemmarnas) åsikter i löntagarfondsfrågan. Aprilundersökningen 1979 var den nionde som Sifo gjort i samma ämne för Aktiespararnas räkning sedan 1975.

Resultaten från dessa studier har visat på en anmärkningsvärd stabilitet i opinionen. Undersökningarna har omfattat en mängd olika frågor och i så gott som samtliga fall har svarsfördelningarna sett likadana ut år från år. På frågan: "Vad skulle Ni föredra, en löntagarfond som fackföreningsrörelsen äger och disponerar kollektivt eller en löntagarfond i vilken man äger och disponerar individuella andelar?" har t ex genom åren kring 25 procent av de tillfrågade föredragit kollektiva fonder, cirka 50 procent individuella andelar medan resterande 25 procent varit tveksamma.

Aktiespararnas Riksförbunds intresse för dessa undersökningar har naturligtvis inte enbart varit att mäta svenska folkets åsikter i löntagarfondsfrågan. Man har också velat påverka opinionsutvecklingen. Leif Widén på Aktiespararnas Riksförbund erkänner det i en intervju med elever vid journalisthögskolan i Stockholm, som i ett examensarbete studerat hur Sifos och Aktiespararnas studier behandlats i pressen.

Undersökningarna genomförs inte med någon speciell periodicitet, säger Leif Widén och fortsätter:

– Vi försöker göra dem och presentera dem vid tidpunkter då undersökningsresultaten kan tänkas påverka opinionen på ett eller

annat sätt – – – Framför allt tror jag undersökningen är bra genom att aktivera många människor som känner sig ensamma i sin skepsis. En sådan här undersökning kan ge dem råg i ryggen så att de aktiverar sig i arbetet mot kollektiva fonder.

Lennart Bodström, ordförande i TCO, reagerade redan 1978 på Aktiespararnas försök att utnyttja Sifo-undersökningar för att påverka medlemsopinionen inom tjänstemannarörelsen. Vid TCO-S stämma 1979 gick han ånyo till angrepp på Sifos och Aktiespararnas löntagarfondsstudier och hävdade att opinionsundersökningar för närvarande var det mest använda vapnet mot den representativa demokratin.

Sifo har interna regler för sin opinionsjournalistiska verksamhet. Man vill bli undvika att göra undersökningar som kan bli slagträ i debatten mellan olika organisationer. Studier som enbart syftar till att generera en motpart vill inte Sifo, enligt egen uppgift, befatta sig med. Men den regel man hänvisar till är uppenbarligen skriven med kommersiella marknadsundersökningar i åtanke: "När en uppdragsgivare publicerar resultatet från en Sifoundersökning, skall den information som ges i första hand gälla hans egna program, produkter och/eller tjänster. Information om undersökningsresultatet rörande konkurrenters produkter och tjänster kan innefattas, men skall komma i andra hand vid presentationen." En regel av detta slag är naturligtvis föga applicerbar på Aktiespararnas löntagarfondsundersökningar. Det var därför inte svårt för Sifo att tillbakavisa TCO:s protester och deklarera att man tänkte fortsätta med mätserien om löntagarfonderna för Aktiespararnas räkning. Men några månader senare tänkte Sifo om. Samarbetet med Aktiespararna bröts. Någon mätning av attityderna till löntagarfonder för deras räkning skulle det inte bli 1980. Sifo tröttnade på att Aktiespararna, trots flera påpekanden, fortsatte att tolka och utnyttja resultaten i polemiskt syfte.

Aktiespararna vände sig då till IMU, som våren 1980 tog över de mätningar som Sifo inte längre ville befatta sig med. Resultatet blev snart ny ammunition i opinionskriget. Aktiespararnas ordförande Håkan Gergils attackerade TCOs ställningstagande i löntagarfondsutredningen (Svenska Dagbladet 25/6 och 10/7 1980). Med IMUs siffror som huvudargument anklagade Gergils TCOs och SACOs representanter för att gå emot opinionen bland de egna medlemmarna.

Opinionsjournalistik beställd och finansierad av partsintressen blir lätt en megafon för de rikaste och smartaste, hävdade Hans Zetterberg i sin artikel i Statsvetenskaplig Tidskrift. Om Aktiespararnas Riksförbund skall räknas till de rikaste och smartaste låter vi vara osagt. Men flera andra av de organisationer som utnyttjar Sifos tjänster, t ex SAF, Industriförbundet och Svenska Dagbladet, representerar de grupper i samhället som Hans Zetterberg själv nog skulle gå med på passar in på benämningen "rikaste" och kanske också benämningen "smartaste". De flesta av Sifos opinionsjournalistiska studier görs för näringslivets räkning eller för tidningar som står borgerligheten nära. Sifo har dessutom som regel att inte genomföra studier åt mer än ett politiskt parti åt gången. Sedan 1973 heter det partiet moderata samlingspartiet.

Sifos opinionsjournalistik har utan tvekan en borgerlig tendens som inte bara märks på de ämnen som behandlas och på de organisationer som beställer undersökningarna, utan också slår igenom i Sifos egna pressrapporter.

Arbetarrörelsen, centerrörelsen, miljörelsen och andra folkrörelsers organisationer återfinns sällan bland Sifos beställare. Deras problem och syn på samhällsfrågorna saknas därför oftast i Sifos opinionsjournalistik. De studier som Sifo gör för TV1s Aktuellt och Studio S gör att bilden av borgerlig dominans inte blir total men de väger inte upp alla de undersökningar Sifo gör för Arbetsgivarföreningen, Industriförbundet, ASEA, familjeföretagare, fastighetsägare, aktiesparare, Svenska Dagbladet, Veckans Affärer och Moderata samlingspartiet.

Opinionsjournalistiken möter läsarna

Sifo har uppställt detaljerade publiceringsregler för hur resultat från opinionsundersökningar skall presenteras för allmänheten. Följande information skall, enligt dessa regler, alltid tas med i all publicering avsedd för en bredare publik: frågornas exakta lydelse, intervjuform (besök, telefon, enkät), undersökningspopulation, antal intervjupersoner, tiden för fältarbetet och undersökningens uppdragsgivare. Avsikten med dessa publiceringsregler är enligt Hans Zetterberg "att göra det möjligt för envar att dra sina egna slutsatser av en opinionsundersökning och inte vara beroende av de slutsatser som författaren

drar i den ursprungliga presentationen”.

Sifos egna pressmeddelanden brukar i allmänhet innehålla den tekniska information som de interna reglerna kräver, men inte mer. Redogörelser för intervjubortfallets storlek och sammansättning saknas t ex oftast i Sifos pressmeddelanden. Det är inget underligt med det. Sifos regler kräver inte att undersökningsbortfall redovisas.

Den väsentliga frågan är emellertid hur press, radio och TV behandlar opinionsundersökningar. Följer de Sifos publiceringsregler? Granskas undersökningarna noggrant eller införs pressmeddelanden från Sifo eller olika beställare helt okritiskt i tidningarna? Är det möjligt för svenska tidningsläsare, som Hans Zetterberg hoppas, att dra egna slutsatser från opinionsundersökningar och inte vara beroende av andras tolkningar?

De här frågorna har undersökts i ett examensarbete vid Journalisthögskolan i Stockholm. Studien har genomförts inom ramen för Journalisthögskolans källkritikseminarium med Torsten Thurén som ansvarig. Rapporten har författats av Magnus Nilsson, Susi Schwartz, Lars Röhne, Benny Eriksson och Jacob Hård.

Undersökningen är begränsad till hur fyra olika opinionsstudier behandlades i storstadspressen åren 1978 och 1979. Tre av dem hade utförts av Sifo. Den fjärde undersökningen hade gjorts av Stiftelsen för Opinionsanalyser med hjälp av Svenska Utredningsinstitutet.

Resultaten är en deprimerande läsning för dem som hoppats att pressen skulle kunna förmedla opinionsjournalistik till läsarna på ett informativt och kritiskt sätt. Sifos publiceringsregler följs dåligt. De exakta frågeformuleringarna återgavs ofta inte. Teknisk information kring hur undersökningarna genomförts redovisades sällan i den utsträckning som Sifo kräver. Men värre är kanske att pressmeddelanden om undersökningsresultat mycket ofta publicerades direkt i tidningarna utan ändringar. Få exempel på en kritisk granskning av opinionsundersökningar och hur de tolkas återfanns i det studerade materialet. Och det berodde inte på att de undersökta studierna var harmlösa eller okontroversiella. Tvärtom, de var samtliga politiskt känsliga.

Man studerade t ex en undersökning om kärnkraftsopinionen som moderata samlingspartiet uppdrog åt Sifo att göra 1978. Moderaterna beställer regelbundet opinionsmätningar för internt bruk av Sifo. Ibland händer det att valda delar presenteras för pressen. Så skedde med två frågor som moderaterna låtit Sifo ställa i februari 1978.

Intervjufrågorna gällde kärnkraften och kampen inom den borgerliga regeringen. En av frågorna löd:

”Tycker Ni att de borgerliga partierna skall stå fast vid sina skilda ståndpunkter i t ex energifrågan och därmed riskera att regeringen spricker eller tycker Ni att de bör kompromissa så att regeringen kan sitta kvar fram till 1979 års val?”

Bakgrunden till frågan var diskussionen inom regeringen om huruvida reaktorerna Forsmark I och Ringhals III uppfyllde villkorsslagens krav och kunde laddas eller om de inte uppfyllde kraven och alltså inte borde laddas. Folkpartiet och moderaterna var för att ladda medan centerpartiet satte sig emot. En regeringskris stod för dörren. Anledningen till att moderaterna i detta läge via Sifo genomförde sin undersökning och offentliggjorde resultaten var enligt parti-sekreterare Lars Tobisson att man tyckte att det var viktigt att ta reda på vad folk tyckte och att man dessutom ville påverka opinionen bland politikerna.

Moderaterna ville få fram resultat som kunde användas för att göra centerpartisterna i regeringen mer kompromissvilliga. Man blev inte besviken på de procentsiffror som Sifo levererade. En majoritet av de tillfrågade borgerliga väljarna uppgav sig vara för en kompromiss i regeringen. Bland centerns väljare var t ex 77 procent positiva till en kompromiss.

Sifo skrev inget eget pressmeddelande om undersökningen. Moderaternas partikansli utarbetade istället en rapport om resultaten. ”Borgerliga väljare vill ha kompromiss om kärnkraften”, slog man fast i rubriken. Intervjufrågan gällde emellertid en kompromiss i ”t ex energifrågan” och inte enbart kärnkraftsfrågan. Frågeformuleringen gör det möjligt för de tillfrågade att uttala sig om behovet av kompromisser i allmänhet inom regeringen. Moderaterna förvandlade energifrågan till kärnkraften och nämnde överhuvudtaget inte i texten att ordet ”t ex” fanns med i frågan. Moderaternas pressmeddelande är en partsinlaga med ett bestämt syfte.

Den 31 mars 1978 skickade moderata samlingspartiet ut sitt pressmeddelande via TT. Dagen därpå publicerades undersökningen i bl a Arbetet, Göteborgs-Posten, Svenska Dagbladet och Dagens Nyheter. De tre förstnämnda tidningarna tryckte av TT:s text medan Dagens Nyheter publicerade en egen osignerad artikel. Kvällstidningarna Expressen och Aftonbladet tog inte upp undersökningen. Nyhetsvärdet hade blivit mindre i och med att morgontidningarna

kommit ut med resultaten först. Centertidningen Skånska Dagbladet berörde undersökningen i en ledare den 2 april men den redovisades inte på nyhetsplats.

Moderaterna kunde vara någorlunda nöjda, speciellt med Göteborgs-Posten, Svenska Dagbladet och Arbetet som publicerade TT:s text. Den var nämligen, så när som på fem ord, en direkt avskrift av moderaternas pressmeddelande. Dagens Nyheters artikel var nog inte moderaterna missnöjda med heller. Artikelns ingress upptas av en hårt vinklad tolkning av resultatet: "Kompromissa om kärnkraften!! Den maningen riktar 77 procent av centerns väljare till statsminister Thorbjörn Fälldin. Bara 16 procent av centerväljarna anser att partiet skall hålla benhårt på sin antikärnkraftslinje." Undersökningspersonerna hade inte tillfrågats om vilket eller vilka partier som borde ge efter i regeringen. Lika väl som att säga att 77 procent av centerns väljare manar Fälldin att kompromissa kunde skribenten i Dagens Nyheter ha sagt att t ex 89 procent av moderaternas väljare uppmanade Bohman att kompromissa.

Sexton procent av centerns sympatisörer i undersökningen ansåg inte, som Dagens Nyheter hävdade, att "partiet skall hålla benhårt på sin antikärnkraftslinje". De tyckte däremot att "de borgerliga partierna skall stå fast vid sina skilda ståndpunkter i t ex energifrågan".

Journalisthögskolestudenterna tog också i sin undersökning upp Aktiespararnas löntagarfondsstudie. Den presenterades den 29 maj 1979 på en presskonferens hos Aktiespararnas Riksförbund. Aktiespararna hade själva tagit fram uppgifter om LO- och TCO-medlemmarnas åsikter ur Sifos tabellmaterial och redovisade dem i sin egen pressrapport. Enligt dessa siffror skulle motståndet mot kollektiva löntagarfonder ha ökat kraftigt bland TCO:s medlemmar. Andelen TCO-are som var positiva till fackligt ägda löntagarfonder hade minskat från 21 till 12 procent, enligt Sifo-undersökningen.

Tidningarnas rapportering om löntagarfondsstudien kom att domineras av Aktiespararnas påstående att TCO-medlemmarna blivit alltmer skeptiska till kollektiva löntagarfonder. Den enda tidning som upptäckte att Aktiespararnas tolkning inte var statistiskt säkerställd, att den byggde på alldeles för få intervjupersoner, var Arbetet i Malmö. Sifo-undersökningen omfattade endast cirka 180 TCO-medlemmar. Procentminskningar på 9-10 procentenheter, som Aktiespararna byggde sitt resonemang på, ligger inom felmarginalen när urvalet är så litet som 180 personer. Hans Zetterberg tog Aktiespa-

rarna i örat. Han skrev till dem och påpekade att deras tolkning av siffrorna var överdriven. Idag beklagar Leif Widén på Aktiespararna misstaget och förklarar för journalishögskolestudenterna:

– Vi blev helt enkelt så glada över TCO-arnas kantring att vi rusade iväg lite väl hastigt.

Men skadan var redan gjord och Aktiespararna hade lyckats få ut sin kritik mot TCO i massmedia. Sifo-undersökningen omfattade nio olika intervjufrågor kring löntagarfondsfrågan. Aktiespararna valde ut tre av dem för sitt pressmeddelande. Dessa tre frågor var de enda som tidningarna skrev om trots att de hade tillgång till Sifos pressmeddelande som redovisade hela undersökningen. Journalisterna hade uppenbarligen hållit sig helt till Aktiespararnas pressmeddelande. Journalishögskolestudenterna tycker sig ha starka bevis härför. En siffra som i Sifos pressrapport är 63 procent har i Aktiespararnas version och i samtliga tidningsartiklar blivit 62 procent.

På våren 1979 genomfördes en på sitt sätt unik enkätundersökning. Den hade organiserats av en arbetsgrupp bestående av gamle Sifochefen Sten Hultgren, sociologiprofessorn Gunnar Boalt och Gunnar Ekman. De kallade sig Stiftelsen för Opinionsanalyser och lyckades få socialdemokraterna, moderaterna, centern, arbetsgivareföreningen, Industriförbundet, Kooperativa förbundet m fl organisationer samt Göteborgs-Posten, Svenska Dagbladet och A-pressen att stödja undersökningen finansiellt. Syftet med studien uppgavs bl a vara att undersöka sambanden mellan samhällssyn och röstande bland svenska väljare.

Enkäten som skickades ut till ett urval om 3 000 personer i april, maj och juni 1979 omfattade inte mindre än 475 frågor. Bortfallet blev naturligtvis stort med ett så gigantiskt frågeformulär. Men det blev trots allt inte större än 35 procent, vilket kan bero på att Stiftelsen utlovade nummerlotter till alla som besvarade enkäten. Undersökningens fältarbete och analyser utfördes av Gunnar Ekmans båda företag Svenska utredningsinstitutet och SEMKA AB, som också brukar arbeta för socialdemokraternas Gallupinstitut.

Journalishögskolestudenterna är kritiska mot många av Stiftelsens frågor. Ett genomgående drag i undersökningen är att stora politiska frågor förs ned på ett mycket personligt plan, säger de. Men Sten Hultgren försvarar privatiseringen i en intervju med dem:

– Alla människor är ju egoister. Det visar rader av psykologiska undersökningar.

Undersökningens resultat presenterades i sex delar under sommaren 1979. Sten Hultgren och Gunnar Boalt skrev pressmeddelanden för Göteborgs-Posten, Svenska Dagbladet och A-pressens tidningar som hade förhandsrätt till materialet. Dessa tidningar fick dessutom tillgång till detaljerade uppgifter om undersökningens teoretiska syften, urvalskonstruktion, frågeformuleringar, bortfall m m. Underlag för en kritisk granskning saknades således inte för den tidning som ville genomföra sådana.

Det fanns en informell överenskommelse mellan Stiftelsen och tidningarna om att Hultgrens och Boalts rapporter inte skulle publiceras som de var. Tidningarna skulle själva skriva om texten.

Den 14 juli publicerades de första resultaten från Stiftelsens stora enkätundersökning i de tidningar som abonnerat på materialet. Göteborgs-Posten bröt omedelbart mot överenskommelsen med Stiftelsen och tog in Hultgrens och Boalts pressmeddelande så gott som ordagrant. Svenska Dagbladet ändrade pressmeddelandet något och gjorde politiskt lämpliga nyansförändringar. I Stiftelsens rapport talas t ex om "ett borgerligt opinionsmässigt överläge just nu i några av de för allmänheten viktigaste partipolitiska frågorna: kärnkraft, miljö, inflation och marginalsatt". I Svenska Dagbladet ändrades det till "det föreligger ett borgerligt opinionsmässigt överläge i de flesta av de tunga frågorna som diskuteras just nu – t ex skatter, miljö och inflation". Skatterna avancerade på Svenska Dagbladets ranglista och kärnkraften försvann.

Ingen tidning redovisade alla grundläggande tekniska uppgifter om Stiftelsens studie. Bortfallets storlek, sifferuppgifternas säkerhet, frågornas exakta lydelse och annan viktig information berördes inte i pressen, trots att det rörde sig om den första studien från ett nytt undersökningsinstitut.

Journalisthögskolestudenternas omdöme är hårt. De tycker tidningarna behandlat Stiftelsens undersökning passivt och okritiskt. En trolig förklaring härtill som de själva pekar på är att studien är omfattande och svåröverblickbar. Dagstidningsjournalister har oftast bråttom och hinner sällan gå igenom tjocka stencilluntor med siffror och teknisk information. En annan bidragande faktor till tidningarnas okritiska förhållningssätt kan vara att de själva varit med och betalt för Stiftelsens undersökning. I Dagens Nyheter, en tidning som inte var med och finansierade undersökningen, utsattes den för kritik av signaturen SN på ledarplats.

Tillståndet för svensk opinionsjournalistik tycks inte vara det bästa. Ett institut, Sifo, har närmast monopol på marknaden för opinionsundersökningar av samhällsfrågor och politik. De allra flesta studier som Sifo gör har beställts av organisationer eller tidningar som står det privata näringslivet och moderata samlingspartiet nära. De stora folkrörelserna återfinns sällan bland Sifos kunder.

Det är en övervikt för borgerliga politiska intressen bland Sifos beställare. Denna övervikt mildras inte alltid av Sifo när man formulerar intervjufrågor och tolkar resultat. Sifos pressmeddelanden har tvärtom ofta (åtminstone i det material från 1978 och 1979 vi gått igenom) en borgerlig och moderat vinkling.

Mycket av det Sifo åstadkommer inom opinionsjournalistiken har således klara politiska förtecken. Och de studier som gjorts av hur massmedia behandlar opinionsundersökningar tyder inte på att journalisterna hittills förmått att kritisera eller motverka vinklade studier. Tidningar publicerar alltför ofta pressmeddelanden med resultat från olika opinionsundersökningar utan att utsätta dem för en kritisk granskning. Det har alltför många påtryckningsgrupper uppmärksammat och börjat utnyttja under senare år.

I opinionsjournalistikens barndom var syftet med undersökningarna främst att åstadkomma förströelseläsning. Opinionsjournalistiken har vuxit och förändrats åtskilligt sedan dess. Nu för tiden är den ofta ett redskap i opinionsbildningens tjänst och ett vapen i den politiska debatten. Kraven på dem som sysslar med opinionsjournalistik – beställare, undersökare, journalister – måste därför i framtiden sättas högre än vad de är idag.

8. Opinionsundersökningarna erövrar ledarsidorna

Under 1940- och tidigt 1950-tal fanns det en ledarskribent på Svenska Dagbladet som ansåg att han visste vad svenska folket verkligen tyckte och tänkte. Valutslag och opinionsmätningar brydde han sig inte om. Han visste bättre och han visste att svenskarna egentligen sympatiserade med Högern: ”Tänkande människors mentalitet är mer konservativ idag. Varje ansvarsmedveten och omdömesgill medborgare hyser nämligen i grund och botten, om han eller hon vill vara ärlig mot sig själv, enskilt och i familjekretsen, just sådana åsikter som Högern förfäktar.”

Mot slutet av varje valrörelse åren 1940, 1944, 1948 och 1952 slogs denna tes fast i Svenska Dagbladet (14/9 1940, 15/9 1944, 18/9 1948 och 21/9 1952). Någon källa angavs inte. Ledarskribenten framförde sina önskedrömmar som sanningar.

Svenska Dagbladet ägnade sig också åt att förklara hur svenskarna kände för kungligheter. Alfons XIII av Spanien besökte Sverige 1928. Honom kände vi alla sympati för (14/9 1928). Drottning Wilhelmina av Holland abdikerade 1948. Henne hade vi vördat. Det holländska folket däremot hade älskat sin drottning (31/8 1948). 1958 gjorde prins Bertil en resa till USA. Då tyckte Svenska Dagbladets ledarredaktion att det var dags att slå fast att ”amerikanernas hjärtan har vunnits av prins Bertil” (29/5 1958).

Dessa citerade tidningsledare är inte unika. Det är inte ovanligt i svensk press att skribenter uttalar sig om vad folk har för uppfattningar i olika frågor. Verksamheten är relativt riskfri. Folket kan svårliken försvara sig och protestera mot falska uttolkare av dess vilja.

Att åberopa folkmajoritetens åsikt som ett argument i en debatt är naturligtvis legitimt i en demokrati. Frågan gäller alltså inte ledarskribenternas rätt att tolka och stödja sig på folkmeningen i polemiska sammanhang utan vilka belägg de har för sina uttorkningar.

Vi har gått igenom ett urval tidningsledare i Dagens Nyheter,

196 *Opinionsundersökningarna erövrar ledarsidorna*

Svenska Dagbladet och Arbetet under femtio år, från slutet av 1920-talet och fram till valet 1979. Vårt huvudsyfte har varit att belysa hur den politiska debatten påverkats av opinionsundersökningarna. Orsaken till att vi har gått tillbaka ända till 1920-talet är att vi ville se hur tidningarnas ledardebatt såg ut innan Sifo, SCB, PUB och andra professionella opinionsforskare började konkurrera med ledarskribenter och politiker om rollen som folkviljans sanna uttolkare. Samtliga ledarsidor i Dagens Nyheter, Arbetet och Svenska Dagbladet en månad före varje riksdagsval sedan 1928 har undersökts. Materialet omfattar sexton valrörelser och cirka 1 300 ledarsidor.

På 1920- och 1930-talen omfattade ledarsidorna en, ibland två ledare, sällan flera. Sedan dess har spaltutrymmet för ledare inte förändrats nämnvärt. Det omfattar fortfarande en halv till två tredjedels sida i de undersökta tidningarna. Men idag utnyttjar man utrymmet till att skriva fler och kortare ledare. Antalet ledare och ledarstick håller sig kring fyra till sju i de undersökta tidningarna under 1960- och 1970-talen.

Folkets röst i svenska tidningsledare 1928 till 1979

Tre dagar före valet 1976 slog en ledare i Arbetet fast att opinionsmätningar sällan behövs. Man känner ändå vartåt den politiska vinden blåser. Ledarskribenten hänvisade till Sifos augustimätningar och till socialdemokraternas egna interna studier från början av september som visade att socialdemokraterna var på väg uppåt. Och det hade man inte kunnat undgå att känna, skrev ledarskribenten (Arbetet 16/9 1976).

Under dessa sista dagar av valrörelsen 1976, när Arbetets ledarskribent ansåg att opinionsundersökningar var onödiga – man kände ju ändå att socialdemokraterna var på frammarsch – tappade socialdemokraterna i själva verket 10 000-tals röster och gick tillbaka så mycket att regeringen Palme förlorade valet. Centerns slutoffensiv i kärnkraftsfrågan hade inte hunnit slå igenom i opinionsmätningarna i augusti och i början av september och Arbetets ledarskribent kände den valvind han ville känna och inte den som just då blåste på valfältet.

1976 års valrörelse var svår att bedöma. Utgången var mycket oviss och socialdemokraternas nedgång mot slutet kom överraskande.

Arbetets önsketänkande är förståeligt. Men Arbetet har tidigare gjort sig skyldig till förhoppningsfulla profetior utan hänsyn till varnande opinionsmätningar. Strax före valet 1944 kommenterade en ledare i Arbetet Svenska Gallupinstitutets augustiundersökning, som visade att socialdemokraterna gick bakåt och kommunisterna framåt. Arbetet var emellertid optimistiskt. Gallupinstitutets mätning var säkert riktig när den gjordes, menade man. Men sedan dess har det gått bättre för socialdemokraterna. Sådant känns på en tidning. Socialdemokraternas valrörelse möter gensvar, påstod ledarskribenten. (Arbetet 13/9 1944)

I valet 1944 förlorade socialdemokraterna 19 mandat och gick tillbaka från 53,8 procent av rösterna 1940 till 46,7 procent 1944. Det största valnederlaget någonsin för socialdemokraterna var ett faktum. Kommunisterna ökade från 3,5 procent till 10,3 procent.

Arbetets ledarredaktion, som 1944 tyckte att opinionsströmningar känns särskilt bra på tidningar, är inte ensam om den övertygelsen. Den delas av andra tidningsredaktioner. År 1973 nedkallade Svenska Dagbladet pensionärernas vrede över dåvarande socialministern Aspling:

– En tidningsredaktion är ofta en god mätare på stämningarna bland folket eftersom många människor brukar ta kontakt med den. Vi kan försäkra socialminister Aspling att pensionärerna hört av sig. Det råder i dag vrede bland dem. (Svenska Dagbladet 25/8 1973)

De pensionärer som ringde Svenska Dagbladet var säkert upprörda över socialdemokraternas politik. Men de som var nöjda ringde naturligtvis inte till Svenska Dagbladet och förmodligen ingen annanstans heller. Det är möjligt att tidningsredaktioner är känsliga för pulsen hos olika opinioner men det återstår att bevisa.

Politiker säger ofta att de kan känna hur opinionen växlar. Stämningen på valmöten och vid arbetsplatsbesök avslöjar vartåt vinden blåser, hävdas det. Det kan nog vara riktigt ibland, men som allmän regel är det en tvivelaktig metod att pejla opinioner på. De väljare som går på valmöten och som skakar hand med partiledare på gator och torg är knappast representativa för valmanskåren i sin helhet. Men om Sifos väljarbarometer svänger åt fel håll kan positiva underrettelser från valmöten vara bra att ta till. Så gjorde tex Svenska Dagbladet i 1964 års valrörelse när siffrorna för dåvarande Högerpartiet pekade nedåt i opinionsmätningarna:

– Långt mer vittnesgilla än Sifo-undersökningarna är i själva ver-

ket rapporterna utifrån valfältet. Intresset för högermötena är starkt och sympatibevisen många (13/9 1964).

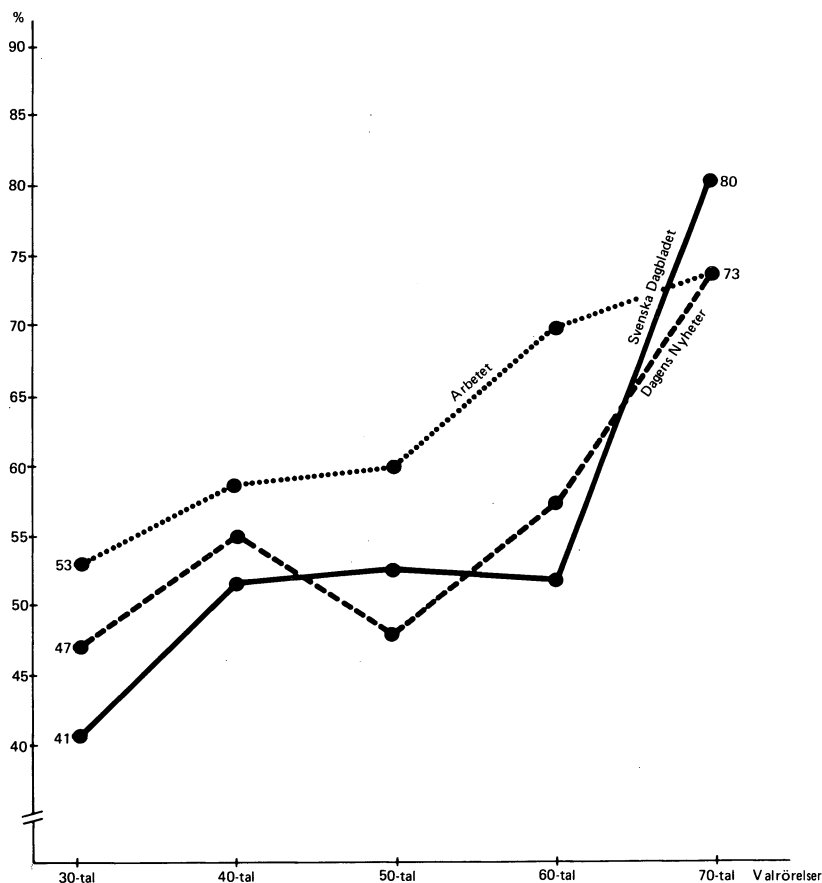
Rapporterna från valfältet var missvisande. Högerpartiet gick tillbaka drygt två procentenheter i 1964 års val jämfört med närmast föregående riksdagsval 1960.

De exempel som vi hittills har diskuterat ger inte någon positiv bild av hur folkopinionen tolkas och förmedlas i svenska tidningsledare. Det tycks som om folkets röst endast får komma till tals på ledarskribenternas villkor. Så illa är det nu inte om man ser mer generellt på svenska tidningsledare. Lite siffror och statistik kan hjälpa oss att se problemet i ett vidare perspektiv. Den första fråga man vill ha besvarad är hur ofta det händer att ledarskribenter redovisar eller åberopar vad svenska folket tycker i enskilda frågor.

Som framgår av figur 8.1 är det mycket vanligare i dag än vad det var för 20 eller 50 år sedan att massopinioner av olika slag berörs och diskuteras i tidningsledare. Folkets röst tycks ha beretts större utrymme. Opinionsargument har blivit vanligare i den politiska debatten. Om det samtidigt innebär att olika sakargument fått göra sig gällande är inte det. Det har vi inte undersökt systematiskt. Ibland åberopas folkliga opinioner som argument i polemiska sammanhang. Vid andra tillfällen hänvisar ledarskribenter till vad folk tycker och tänker utan att det behöver uppfattas som ett argument i en debatt. Resultaten i figur 8.1 gäller inte argument utan hur ofta man i tidningsledare hänvisat till vad väljare, folk, pensionärer, arbetare, kvinnor m fl befolkningsgrupper anser i olika frågor.

Utvecklingen har varit i huvudsak parallell i de tre tidningarna. På 1930-talet var referenser till vad hela svenska folket eller olika grupper hade för åsikter mindre vanliga i ledarartiklar än i dag. Massopinioner av skilda slag berördes ungefär varannan dag under 1930-talets valrörelser. På 1940- och 1950-talen åberopades folkliga opinioner något oftare på ledarsidorna men ökningen är inte särskilt stor. Det är först på 1960-talet som en mer dramatisk ökning inträffar, och då främst i Arbetet och Dagens Nyheter. Uppgången i Svenska Dagbladet kommer något senare men är desto starkare på 1970-talet.

Vad väljarna tyckte om partierna och vad människorna ansåg i olika frågor diskuterades nästan dagligen på Svenska Dagbladets ledarsidor under 1970-talets valrörelser. Olika former av massopinioner berördes på ledarplats i Svenska Dagbladet under i genomsnitt 80

Figur 8.1. Folkets röst i tidningsledare 1928–1979.

(Andel dagar med omnämmanden av olika massopinioner i tidningsledare under valrörelserna 1928–1979.) Procent.

Kommentar: Undersökningen omfattar sexton valrörelser: 1928, 1932, 1936 (30-tal), 1940, 1944, 1948 (40-tal), 1952, 1956, 1958 (50-tal), 1960, 1964, 1968 (60-tal), 1970, 1973, 1976, 1979 (70-tal). Vid varje valrörelse har ledarsidorna i de undersökta tidningarna studerats under i genomsnitt 28 dagar före valdagen (antalet undersökningsdagar varierar något mellan olika tidningar och valrörelser). Vi har registrerat omnämmanden av olika massopinioner (vilka grupper det gäller och vad de uppges ha för åsikter) och vilka belägg och källor som anförs.

procent av dagarna under sjuttioalets valkampanjer. Motsvarande procenttal för Arbetet och Dagens Nyheter är något lägre, 73 procent. Den valrörelse som hittills uppvisat de högsta siffrorna är 1973 års då folks åsikter och olika opinionsmätningar diskuterades på ledarsidorna i genomsnitt 9 dagar av 10 i Svenska Dagbladet och 8 dagar av 10 i Arbetet och Dagens Nyheter.

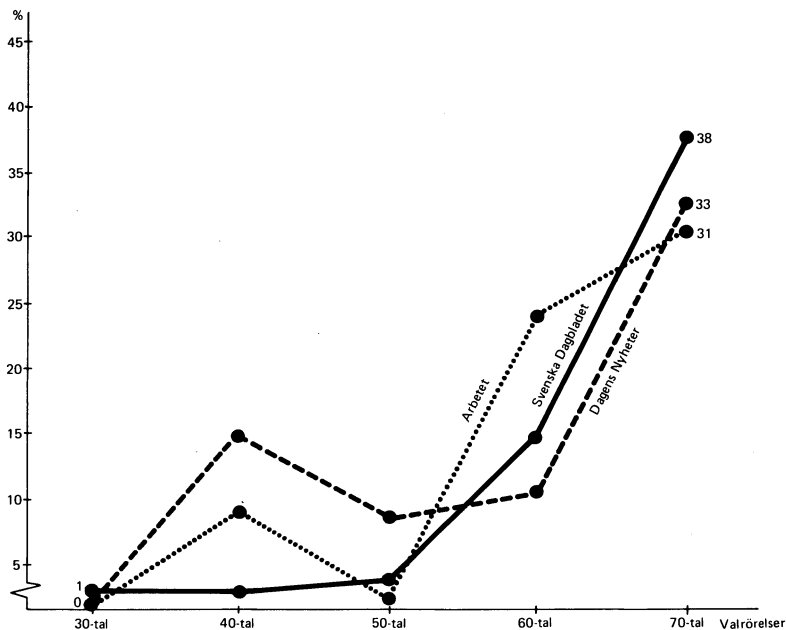
När ledarskribenter berör opinioner gäller det oftast (70–80 procent av fallen) vilka åsikter eller sympatier hela befolkningen har och mera sällan vad olika grupper som pensionärer, företagare, arbetare eller norrlänningar tycker. Om man ändå skall generalisera är det bäst att hugga till ordentligt och uttala sig om alla, tycks ledarskribenter resonera. Att säga något om vad svenska folket eller väljarna anser uppfattas nog många gånger som lättare än att säga något om t ex tjänstemännens eller kvinnornas åsikter. Ju mindre och mer preciserade grupper man uttalar sig om desto mer belägg fordras det för att man skall bli trodd.

När det gäller referenser till allmänna opinionen har en intressant förskjutning inträffat under senare år. Det talas alltmer om vad *väljarna* tycker och hur *partisympatierna* förändras och allt mindre om vad *folket* eller *medborgarna* eller *allmänheten* anser i olika frågor. Ett språkbruk håller på att ersätta ett annat. En mer exakt och teknisk begreppsapparat konkurrerar ut ett äldre och mer svepande sätt att uttrycka sig. Ledarskribenter på 1930-, 1940- och 1950-talen berörde mera sällan olika former av massopinioner. Men när de gjorde det talade de oftast om vad allmänheten, medborgarna, människorna eller folket ansåg.

På 1960-talet började denna bild ändras på allvar. Det blev allt vanligare att diskutera och att hänvisa till massopinioner på ledarsidorna. Men man talade inte längre om vad folket eller människorna ville utan mera om partisympatier och väljarbarometrar. Folkviljan ersattes med väljaropinionen.

Bakom denna förändring ligger naturligtvis opinionsundersökningarna som redan på 1940-talet citerades flitigt i Dagens Nyheter och Arbetets ledare men som slog igenom på allvar först under 1960-talet. Resultaten i figur 8.2 visar hur opinionsundersökningarna undan för undan erövrat ledarsidorna. Av de tre undersökta tidningarna är det i dag Svenska Dagbladet som oftast åberopar opinionsundersökningar i sina ledarkommentarer. Under valrörelserna 1973 och 1976 berördes resultaten av opinionsmätningar i genomsnitt

varannan dag på Svenska Dagbladets ledarsidor. Under 1979 års valrörelse förekom opinionsundersökningar något mer sällan på Svenska Dagbladets ledarsida. Det var istället Dagens Nyheters ledarskribenter som oftast utnyttjade opinionssiffror under 1979 års valrörelse.

Figur 8.2. Opinionsundersökningarna erövrar ledarsidorna.

(Andel dagar med omnämmanden av resultat från opinionsmätningar i tidningsledare under valrörelserna 1928–1979.) Procent

Kommentar: Alla slags opinionsmätningar som gjorts med hjälp av någon slags urvalsmetod är medtagna i undersökningen, även utländska. De allra flesta opinionsundersökningar som kommenterats på ledarsidorna är emellertid svenska partisympatistudier av det slag som Sifo, PUB och SCB gör.

På 1930-talet återopades inga opinionsmätningar i de undersökta tidningarnas ledare. Inga opinionsundersökningar gjordes i Sverige och de som började dyka upp i USA var av begränsat intresse på denna sida av Atlanten. Ett undantag finns dock. År 1936 uppmärksammade Svenska Dagbladet i en ledare med rubriken "Kraftmät-

ningen på prärien” en opinionsundersökning som Georg Gallup hade gjort. Den visade att den demokratiska presidenten Franklin Roosevelt gått om den republikanske motkandidaten Alf Landon i det amerikanska presidentvalet. En månad tidigare under sommaren hade Landon varit i ledningen (19/9 1936). Denna opinionsundersökning är den första som diskuteras i vårt undersökningsmaterial. Sedan dröjde det till 1944 innan någon opinionsundersökning dök upp på ledarsidorna igen. Svenska Gallupinstitutet hade börjat göra partisympatiundersökningar och Dagens Nyheter, i första hand, men också Arbetet diskuterade resultaten på ledarsidorna. Svenska Dagbladet förbigick dem däremot med tystnad. Under 1940- och 50-talens valrörelser berörde Svenska Dagbladet endast någon enstaka gång opinionsmätningar på ledarplats. Det var först inför 1964 års val som Svenska Dagbladets ledaravdelning upptäckte opinionsundersökningarna på allvar.

Svenska Gallupinstitutets mätningar inför 1948 års val kommenterades flitigt i både Arbetet och i Dagens Nyheter. Ledarskribenterna i Dagens Nyheter var naturligtvis mest förtjusta över resultaten. De undvek inte att tala om att folkpartiet var på stark frammarsch och betonade särskilt att inbrytningar gjordes bland arbetarna (t ex 28/8 och 14/9 1948). Sedan kom 1950-talet. Svenska Gallupinstitutet slutade att offentliggöra väljarbarometrar. Inga andra opinionsundersökare gjorde heller några mätningar som publicerades offentligt. Vissa partier höll sig med egna hemliga undersökningar. På ledarsidorna försvann opinionsundersökningarna nästan helt.

Det var endast på Dagens Nyheters ledarsida som någon opinionsmätning dök upp då och då. I en utrikespolitisk ledare från 1952 hävdades att svenska folket var okunnigt om NATO. Det hade Svenska Gallupinstitutet visat i en studie. Inför ATP-valet 1958 propagerade Dagens Nyheter för en gammal älsklingstanke hos Herbert Tingsten, att en samlingsregering vore bäst för landet. I flera ledare byggdes argumentationen under med hjälp av opinionssiffror som skulle visa att folkets majoritet sedan länge varit för en samlingsregering (24/5 och 1/6 1958).

Hemlighetsmakeriet med partisympatiundersökningarna tog slut 1964 då Sifo började publicera sina mätningar. Åtgärden välkomnades inte i alla läger. Svenska Dagbladet var kritiskt och hävdade att publicering av opinionssiffror ett par veckor före ett val var principiellt olämpligt (10/9 1964). Även Dagens Nyheter var tveksam.

Man var rädd för att publiceringen av opinionsciffror kunde få effekter på valutslagen (12/9 1964).

På Arbetets ledaravdelning var man däremot snarast positivt inställd till Sifos entré på scenen. Man framhävde att undersökningarna var intressanta ”inte minst för valarbetarna” (13/9 1964). Man diskuterade också dagligen resultaten under valsapurten 1964. Arbetet publicerade dessutom en Sifo-studie med Malmöväljare som tidningen själv beställt. Det var först i samband med 1968 års val som Arbetet och socialdemokraterna blev kritiska mot Sifo.

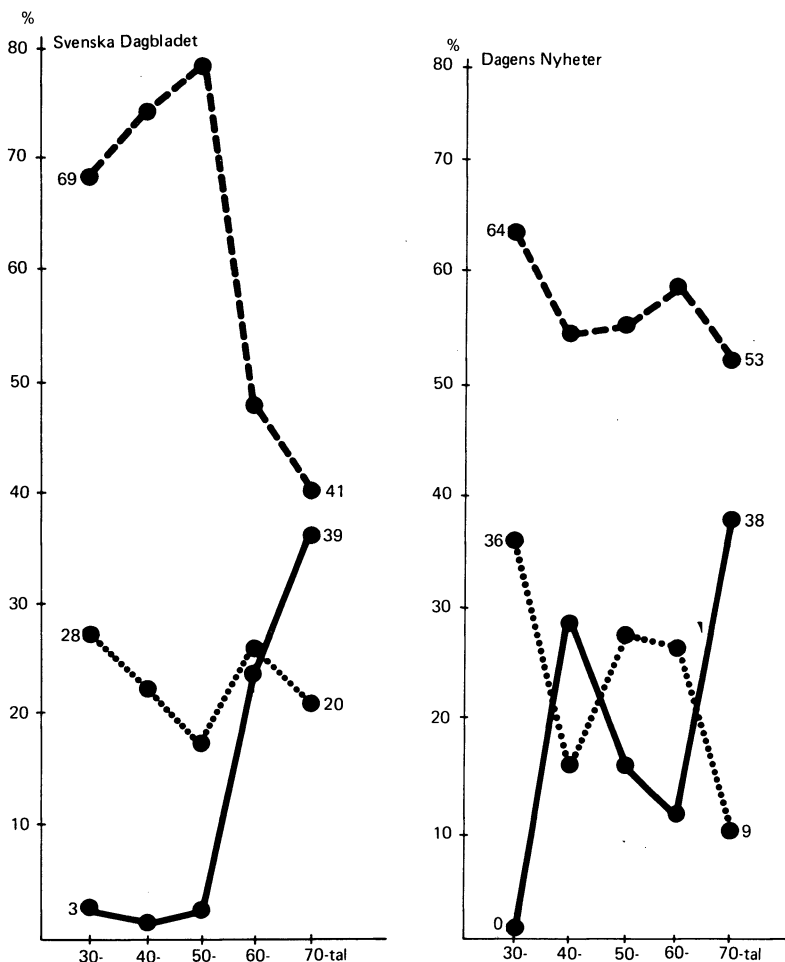
Valrörelsen 1964 innebar det stora genombrottet för politiska opinionsundersökningar i Sverige. Sedan dess har de kommit att bli ett ständigt återkommande inslag i debatten.

Källor och belägg

Ett opinionsargument är naturligtvis mer övertygande om det bygger på en tillförlitlig källa. Att kunna hänvisa till senaste Sifo-mätningen och påpeka att det egna partiet vinner alltfler anhängare är mer effektivt än att enbart påstå att man är på frammarsch och att peka på den goda stämningen på valmötena och entusiasmen bland valarbetarna.

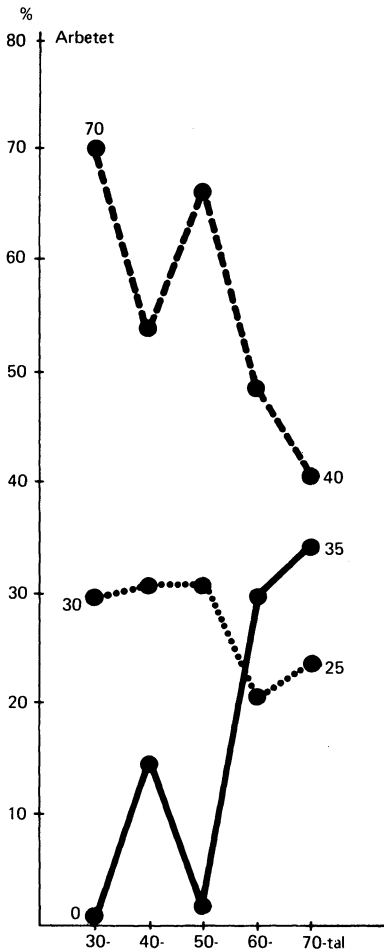
Man kan självfallet uttala sig om vad andra människor har för åsikter utan andra belägg än den egna övertygelsen. På svenska tidningars ledarsidor förekommer ibland den typen av uttalanden. Att oron för sysselsättningen har förstärkts bland arbetare och tjänstemän påstod t ex Dagens Nyheter utan belägg i augusti 1973 (26/8 1973). Orsaken påstods vara den socialdemokratiska regeringens ovilja mot en expansiv politik. Att Dagens Nyheter ledarskribent ogillade socialdemokraternas politik och att han var orolig för sysselsättningen framgår klart. Men vad svenska arbetare och tjänstemän ansåg vet vi inte. Den oro som Dagens Nyheter tillskrev dem var enbart en spekulation som fanns med för att ge kritiken mot socialdemokraterna ökad tyngd.

Under valrörelsen 1964 slog ledaravdelningen på Arbetet gång på gång fast att folkpensionärerna ogillade Högers ATP-utspel (2/9, 5/9, 7/9 1964). Några belägg presenterades inte. Någon gång hänvisa-

Figur 8.3. Olika typer av belägg för uttalanden om massopinioner i tidningsledare 1928–1979.

Kommentar: Procentbasen är antalet ledarartiklar med uttalanden om massopinioner. En typ av källa per artikel har registrerats. Har resultat från någon *opinionsundersökning* förekommit har det alltid registrerats. Ev andra källor som omnämmts i artiklarna har då inte registrerats systematiskt. Om någon form av massopinion redovisas utan hänvisning till någon opinionsmätning har vi letat efter andra typer av belägg i ledarartiklarna. Om ledarskribenterna hänvisar till uttalanden, stämningar på möten, valresultat, andra tidningar, brev, insändare osv har vi klassificerat det som en form av belägg och registrerat det under källan *opinionsyttringar*. Och slutligen, om ledarskribenterna säger att folk tycker så eller så utan att försöka belägga det på något sätt har vi klassificerat uttalandet som *utan källangivelse*.

----- uttalanden om någon form av massopinion utan källangivelse

..... uttalanden med stöd av opinionsyttringar (valresultat, möten etc)

———— uttalanden med stöd av resultat från opinionsundersökningar

de man till att pensionärernas riksorganisation var emot Högerpartiets förslag (3/9 och 8/9 1964). Men vad pensionärer i gemen verkligen tyckte visste inte Arbetet under valrörelsen 1964. Man hoppades och ville att de skulle vara emot Högerpartiets förslag, alltså skrev man att de var det.

Tidningsledare med uttalanden om folks åsikter helt utan källangivelse har blivit mindre vanliga under 1960- och 1970-talen. Resultaten i figur 8.3 visar att så är fallet i speciellt Arbetet och Svenska Dagbladet. Nedgången är mer blygsam i Dagens Nyheter.

Vi har urskiljt tre olika typer av belägg eller källor – resultat från *opinionsundersökningar*, olika former av *opinionsyttringar* (t ex uttalanden, demonstrationer eller valresultat) och påståenden om vad folk tycker *utan källangivelse*.

När folkviljan apostroferades på 1930-talet besvärade man sig sällan med att belägga sina påståenden. I Arbetets och Svenska Dagbladets ledarartiklar talade man i 70 procent av fallen om vad folk tyckte utan att försöka att belägga det. Situationen blev annorlunda på 1970-talet. Obelagda påståenden om människors åsikter var fortfarande vanliga men sjönk till cirka 40 procent av fallen i Svenska Dagbladet och Arbetet. De ersattes delvis med uttalanden byggda på opinionsmätningar. En tredjedel av alla uppgifter om massopinioner i Arbetets och Svenska Dagbladets ledare under valrörelserna på 1970-talet var grundade på resultat från olika opinionsundersökningar.

Att tolka stämningar på valmöten eller trender i valresultat och dra slutsatser från dem är nästan lika populärt i dag som för 50 år sedan i Arbetet och Svenska Dagbladet. Uttalanden om folks uppfattningar med stöd av olika opinionsyttringar har hållit sig kring 20–30 procent av fallen under hela undersökningsperioden i båda tidningarna. Opinionsundersökningarnas ökade popularitet har inte trängt undan olika politiska opinionsyttringar som informationskällor eller som argumentationstöd på ledarsidorna i Arbetet eller Svenska Dagbladet. Det är de obelagda opinionsuttalandena som fått sitta emellan och blivit färre.

Utvecklingen på Dagens Nyheters ledarsida har varit något annorlunda. Uttalanden utan källangivelser om vad folk tycker har blivit färre genom åren men nedgången är obetydlig: från 64 procent av de undersökta fallen på 1930-talet till 53 procent på 1970-talet. I Dagens Nyheter var det uttalanden om människors åsikter byggda på opi-

nionsyttringar som fick maka på sig när opinionsundersökningarna utnyttjades flitigt på 1940-talet och samma mönster går igen på 1970-talet.

Ledarskribenter som politiska kapplöpningsreferenter

Slutsatsen av vår studie i femtio års ledarskrivier om folkviljan och väljaropinioner är inte självklar. Utvecklingen tycks gå mot att olika former av massopinioner uppmärksammas alltmer i den politiska debatten. Opinionsundersökningarna är den kanske viktigaste faktorn bakom denna förändringsprocess. Exakta opinionsmätningar konkurrerar ut personligt tyckande som källor till vad folk har för uppfattningar. Fakta tycks ersätta önsketänkande.

Frånsett att opinionsundersökningar inte alltid är så exakta som de verkar, är inte denna utveckling av godo? Folkets röst får ett större utrymme i debatten. Kontrollerbara opinionsmätningar borde väl ändå vara bättre än obestyrkta uttalanden om vad människor tycker i olika frågor?

Det kan tyckas så, men allt hänger på hur man i den politiska debatten hanterar resultaten från opinionsmätningar och på vad opinionsundersökarna väljer att studera. Det finns en fara för vad man i USA kallar för "horserace journalism" (kapplöpningsjournalistisk). Tidningsledarna riskerar att få karaktären av politiska kapplöpningsreferat. Vem som tagit ledningen och vilka som fallit tillbaka blir viktiga nyheter och argument i debatten. Partiernas upp- och nedgångar på väljarbarometern diskuteras mera livligt än sakfrågorna. Ledarskribenter läser Sifo-siffrorna lika noggrant som börskomentatorer läser aktiekurserna. Dagens kurs på väljarbörsen är spännande läsning. Faran är att politikens innehåll hamnar i skymundan. Allt intresse fokuseras på partisympatiernas fascinerande berg- och dalbanefärd.

Vad opinionsundersökarna frågar om och hur Sifo gör sina partisympatimätningar kan inte tidningarnas ledarskribenter påverka i någon nämnvärd grad. Men de kan påverka hur opinionsundersökningarnas resultat rapporteras och utnyttjas i debatten. Frågan är hur de skött det ansvaret. Vi skall se på ett antal undersökningar som

speciellt studerat hur svenska ledarskribenter kommenterat partisympatimätningarna genom åren. Har de lyckats vara någorlunda opartiska eller har de läst och analyserat resultaten med politiska skygglappar? Mer eller mindre felbemängda opinionsmätningar blir ju inte bättre om de stympas och tolkas partiskt på ledarsidorna.

I och med att Sydsvenska Dagbladet och Göteborgs-Posten gick in och samfinansierade Sifos väljarbarometer tillsammans med Dagens Nyheter blev de månatliga partisympatimätningarna en nyhet av första ordningen på svenska ledarsidor. Den politiska debatten fick en egendomlig månadsrytm. Till en början kommenterades Sifobarometern mer sporadiskt. Det var först i början av 1970-talet som den blev en riksangelägenhet.

En serie seminarieuppsatser författade av Hasse Lann, Lars Svensson, Matts Ståhl och Gunnar Odeltorp vid Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg har undersökt hur ledarskribenterna behandlat Sifos väljarbarometrar. Studierna omfattar slutet av 1960-talet och de första åren av 1970-talet och bygger på ledarartiklar i ett 20-tal morgontidningar. Samtliga partiets press är representerade i undersökningsmaterialet.

Det är en dyster bild som målas upp i uppsatserna. Ledarskribenterna verkar vara mer upptagna med att heja fram sina egna favoriter och svartmåla motståndarna än att analysera och rapportera opinionsutvecklingen. Detta gäller speciellt de borgerliga tidningarna. Ledarskribenterna i den socialdemokratiska pressen är mer allsidiga och mindre inriktade på att i alla väder propagera för det egna partiet. Uppsatsförfattarna tror att det kan ha att göra med att socialdemokraterna var regeringsparti när undersökningen gjordes. Regeringspressen måste utvärdera och försvara en konkret politik. Den har inte lika fria händer som oppositionspresen. Vi har inte tillgång till något systematiskt undersökningsmaterial från åren efter 1976 så vi kan inte testa den hypotesen. Ett allmänt intryck är att de tendenser som kunde spåras i början av 1970-talet fortfarande äger sin giltighet, även om ledarkommentatorerna är något mer nyanserade och mindre propagandistiska idag och att skillnaderna mellan borgerliga och socialdemokratiska tidningar blivit mindre.

Ledarskribenters kardinalfel när de kommenterar Sifo-barometern är att de är alltför måna om det egna partiet. Analyserna blir partipolitiskt färgade. Och det är naturligtvis illa om man hade förväntat sig att tidningarnas ledarsidor skulle innehålla en seriös debatt

av opinionsförändringar och dess orsaker. Om man däremot inte tar Sifo-siffrorna så allvarligt, de befinner sig ju nästan alltid inom felmarginalen ändå, och i stället koncentrerar sig på att ta tillfället i akt och utnyttja publiceringarna av väljarbarometrarna för opinionsbildning, blir bedömningen en annan. Det blir då naturligt att ledarskribenterna är partiska och framhåller det egna partiets förtjänster oberoende av vad Sifo-siffrorna råkar visa.

På vilket sätt är då ledarskribenterna partiska? Vilka tekniker använder de för att gynna sina favoritpartier? Göteborgsuppsatserna kan visa på en rik provkarta av metoder som använts. Uppfinningsrikedomen är det inget fel på.

På 1960-talet och tidigt 1970-tal, när Sifo-barometern inte kommenterades lika regelbundet som i dag, redovisade ledarskribenterna oftare opinionssiffror när det egna partiet gick fram än när det gick tillbaka. För motståndarna gjorde man tvärtom. När motståndarpartierna ökade förteg man det gärna men man skrev desto flitigare när de minskade. En annan populär teknik var att välja gynnsamma jämförelsepunkter bakåt i tiden. Hade det egna partiet gått tillbaka oroande mycket sedan förra månaden kunde man alltid koncentrera kommentarerna till att partiet gått framåt i jämförelse med situationen för tre månader sedan. Motståndarnas framgångar den senaste månaden kunde däremot framställas som tillfälligheter genom att relateras till förluster under det senaste året.

Ledarskribenterna tenderade också att vara partiska när de försökte analysera och förklara partiernas upp- och nedgångar på väljarbarometern. När det egna partiet gått tillbaka tonades det ned och skylldes på världskonjunkturen, utrikespolitiska händelser eller argan list hos konkurrenter, dvs faktorer som partiet inte kunde råda över. Gick däremot det egna partiet framåt plockades andra förklaringsfaktorer fram. Partiledarnas insatser hyllades. Partiets utmärkta politik i olika frågor rosades. Budskapet är klart. Gick partiet framåt hade det varit sin egen lyckas smed. Gick det bakåt berodde det på omständigheter över vilka partiet inte hade något inflytande.

Opinionsundersökningarnas inmarsch på ledarsidorna fick kanske inte den positiva effekt på den politiska debatten som många hoppats. En ofta tvivelaktig precision ersatte svepande omdömen i många sammanhang, men fick verkligen folkets röst ett större utrym-

me i debatten? Blev det inte snarare så att ledarskribenterna fick tillgång till ytterligare ett redskap för opinionsbildning?

Sifos och andra undersökningsinstituts mätningar rapporteras inte opartiskt på ledarsidorna. De tolkas partipolitiskt och utnyttjas för att slå på trumman för det egna partiet och kritisera motståndarna. Om ledarskribenterna skall anklagas för att vara politiska kapplöpningsreferenter så är de dåliga sådana. De har satsat alldeles för mycket på den egna hästen för att kunna referera loppet objektivt.

9. Politikerna sneglar på opinionen

– När SAP-ledningen känt sig osäker om "folkets" situation och stämningar, då har de allt tätare undersökningarna från Sifo m fl blivit dålig ersättning för de bristande insikterna. I stället för att fråga SAP-medlemmarna har man tittat på Sifos m fl tabeller.

Så skrev Per Holmberg i en kritisk eftervalscommentar (LO-tidningen nr 42 1979). Holmbergs inlägg fäster uppmärksamheten på ett viktigt problem i ett demokratiskt samhälle, nämligen hur politikerna skaffar sig information om vad väljarna tycker och tänker. Det här kapitlet handlar om vilken betydelse som opinionsmätningarna har i detta sammanhang.

Det land där politiska opinionsundersökningar använts i störst skala är USA. En presidentkandidat får räkna med att spendera åtskilliga miljoner på undersökningar som pejar opinionen i olika regioner och specialgrupper. Numera är opinionsundersökningar även viktiga för enskilda kongresskandidater och i lokala valkampanjer. Särskilt i 1978 års valrörelse, som koncentrerades på flera mindre men starkt uppmärksammade sakfrågor, fick opinionsmätningarna en ökad betydelse. Konsulter med opinionsundersökningar som specialitet – sk pollsters – blev maktfaktorer i sig. Att ha en känd opinionsundersökare med i sin kampanjstab kostade ofta flera miljoner kronor, men kunde ändå betala sig eftersom finansörerna blev mer välvilliga mot kandidater som på detta sätt vann ökad trovärdighet.

Erfarenheterna från USA har ofta använts som varnande exempel. Uttrycket "amerikaniserade valrörelser" används i nedsättande syfte. Vad man här främst tänker på är det kommersiella inslaget. Opinionsmätningar används som underlag för massmedialanseringar: går en kandidat dåligt bland medelålders hemmafruar i norra Michigan får man köpa reklamtid i frågesportprogrammen i den lokala TV-kanalen. Popularitetssiffror används dessutom för att övertyga företag och enskilda att donera pengar till valrörelsen. I sin

mest ohejdade form blir den amerikaniserade valrörelsen ett skrupelfritt raggande efter pengar, reklamtid och röster.

Att svensk politik trots allt är ganska olik amerikansk kan till en del förklaras av institutionella faktorer. Det amerikanska systemet med majoritetsval i enmansvalkretsar leder till en koncentration på de individuella kandidaterna. Politiken i ett flerpartisystem med proportionell representation blir mindre personifierad. Systemet med reklamfinansierad TV ger också utrymme för en mer aggressiv marknadsföring av politiker. Olikheten i partifinansiering är också betydelsefull: i USA är politiker mer beroende av ekonomiskt stöd från enskilda individer.

Det finns också ett annat skäl till att partierna inte ägnar sig åt ett helt hänsynslöst röstfiske. Politiken går inte bara ut på att vinna val. I partiledningarna sneglar man naturligtvis gärna på väljararenan, men man måste samtidigt också ta hänsyn till den interna arenan och den parlamentariska arenan. Rent väljarstrategiskt kunde det vara fördelaktigt att kasta sig över en för tillfället populär ståndpunkt, men ett sådant ställningstagande kunde rasera den interna partisammanhållningen och förstöra partiets samarbetsmöjligheter med andra partier. Bakom politiska beslut ligger ofta överväganden av detta slag där olika sådana hänsynstaganden fått vägas mot varandra.

I början av 1950-talet genomförde Svenska Gallupinstitutet hemliga intervjuundersökningar åt de fyra stora partierna. Studierna omfattade bl a partisympatier och attityder till politiska sakfrågor.

Alla partier följer numera de offentligt publicerade väljarbarometrarna med livligt intresse. För de partier som vill ha upplysningar utöver vad som återges i pressen kan Sifo även stå till tjänst med specialbearbetningar. I en reklamskrivelse till de politiska partierna 1971 skriver Sifo om sina rapporter som är tänkta att användas för partiernas interna planering:

Den information vi här erbjuder är alltså inte avsedd för publicering utan förblir konfidentiell. Partierna får därmed en möjlighet att kontinuerligt följa och avläsa förändringarna i väljarkåren och dess undergrupper, vilka inte framgår av valsiffror eller av de totalsiffror från opinionsundersökningar som publiceras.

En typ av rapport som Sifo erbjuder är "flödesanalysen" som redovisar vinster och förluster för varje parti inom olika befolkningsgrupper. "Strukturanalyser" visar mer utförliga trender i olika befolk-

ningsgrupper. Dessa analyser baseras på ett halvårs sammanslagna Sifo-undersökningar. En tredje typ av rapport är en "mediaguide" som visar vilka dagstidningar, veckotidningar och tidskrifter som partiernas sympatisörer och partitytarna läser. Mot extra kostnad kan en särskild mediaguide över svärmobiliserade grupper göras tillgänglig. I början av 1970-talet erbjöd Sifo partierna dessutom en särskild geografisk analys. Partierna kunde där få veta i vilka områden man fått fler röster än vad som var normalt för områden med sådant befolkningsunderlag, i vilka områden man fått färre röster än normalt och där speciella ansträngningar borde vara givande samt vilka röstisiffror man borde sätta upp som realistiska mål för partibetarna till nästa val inom varje område. Sifo lovade att göra partiernas valrörelser mer effektiva:

Om en beställare lämnar oss uppgifter om organisation och budget inom olika områden, kan vi även ange vilka förbättringar som kan förväntas genom ökat antal ombudsmän, mötesfrekvens, hembesök och informationsbudget.

Numera är det mest moderata samlingspartiet som köper Sifos tjänster. Socialdemokraterna bedriver sin egen undersökningsverksamhet. Centerpartiet, folkpartiet och vänsterpartiet kommunisterna nöjer sig huvudsakligen med att studera det offentligt tillgängliga materialet, särskilt de detaljerade redovisningarna i SCBs partisympatiundersökningar.

Socialdemokraterna

Under 1950-talet och början av 1960-talet beställde socialdemokraterna flera undersökningar från Sifo. Det rörde sig dels om löpande undersökningar om partisympatiernas utveckling, dels om specialanalyser av t ex äldre väljare och väljare i Fyrstadskretsen. Resultaten offentliggjordes inte utan förbehölls partistyrelsen.

Före valet 1968 bröts samarbetet med Sifo. Den person på Sifo som var närmast ansvarig för undersökningarna, Jan Lindhagen, lämnade Sifo och knöts sedermera till socialdemokratiska partistyrelsen. Inför 1968 års val beställde socialdemokraterna opinionsmätningar av SCB.

Mot slutet av 1960-talet knöts ett antal socialdemokratiska samhällsvetare till den socialdemokratiska partiledningen med uppgift

att följa opinionsmätningarna. Det var upphovet till det som nu kallas Gallupgruppen. Ordförande är för närvarande riksdagsman Arne Gadd. Övriga ledamöter är partisekreterare Sten Andersson, Kai Blomqvist från Kooperativa institutet, statistikprofessorn Tore Dalenius, massmediaforskaren Stig Hadenius, Jan Lindhagen, Levi Svenningsson (tidigare ledarskribent på Aftonbladet, numera på LO), riksdagsman Olle Svensson samt Leif Andersson från partistyrrelsen.

År 1969 bildades Gruppen för samhällsstudier med Jan Lindhagen i ledningen. Den ingår formellt i den socialdemokratiska partiexpeditionen, men har reellt en ganska självständig roll. Tio år efter starten hade gruppen två fast anställda samt ett varierande antal projektanställda i tillfälliga undersökningar. Omsättningen är ungefär en miljon kronor per år.

Gruppen för samhällsstudier genomför inte enbart intervjuundersökningar. Mycket arbete har ägnats åt att analysera valresultaten inom olika geografiska områden. På senare tid har man också i samarbete med sociologen Harald Swedner specialstuderat valdeltagandet i städer som Stockholm, Göteborg och Malmö. Vad man där främst fäst uppmärksamheten på är det förhållandevis låga valdeltagandet bland socialt isolerade och utslagna i vissa stadsdelar.

I början av sin verksamhet lät Gruppen för samhällsstudier intervjuarbetet göras av SCB. Under 1970-talet inleddes emellertid ett samarbete med Svenska Utredningsinstitutet (SUI) och SEMKA AB. År 1972 köpte socialdemokratiska partistyrrelsen rätten att använda namnet Svenska Gallupinstitutet AB. Från och med 1975 görs de löpande intervjuundersökningar som tidigare beskrivits i kapitlet om väljarbarometrarna.

Ett par gånger om året sammanställer Gruppen för samhällsstudier resultaten. Redovisningen är gjord så att den socialdemokratiska partiledningen i kurvor och tabeller skall kunna följa utvecklingen över tid. Först och främst presenteras naturligtvis väljarbarometern, men inte bara den totala partifördelningen utan också förändringarna för mer detaljerade väljargrupper, t ex tidigare icke-röstande som nu sympatiserar med något parti respektive tidigare väljare som nu inte kan ange något parti de sympatiserar med. Dessutom specialanalyseras olika marginalväljargrupper och bytesströmmarna mellan de olika partierna.

Huvuddelen av rapporten upptas emellertid av olika attitydmått.

Uppdelningen är gjord så att först redovisas trenderna för de socialdemokratiska sympatisörerna, därefter visas motsvarande data för de borgerliga sympatisörerna. Inom respektive partiblock görs sedan ytterligare en uppdelning: till de stabila väljarna förs de som sympatiserar med partiet i dag och som konsekvent röstat med partiet vid de senaste valen, till de instabila räknas de som sympatiserar med partiet i dag men som inte röstat med partiet vid samtliga tre senaste val. Redovisningstekniken leder till en mängd tabeller och diagram, så många att överskådligheten ofta går förlorad. En nackdel är också att totalsiffrorna aldrig redovisas; den som vill se en kurva för opinionsutvecklingen i hela valmanskåren letar förgäves.

De socialdemokratiska pejlingarna av folkopinionen täcker en rad olika områden. Frågor ställs om den tillfrågades ekonomi – om hushållsinkomsten räcker bättre eller sämre i dag än för ett år sedan, om man kan spara av sin inkomst och om man tror att man kommer att ha det ekonomiskt sämre eller bättre om ett år. Intresset för debatten mäts med frågor om huruvida de politiska frågor som i dag diskuteras är de viktiga för den intervjuade och om man följer debatten regelbundet. Sedan 1978 ställs också detaljerade frågor om politisk aktivitet: om man tar del av partiernas propaganda, om man är medlem i någon politisk förening, om man har politiska förtroendeuppdrag, om man skulle vilja vara politiskt aktiv och hur ofta man diskuterar politik. Intervjun belyser också uppfattningar om framtiden, bedömning av partiernas ställning, egen och andras arbetslöshet, löntagarnas inflytande, kärnkraften, kvinnodebatten och avtalsfrågor.

Förutom de rullande åsiktsmätningarna gör socialdemokraterna ibland mer utförliga specialundersökningar. Inför 1976 års val gjordes en större studie om de unga väljarna, före valet 1979 var det pensionärernas attityder som blev föremål för särskilt intresse.

Egentligen är Gallupgruppens studier bara till en del fråga om rena attitydundersökningar. Ty bara i en mindre del av frågorna ombeds intervjupersonerna säga sin egen personliga åsikt eller attityd. I stället är det ofta fråga om bedömningar och vilken bild människor har av verkligheten. Det är karaktäristiskt att flera frågor inleds med "Tror Ni att . . .". Två exempel är: "Tror Ni att arbetskamraterna är oroade för att bli arbetslösa?" och "Tror Ni att den borgerliga regeringen kan lösa arbetslösheten vi kan komma att få?". Det ligger en medveten tanke bakom denna uppläggning. På Gruppen för sam-

hällsstudier menar man att de vanliga väljarbarometrarna är för trubbiga. I en artikel i Tidens kalender 1978 skriver Jan Lindhagen att det är fel att använda partisympatiernas svängningar som ett mått på dagspolitikens inverkan. Han menar att det skall mycket till innan väljare byter parti och så dramatisk är dagspolitiken sällan. Men den sägs ändå påverka väljarna, i delfrågor och på längre sikt.

Frågan är då om socialdemokraterna lyckats utforma ett mer känsligt mätinstrument för att registrera svängningarna i folkopinionen. Studerar man undersökningsrapportens kurvor över attitydförändringar sedan 1975 är intrycket inte enhetligt. I en del fall ligger opinionen så gott som stilla: andelen som säger sig följa den politiska debatten är ungefär lika stor från ett mättillfälle till nästa. Ibland utgör regeringsskiftet 1976 en vattendelare: efter valet ökar helt naturligt andelen borgerliga väljare som tror att utvecklingen i Sverige kommer att förbättras, medan de socialdemokratiska anhängarna å andra sidan blir mer pessimistiska. Dessutom finns det exempel på mått som inte alls följer något bestämt mönster: upp- och nedgångarna tycks inträffa helt oregelbundet. Ännu så länge tycks den socialdemokratiska utredningsgruppen inte ha lyckats med att konstruera något nytt politiskt index, som bättre än de vanliga partisympatierna registrerar dagspolitikens inverkan på folkopinionen.

Moderata samlingspartiet

Tillsammans med socialdemokraterna är moderaterna det parti som lägger ner mest resurser på opinionsundersökningar. Men medan socialdemokraterna byggt upp en egen organisation har moderaterna lagt ut arbetet på Sifo. För ungefär 130 000 kronor per valperiod får moderaterna tre typer av undersökningar. Den första utgörs av de tidigare omnämnda strukturrapporterna, vilka baseras på ett halvårs Sifo-intervjuer. Den andra typen av studier brukar göras två gånger per mandatperiod och består av ett antal specialfrågor i Sifos reguljära veckobussar. Frågorna utformas av moderaterna och resultaten förbehålls partiledningen. Det tredje slaget av analys är en särskild eftervalsundersökning som baseras på intervjuer omedelbart efter valet. Sådana undersökningar gjordes efter valen 1973, 1976 och 1979. Den första typen av undersökning, strukturrapporten, kan

beställas av flera partier. Sifo har däremot som princip att inte åta sig uppdrag för mer än ett parti åt gången när det gäller de mer omfattande specialundersökningarna.

Närmast ansvarig för moderaternas opinionsundersökningar är partisekreterare Lars Tobisson, som fortlöpande håller partistyrelsen och partiets centrala valplaneringsgrupp underrättad. Inför 1976 års val fanns en speciell opinionsundersökningsgrupp. Den bestod av tre personer: Lars Tobisson, Carl Bildt och Erik Alm.

Eftervalsundersökningarna har som särskilt syfte att utvärdera partiets insatser i valrörelsen. En dryg månad efter det borgerliga segervalet 1976 hade den moderata partiledningen fått en ganska god bild av vad som hänt. De interna Sifo-studierna visade att det var folkpartiet och centerpartiet som lyckades hävda sig bäst av de tre borgerliga partierna mot slutet av valrörelsen. Visserligen gick moderaterna fram i jämförelse med valresultatet 1973, men röstvinsterna hade gjorts under ett tidigare skede, innan valrörelsen startade.

Man fann också att 6 procent av väljarna själva försökt skaffa sig upplysningar från något politiskt parti. Moderatväljarna låg här något över genomsnittet. De som nåtts av moderaternas torgmöten var framför allt yngre väljare i storstäder. Förvånansvärt få av de tillfrågade uppgav att de haft politiska möten på sina arbetsplatser; inte ens bland socialdemokraterna uppgick siffran till mer än åtta procent. Hela 38 procent av de moderata väljarna hade haft någon form av kontakt med sitt parti under valrörelsen, vilket var högre än för något annat parti. Endast 14 procent av centerväljarna hade haft kontakt med sitt eget parti.

En analys av valinformationen visade hur många väljare som fått brev från något parti, hur många som hört på radios valprogram och sett på TV. Högst tittarfrekvens hade den avslutande partiledarbatten. De tillfrågade fick också bedöma partiledarnas framträdande i TV. Man fann bland annat att Gösta Bohman gick bäst hem hos män och bland äldre, medan Olof Palme uppskattades bättre bland förstagångsväljarna.

I eftervalsundersökningen ingick även en mätning av väljarnas bedömning av partiernas valbudskap. Genom att jämföra med tidigare undersökningar kunde man specialstudera hur väl olika partier förmått framhäva sina sakfrågor i valrörelsen. Bäst lyckades folkpartiet i frågor om jämställdhet och rättvisa åt kvinnorna. Ett av moderaternas starkaste områden var rättstryggheten, som särskilt engagera-

de äldre väljarna, medan partiets profilering i bostadsfrågorna hade slagit genom sämre.

De intervjuade ombads återge slagord från valrörelsen. De två mest ihåggomna var folkpartiets ”Sociala reformer utan socialism” och socialdemokraternas ”Rösta inte bort tryggheten”. Vissa andra slagord och affischer, däribland några av moderaternas, hade intervjupersonerna svårare att identifiera.

Intervjuundersökningar är också ett hjälpmedel att före valet bestämma valrörelsens uppläggning. I en Sifundersökning våren 1976 testade moderaterna en serie slagord som kunde tänkas komma till användning i valkampanjen. I ett fall upptäcktes en paroll som uppenbarligen gav helt andra associationer än man avsett. De väljare som tyckte bäst om slagordet ”För valfrihet – mot socialism” var kommunisterna! De trodde uttrycket innebar en uppmaning att rycka fram mot socialismen. Formuleringen ändrades.

Det bör påpekas att uppdragsgivarnas konfidentialitet bevaras av Sifo. Intervjupersonerna, ofta t o m intervjuarna, är ovetande om att svaren samlas in för att användas av moderata samlingspartiet. Motiveringen för detta hemlighetsmakeri är att svaren skulle färgas av kännedomen om vem som är beställare.

Centern

Centerpartiet utnyttjar två slag av opinionsundersökningar. Dels gör man egna sammanställningar av de offentligt publicerade väljarbarometrarna, dels gör man egna opinionspejlingar med hjälp av lokala partiarbetare. För undersökningarna ansvarar partiets informationschef Rolf Örjes.

I specialkommentarer, som sprids till de ansvariga inom partiet, tolkas resultaten från till exempel SCBs partisympatiundersökningar. Partiernas, och naturligtvis i första hand centerpartiets, förändringar kommenteras, bl a med avseende på ålder, kön, region, bytesströmmar och förstagångsväljare. Väljarsiffrorna tas ofta som utgångspunkt för uppmaningar till de aktiva hur centeridéerna skall föras ut. I en rapport betonas tex centerns underläge i fråga om dagspress. Centern sägs därför vara tvungen att satsa på alternativa informationsvägar såsom möten, debatter och flygblad.

Centerns speciella innovation när det gäller opinionsundersök-

ningar baseras inte på massintervjuer. I stället tillfrågas ett hundratal egna partiarbetare, spridda på olika typer av arbetsplatser runt om i landet. De får i uppdrag att ange, inte sina egna åsikter, utan hur de bedömer att den allmänna stämningen är bland människor på deras arbetsplatser. Svaren samlas in med hjälp av en brevenkät. Undersökningarna, som påbörjades 1971, görs två till tre gånger per år eller när viktiga händelser inträffar. Strax efter regeringskrisen 1978 fick centerledningen tex snabbt en bild av allmänhetens reaktion på trepartiregeringens avgång. Kontaktpersonerna ombads då bli att beskriva reaktionen på den egna arbetsplatsen, dels på regeringsupp-lösningen, dels på de olika turerna i regeringsbildningen.

Även om urvalet inte är statistiskt representativt och även om bortfallet ibland kan gå upp till 20 procent, menar man inom centerledningen att man har nytta av resultaten. Opinionstrender kan spåras snabbt och inte minst viktiga är de skriftliga kommentarer som uppgiftslämnare bifogar sina rapporter.

Folkpartiet

Tidigare beställde folkpartiet egna undersökningar från Sifo. Det är främst ekonomiska skäl som gjort att man sedan 1973 upphört med studier i egen regi. Numera nöjer man sig med specialbearbetningar av de publicerade väljarbarometrarna. Resultaten används ibland i den interna strategiska diskussionen. Några gånger per år brukar riksdagsmannen och statsvetaren Björn Molin författa en analyserande promemoria eller göra en föredragning inför partistyrelsen.

Opinionsundersökningarnas resultat har ibland haft sin betydelse för taktikdiskussionen. När Sifos augustimätning 1979 visade att folkpartiet rasat tillbaka med tre och en halv procentenhet över sommaren förblev folkpartiledningen inte opåverkad. Dittills hade folkpartiets framtoning i valrörelsen baserats på partiets regeringsinnehav. Partiledaren Ola Ullsten mötte väljarna i rollen som statsminister och sökte ge intryck av att vara landets samlande ledargestalt. De dystra opinionssiffrorna ledde till att folkpartiet delvis lade om sin valrörelse. I fortsättningen försökte man tydligare markera partiets profil och gick till klarare offensiv mot övriga partier.

Vänsterpartiet kommunisterna

Inte heller vänsterpartiet kommunisterna gör några egna opinionsundersökningar. De anses inom partiledningen kosta för mycket i förhållande till deras värde. Man följer dock de löpande offentliga undersökningarna och analyserar särskilt de detaljerade redovisningarna i SCBs rapporter. För vpks del är en viktig upplysning i väljarbarometrarna huruvida partiet ligger över eller under fyraprocentströskeln för att få vara med om mandatfördelningen till riksdagen.

Enligt en uppgift från Hans Zetterberg testade Sifo 1967 det nya partinamnet för vänsterpartiet kommunisterna. Det är det enda för oss kända exemplet på att vpk beställt egna opinionsundersökningar.

Vår genomgång visar att partier lägger ner både tid, pengar och möda på att med hjälp av opinionsundersökningar försöka följa väljarnas gåtfulla vandringar. Och resultaten påverkar ibland partiernas agerande. En av orsakerna till att folkpartiregeringens förslag under vårriksdagen 1979 angreps så hårt var tex att de övriga partierna oroades över att folkpartiet gick starkt framåt i väljarbarometrarna. När folkpartiet några månader senare föll tillbaka ledde detta till en taktisk omorientering inom partiet. Också i mindre detaljer finns det exempel på hur partier reagerat på signaler från opinionsundersökningar. Före valet 1976 fann moderaternas valstrateger exempelvis att partiet gick dåligt i Mälardalen. Man kastade därför om Gösta Bohmans kampanjreseplan och lade in några möten i Västerås och Eskilstuna.

De partier som för närvarande satsar mest på egna opinionsmätningar är socialdemokraterna och moderaterna. Det är intressant att notera att det finns en viss skillnad mellan de båda partiernas undersökningar. Moderaternas studier har en ganska handfast inriktning på partiets valrörelseplanering. Resultaten ger fingervisningar om vilka informationskanaler som är effektiva, hur partiets profilering går hem och hur affischerna skall utformas. Socialdemokraternas undersökningar har en annorlunda uppläggning. Syftet är här mer att få fram mått på det politiska stämningläget i landet och att kunna följa förändringar och skiftningar över tid. Därför har man valt den speciella metoden med ständigt pågående intervjuer. I bästa fall får man en känslig politisk konjunkturbarometer. För att mer konkret utforma valrörelser är mätningarna däremot mindre matnyttiga.

Jan Lindhagen har framfört tanken att socialdemokratins hela strategiska perspektiv skulle hänga samman med synen på valsociologin. Under arbetarrörelsens första årtionden skulle strävan främst ha varit inriktad på mobilisering. Det gällde att väcka de egna kärngrupperna till politisk aktivitet. Men under inflytande av valsociologin på 1950-talet gled betoningen mer över till ett marginalväljartänkande. Den amerikanske valsociologen Lazarsfeld skulle enligt Lindhagen blivit en större husgud än Marx bland ledande socialdemokrater. Att socialdemokratins valstrategiska perspektiv har förändrats är obestridligt. Däremot är det mer tveksamt om man skall tilldela valsociologin skulden för omorienteringen. Det finns många andra faktorer som varit mer betydelsefulla.

De svenska partierna utnyttjar alla, i varierande grad, resultat från opinionsundersökningar för att vinna ökad kunskap om väljarnas attityder och beteenden. Ibland påverkar undersökningarna partiernas handlande. Men sett i stort, och särskilt i jämförelse med USA, är verksamhetens omfattning ganska blygsam. Det finns exempel på skickligt utförda opinionsundersökningar, men ibland är både mätmetoder och analyser ganska amatörmässiga.

10. Påverkar opinionsundersökningarna opinionen?

Ibland har politikerna varit oroliga för att opinionsmätningar utövar ett otillbörligt inflytande på väljarna. I socialdemokratiska riksdagsmotioner år 1969 och 1970 motiverades kravet på statliga partisympatiundersökningar bl a med risken för att undermåliga mätningar kunde styra opinionen. Vid 1964 års val hade en undersökning i fyrstads-kretsen visat att en mycket stor andel av högerpartiets väljarkår redan bestämt sig för att stödja den nya partibildningen Medborgerlig samling. De socialdemokratiska riksdagsmännen var oroliga:

Genom publiceringen av ett resultat som det ovan nämnda påverkades sannolikt valutgången. De väljare det här var fråga om befarade inte längre att deras röster skulle vara bortkastade på ett nytt parti utan parlamentariskt inflytande. Exemplet antyder möjligheten att med förfälskade opinionsundersökningar publicerade vid lägligt tillfälle påverka väljaropinionen.

Det är framför allt valprognoser publicerade omedelbart före valdagen som man menat kan påverka väljarna. I Frankrike stiftades 1977 en lag som gör det förbjudet att ”publicera, sprida eller kommentera” opinionsundersökningarna under sista veckan före valdagen. Lagen innehåller inget förbud mot att *utföra* opinionsundersökningar, det är bara resultaten som inte får spridas.

Liknande tankegångar fanns också bakom ett lagförslag i Texas 1963, som dock aldrig blev genomfört. Ett annat försök att ”skydda allmänheten mot missledande och manipulativa opinionsundersökningar” gjordes av ett antal amerikanska kongressmän 1968. Inte heller den gången gick förslaget igenom. Lika lite framgång hade det parlamentsutskott i England som 1967 rekommenderade att valprognoser inte skulle få publiceras de sista tre dygnet före valet.

De som gått emot förslagen om att förbjuda valprognoser har hävdats att själva förbudet skulle skapa nya och ännu större olägenheter. Undersökningar skulle göras i alla fall, men resultaten skulle hållas hemliga eller läckas på ett selektivt sätt som enbart skulle gynna det parti som beställt dem. Ett förbud skulle också innebära

ingrepp i press- och yttrandefriheterna.

Även om det i Sverige aldrig på allvar diskuterats att införa några formella inskränkningar i rätten att publicera partisymptiundersökningar, har det ändå funnits en viss oro över mätningarnas eventuella effekter. Inom SCB har man sålunda funnit det olämpligt att publicera några resultat mycket nära valet. De metodstudier man brukar göra i omedelbar anslutning till valen redovisas inte förrän efteråt.

Många har sålunda uttryckt farhågor för att opinionsundersökningarnas resultat skulle påverka väljarna. Men är det verkligen så? Finns det några vetenskapliga belägg för att ett sådant inflytande föreligger? Problemet är mycket svåranalyserat. Det gäller att försöka särskilja effekten av att opinionsmätningar publiceras från den myriad av faktorer som påverkar politiskt beteende.

En första förutsättning som måste vara uppfylld är att opinionsundersökningarnas resultat uppmärksammas av vanligt folk. Det finns ingen svensk undersökning som har mätt i vilken mån allmänheten lägger märke till väljarbarometrarna. I en undersökning i Västberlin 1956 fann man att hela 83 procent inte hört talas om en partisymptiundersökning som nyligen offentliggjorts (12 procent gav felaktiga svar). Endast 5 procent av de tillfrågade kunde erinra sig resultatet av undersökningen. En undersökning vid det engelska valet 1970 visade å andra sidan att 56 procent av intervjupersonerna kunde ange namnet på åtminstone ett opinionsundersökningsinstitut och vilket parti som enligt prognoserna ledde. Andelen som svarade rätt var högst bland personer med starkt intresse för politik. I februari 1978 rapporterade den franska tidskriften *L'Express* att 52 procent ansåg att partisymptiundersökningarna gav dem mycket eller ganska värdefull information. Intervjufrågan har emellertid en sådan utformning att den nästan med nödvändighet ger en stor andel positiva svar. Det är snarast förvånande att andelen tillfrågade som sade att mätningarna gav liten eller ingen information blev så hög som 38 procent (resterande 10 procent svarade inte på frågan). Vid det engelska valet i maj 1979 gjorde BBC en intervjuundersökning som visade att 33 procent inte hade sett eller hört något resultat från opinionsmätningar. Bland dem som hade lagt märke till resultaten var det 3 procent som på en direkt fråga svarade att deras röstningsbeslut påverkats av opinionssiffrorna medan 97 procent sade att de inte påverkats.

Låt oss ändå, trots att det inte finns några exakta data, utgå från att allmänheten brukar lägga märke till när partisymptiundersökningar

publiceras. Därmed skulle den grundläggande förutsättningen för någon form av påverkan vara uppfylld. Men i vilken riktning går i så fall denna påverkan? I den vetenskapliga litteraturen kring opinionsundersökningar har man brukat särskilja två typer av effekter. Den ena effekten är att partier som går framåt i mätningar gynnas opinionsmässigt. På engelska benämns denna process för "bandwagon"-effekt. Det tyska uttrycket "Mitläufer"-effekt har samma innebörd: ett parti på frammarsch skulle just på grund av sin framgång skapa en skara av "medlöpare". Hittills har det saknats en god svensk översättning för detta fenomen. På vår förfrågan har Svenska språknämnden föreslagit ordet *överlägeseffekt*. Man kan också använda benämningen framgångseffekt.

Det har också påpekats att en rakt motsatt tendens kan uppträda. Ett parti på tillbakagång kan sporra sina anhängare till extra krafttag eller vinna sympatisörer som tycker synd om förloraren. Denna mekanism betecknas i engelsk litteratur en "underdog"-effekt. Vi kommer, på Svenska språknämndens inrådan, att använda termen *underlägeseffekt*.

Debatten om överläges- och underlägeseffekter kännetecknas av viss förvirring. Olika frågeställningar har blandats ihop. Man kan urskilja minst tre olika problem. Det är för det första inte självklart vad som skall menas med *inhållet* i en publicerad undersökning. Det andra problemet gäller vilken typ av *psykologisk reaktion* som publiceringen ger upphov till. För det tredje kan publiceringen ha olika verkan på det faktiska *beteendet*.

Den grundläggande tanken bakom överlägeshypotesen är att vinnaren gynnas. Frågan är bara vad som skall menas med "vinnaren". I den amerikanska diskussionen underförstås att det är den kandidat som samlat en majoritet av väljarna som gynnas av överlägeseffekten. Resonemanget är berättigat i ett politiskt system med majoritetsval i enmansvalkretsar. Det avgörande är här vilken av de tävlande kandidaterna som befinner sig i ledningen. Endast en kommer att väljas – segraren tar allt. Övriga kandidater, de tänkbara förlorarna, kan hoppas på eventuella underlägeseffekter.

I ett flerpartisystem med proportionell representation blir förhållandena annorlunda. Det vore långsökt att tänka sig att opinionsundersökningarna alltid skulle gynna det största partiet. I Sverige är det inte storleken på procenttalen, utan förändringen i sympatierna som oftast uppmärksammas. Överlägeseffektens eventuella fördelar skul-

le i första hand tillkomma det parti som ökar, medan underläges-effekten skulle uppträda för partier med sjunkande opinionssiffror. Nu är det inte heller självklart hur ökning och minskning skall definieras i detta sammanhang. Förändringens storlek och riktning är helt beroende på jämförelsepunkten. Detta mått av godtycke kan tjäna som tröst för partierna. Det brukar alltid finnas någon låg siffra från något tidigare skede, med vilken dagens situation kan jämföras.

Det förhållandet att partiernas upp- och nedgångar i väljarbarometrarna inte alltid kan tolkas entydigt gör att överläges- och underlägeseffekter får svårare att slå igenom i flerpartisystem. För att effekterna skall få någorlunda märkbart genomslag i folkopinionen måste det finnas en ganska samstämmig uppfattning om vilket eller vilka partier som är på väg uppåt och vilka som har vikande stöd. Med många motsägande uppgifter om förändringarnas riktning blir incitamentet att byta åsikt eller parti svagt.

Men antag att alla människor är överens om att vissa partier ökar och andra minskar. Det vore ändå förhastat att räkna med att det framgångsrika partiet alltid gynnas eller att det förlorande partiet missgynnades. I själva verket har vi att göra med fyra olika tänkbara psykologiska reaktioner:

Tendens i den publicerade undersökningen	Hypotetiska reaktioner som	
	Gynnar partiet	Missgynnar partiet
Partiet rapporteras öka	1. Framgång föder framgång	2. Segervisshet förslöar
Partiet rapporteras minska	3. Motgång skapar kampvilja	4. Förloraren överges

Den första reaktionen är den som främst uppmärksammas i debatten. Ett parti som går fram drar till sig ytterligare anhängare – det är den renodlade framgångseffekten. Omvändningen, när vikande opinionssiffror leder till att ännu fler lämnar partiet, representeras av kombination 4. I ruta 3 återfinns den reaktion som innebär att motgångar verkar sporrande och sålunda får en gynnsam inverkan på partiets ställning. Men det finns ytterligare en möjlig psykologisk reaktion. Det är den som representeras av kombination 2: stigande opinionssiffror kan få ogynnsamma konsekvenser för ett parti. Anhängare kan invaggas i säkerhet och passiviseras.

Det finns inte några undersökningar som visar om alla dessa fyra typer av psykologiska reaktioner faktiskt existerar och i så fall hur starka de är. Men det är ändå viktigt att fästa uppmärksamheten på att alla fyra kan uppstå. Vad mer är: inget logiskt skäl utesluter att alla fyra kan uppträda samtidigt, och inte bara i valmanskåren som helhet utan också hos enskilda individer. De kan dväljas i en och samma kluvna väljarsjäl. De olika effekterna kan dessutom ta ut varandra. Opinionsundersökningarna skulle visserligen påverka, men eftersom de resulterande tendenserna har motsatt riktning skulle den slutliga verkan ändå bli betydelselös. Eller omvänt: för att publiceringen av en väljarbarometer skall få en märkbar effekt måste någon av de psykologiska reaktionerna vara väsentligt mycket starkare än de övriga.

Antag att opinionsundersökningarna entydigt pekar på att vissa partier ökar och andra minskar samt att dessa resultat leder till psykologiska reaktioner till fördel eller nackdel för det ena eller andra partiet. Den fråga som då blir aktuell är på vilket sätt eventuella partiförskjutningar äger rum. Man brukar i valforskningen särskilja tre olika komponenter bakom förskjutningar i partiets styrka. Partier kan gå fram eller tillbaka till följd av partibyten, till följd av förändringar i valdeltagandet och till följd av förändringar i valmanskårens sammansättning. För att offentliggörandet av en opinionsundersökning skall få någon inverkan på ett valresultat måste åtminstone någon av de två förstnämnda komponenterna påverkas. Den tredje, valmanskårens sammansättning, är i detta sammanhang intressant endast om man tänker sig att försttagångsväljarna på något speciellt sätt skulle influeras av opinionsmätningarna. *Partibytet* kan enligt överlägshypotesen förklaras med att väljare överger det förlorande partiet och strömmar över till det parti som uppvisar stigande opinionssiffror. När det gäller *valdeltagandet* finns det hypoteser som är delvis motsägande. Ett parti på uppgång kan å ena sidan tänkas dra med tidigare sofflocksliggare, men framgångens sötma kan å andra sidan invagga anhängarna i sådant övermod att de inte ids utnyttja sin rösträtt. För ett parti med vikande opinionssiffror kan effekten bli att gamla väljare passiviseras, men också att tillbakagången sporrar tidigare valskolkare att rösta för att rädda partiet undan en valförlust.

I resonemanget hittills har vi hela tiden utgått från att det beteende som påverkas av opinionsmätningarna är faktisk röstning i ett förestående val. Det är också den tolkning som oftast underförstås i

överlägeshypotesens olika utformningar. Men ibland är det svaren i *nästa* opinionsundersökning som avses. Tanken är att ett allmänt positivt opinionsklimat har en självförstärkande effekt så att ett parti på uppgång ytterligare stärker sina aktier, medan en nedåtgående tendens yttrar sig i ännu lägre opinionssiffror i den följande mätningen.

Så här långt har vi endast diskuterat teoretiskt tänkbara vägar på vilka opinionsundersökningarna kan påverka väljaropinionen. Innan vi redogör för de konkreta undersökningar som gjorts är det värt att uppmärksamma en artikel som Herbert Simon skrev år 1954. Med ett matematiskt bevis demonstrerade han att det i princip var möjligt att göra självkorrigerande valprognoser. Känner man bara till reaktionsfunktionen, dvs hur väljarna påverkas av publiceringen, kan man justera det resultat som offentliggörs precis så mycket att väljaropinionen hamnar just på den siffra som ursprungligen observerats. Finns det en självförstärkande effekt offentliggör man något för låga siffror för framgångsrika partier. Det enda, men helt avgörande, problemet är att man inte vet hur reaktionsfunktionen ser ut, varför man inte heller har en aning om med hur mycket man skall över- eller underskatta opinionstalen. Även om Simons metod är teoretiskt elegant saknar den all praktisk användning.

Ett av de mest berömda försöken att mäta förekomsten av en överlägeseffekt gjordes av Paul Lazarsfeld och hans medarbetare i den klassiska väljarstudien *The People's Choice*. Intervjuundersökningen gjordes i Erie County, Ohio, vid presidentvalet 1940. Syftet var att studera hur det gick till när väljarna fattade sina röstningsbeslut, bl a ville man mäta i vilken mån valbeteendet påverkades av väljarens egen föreställning om vem som skulle segra. De intervjuade fick därför besvara frågan: "Oavsett vilken person eller vilket parti ni själv helst vill se vald, vilket parti tror ni faktiskt kommer att vinna?" Efter sin analys av datamaterialet kom Lazarsfeld till slutsatsen att överlägeseffekten verkligen existerade. Personer som tidigt under valrörelsen inte bestämt sig för hur de skulle rösta kunde delas upp efter vilket parti de *trodde* skulle vinna. När samma personer några månader senare återintervjuades fann man att de som nu tagit ställning gjort det i samma riktning som deras tidigare uppgivna föreställning om vem som skulle vinna. Man menade att förväntan styrte beteendet. En del uttalanden i intervjuerna anfördes också till stöd för hypotesen. En väljare sade till exempel:

– Alldeles före valet såg det ut som om Roosevelt skulle vinna så jag följde med mängden. Spelar ingen roll för mig vem som vinner, men jag ville rösta på segraren.

En annan av de tillfrågade yttrade:

– Jag har alltid stött demokraterna, men på senare tid har jag hört så många demokrater som skall rösta med republikanerna att jag kanske gör samma sak.

Flera tillfrågade hänvisade till vad andra personer i bekantskapskretsen tyckte och tänkte om valet. Ungefär två procent nämnde uttryckligen att de använt opinionsundersökningar som källa för vem de trodde skulle vinna.

Som Lazarsfeld och hans medförfattare själva erkänner är det emellertid svårt att dra några riktigt säkra slutsatser på grundval av intervjumaterialet. Det visar sig nämligen att förväntan om den kommande valutgången är mycket nära förknippad med de egna politiska sympatierna. De flesta hoppas och tror att det egna partiet skall vinna. Partisympatin kan påverkas av vem man tror skall vinna, men orsaksriktningen kan lika gärna vara den omvända. Svaren på frågan om vem man tror vinner kan mycket väl ha påverkats av partisympatierna i stället för tvärtom. I en fotnot berör författarna detta vanskliga tolkningsproblem, men menar att de ändå funnit en överlägeseffekt. Några statistiska bevis presenteras emellertid inte i boken. I en undersökning av 1948 års presidentval återkom samma forskargrupp till problemet. I boken *Voting*, med Lazarsfeld som en av författarna, kom man till slutsatsen att de två tänkbara orsakseffekterna, från förväntan om vem som skulle vinna till röstning eller från partisympati till förhoppning om vem som skulle segra, var "ungefär lika starka". Men inte heller nu gavs några statistiska belägg. En annan forskare, Joseph Klapper, har senare återanalyserat både 1940 och 1948 års datamaterial. Han kunde inte finna någon överlägeseffekt utan är kritisk till de ursprungliga slutsatserna. De samband som återfanns i materialet måste framför allt förklaras av de intervjuades tendens att harmoniera sin gissning om valutgången med vad de själva tyckte och hoppades.

Ett experiment som gjordes 1964 av det brittiska marknadsundersökningsföretaget Sales Research Services påminner mycket om Lazarsfelds och Berelsons studier. Men det finns en viktig skillnad. I de amerikanska undersökningarna hade man jämfört två grupper som definierats av intervjupersonernas egna svar på frågan om vem de

trodde skulle vinna. I den engelska studien drog man i stället tre jämförbara urval, vardera på drygt 400 personer. Den första gruppen gavs beskedet att Labour-partiet ledde i opinionsundersökningarna, medan den andra meddelades att det i stället var Tories som låg först. Den tredje gruppen gavs ingen information alls. Alla fick sedan frågan hur de skulle rösta. När svaren jämfördes fann man inga skillnader alls mellan de tre grupperna. Slutsatsen blev en helt annan än Lazarsfelds och Berelsons. Någon effekt hade inte upptäckts.

Efter det brittiska parlamentsvalet 1970 kom opinionsundersökningarna i skottgluggen. Före valet hade nästan alla institut rapporterat att Labour hade en säker ledning. Men när rösterna räknats visade det sig att de konservativa tagit hem segern. I den period av kritik och självkritik som därpå följde restes bl a frågan om de publicerade opinionsmätningarna på något sätt påverkat utgången av valet. Det brittiska Gallupinstitutet beslöt att undersöka frågan och intervjuade på nytt drygt 600 personer som man utfrågat 3–4 dagar före valet. Man undersökte framför allt om den grupp som kände till innehållet i väljarbarometrarna hade ett annat valbeteende eller en annan förväntan om det kommande valresultatet än den grupp som var ovetande om prognoserna. Svaga tendenser kunde urskiljas inom mindre grupper, men huvudresultatet blev ändå att opinionsundersökningarna haft en högst marginell betydelse, om än någon.

George Gallup hänvisar i sin bok *The Sophisticated Poll-Watcher's Guide* till en undersökning som hans institut utfört. Städer där tidningarna abonnerade på Gallups rapporter jämfördes med städer där tidningarna inte publicerade opinionsciffror. Människor som intervjuades i båda slagen av städer tillfrågades om de visste vilken kandidat som ledde i väljarbarometrarna. När de som kände till vem som ledde jämfördes med dem som inte kände till resultatet visade det sig, efter kontroll för utbildning och inkomst, att de två grupperna hade så gott som identiska preferenser.

De refererade undersökningarna utnyttjar alla något mått på väljarnas förväntan om hur det kommande valet skall gå eller kunskap om vad opinionsundersökningarna visar. Antingen används intervjupersonernas egen gissning, eller också är det undersökningsledarna som försökt intala försökspersonerna att det ena eller andra partiet skulle vinna. Men antag att väljarna faktiskt *visste* hur valet skulle gå? Skulle de då inte låta sitt eget röstningsbeslut styras av denna kunskap? Frågan kan förefalla helt verklighetsfrämmande – ingen kan

väl i förväg veta hur valresultatet blir? Jo, det finns faktiskt en situation där verkligheten erbjuder samhällsforskarna en experimentsituation. Till följd av de stora tidsskillnaderna på den amerikanska kontinenten stängs vallokaler på västkusten flera timmar efter det att valet avslutats i de östra delstaterna. Eftersom sammanräkningen av valsedlarna startar omedelbart hinner TV-bolagen meddela valtendensen på östkusten medan många väljare i Kalifornien fortfarande inte har lämnat sin röst. Frågan är om kännedomen om valvinden på östkusten påverkat väljarna. Bytte väljare parti eller blev de mer benägna att avstå från att rösta p g a att de visste vad som höll på att hända? Flera undersökningar har gjorts. I en sådan intervjuades väljare på västkusten tre dagar före valet om hur de skulle rösta. Samma personer kontaktades efter valet. De tillfrågades då om hur de faktiskt röstat, om de följt televisionens valvador och vid vilket klockslag de besökt vallokalen. Ett kontrollurval av östkustväljare användes för att mäta storleken av de sista timmarnas röstförändringar bland väljare som inte haft någon chans att i förväg få reda på några valresultat. Slutsatsen blev att de som sett valresultatet varken hade större benägenhet att byta parti eller stanna hemma. Det fanns inga tecken på att kännedomen om valutgången påverkat valbeteendet.

De forskare som är kritiska till överlägeshypotesen brukar ha ett favoritresonemang. Det är mycket enkelt och lyder så här. Om det fanns en överlägeseffekt skulle ett segrande parti fortsätta att öka i all oändlighet. Omvänt skulle ett parti med sviktande väljarstöd fortsätta i en obönhörlig och aldrig upphörande nedgång. Det faktum att opinionssiffror har visat sig gå både upp och ner har tagits som bevis mot överlägeshypotesen.

Resonemanget är otvivelaktigt korrekt så långt att det visar att varken överläges- eller underlägeseffekten kan vara den *viktigaste* faktorn bakom väljarnas partival. Men det har inte ens hypotesens mest ihärdiga försvarare menat. Opinionsundersökningarnas resultat skulle kunna ha ett inflytande på väljaropinionen, även om effekterna är så små att de försvinner i mängden av andra påverkansfaktorer.

Men trots allt menar vi, för att sammanfatta diskussionen, att överläges- och underlägeseffekterna sannolikt är mycket svaga, om de över huvud taget existerar. Ty, som vårt inledande resonemang visade, måste flera villkor vara uppfyllda samtidigt för att man skall

kunna tala om en direkt påverkan. För det första måste alla undersökningar ha en gemensam tydlig tendens, för det andra måste vissa typer av psykologiska reaktioner vara dominerande i väljarkåren, för det tredje måste partiförskjutningarnas komponenter samtidigt verka till förmån för något speciellt parti och för det fjärde är det ännu en öppen fråga om själva valbeteendet påverkas. De empiriska undersökningar som gjorts har dessutom sällan kunnat spåra några överlägeseffekter.

Att vi avvisar överläges- och underlägshypoteserna innebär dock inte att vi allmänt förnekar att opinionsundersökningarna kan påverka väljarnas beslut. Hittills har vi diskuterat möjligheten av att opinionsmätningarna påverkar väljarnas attityder till partierna. Vi har vidare antagit att en väljare röstar på det parti som han eller hon tycker bäst om. Ett helt annat problem rör förekomsten av taktisk röstning. En väljare kan medvetet lägga opinionsundersökningsresultat till grund för ett beslut att t ex rösta på sitt *näst* bästa parti, om det bästa partiet inte har någon chans att komma in i riksdagen. Men det skall också påpekas att taktisk röstning kan vara förknippad med åtskilliga problem. En svårighet ligger t ex i att kunna bedöma hur många andra väljare som också kommer att rösta taktiskt.

Det finns i det svenska valsystemet ett speciellt förhållande som gör att valprognoser kan få en reell betydelse. För att ett parti skall komma in i riksdagen krävs att det samlar minst fyra procent av de avgivna rösterna i landet (eller tolv procent i en enstaka valkrets). I Sverige är det framför allt vänsterpartiet kommunisterna som löper risk att hamna under den kritiska gränsen. För väljare i gränslandet mellan vpk och socialdemokraterna kan informationen från väljarbarometrarna vara en mycket viktig upplysning. Man skulle kunna misstänka att det bästa för vänsterpartiet kommunisterna vore om den sista mätningen före valet visade att vpk riskerade att hamna strax under fyra procent. Många av dem som tvekar mellan vpk och socialdemokraterna skulle då sannolikt rösta på vpk för att rädda kvar partiet i riksdagen. Vänder man på resonemanget skulle det vara ofördelaktigt för vpk med alltför höga siffror före valet . . .

Ett parallellt resonemang kan gälla för kristen demokratisk samling. Dagarna före valet 1976 pågick en intensiv borgerlig kampanj för att kds-anhängarna, i stället för att "kasta bort" sina röster, skulle rösta på något av de tre borgerliga riksdagspartierna. Här skall kanske inte själva opinionsundersökningarna tillmätas alltför stor

betydelse. Att andelen kds-väljare brukar ligga strax under två procent vet man från vartenda valresultat sedan 1964.

Den *direkta* effekten av opinionsmätningar på väljarbeteende är således förhållandevis liten. De *indirekta* effekterna kan däremot vara större. Siffrorna från Sifo, SCB, IMU och PUB påverkar både den allmänna debatten och partiernas handlande. De regelbundet återkommande väljarbarometrarna får alltid stor uppmärksamhet och de ger den politiska debatten en viss puls. De ger kommentatorer och partiföreträdare anledning att tolka och förklara den politiska händelseutvecklingen. Opinionsundersökningarna påverkar politikerna mer än väljarna. Politiker tar opinionsmätningar på allvar och tar intryck av dem. De tror att väljarna reagerar på samma sätt. Men det är att underskatta väljarna.

11. Opinionsundersökningarna och den politiska demokratin

– Opinionsmätningen är inte en kuriositet. Den är ett nytt precisionsinstrument för en mer fullkomlig politisk apparat.

– Kan den vetenskapliga noggrannheten i urvalet och den fullkomliga obundenheten hos undersökningsinstitutet garanteras, då skulle opinionsmätningen för framtiden kunna vara ett stort politiskt förvärv. Demokratin skulle kunna arbeta hastigare. De styrande skulle tryggare kunna känna sina besluts förankring hos sina uppdragsgivare. Folkviljan skulle mindre lätt kunna bedras. Folkbildningen skulle mera direkt kunna inriktas på centrala och aktuella problem. Cirkulationen i statskroppen – mellan styrande och styrda – skulle befrämjas. Demokratin skulle ha vunnit ett nytt medel för sin effektivisering.

Dessa optimistiska ord fälldes av Alva Myrdal 1941. Hon hade då just stiftat bekantskap med de amerikanska opinionsundersökarna Gallup, Roper och Cantril. Slutsatsen blev entusiastisk. Opinionsundersökningarna kunde bli ett nytt precisionsinstrument i demokratins tjänst.

Hur långt från Alva Myrdals lyriska formuleringar ligger då inte den amerikanske massmedieforskaren Herbert Schillers åsikter, som de framfördes i ett föredrag 1973:

– Resultaten från opinionsundersökningarna används alltid i manipulativt syfte. Kunskaperna används för att kontrollera folket, för att uppnå maximala vinster, för att se till att man själv blir vald till borgmästare eller kongressman och för att kunna lura folk att tro att de behöver olika produkter.

Myrdals och Schillers uttalanden ger en drastisk illustration av spänningen i de åsikter som framförts i debatten om opinionsundersökningarna. Vid en hastig genomgång av de olika debattinlägg som gjorts kan man få intrycket att meningsmotsättningarna helt enkelt gäller om man är ”för” eller ”emot” opinionsmätningar, att en skara anhängare strider med en grupp motståndare. Men diskussionen har inte varit fullt så enkel. I själva verket visar en mer inträngande

granskning av debatten att den samtidigt gällt minst tre olika problem.

Det första har vi redan tidigare berört. Det har gällt om staten borde utföra egna opinionsmätningar eller om dessa helt borde lämnas i privata händer. När opinionsundersökningar debatterats i den svenska riksdagen har det varit statens eventuella engagemang som stått i centrum för intresset. Ställningstagandena till statens roll har inte behövt sammanfalla med debattörernas syn på opinionsundersökning i övrigt. Åsikten att staten bör utföra egna mätningar har ibland förenats med en uppskattande attityd till opinionsundersökningar, men samma ståndpunkt har också motiverats med rent motsatta argument, nämligen att opinionsmätningar kan vara så skadliga att staten just därför borde aktiveras.

Det andra problemet som diskuterats är opinionsundersökningarnas *verkan* i samhället. "Vem gynnas?", är den fråga som har ställts. Det finns de som menat att opinionsundersökningar gagnar väljarna, massan, folkets breda lager. Genom de statistiska urvalsundersökningarna ges de många människorna en röst som direkt och oförmedlat talar till de styrande. Å andra sidan förekommer det kritiker som, i likhet med Herbert Schiller, menar att opinionsundersökningarna är ett kontrollinstrument med vilket de styrande effektivt kan övervaka de underlydande. Debatten rör sig om skilda verklighetsuppfattningar. Den handlar om olika bedömningar av faktiska samhällsförhållanden.

Det tredje problemet har gällt vilken betydelse man ansett att åsiktsmätningarnas resultat borde ha i den politiska beslutsprocessen. Somliga har menat att de borde tillskrivas en mycket stor vikt, andra har tvärtom hävdats att opinionspejlingarna inte är värda att ta speciell hänsyn till.

Låt oss återvända till det tidiga 1940-talet och Alva Myrdals entusiastiska syn på opinionsundersökningarna. Tankarna utvecklades i två Tiden-artiklar, "Hur folkopinionen studeras" (1941) och "Opinionsmätningarnas mognadsprov" (1942). Samma positiva grundsyn återkommer också i Alva och Gunnar Myrdals bok "Kontakt med Amerika", som utkom 1941. Här möter vi ett av de klaraste exemplen på uppfattningen att opinionsundersökningarna verkar till den stora väljarmassans fördel och att de bör tilldelas en viktig roll i den demokratiska processen.

Utgångspunkten för Alva Myrdals resonemang är att de allmänna

valen utgör den mest centrala beståndsdel i den process som vidarebefordrar folkets vilja till de styrande. Men hon konstaterar att valen kommer sällan: ”mellan valtillfällena och i hela mångfalden av detaljspörsmål blir folkviljan utan direkt inflytande”. Frågan är då på vilket sätt folkviljan kan ge sig till känna mellan valen. Alva Myrdal är kritisk till de dittillsvarande metoderna. Tanken att yttrande- och tryckfrihet skulle garantera en allmän debatt, där konkurrensen själv skulle gallra fram de klokaste åsikterna, fungerar bara när mediet för opinionsbildningen – det talade och tryckta ordet – verkligen är fritt. Men ”ju mer det kommersialiseras, ju mäktigare intressen som kan köpa sig makt över det eller ju mer det monopoliseras, desto oklarare måste det återge ’folkets’ allmänna opinion”, konstaterar Alva Myrdal och fortsätter:

– Folkopinionens förmenta återspeglning i den publicerade opinionen är nu inte endast opålitlig, vilket i och för sig gör den svår användbar för de ledande. Den är dessutom alltid skev i en bestämd riktning: i konservativ led. De borgerliga meningsyttringarna har en oproportionerlig övervikt.

I stället efterlyser Alva Myrdal ett instrument som bättre kunde inregistrera folkviljans finare skiftningar. En möjlighet vore att ha fler folkomröstningar. Men den tanken avvisas – den totala folkomröstningen sägs vara en otyplighet, ”som vår politiska kultur för länge sedan vuxit från”. Men nu finns det en annan möjlighet: ”I stället har vetenskapen givit oss en ny statistisk teknik för att företa omröstningarna medelst representativt urval”. Och här är kärnan i resonemanget: opinionsundersökningarna är ett nytt redskap i demokratis tjänst:

– En dag skall kanske denna nya möjlighet att objektivt avlyssna folkmeningen kanske befinnas äga samma betydelse för att effektivisera demokratin som terrorn, angivarsystemet, lydnaden för att effektivisera diktaturen.

Optimismen i Alva Myrdals uppfattning har en nära släktskap med de radikala tankegångar som utvecklades av några bland mellankrigstidens samhällsforskare. Hos en del unga vetenskapsmän fanns en otålighet över de gamla traditionella forskningsmetoderna. Varför skulle forskarna nöja sig med att bara behandla skriftliga kvarlevor, ofta fabricerade av överklassen och det politiska etablissemanget? Att enbart begränsa sig till sådant källmaterial skulle ofrånkomligen leda till en ofullständig och skev bild av samhället. Så började

man att göra intervjuundersökningar, ”surveys”, för att utröna inte bara attityder utan också levnadsomständigheter och sociala förhållanden. Forskarens roll blev nu aktiv – han gav sig själv ut på fältet för att undersöka verkligheten, han nöjde sig inte med att passivt registrera de officiella dokumenten. Intervjumetoden tillät dessutom forskaren att själv formulera sina frågor. Och med de nya statistiska urvalsmetoderna kunde resultaten från ganska små urval generaliseras till att gälla hela befolkningen. Metoden var genuint demokratisk: alla svar hade exakt lika vikt, den fattiges svar vägde lika tungt som den rikes. Intervjuer med representativa urval blev forskningens motsvarighet till den allmänna rösträttens genombrott. Den gemensamma principen var ”en man – en röst”.

Det är angeläget att påpeka att de historiska rötterna till dagens opinionsmätningar alltså inte bara går tillbaka till marknadsundersökningar och mätningar för den kommersiella pressen. Det fanns också inom arbetarrörelsen och den radikala samhällsforskningen en förhoppningsfull syn på de nya metoderna. De kunde användas för att ge röst åt de människor som annars aldrig kom till tals i den allmänna debatten, för att bryta den borgerliga dominansen över opinionsbildningen. I Sverige är det framför allt Alva Myrdals inlägg som ger uttryck för denna uppfattning. Den återkommer också i de socialdemokratiska riksdagsledamöternas förslag år 1947 att inrätta ett statligt institut för opinionsundersökningar.

I motionen framförs samma åsikt som Alva Myrdal några år tidigare formulerat, att det är angeläget att också mellan de allmänna valen kunna följa växlingarna i folkopinionen:

I alla dessa och andra hänseenden torde det vara möjligt att genom opinionsundersökningar erhålla kompletterande informationer, som visserligen icke alls kunna ersätta den kunskap som exempelvis politiska representanter vinna genom direkt kontakt med valmännen, men som dock böra kunna ge väsentligt ökad säkerhet vad gäller rent kvantitativa mått. Inte minst kunna sådana på systematiska undersökningar grundade observationer vara av värde som hälsosamma korrektiv, när vissa delar av pressen, såsom ofta sker i syfte att utöva påtryckning på statsmakterna, söka frambesvärja konstlade ”opinionsstormar”, som i verkligheten mera uppröra tidningsredaktionerna än de djupa folkleden.

Dessa ändå ganska hovsamma formuleringar vann dock ingen större anslutning i riksdagen. Trots att utskotten i och för sig var vänligt inställda till motionärernas krav på att inrätta ett opinionsinstitut, var

de desto mer kritiska till tanken på att opinionsundersökningar skulle tillmätas någon betydelse i den demokratiska processen. Första kammararens utskott slog fast:

– Utskottet kan däremot icke ansluta sig till den av motionärerna utvecklade tankegången att opinionsmätningarna kunde bli av sådan betydelse att de skulle påverka beslutande instansers ställningstagande i skiftande dagsfrågor. Endast den på grundlagsenligt sätt utrönta folkmeningen kan i en demokratisk stat bli utslagsgivande för beslut och åtgärder i olika avseenden.

Andrakammarutskottet hade nästan identiska formuleringar:

– Folkmeningen bör i en demokratisk stat komma till uttryck på grundlagsenligt sätt.

Inte fullt lika avvisande, men ändå med en klart skeptisk uppfattning, tog Herbert Tingsten upp frågan i uppsatsen "Opinionsmätningarna och frågan om deras införande i Sverige" (1941). Visserligen hade opinionsundersökningar fått stor omfattning i USA. Men, menade Tingsten, skillnaderna mellan Sverige och USA var stora:

– Genom de proportionella valen säkras överensstämmelse mellan de politiska partiernas andel i representationen och deras styrka inom folket. Behovet av att finna kompletterande uttryck för folkopinionen blir icke detsamma som i USA.

Även på en annan punkt är det intressant att notera att Alva Myrdal och Herbert Tingsten hade olika bedömningar. Myrdal menade att opinionsmätningarna hade en radikal tendens. Den opinion som vanligtvis kom till tals i den allmänna debatten hade en borgerlig slagsida. Med stöd av ett antal amerikanska exempel tyckte hon sig kunna visa att opinionsundersökningarna lät de framstegsvänliga åsikterna hos gemene man träda fram för offentligheten: "Först den objektiva opinionsanalysen drar fram denna stora, kloka massa". Men Tingsten hade en annan uppfattning. Opinionsundersökningarna kunde verka i konserverande riktning: då folkmeningen i en viss fråga konstaterats uppstår en tendens att anse frågan avgjord och därmed att avstå från konstruktiva förslag.

Alva Myrdal försvarade opinionsundersökningarna med samma argument som alltid framförts av anhängarna till folkomröstningstan-

ken: folket skulle ges större möjlighet att direkt påverka politikens utformning. Den nackdel som finns med folkomröstningar, att de är otympliga och därför inte kan hållas för ofta, gäller inte åsiktsmätningar med små representativa urval. Den nya tekniken var däremot mycket enklare och skulle därför för första gången kunna förverkliga de gamla idéerna om ett vitalt direktdemokratiskt inslag i det politiska livet.

Herbert Tingsten drog också parallellen mellan opinionsundersökningar och folkomröstningar. Men hans slutsats blev en helt annan:

Med folkstyrelse behöver man icke mena, att folket skall besluta i så många frågor som möjligt. Man kan också därmed avse en på allmän rösträtt byggd regim, under vilken folkopinionen angiver de allmänna riktlinjerna, medan folkets förtroendemän fritt avgör de särskilda sakfrågorna. Bland annat utifrån denna synpunkt har man i vårt land, liksom i många andra demokratier, avvisat förslag om införande av ett mera allmänt folkomröstningsinstitut. Om synpunkten anlägges måste den principiella motiveringen för opinionsundersökningarna såsom nödvändiga ingredienser i demokratien förkastas. Man blir snarast benägen att betrakta opinionsmätningarna med en viss misstro.

Tingsten avvisade inte helt opinionsundersökningarna. I vissa fall kan de vara av värde. Särskilt gäller det sådana frågor där partierna inte har tagit bestämd ställning ”och i vilka folkets uppfattning är av särskild betydelse som faktor i det motivkomplex, vilket bestämmer statsmakternas handlande”. Men huvudslutsatsen av resonemanget är ändå klart: opinionsmätningarna bör inte upphöjas till någon integrerad beståndsdel av den svenska folkstyrelsen.

Det gemensamma för Herbert Tingstens och Alva Myrdals uppfattningar är att de betraktar åsiktsmätningarna som ett instrument för att ge uttryck för folkopinionen. De skiljer sig härvidlag från andra debattörer, som i stället sett opinionsundersökningarna som ett maktinstrument för att manipulera väljarna. Både Tingsten och Myrdal ser tvärtom opinionsmätningarna som ett medel varigenom de stora väljarmassorna direkt skulle kunna påverka politikens utformning. Däremot har de skilda meningar om huruvida detta är önskvärt eller ej, om opinionsundersökningarnas resultat bör tillmätas stor eller liten betydelse.

Man kan i princip tänka sig en ännu mer positiv syn på opinionsmätningarna än Alva Myrdals. Det skulle innebära att de valda politikernas roll reducerades och att de politiska besluten i stället

avgjordes efter opinionssonderingar. Det är dock svårt att finna exempel på debattörer som på allvar försvarat denna mer extrema form av Gallupdemokrati. De tekniska möjligheterna för ett sådant system har i dag utvecklats på ett sätt som måste ha förefallit hisnande för de nära 40 år sedan då debatten om opinionsundersökningarna nådde Sverige. Ett exempel är den datoriserade tvåvägstelevision som nyligen installerades i Columbus i den amerikanska delstaten Ohio. Varje TV-apparat är försedd med en särskild knappats. Under pågående sändning kan tittarna svara på programledarens frågor genom att trycka på någon av de fem svarsknapparna. Efter några sekunder syns det samlade omröstningsresultatet på TV-skärmen. Systemet har redan använts för enklare opinionspejlingar. De mest entusiastiska förespråkarna ser här en möjlighet att låta väljarna direkt och omedelbart ingripa i den lokala politiska beslutsprocessen t ex i fråga om hur de vill att en trafikled skall dras och huruvida man skall bygga en ny idrottsplats eller inte.

I England finns det åtminstone ett exempel på att opinionsundersökningar direkt använts i den politiska beslutsprocessen. Politikerna i Farnham i Surrey avsåg att sälja ett grönområde till en industri. Debatten flammade upp och politikerna insåg att de inte kunde driva igenom planerna mot de kringboendes vilja. En folkomröstning skulle blivit för dyr så man beslöt att anlita Gallup. Anhängarna och motståndarna fick utarbeta var sitt upprop, som spreds till ett representativt urval på 1 400 invånare. Båda sidorna lovade att följa utslaget, under förutsättning att det blev otvetydigt. Andelen som svarade blev 74 procent och bland dem som tog ställning var nära två tredjedelar mot försäljningen. Kommunen övergav då sina planer. Opinionsundersökningen hade fällt utslaget.

Men bland de debattörer som i dag offentligt uttalar sig om opinionsundersökningarnas värde är denna positiva bedömning sällsynt. Det vanligaste är i stället en skepsis över "Sifokratin". Ett aktuellt uttryck för denna kritiska inställning, som till och med överträffar Tingstens reservationer, gav TCO-ordföranden Lennart Bodström i ett tal vid öppnandet av TCO-S stämma där han den 30 maj 1979 gick till skarp attack mot opinionsmätningarna:

– Dessa opinionsundersökningar, som i bästa fall innefattar att några hundratal eller möjligen något tusental personer tillfrågats med trubbiga frågeformulär, utgör för tillfället det mest använda vapnet mot den representativa demokratin.

– I de mest pretentiösa uttalandena från enkätmakarna brukar de tala om sina undersökningar som en folkomröstning i miniatyr. Det är en jämförelse som är lika anspråksfull som felaktig.

TCOs ordförande försvarar den representativa demokratin med ”kongressombud, som kommer från alla delar av landet, som representerar en mängd olika yrken, som består av män och kvinnor, av yngre och äldre, diskuterar en fråga i alla detaljer och på grundval av denna diskussion fattar ett beslut”. Han vänder sig mot att denna form av beslutsfattande tillmäts mindre betydelse än de svar som erhålls ”då lika många människor plötsligt och oväntat utan föregående varning i sin dörröppning eller i telefon skall besvara en skur frågor, ofta utan något sammanhang och under alla förhållanden utan varje tillfälle till moget övervägande och reflektion”.

Bodström hävdar att opinionsundersökningarna är sämre än folkomröstningar – enkäten baseras bara på stickprov baserade på något tusental personer och svaren avges under tidsnöd och blir därför ytliga och oöverlagda. Det är mycket vanligt att man i debatten framför samma argument mot opinionsundersökningar som mot folkomröstningar. Ett annat exempel härpå är Fritz Croners år 1943 utgivna bok ”Gallup och opinionsundersökningarnas problem”. Hans resonemang om opinionsmätningarnas för- och nackdelar är till största delen uppbyggt på en diskussion om ”referendumdemokratiens lärdomar”. Croners egen slutsats är kritisk mot anspråken att ge opinionsundersökningarna ett mer avgörande inflytande på det politiska beslutsfattandet:

– Enbart genom att beräkna procentsiffror rörande vad och vem som helst, när som helst, sagt om vad som helst öppnar man ingen ny demokratisk epok. Att acceptera dylika utslag som decisiva för demokratiens ledning betyder endast, att man ersätter ansvariga beslut genom oansvariga.

Croner vill tilldela opinionsundersökningarna en annan uppgift. I stället för att styra demokratin skall opinionsundersökningarna ”tala till de ansvariga i det demokratiska samhället”, förbättra beslutsunderlaget för de politiska ledarna, tala om för politikerna ”hur och var de bör underbygga demokratin genom upplysning och kunskapsmeddelande”. Ledarna skall således inte slaviskt styras av opinionen, utan ledarna skall tvärtom påverka opinionen.

Utmärkande för den diskussion som förts är att synen på opinionsmätningarna intimt hänger samman med debattörens allmänna demokratiuppfattning. De som yttrat sig i debatten delar alla vissa demokratiska grundvärderingar, såsom att folkets vilja ytterst skall vara bestämmande för de politiska besluten. Men när det gäller vilken teknik som är den bästa för att folkviljan skall förverkligas, då går meningarna isär.

En av de viktigaste skiljelinjerna i demokratidebatten har gällt om demokratin bör vara av direkt eller indirekt slag. Frågan har varit om det skall vara "folket" eller "eliterna" som skall bestämma, för att använda statsvetaren Leif Lewins terminologi. En klassisk företrädare för den direktdemokratiska tanken är Jean-Jacques Rousseau, som menade att alla medborgare själva borde delta när de politiska besluten fattas. Den som i den moderna debatten kanske klarast formulerat en motsatt demokratisyn är Joseph Schumpeter, som i stället för folkets deltagande vill betona elitens roll: ett styrelseskick är demokratiskt om flera olika eliter får konkurrera om väljarnas röster.

Man kan föreställa sig de olika demokratiuppfattningarna som ordnade längs en skala. Den ena ytterpolen representeras av en extremt direktdemokratisk åsikt: medborgarna utser här inga representanter utan fattar själva alla beslut, tex vid stormöten. Skalans andra ändpunkt illustrerar motsatsen: en utpräglat representativ demokrati där de valda politikerna bestämmer utan att under valperioden fästa något avseende vid folkliga opinionsyttringar.

Det vore dock en alltför långtgående förenkling att bara beakta dessa två extrema demokratidoktriner. Särskilt som det bland förespråkarna för den representativa demokratin finns viktiga nyansskillnader är det befogat att tala om åtminstone tre olika demokratimodeller.

Självstyrande deltagardemokrati är det namn vi ger den modell som har störst direktdemokratiskt inslag. Bland idégivarna märks naturligtvis främst Rousseau, men också författare som G D H Cole och Carole Pateman bör nämnas i detta sammanhang. I sin moderna utformning förenas ofta tanken om den breda massans aktiva deltagande med ett erkännande av att representativa institutioner behöver finnas på central politisk nivå. Men det är ändå befogat att till en särskild grupp föra de tänkare som i första hand vill att de politiska besluten skall fattas av de människor som berörs av dem. Ett av de

främsta argumenten, bl a formulerat av John Stuart Mill, är att deltagandet som sådant har en uppfostrande effekt – när människor själva får medverka i det politiska beslutsfattandet vidgas deras erfarenheter och personligheten utvecklas.

Opinionsstyrd partidemokrati skiljer sig från deltagardemokratin därigenom att tekniken är indirekt: väljarna överlåter åt sina representanter att fatta de politiska besluten. Men i denna variant av representativ demokrati tillåts ändå folket spela en förhållandevis aktiv roll. Även om bestämmanderätten hela tiden förbehålls de valda politikerna skall dessa hela tiden ta hänsyn till opinioner och stämningar i väljarkåren. Metoder att pejla opinionen som t ex rådgivande folkomröstningar blir därför inte bara berättigade utan rent av nödvändiga i den opinionsstyrda partidemokratin.

Ledarstyrd partidemokrati är vår benämning på en annan form av representativ demokrati. Företrädarna för denna uppfattning är kritiska mot tanken att opinioner skall vägleda politikernas beslut. Tvärtom bör de valda representanterna stå fria från sådana påtryckningar. När en politiker väl har blivit vald bör han eller hon självständigt driva sin egen uppfattning, utan att behöva snegla på tillfälliga stämningar bland väljarna. Partierna skall inte passivt återspegla de för tillfället rådande åsikterna utan i stället själva gå i spetsen och driva på. Opinionsbildning blir därmed en av partiernas viktigaste uppgifter.

I stor utsträckning har diskussionen om opinionsundersökningarna varit en skendebatt. Ofta har polemiken inte gällt opinionsmätningarna som sådana. Bakom meningsmotsättningarna har i stället legat hela olika demokratiuppfattningar. När Herbert Tingsten och Fritz Croner tar avstånd från Alva Myrdals optimistiska syn och i stället intar en skeptisk attityd till opinionsundersökningarna så är det egentligen ledardemokratin som ställs i polemik mot opinionsdemokratin. Och när kritiker som Herbert Schiller anklagar opinionsmätningarna för att vara manipulativa så är det egentligen ett avståndstagande från den ledarstyrda demokratin.

Eftersom debatten på detta sätt förts på dubbla nivåer har den blivit onödigt komplicerad. Meningsskiljaktigheterna hade tydligare åskådliggjorts om debattörerna själva hade gjort klart att de stod för olika demokratiska doktriner. Den debatt som ytligt sett handlat om en statistisk teknik för att mäta attityder har egentligen haft en djupare och mer principiell innebörd.

I debatten har det gjorts gällande, både från anhängarna och motståndarna till respektive modell, att opinionsmätningarna innebär vissa *fördelar* för demokratis arbetsätt.

För den *självstyrande deltagardemokratin* skulle den stora fördelen vara att folkets röst alltid kan höras. Den invändning som ofta brukar riktas mot den direktdemokratiska tanken är att systemet blir tungrott och arbetsamt. Om alla människor skall vara med och bestämma blir resultatet långdragna, tidsödande möten och sammanträden. Kritikerna har menat att den representativa demokratin är mycket effektivare, to m den enda metod som är praktiskt användbar. Men med opinionsundersökningarna har deltagardemokratis anhängare fått ett motargument. Nu behöver inte längre alla individer samlas till gemensamma möten. Den moderna tekniken gör att folkviljan snabbt kan utrönas. Deltagardemokratin har fått ett nytt effektivt instrument.

Med liknande argument kan det göras gällande att också den *opinionsstyrda partidemokratin* skulle gynnas av opinionsmätningarna. Visserligen skulle opinionsundersökningarnas resultat inte bli omedelbart avgörande för de politiska beslutens innehåll, men de folkvalda politikerna har här fått ett nytt redskap med vilket opinionen ständigt kan avlyssnas. Härigenom säkras åsiktsöverensstämmelsen mellan väljare och valda.

Även för den *ledarstyrda partidemokratin* har opinionsundersökningarna ansetts innebära fördelar. Inte så att resultaten används för att styra de politiska besluten, utan tvärtom för att ge de ledande bättre möjligheter att forma opinionen. Först om politikerna känner till stämningarna i befolkningen kan effektiva informations- och propagandaåtgärder sättas in. Kritikerna skulle säga att opinionsmätningarna används för att manipulera massan. Försvaren skulle bara se undersökningarna som ett underlagsmaterial med vilket politikerna bättre förmår att uppfylla sin demokratiska ledarroll.

Så skulle då egentligen alla ha anledning att känna sig nöjda. Man kan visserligen ha olika uppfattningar om vilken demokratimodell som är den mest ändamålsenliga, men oavsett vilken doktrin man ansluter sig till så verkar det som om opinionsundersökningarna har övervägande fördelar.

Denna idylliska bild är emellertid inte fullständig. Opinionsundersökningarna har också *nackdelar*.

Att opinionsundersökningar kunde effektivisera den *självstyrande*

deltagardemokratin är i och för sig rimligt. Men argumentet förbiser att det kanske mest väsentliga inslaget i denna demokratiform är människornas *eget* deltagande i det politiska livet. Ett utbyggt system med opinionsundersökningar skulle leda till passivitet, där deltagandet inskränker sig till att kryssa för något färdigt svarsalternativ. Att den statistiska teorin dessutom gör det möjligt att dra slutsatser från små urval är i det deltagardemokratiska perspektivet enbart en nackdel. Ju färre människor som medverkar, desto sämre. Opinionsundersökningar representerar i själva verket ett synsätt som är diametralt skilt från det direktdemokratiska. För Rousseau var den direkta demokratin en metod att nå kunskap om "allmänviljan" (*volonté générale*), som var något helt annat än genomsnittet av alla individers enskilda önskingar (*volonté de tous*). Hade Rousseau levt i dag skulle han med all säkerhet föraktfullt avvisat opinionsmätningarna som ett konstgjort instrument, som något helt annat än de många medborgarnas självverksamhet.

På liknande sätt kan man argumentera för att opinionsundersökningarnas föregivet gynnsamma konsekvenser för den *opinionsstyrda partidemokratin* är skenbara. Tanken att man skulle fått ett nytt precisionsinstrument i demokratins tjänst, en genväg för att säkra åsiktsöverensstämmelsen mellan väljare och valda, vilar på en oskuldsfull syn på opinionsundersökningarna. Det är inte så att intervjumetoden är neutral. Som flera kapitel i denna bok visat är de svar man får i högsta grad påverkade av de frågor man ställer. Mätningarna ger ingen enkel avspeglning av fixa och färdiga åsikter – opinioner formuleras när man mäter dem. De som entusiastiskt velat vitalisera den opinionsstyrda partidemokratin har förbiset att makten över opinionsundersökningarna i mångt och mycket är detsamma som makten över opinionen. Skulle opinionsmätningarna bli ett mer bärande inslag i den demokratiska processen är det helt avgörande vem som ställer frågorna. I Gallupdemokratin förskjuts inflytandet knappast till folket utan snarare till Gallup.

Man skulle då i alla fall förmoda att opinionsundersökningarna skulle vara fördelaktiga för den *ledarstyrda partidemokratin* – mätningarna skulle ju vara ett maktmedel för de styrande. Och i viss mån är det säkerligen så. Opinionsmätningarna ger ökade möjligheter för partistrateger, organisationsledningar, journalister och direktörer att påverka och styra opinionen. Det stora problemet gäller emellertid de fall där de styrande är demokratiskt förankrade. Ledarna för de

politiska partierna och folkrörelserna är valda av sina medlemmar. Ett vitalt parti- och organisationsväsende har ansetts utgöra ett väsentligt inslag i den svenska demokratin. Men denna idealbild återfinns inte alltid i verkligheten. I många organisationer har avståndet mellan den centrala ledningen och de vanliga medlemmarna blivit allt större. Frågan är då om opinionsundersökningarna kan förbättra den interna demokratin. Vi tror inte det. Tvärtom finns det en betydande risk att de ytterligare tränger undan och ersätter andra källor till vad medlemmar och väljare tycker och tänker.

Opinionsundersökningarnas ökade betydelse speglar ett samhälle där kontakterna mellan medborgare och politiker blivit mer och mer indirekta. Informationen *från* de styrande omhändertas numera till en allt övervägande del av radio, television och tidningar. Informationen *till* de styrande kan i dag samlas in med statistisk teknik och databehandling – en bekväm metod där beställaren aldrig behöver resa sig från skrivbordet och där fältarbetet sköts av professionella intervjuare.

Men genvägar kan bli senvägar. På kort sikt kan det synas som om de ansvariga inom partier och organisationer fått ett effektivt hjälpmedel att ta reda på väljarnas önsknings. På lite längre sikt finns det emellertid en risk att opinionsundersökningarna försvagar själva grunden för demokratin: den levande kontakten mellan väljare och valda.

Bilaga 1**Resultat från de svenska väljarbarometrarna 1967–1980****Sifos väljarbarometer**

		vpk	s	c	fp	m	Övr
Mars	1967	6,0	40,5	16,0	20,5	16,0	1,0
April	1967	5,5	42,5	15,0	20,0	16,0	1,0
Maj	1967	6,0	42,0	14,0	20,5	16,5	1,0
Juni	1967	5,0	43,0	15,5	20,0	16,5	0,0
Augusti	1967	5,0	42,5	14,5	21,5	15,5	1,0
September	1967	6,0	41,5	16,5	19,0	16,5	0,5
Oktober	1967	4,5	41,5	17,0	19,0	16,5	1,5
November	1967	6,0	42,0	15,0	19,5	16,0	1,5
December	1967	5,0	42,5	14,5	20,5	17,5	0,0
Januari	1968	6,0	42,5	15,0	18,5	17,0	1,0
Februari	1968	6,0	43,0	14,0	20,0	15,5	1,5
Mars	1968	6,0	43,0	14,5	20,5	15,0	1,0
April	1968	5,5	42,5	16,0	18,0	16,0	2,0
Maj	1968	5,0	45,0	14,0	19,5	14,5	2,0
Juni	1968	5,5	44,0	14,0	20,0	15,5	1,0
Augusti	1968	4,0	47,5	14,0	19,0	13,5	2,0
September	1968	5,0	46,0	17,0	16,0	14,5	1,5
Oktober	1968	2,0	50,5	19,5	12,5	14,5	1,0
November	1968	2,5	50,5	19,0	12,5	14,0	1,5
December	1968	3,5	51,5	17,5	13,0	14,0	0,5
Januari	1969	3,0	51,5	18,0	13,0	14,0	0,5
Februari	1969	2,0	52,5	18,0	14,0	12,0	1,5
Mars	1969	2,5	50,5	17,5	16,0	12,5	1,0
April	1969	1,5	51,5	19,0	14,0	12,5	1,5
Maj	1969	3,0	50,5	19,5	14,0	12,5	0,5
Juni	1969	2,5	52,5	18,0	13,5	12,5	1,0
Augusti	1969	2,0	52,5	18,5	13,5	13,0	0,5
September	1969	2,0	54,0	18,0	13,5	11,5	1,0
Oktober	1969	2,0	52,0	17,5	15,0	11,5	2,0
November	1969	2,0	53,0	17,0	15,0	11,0	2,0
December	1969	3,0	54,0	16,5	15,0	10,0	1,5
Januari	1970	3,0	50,0	19,5	16,0	10,0	1,5
Februari	1970	2,5	50,5	18,5	17,0	10,0	1,5
Mars	1970	2,5	51,0	17,5	17,0	10,0	2,0
April	1970	2,5	50,5	17,0	17,0	11,5	1,5
Maj	1970	3,0	50,0	16,0	18,0	11,5	1,5
Juni	1970	2,5	50,0	17,5	17,0	11,5	1,5
Augusti	1970	2,0	48,5	19,0	17,5	10,5	2,5

		vpk	s	c	fp	m	Övr
Oktober	1970	4,0	45,5	21,5	16,5	10,5	2,0
November	1970	5,0	44,0	22,5	16,0	10,0	2,5
December	1970	5,5	44,5	22,0	15,5	10,0	2,5
Januari	1971	5,5	43,5	23,5	16,0	9,0	2,5
Mars	1971	5,0	44,0	23,5	15,0	10,5	2,0
Juni	1971	5,0	43,0	21,5	16,0	11,5	3,0
September	1971	5,0	43,5	22,0	15,5	11,0	3,0
Oktober	1971	4,5	42,5	22,5	17,5	10,0	3,0
November	1971	5,0	43,0	22,5	16,5	10,0	3,0
Januari	1972	5,5	42,0	26,0	14,0	10,0	2,5
Februari	1972	5,5	39,5	29,0	13,0	10,5	2,5
April	1972	4,5	41,0	28,0	14,0	10,0	2,5
Juni	1972	5,5	39,0	29,0	13,5	10,5	2,5
September	1972	5,0	42,5	28,5	12,0	10,0	2,0
Oktober	1972	5,0	41,5	29,0	12,5	10,0	2,0
November	1972	5,0	41,0	28,0	13,5	10,0	2,5
December	1972	4,5	41,0	27,5	14,0	10,5	2,5
Januari	1973	3,5	43,0	28,0	12,5	11,0	2,0
Februari	1973	4,0	43,0	27,0	13,0	11,5	1,5
Mars	1973	4,5	41,5	27,0	12,0	12,5	2,5
April	1973	4,5	41,0	28,0	10,0	14,0	2,5
Maj	1973	5,5	40,0	28,0	10,5	14,0	2,0
Juni	1973	5,0	41,0	26,0	10,0	15,0	3,0
Augusti	1973	5,5	41,0	25,0	11,0	14,5	3,0
Oktober	1973	5,5	43,0	27,5	8,0	14,0	2,0
November	1973	6,0	41,5	28,5	7,5	14,0	2,5
December	1973	5,0	42,5	28,0	7,0	14,5	3,0
Januari	1974	6,0	40,5	29,0	6,5	15,0	3,0
Mars	1974	5,5	42,5	28,0	6,5	16,0	1,5
April	1974	5,0	43,5	26,5	6,5	16,0	2,5
Maj	1974	6,0	43,0	26,5	6,5	15,5	2,5
Juni	1974	5,0	44,0	23,0	8,0	17,0	3,0
September	1974	5,5	44,0	24,5	8,0	15,5	2,5
Oktober	1974	5,0	44,5	25,0	8,0	15,0	2,5
November	1974	4,5	45,0	24,5	7,5	16,5	2,0
December	1974	5,0	44,5	23,5	7,5	17,0	2,5
Januari	1975	5,0	45,0	23,0	8,0	16,0	3,0
Februari	1975	5,0	45,0	24,0	6,5	16,5	3,0
Mars	1975	4,5	45,0	24,5	6,0	17,0	3,0
Maj	1975	5,5	44,5	23,0	7,0	17,0	3,0

		vpk	s	c	fp	m	Övr
Juni	1975	5,5	42,5	26,0	7,0	16,5	2,5
September	1975	4,0	43,5	25,5	8,5	15,5	3,0
Oktober	1975	5,0	44,5	23,0	7,5	17,5	2,5
November	1975	4,5	43,0	23,0	8,0	18,5	3,0
Januari	1976	3,5	44,0	21,0	11,0	17,5	3,0
Februari	1976	4,0	44,0	20,0	11,5	18,0	2,5
Mars	1976	4,0	42,5	19,5	12,5	19,0	2,5
April	1976	4,5	38,5	22,5	12,0	19,5	3,0
Maj	1976	4,5	39,5	23,0	12,5	17,5	3,0
Juni	1976	4,0	40,5	21,5	13,0	19,0	2,0
Augusti	1976	4,5	42,5	22,0	12,0	17,0	2,0
Oktober	1976	4,5	43,0	23,5	12,0	15,0	2,0
November	1976	5,0	44,5	23,5	11,0	15,0	1,0
December	1976	4,0	44,0	22,0	12,0	16,0	2,0
Januari	1977	4,5	44,5	22,5	10,5	16,5	1,5
Februari	1977	4,0	46,0	22,0	11,0	15,5	1,5
Mars	1977	3,5	47,5	21,0	10,0	15,5	2,5
April	1977	2,5	49,0	20,5	10,5	15,5	2,0
Maj	1977	3,0	48,5	20,0	10,0	16,5	2,0
Juni	1977	3,5	49,0	19,0	9,5	17,0	2,0
Augusti	1977	4,0	47,5	21,0	9,5	16,5	1,5
Oktober	1977	4,5	47,0	20,5	10,5	15,5	2,0
November	1977	4,5	47,5	20,0	10,0	16,5	1,5
Januari	1978	4,0	48,0	20,0	9,0	17,0	2,0
Februari	1978	5,5	47,5	19,0	10,5	15,5	2,0
Mars	1978	4,5	46,0	18,5	12,0	16,5	2,5
April	1978	4,0	48,0	18,5	12,0	16,0	1,5
Maj	1978	4,5	47,5	18,5	12,5	15,5	1,5
Juni	1978	4,5	48,5	18,5	11,5	15,0	2,0
Augusti	1978	4,0	48,5	17,5	10,5	16,5	3,0
September	1978	4,5	50,5	15,5	11,0	17,0	1,5
Oktober	1978	5,0	46,5	17,0	14,0	16,0	1,5
November	1978	4,5	46,5	17,5	15,5	14,0	2,0
December	1978	5,0	47,0	17,0	15,0	14,0	2,0
Januari	1979	4,0	46,5	16,0	16,0	16,0	1,5
Februari	1979	5,5	44,5	17,5	15,0	15,5	2,0
Mars	1979	5,0	42,0	17,0	18,5	15,0	2,5
April	1979	4,0	43,0	19,0	15,5	16,5	2,0
Maj	1979	4,0	43,5	17,0	16,5	17,5	1,5
Juni	1979	5,0	43,0	16,0	15,5	18,0	2,5
Augusti	1979	5,0	43,5	16,0	12,0	19,0	4,5
Oktober	1979	5,5	43,5	17,5	9,5	22,5	1,5

		vpk	s	c	fp	m	Övr
November	1979	6,0	43,5	17,0	8,5	23,5	1,5
December	1979	6,0	44,5	16,0	9,5	22,0	2,0
Januari	1980	7,0	43,5	16,0	8,5	24,0	1,0
Februari	1980	7,5	42,5	16,0	8,0	24,5	1,5
Mars	1980	7,0	42,5	17,0	6,5	26,0	1,0
April	1980	6,0	44,5	16,5	7,0	24,5	1,5
Maj	1980	6,5	46,5	15,5	7,0	23,5	1,0
Juni	1980	5,0	46,5	14,5	7,0	25,0	2,0

SCBs partisympatiundersökning

		vpk	s	c	fp	m	Övr
November	1972	5,7	40,6	26,7	13,4	10,9	2,6
Februari	1973	5,2	41,3	26,3	13,0	11,4	2,6
Maj	1973	5,2	41,3	25,6	12,5	12,8	2,6
November	1973	4,8	43,9	26,6	8,7	14,0	2,0
Maj	1974	5,0	44,7	25,9	8,2	14,1	2,2
November	1974	5,1	44,6	25,1	8,5	14,3	2,4
Maj	1975	5,2	45,1	24,7	7,6	15,1	2,4
November	1975	5,0	44,3	23,9	8,9	15,3	2,6
Februari	1976	4,8	44,0	23,5	10,1	15,3	2,3
Maj	1976	4,8	42,3	22,8	10,8	16,9	2,3
November	1976	4,6	43,8	23,5	11,0	15,0	2,1
Maj	1977	4,1	47,6	22,8	9,3	14,5	1,7
November	1977	4,1	48,1	21,8	9,6	14,5	1,9
Maj	1978	4,4	47,7	20,3	10,1	15,5	1,9
November	1978	4,6	45,2	20,6	12,1	15,6	1,9
Februari	1979	4,7	44,2	19,9	13,7	15,5	2,0
Maj	1979	4,9	42,0	21,1	13,6	16,0	2,4
November	1979	5,7	43,8	18,0	10,0	21,0	1,5
Maj	1980	5,6	46,5	16,5	8,7	21,0	1,8

Sveriges Radios PUB-undersökning**a) Klara sympatier**

		vpk	s	c	fp	m	Övr
Februari	1971	3,3	37,3	21,5	12,4	9,7	1,9
April	1971	3,3	37,1	21,3	12,5	8,7	2,1
November	1971	2,9	34,7	24,4	10,7	8,4	1,5
September	1972	3,1	36,8	27,0	10,4	7,3	1,8
Januari	1973	4,2	39,8	25,6	7,2	7,4	1,8
Mars	1973	3,7	39,4	26,8	6,8	9,6	1,4
Maj	1973	3,4	37,6	24,3	7,6	10,9	1,6
Augusti	1973	2,6	40,8	23,3	7,3	10,7	1,9
December	1973	4,2	39,3	27,9	5,6	13,1	1,7
Januari	1974	5,7	41,0	28,1	5,1	11,7	1,4
Mars	1974	3,9	41,9	27,3	4,6	12,6	1,3
April	1974	4,1	43,8	25,6	5,2	12,0	1,4
Maj	1974	3,9	41,8	26,1	5,1	13,7	1,6
November	1974	4,3	46,4	21,8	5,6	11,2	1,1
Januari	1975	3,4	46,1	21,4	6,1	11,2	1,3
Mars	1975	3,6	47,5	21,4	5,5	10,9	1,9
April	1975	4,0	44,5	24,9	4,7	12,0	1,0
September	1975	2,8	46,6	21,8	5,0	11,6	1,2
November	1975	4,1	44,2	19,8	7,4	11,5	1,3
Februari	1976	3,2	44,6	16,5	8,6	12,0	1,7
April	1976	2,7	42,2	16,2	11,1	14,5	1,1
Januari	1977	2,5	46,7	21,4	8,4	13,2	0,7
Mars	1977	2,1	49,2	22,0	7,5	13,0	1,0
Maj	1977	2,8	52,5	19,4	6,7	11,2	0,5
Oktober	1977	3,3	52,1	19,3	7,4	11,3	0,7
Januari	1978	2,7	49,9	17,6	7,3	11,7	0,8
April	1978	3,2	48,0	16,3	8,9	11,3	0,9
Maj	1978	2,8	49,8	16,3	8,5	11,8	1,1
Oktober	1978	3,1	48,0	16,6	10,6	10,9	1,0
Januari	1979	3,5	44,8	15,7	13,4	10,7	2,0
Mars	1979	3,2	42,1	14,4	13,9	12,4	1,6
Maj	1979	3,3	38,7	16,7	9,5	14,8	2,4
Januari	1980	5,2	44,9	12,7	6,2	20,1	2,0
Mars	1980	5,1	42,9	14,5	5,2	21,6	1,9
Maj	1980	4,2	48,7	12,6	5,7	18,4	1,9

Sveriges Radios PUB-undersökning
b) Klara + tveksamma sympatier

		vpk	s	c	fp	m
April	1971	4,9	43,6	30,1	19,4	12,4
November	1971	4,7	43,1	36,0	19,6	13,2
September	1972	4,5	43,1	35,1	17,3	11,6
Januari	1973	6,2	47,9	35,7	13,1	10,7
Mars	1973	5,0	45,9	35,0	13,0	13,8
Maj	1973	5,1	45,5	35,1	13,8	16,0
Augusti	1973	3,8	48,2	32,7	13,2	15,1
December	1973	5,4	43,9	34,0	8,8	15,3
Januari	1974	6,6	45,3	33,1	7,4	14,2
Mars	1974	4,9	47,4	34,2	8,3	15,5
April	1974	5,1	48,0	31,8	8,4	14,6
Maj	1974	4,6	45,6	32,4	8,7	16,3
November	1974	5,4	52,1	29,0	9,6	14,3
Januari	1975	4,2	51,3	27,3	8,4	13,5
Mars	1975	4,9	52,9	27,7	9,5	13,6
April	1975	5,1	49,6	31,3	8,9	15,2
September	1975	4,2	53,0	29,6	9,6	15,5
November	1975	5,0	50,1	28,3	13,2	15,5
Februari	1976	3,7	49,8	23,3	14,3	14,8
April	1976	3,5	47,8	23,2	18,3	18,1
Januari	1977	3,0	48,8	27,0	13,5	16,2
Mars	1977	2,4	51,2	26,3	10,5	15,5
Maj	1977	3,1	55,1	24,9	11,2	14,8
Oktober	1977	3,8	54,5	24,1	10,7	14,4
Januari	1978	3,5	54,7	24,3	13,2	16,5
April	1978	4,1	53,4	24,4	15,8	16,2
Maj	1978	3,6	54,5	23,3	14,5	15,6
Oktober	1978	3,7	52,1	23,3	17,3	15,2
Januari	1979	3,8	50,2	21,5	20,8	13,9
Mars	1979	4,4	48,2	20,7	22,7	17,2
Maj	1979	4,9	46,5	25,3	19,2	20,3
Januari	1980	6,1	49,2	17,8	11,4	24,4
Mars	1980	6,7	46,7	20,0	10,3	25,5
Maj	1980	5,7	53,4	17,8	10,5	22,2

Socialdemokraternas Gallup-mätning

		vpk	s	c	fp	m	Övr
April	1975	4,5	45,7	25,6	7,7	14,2	2,3
Juli	1975	5,0	46,1	25,2	6,1	16,2	1,4
December	1975	5,4	44,8	24,8	6,7	17,1	1,2
April	1976	3,8	46,3	22,6	11,0	14,7	1,6
Juni	1976	3,8	42,9	23,3	11,0	17,2	1,8
September	1976	3,9	43,8	25,4	9,9	15,0	2,0
December	1976	3,6	40,7	23,6	13,1	18,0	1,0
Maj	1977	2,5	46,4	23,3	9,8	16,5	1,5
Oktober	1977	3,4	50,2	20,5	10,5	13,9	1,5
Januari	1978	3,7	46,8	22,4	10,6	15,3	1,3
Maj	1978	2,9	46,5	20,5	11,6	16,7	1,8
September	1978	3,9	46,9	20,9	12,1	15,1	1,1
November	1978	3,9	47,1	21,1	9,5	16,5	1,9
Januari	1979	3,5	40,7	22,8	16,2	14,9	1,7
Mars	1979	3,8	43,6	18,3	16,1	17,4	0,8
April	1979	3,0	43,3	21,4	15,8	15,0	1,4
Maj	1979	4,2	41,8	20,7	14,0	18,3	1,0
Augusti	1979	4,4	44,9	22,2	9,7	17,6	1,2
September	1979	3,3	44,1	17,9	11,7	21,5	1,5

IMUs väljarbarometer

		vpk	s	c	fp	m	Övr
Okt-Dec	1979	5,5	43,7	16,9	8,8	22,7	2,4
Februari	1980	5,3	44,0	18,4	7,3	22,6	2,4
Mars	1980	6,0	44,5	17,0	8,5	21,5	2,5
April	1980	5,5	45,0	17,0	7,0	23,0	2,5
Maj-Juni	1980	4,5	47,5	16,5	6,5	23,0	2,0

Bilaga 2

Mätserier i kärnkraftsfrågan åren 1976–1979

Svenska institutet för opinionsundersökningar (Sifo)

Frågeformulering: "I en folkomröstning skulle ni rösta för eller emot kärnkraften?". Svaren registreras som "för", "emot" och "tveksam, vet ej".

Urval: 1 000 personer i åldern 18–70 år. Besöksintervjuer. Bortfall i genomsnitt ca 20 procent. Resultaten redovisas efter Sifos sedvanliga efterstratifiering.

<i>Resultat:</i>	för	tveksam, vet ej	emot	summa procent
Oktober 1976	28	17	55	100
April 1977	34	18	48	100
September 1977	35	19	46	100
Mars 1978	40	21	39	100
September 1978	41	22	37	100
Januari 1979	41	16	43	100
April 1979	31	21	48	100
Maj 1979	35	19	46	100
Augusti 1979	44	18	38	100

Källa: Sifos pressmeddelanden.

Institutet för marknadsundersökningar (IMU)

Frågeformulering: (1) 1976–våren 1979: "Kärnkraften är ett mycket omdebatterat ämne. Om det skulle bli aktuellt med en folkomröstning om kärnkraft, skulle Ni då rösta för eller emot?". (2) Hösten 1979: "Om Ni skulle rösta idag skulle Ni då rösta för eller emot kärnkraften?". Svaren registreras som "för", "emot" eller "osäker".

Arval: 1 000 (ibland 500) personer i åldern 15–74 år. Besöksintervjuer. Bortfall i genomsnitt ca 25 procent. Resultaten redovisas efter poststratifiering för kön, ålder och ortstyp.

<i>Resultat:</i>	för	osäker	emot	summa procent
Oktober 1976	23	36	42	101
April 1977	27	27	46	100
Oktober 1977	31	26	43	100
April 1978	33	30	37	100
November 1978	33	28	39	100
Februari–mars 1979	37	28	35	100

<i>Resultat:</i>	för	osäker	emot	summa procent
Mars 1979	29	30	41	100
April 1979	24	33	43	100
Maj-juni 1979	26	33	41	100
September 1979	35	25	40	100
September-oktober 1979	36	23	41	100
Oktober-november 1979	39	23	38	100
November-december 1979	46	21	34	101

Källa: Kjell Sjögren, *Attityder till kärnkraft 1976-78*; (IMU-information, stencil, 1978). Resultattabeller från IMU samt publicerade uppgifter i *Dagens Nyheter* (DN/IMU-mätning).

Testologen

Frågeformulering: Påståendefråga: "Kärnkraftverk borde förbjudas" med fem svarsalternativ: "Instämmer starkt, Instämmer delvis, Varken eller, Instämmer nog inte, Instämmer absolut inte".

Urval: 3 000 personer i åldern 15-70 år. Postenkät. Bortfall i genomsnitt ca 30 procent. Resultaten har vägts efter bortfallsskattning (för detaljer se Bo Bäckman, *Kärnkraftsopinionen*, Testologen AB, stencil, 1980-01-04).

<i>Resultat:</i>	in- stämmer starkt	in- stämmer delvis	varken eller	in- stämmer nog inte	instäm- mer abso- lut inte	summa procent
April 1976	28	20	25	17	10	100
September 1976	32	24	21	16	8	101
Mars-april 1977	30	22	20	19	9	100
September-okt 1977	27	22	23	18	10	100
November 1977	25	20	22	21	11	99
December-jan 1977/78	25	20	20	24	11	100
Mars-april 1978	23	16	28	22	12	101
Maj-juni 1978	22	18	25	23	12	100
Juni-juli 1978	23	19	24	24	11	101
Oktober-nov 1978	25	19	23	21	12	100
November-dec 1978	24	19	23	23	11	100
December-jan 1978/79	26	19	23	21	11	100
Januari-mars 1979	25	19	23	20	12	99
April-juni 1979	28	19	23	19	11	100
Oktober-nov 1979	24	23	15	21	16	99

Källa: Bo Bäckman, *Kärnkraftsopinionen* (Testologen AB, stencil 1980-01-04).

Svenska Gallupinstitutet

Frågeformulering: "Tror Ni att vi i Sverige måste ha den energi vi får genom kärnkraften för att klara sysselsättningen och hålla arbetslösheten nere?" Svaren registreras som "ja", "nej", "vet ej" och "uppgift saknas".

Urval: Mellan ca 500 till 1 500 genomförda intervjuer. Telefonintervjuer – kontinuerligt fältarbete med ca 100–150 intervjuer per vecka. Bortfall i genomsnitt ca 30 procent. Resultaten har vägts för att korrigera för det speciella urvalet (för detaljer se Ann-Cathrine Eklund, *Galluprapport, september 1979*, Gruppen för samhällsstudier. Socialdemokraterna, stencil, 1979).

<i>Resultat:</i>	ja	vet ej	nej	uppgift saknas	summa procent
April 1976	41,6	23,7	34,4	0,4	100,1
Juni 1976	38,8	24,9	35,6	0,8	100,1
September 1976	34,5	23,6	41,6	0,3	100,0
December 1976	40,7	22,9	36,0	0,4	100,0
Maj 1977	43,9	22,9	32,7	0,5	100,0
Oktober 1977	48,3	20,7	30,8	0,1	99,9
Januari 1978	51,5	20,3	28,0	0,2	100,0
Maj 1978	51,0	22,4	26,6	0,0	100,0
September 1978	52,4	21,2	26,1	0,3	100,0
November 1978	47,9	20,9	30,9	0,4	100,1
Januari 1979	44,7	21,3	33,8	0,3	100,1
Mars 1979	49,5	21,6	28,3	0,6	100,0
April 1979	40,0	21,1	38,6	0,3	100,0
Maj 1979	47,8	16,7	35,4	0,2	100,1
Augusti 1979	54,3	17,9	27,2	0,6	100,0
September 1979	48,3	22,0	29,1	0,6	100,0

Källa: Resultattabeller från Gruppen för samhällsstudier (Socialdemokraterna) genom Ann-Cathrine Eklund. Tidpunkterna ovan gäller inte fältarbetsperioden utan publiceringstid. Fältarbetet har ofta utförts en månad tidigare.

Anmärkning: De kärnkraftsmätningar som gjordes hösten 1979 och inför folkomröstningen 1980 redovisas i kapitel 6.

Källor och litteratur

1. Vad tycker folket?

- Bogart, L, *Silent Politics. Polls and the Awareness of Public Opinion*. John Wiley, New York 1972
- Croner, F, *Gallup eller opinionsundersökningarnas problem*. Natur och Kultur, Stockholm 1943
- Gallup, G, *The Pulse of Democracy*. Simon & Schuster, New York 1940
- Harris, L, *The Anguish of Change*. W W Norton, New York 1973
- Hellevik, O, *Gallupdemokratiet*. Det Norske Samlaget, Oslo 1972
- Kavanagh, D, Opinion Polls and Elections, i David Butler & Austin Ranney (red): *Democracy at the Polls*. American Enterprise Institute, Washington, 1980
- Mosteller, F, et al, *The Pre-election Polls of 1948*. Social Science Research Council, New York 1949
- Polls watcher wanted. *The Economist*, January 13, 1979
- Roll, C & Cantril A, *Polls. Their Use and Misuse in Politics*. Basic Books, New York 1972
- Sondages* Nr 1–2 1977
- Teer, F & Spence, J D, *Political Opinion Polls*. Hutchinson University Library, London 1973
- Wahlström, S, Debatten om partisympatiundersökningarna. Historik. SCB, 1971, stencil
- Wheeler, M, *Lies, Damn Lies, and Statistics. The Manipulation of Public Opinion in America*. Dell Publishing Co, New York 1976
- Zetterberg, H, Om opinionsundersökningar. *Statsvetenskaplig Tidskrift* Nr 3 1978
- Zetterberg, H, The End of Innocence: The Context and Impact of the British Pre-Election Polls in 1970. IPSA-paper, München 1970; *Sifo/Safo skriftserie* Nr 2 1971

Presentationsmaterial och organisationsbeskrivningar från Sifo, IMU och Testologen.

Upplysningar från:

Hans Zetterberg och Karin Busch, Sifo

Bo Bäckman, Testologen

Staffan Wahlström och Staffan Sollander, SCB

Kjell Sjögren, IMU
Björn Höijer och Anders Christiansson, PUB
Bo Kaiser, VD för Svenska Gallupinstitutet på 1950-
talet
Jan Lindhagen och Ann-Cathrine Eklund, Gruppen för
samhällsstudier, Socialdemokraterna

2. Staten och opinionsundersökningarna

Riksdagstryck

Motion FK 1947:219

Motion AK 1947:329

Första kammarens första tillfälliga utskott 1947:14, jämte handlingar (Riksarkivet)

Andra kammarens första tillfälliga utskott 1947:9, jämte handlingar (Riksarkivet)

Protokoll FK 1947:24, sid 119–120

Protokoll AK 1947:23, sid 62–69

Protokoll FK 1967:48, sid 3–4

Proposition 1969:1, bilaga 9

Motion FK 1969:634

Motion AK 1969:743

Statsutskottet 1969:7

Protokoll FK 1969:9, sid 12–13

Protokoll AK 1969:9, sid 12–16

Riksdagens skrivelse 1969:7

Motion FK 1970:949

Motion AK 1970:1113

Allmänna beredningsutskottet 1970:35, jämte handlingar

Protokoll FK 1970:24, sid 144–148

Protokoll AK 1970:24, sid 159–161

Riksdagens skrivelse 1970:303

Proposition 1971:1, bilaga 9

Civilutskottet 1971:6

Protokoll 1971:47

Riksdagens skrivelse 1971:50

Proposition 1972:1, bilaga 9

Motion 1972:389

Civilutskottet 1972:6

258 *Källor och litteratur*

Protokoll 1972:40, sid 122–146
Riksdagens skrivelse 1972:42

Proposition 1973:1, bilaga 9
Civilutskottet 1973:1
Protokoll 1973:33
Riksdagens skrivelse 1973:34

Proposition 1974:1, bilaga 9
Civilutskottet 1974:11
Protokoll 1974:50
Riksdagens skrivelse 1974:84

Proposition 1975:1, bilaga 9
Civilutskottet 1975:14
Protokoll 1975:76
Riksdagens skrivelse 1975:129

Proposition 1975/76:100, bilaga 9
Civilutskottet 1975/76:14
Protokoll 1975/76:84
Riksdagens skrivelse 1975/76:192

Proposition 1976/77:100, bilaga 10
Finansutskottet 1976/77:12
Protokoll 1976/77:92
Riksdagens skrivelse 1976/77:168

Proposition 1977/78:100, bilaga 10
Motion 1977/78:926, 937
Finansutskottet 1977/78:20
Protokoll 1977/78:124, sid 157–168
Riksdagens skrivelse 1977/78:228

Proposition 1978/79:100, bilaga 10
Motion 1978/79:1700
Finansutskottet 1978/79:23
Protokoll 1978/79:114, sid 84–87
Riksdagens skrivelse 1978/79:222

Proposition 1979/80:100, bilaga 10
Finansutskottet 1979/80:21
Snabbprotokoll 1979/80:117
Riksdagens skrivelse 1979/80:235

3. Den magiska felmarginalen

- Blumberg et al, Response Rates in Postal Surveys. *Public Opinion Quarterly* vol 38 1974/75
- Busch, K, Om intervjuarutbildning och intervjuarbete. Sifo:s erfarenheter och praxis. *Sifo/Safo Skriftserie* Nr 1 1978
- Cahalan, D, Correlates of Respondent Accuracy in the Denver Validity Study. *Public Opinion Quarterly* vol 32 1968
- Clausen, A R, Response Validity: Vote Report. *Public Opinion Quarterly* vol 32 1968
- Converse, J M, & Schuman, H, *Conversations at Random: Survey Research as Interviewers See it*. John Wiley & Sons, Inc, New York 1974
- Croner, F, *Gallup eller opinionsundersökningarnas problem*. Natur och Kultur, Stockholm 1943
- Dohrenwend, B S, et al, Social Distance and Interviewer Effects. *Public Opinion Quarterly* vol 32 1968
- Donald, M N, Implications of Nonresponse for the Interpretations of Mail Questionnaire Data. *Public Opinion Quarterly* vol 24 1960
- Eriksson, S, *Statistisk undersökningsmetodik*. Studentlitteratur, Lund 1978
- Hyman, H, *Interviewing in Social Research*. University of Chicago Press, Chicago 1954
- Håstad, E (red), *"Gallup" och den svenska väljarkåren*. Hugo Gebers förlag, Uppsala 1950
- Katz, D, Do Interviewers Bias Poll Results? *Public Opinion Quarterly* vol 6 1942
- Kephart, W M & Bressler, M, Increasing the Responses to Mail Questionnaires: A Research Study. *Public Opinion Quarterly* vol 22 1958/59
- Kish, L, *Survey Sampling*. John Wiley & Sons, Inc, New York 1965
- Kungens arbete. *Sifo pressmeddelande*, 1978-05-03
- Langlet, P & Wärneryd, B, *Att fråga. Om frågekonstruktion vid intervju- och enkätundersökningar*. Liber, Stockholm 1980
- Lansing, J B & Morgan, J N, *Economic Survey Methods*. Survey Research Center of ISR, University of Michigan, Ann Arbor 1971
- Mosteller, F, et al, *The Pre-election Polls of 1948*. Social Science Research Council, New York 1949
- O'Neil, M J, Estimating the Nonresponse Bias Due to Refusals in Telephone Surveys. *Public Opinion Quarterly* vol 43 1979
- Oppenheim, A N, *Questionnaire Design and Attitude Measurement*. Heinemann, London 1966
- Smith, D H, Correcting for Social Desirability Response Sets in Opinion-Attitude Survey Research. *Public Opinion Quarterly* vol 31 1967
- Stouffer, S, et al, *The American Soldier vol I o II*. Princeton University Press, Princeton 1949
- Singer, E & Kohnke-Aguirre, L, Interviewer Expectation Effects: A Replication and Extension. *Public Opinion Quarterly* vol 43 1979
- Teer, F & Spence, J D, *Political Opinion Polls*. Hutchinson University

- Library, London 1973
- Welch, S & Comer, J (eds), *Public Opinion. Its Formation, Measurement, and Impact*. Mayfield Publishing Company, Palo Alto 1975
- Westerståhl, J & Särilvik, B, Svensk Valrörelse 1956. Arbetsrapport I. Intervjuundersökningen. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs Universitet 1957
- Westerståhl, J, Några synpunkter på gallupmetodens användning vid samhällsstudier, i Elis Håstad (red), "Gallup" och den svenska väljarkåren a.a.
- Weisberg, H F & Bowen, B D, *An Introduction to Survey Research and Data Analysis*. W H Freeman and Company, San Francisco 1977
- Wiseman, F, Methodological Bias in Public Opinion Surveys. *Public Opinion Quarterly* vol 36 1972
- Åsikter om energikällor. Sifo, 1976, stenciler

4. De svenska väljarbarometrarna

5. Bakom de darriga diagrammen

Sifos väljarbarometer

Resultat från Sifos väljarbarometer, publicerade i Dagens Nyheter, Göteborgs-Posten och Sydsvenska Dagbladet (fram till valet 1979) och i Svenska Dagbladet, Göteborgs-Posten, Skånska Dagbladet och Arbetet (efter valet 1979)

"Väljarbarometern 1967–1978" (rapport utgiven av Sifo)

Zetterberg, H & Busch, K, "Användning av information om parti i senaste val i mellanvalperiodernas partisympatiundersökningar. Några erfarenheter från Sifo." (*Sifo/Safo skriftserie* nr 1 1976)

Zetterberg, H L & Busch, K, Avläsningar i rörlig väljarkår. *Dagens Nyheter* 8 juni 1969.

Zetterberg, H L, Om opinionsundersökningar. *Statsvetenskaplig tidskrift*, nr 3, 1978.

Rapport från undersökning i Sifos veckobuss (Sifo, PM)

Intervjuformulär, Sifos veckobuss

Upplysningar från: Hans Zetterberg
Karin Busch

SCBs partisympatiundersökning

Statistiska meddelanden, serie Be, 1972:14; 1973:5, 8 och 16; 1974:7 och 11; 1975:5 och 8; 1976:6.1, 6.2 och 6.3; 1977:4.1 och 4.2; 1978:5.1; 1979:2.1, 2.2 och 2.3.

Pressmeddelanden

- ”Teori och metodik vid partisymptatiundersökningar. Forskningsrapport nr 1” (SCB 1970)
- ”Teori och metodik vid partisymptatiundersökningar. Forskningsrapport nr 2” (SCB 1971)
- ”Teori och metodik vid partisymptatiundersökningar. Forskningsrapport nr 3” (SCB 1972)
- ”Teori och metodik vid partisymptatiundersökningar. Forskningsrapport nr 4” (SCB 1972)
- ”Teori och metodik vid partisymptatiundersökningar. Forskningsrapport nr 5” (SCB 1974)
- ”Teori och metodik vid partisymptatiundersökningar. Forskningsrapport nr 6. AID-analys på ett PSU-urval” (SCB 1975)
- ”Teori och metodik vid partisymptatiundersökningar. Forskningsrapport nr 7. PSU metod 76.” (SCB 1977)
- Intervjuformulär, SCBs partisymptatiundersökning
Staffan Sollander: ”Försök med anonyma svar vid PSU-frågor” (SCB, Utredningsinstitutet 1975-06-16)
- Staffan Sollander: Nya försök med anonyma svar vid PSU-frågor (SCB, I/UI, 1976-08-09)
- Lars Hedman: ”Panelstudier avseende PSU februari 1973 och maj 1973” (SCB, P/STM, 1974-09-10)
- ”SCBs metodundersökning i samband med valet 1979” (SCB 1979-12-06)
- Uppllysningar från: Staffan Sollander
Staffan Wahlström

PUBs partisymptatimätningar

- ”Partisymptatiernas fördelning och partiledarnas popularitet” (Forskningsrapporter utgivna av Sveriges Radio, Publik- och programforskningsavdelningen)
- Valbarometern – ett radionämndsärende* (Sveriges Radios förlag, Stockholm 1971)
- Uppllysningar från: Anders Christiansson
Björn Höijer

Gallups partisymptatimätningar

- ”Galluprapport” (Gruppen för samhällsstudier, Socialdemokraterna)
- ”Politiskt index” (Gallupgruppen 1975-12-10)
- Intervjuformulär
- Uppllysningar från: Jan Lindhagen
Ann-Cathrine Eklund
Gunnar Ekman

IMUs väljarbarometer

- Resultat publicerade i Dagens Nyheter.

Intervjuformulär, IMUs Konsumentindex.

Upplysninger från: Kjell Sjögren

Hans Alfredsson

Övrigt

Carlsson, G, Dahlberg, A & Rosengren, K E, Mass Media Content, Political Opinions and Social Change, 1967–1974. (Nordic Symposium on Content Analysis, Rättvik, March 14–16, 1979)

Dalenius, T, Valprognoserna. *Tiden* 10, 1948, s 531–540.

Dalenius, T, Large-sample vs small-sample survey practice – A heretical note. *Statistisk tidskrift*, 1980, s 70–72

Jonung, L & Wadensjö, E, The Effects of Unemployment, Inflation and Real Income Growth on Government Popularity in Sweden. *Scandinavian Journal of Economics*, No 2, 1979

6. Opinionsmätningar i kärnkraftsfrågan

Alfredsson, H, Alltför okritisk debatt. *Svenska Dagbladet* 5/5 1980

Andrén, G, Om vinnaren – och förlorarna. *Svenska Dagbladet* 28/3 1980

Gehmacher, E & Plasser, F, The Austrian Nuclear Power Referendum and Its Influence on the Austrian General Election in May 1979. ESOMAR Seminar, 23–26/1 1980

Gleditsch, N P & Hellevik, O, *Kampen om EF*. Pax-bok, Oslo 1977

Holmberg, S, Westerståhl, J, Branzén, K, *Väljarna och kärnkraften*. Liber, Stockholm 1977

Holmberg, S, Kärnkraften och vänster-högerdimensionen. *Statsvetenskaplig Tidskrift* Nr 2 1978

Lohman, H, *Låt inte lugna er!* Rabén & Sjögren, Stockholm 1979

Petersson, O, *Väljarna och valet 1976*. Valundersökningar, Rapport 2, SCB, Stockholm 1977

Sollander, S, Folkomröstningsfrågorna i partisympatiundersökningen maj 1980 (Pressmeddelande, SCB, 1980-07-02)

Särilvik, B, *Opinionsbildningen vid folkomröstningen 1957*. Stockholm 1959 (SOU 1959:10)

Westrell, C, Frågor om kärnkraftsomröstningen i mars 1980. PUB, stencil 1980-05-19

Österman, T, Wikman, A & Bernow, R, *Informationen under oljekrisen och Energifrågor till svenska folket. Utvärdering av energiparkampanjen 1974/75* Stockholm 1975 (SOU 1975:61, Bil 8 och 9)

Opinionsundersökningar i kärnkraftsfrågan åren 1973–1980 utförda av *Forskningsgruppen för Samhälls- och Informationsstudier (FSI)*, *Sveriges Radios Publik- och Programforskningsgrupp (PUB)*, *Svenska Institutet för Opinionsundersökningar (Sifo)*, *Testologen*, *Institutet för Marknadsundersökningar (IMU)* och *Svenska Gallupinstitutet*.

7. Opinionsjournalistik

- Boalt, G, Hultgren, S & Ekman, G, En enkät om politisk åsiktsbildning. Stiftelsen för Opinionsanalyser 1979, stencil
- Bodström, L, Anförande vid TCO-S stämma den 30 maj 1979. TCO, 1979
- Gergils, H, Svenska folket och meidnerfonderna. Aktiespararnas skriftserie Nr 3, 1976
- Håstad, E (red), "Gallup" och den svenska väljarkåren. Hugo Gebers förlag, Uppsala 1950
- Nilsson, M, Schwartz, S, Röhne, L, Eriksson, B & Hård, J, När siffrorna tog överhanden. En granskning av åtta tidningars behandling av några opinionsundersökningar. Seminarieuppsats, Journalisthögskolan i Stockholm 1979
- Svenska Dagbladet*, artiklar om Sifoundersökningar våren och sommaren 1976
- Zetterberg, H, Om opinionsundersökningar. *Statsvetenskaplig Tidskrift*, Nr 3 1978

Sifos opinionsjournalistik 1978 och 1979 (Sifos pressmeddelanden, 1978 och 1979)

8. Opinionsundersökningarna erövrar ledarsidorna

- Lann, H, Svensson, L, Ståhl, M & Odeltorp, G, Vad säger Sifo? del I och II. Uppsatser för Statsvetenskapliga proseminariet vid Göteborgs universitet, 1977
- Lundström, B, Sifo och de svenska valen. Presskommentarer. Uppsats för Statsvetenskapliga proseminariet vid Göteborgs universitet, 1965
- Ståhl, M, Opinionsmätningen som instrument för opinionsbildning. Ett teoretiskt bidrag med en empirisk studie av pressens tekniker för tolkning av Sifos väljarbarometer 1969–1976. Statsvetenskapliga institutionens rapportserie 1980:3, Göteborg
- Wheeler, M, Reining in Horserace Journalism, *Public Opinion*, Feb/March 1980

Arbetet, *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet*: ledarsidan fyra veckor före varje andrakammarval/riksdagsval 1928–1979

Upplysningar från:

Svante Nycander och Olle Alsén, *Dagens Nyheter*
Gunnar Andrén, *Svenska Dagbladet*
Arvid Lagercrantz, *Dagens Eko*

9. Politikerna sneglar på opinionen

- Blomberg, M & Langby, E, Partiernas marknadsföring. *Marknaden* nr 8 1976.
- Hiebert, R E (red), *The Political Image Merchants: Strategies for the Seventies*. Acropolis Books, Washington 1975
- Holmberg, P, Hur man säkrast förlorar ett val. *LO-tidningen* nr 42 1979
- Lindhagen, J, Kan opinioner mätas? *Tidens kalender 1978* (Tidens förlag, Stockholm 1977)
- Olsson, L E, Reklamfolk säljer politik som cigaretter och tandkräm. *Vi* nr 17 1976
- Sifo: "Undersökningar av valrörelsen 1971–1973" (PM 21 april 1971)

Upplysningar från: Tore Forsberg, vänsterpartiet kommunisterna
Jan Lindhagen, socialdemokraterna
Björn Molin, folkpartiet
Lars Tobisson, moderata samlingspartiet
Rolf Örjes, centerpartiet
Hans Zetterberg, Sifo

10. Påverkar opinionsundersökningarna opinionen?

- Baumol, W J, Interactions Between Successive Polling Results and Voting Intentions. *Public Opinion Quarterly*, 21, 1957
- BBC Election Programme Survey 1979
- Berelson, B, Lazarsfeld, P F & McPhee, W N, *Voting*. University of Chicago Press, Chicago 1954
- Brams, S J, *Paradoxes in Politics. An Introduction to the Nonobvious in Political Science*. The Free Press, New York 1976
- Gallup, G & Rae, S F, Is there a Bandwagon Vote? *Public Opinion Quarterly*, 4, 1940, s 244–249
- Gallup, G, *The Sophisticated Poll Watcher's Guide*. Princeton Opinion Press, Princeton 1972
- Kavanagh, D, Opinion Polls and Elections, i David Butler & Austin Ranney (red): *Democracy at the Polls*. American Enterprise Institute, Washington 1980
- King, A, How to solve the riddle of the polls. *Guardian*, April 29 1979
- Klapper, J T, Bandwagon: A Review of the Literature. (Office of Social Research, Columbia Broadcasting System, June 17, 1964), cit i Mendelsohn & Crespi
- Lane, R E & Sears, D O, *Allmän opinion*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1969
- Lazarsfeld, P F, Berelson, B & Gaudet, H, *The People's Choice. How the Voter Makes Up his Mind in a Presidential Campaign*. Third edition, Columbia University Press, New York 1968

- Lois no 77-808 du 19 juillet 1977 relative à la publication et à la diffusion de certaines sondages d'opinion, *Journal Officiel de la République Française*, 20 juillet 1977, s 3 837-3 838
- Mendelsohn, H & Crespi, I, *Polls, Television and the New Politics*. Chandler, Scranton 1970
- Polls watcher wanted. *The Economist*, January 13, 1979
- Roll, C W & Cantril, A H, *Polls. Their Use and Misuse in Politics*. Basic Books, New York 1972
- Schmidtchen, G, *Die Befragte Nation. Über der Einfluss der Meinungsforschung auf die Politik*. Fischer Bücherei, Hamburg 1965
- Simon, H A, Bandwagon and Underdog Effects in Election Predictions. *Public Opinion Quarterly*, 18, 1954. Även i Simon, H A, *Models of Man*. Wiley, New York 1957
- Sondages et simulation. *L'Express* 20 fevrier 1978, s 32.
- Teer, F & Spence, J D, *Political Opinion Polls* Hutchinson, London 1973
- Zetterberg, H L, The End of Innocence: The Context and Impact of the British Pre-Election Polls in 1970. *Sifo/Safo skriftserie* nr 2 1971

11. Opinionsundersökningarna och den politiska demokratin

- Black, J, Brave New World of Television. Columbus Discovers Qube, *New Times*, July 24, 1978
- Bodström, L, Anförande vid öppnandet av TCO-S stämma den 30 maj 1979
- Croner, F, *Gallup eller Opinionsundersökningarnas problem*. Natur och Kultur, Stockholm 1943
- Easthope, G, *A History of Social Research Methods*. Longman, London 1974
- Kellner, P, Does democracy need elections? *Sunday Times*, January 27, 1980
- Lewin, L, *Folket och eliterna*. Almqvist & Wiksell, Uppsala 1970
- Lipset, S M, The Wavering Polls, *The Public Interest*, 43, 1976, s 70-89
- Meyer, P, *Precision Journalism. A Reporter's Introduction to Social Science Methods*. Indiana University Press, Bloomington 1973
- Myrdal, A, Hur folkopinionen studeras, *Tiden*, 5, 1941, s 269-277
- Myrdal, A, Opinionsmätningarnas mognadsprov, *Tiden*, 7, 1942, s 397-414
- Myrdal, A & Myrdal, G, *Kontakt med Amerika*. Bonniers, Stockholm 1941
- Nisbet, R, Public Opinion versus Popular Opinion, *The Public Interest*, 41, 1975, s 166-192
- Pateman, C, *Participation and Democratic Theory*. Cambridge University Press, Cambridge 1970
- Riksdagstryck (se kapitel 2)
- Schiller, H, Föredrag på Handelshögskolan i Stockholm den 4 maj 1973, refererat i "Hört och noterat" nr 33. SCB, Utredningsinstitutet

Stoetzel, J & Girard, A, *Les sondages d'opinion publique*. Presses Universitaires de France 1973

Tingsten, H, Opinionsmätningarna och frågan om deras införande i Sverige, i Herbert Tingsten: *Problem i svensk demokrati*. Tidens förlag, Stockholm 1941

Webb, K & Hatry, H P, *Obtaining Citizen Feedback: The Application of Citizen Surveys to Local Government*. The Urban Institute, Washington 1973

Register

- Aftonbladet 136, 190, 214
Aktiespararnas riksförbund 12,
185 ff, 191 f
Aktuellt 142, 160, 179, 182, 188
Alexander, Lamar 13
Alfons XIII 195
Alfredsson, Hans 165
Alm, Erik 217
American Institute of Public
Opinion 11, 176
Anderberg, Rudolf 32
Andersson, Leif 214
Andersson, Sten 35, 214
Andrén, Gunnar 164 f
Anér, Kerstin 60
Anonym svarsavgivning 68, 95, 118,
159
Anpassningssvar 42, 65 ff, 68 f, 81
A-pressen 19, 192
Arbetet 17, 76, 116, 190 f, 196 ff
Area sampling 48
ARE-bolagen 18
ASEA 188
Aspling, Sven 197
ATP 174, 203
Attitydmätning 69 ff
Avtalsrörelsen 182
- Bandwagon, se Överlägeseffekt
Barsebäck 142, 169
Basurval, se Tvåstegsurval
Berelson, Bernard 228 f
Bertil 195
Besöksintervjuer 14, 19, 49, 61, 66,
80, 95, 112, 118
Bildt, Carl 217
Björk, Kaj 34
- Blomqvist, Kai 214
Boalt, Gunnar 192 f
Bodström, Lennart 187, 239 f
Bohman, Gösta 17, 37 f, 191, 217,
220
Bondeförbundet, se Centerpartiet
Bortfall 19, 42, 58 ff, 79 ff, 92 f,
94 ff, 98 ff, 104 f, 110 f, 112 f,
117 f, 144 ff, 192, 219
Brown, Edmund 8
Bumerangeffekt 175
Busch, Karin 15, 67, 87, 125, 145
Bäckman, Bo 18, 144
- Cantril, Hadley 233
Carl Philip 179
Carter, Jimmy 28
CDU 13
Centerpartiet 20, 31 f, 35 ff, 40, 72,
84, 105, 114, 123 ff, 141 ff, 151,
157, 168 ff, 188, 190, 192, 196,
213, 217 ff
Cerha, Jarko 18
Christiansson, Anders 105
Cole, G D H 241
Colson, Charles 8 f
Columbus (Ohio) 239
Croner, Fritz 240, 242
- Dagens Industri 71, 143
Dagens Nyheter 15, 17, 30, 76, 111,
114, 116, 122, 137, 165, 176,
190 f, 193, 195 ff
Dalenius, Tore 16, 214
Datainspektionen 60
Datalagen 119
Demokraterna, USA 10

- Demokratimodeller 241 ff
 Dewey, Thomas 23, 45
 Direkt demokrati 238, 241 ff
 Dödsstraff 176

 Economist, The 13
 Efterstratifiering 47 f, 54, 86, 98 f, 116
 Ekdahl, Torvald 30
 Ekman, Gunnar 18, 108, 192
 Eriksson, Benny 189
 Eriksson, John 36
 Erlander, Tage 35, 87
 Erlichman, John 9
 Evening Standard 24
 l'Express 223
 Expressen 60, 190

 Familjeföretag 184 f
 Farnham 239
 Fasta svarsalternativ 65
 Felmarginal 22, 41 f, 45 ff, 49 ff, 90 ff, 124 f, 135, 163
 Flerstegsurval, se Tvåstegsurval
 Florén-Winther, Ethel 36
 Folk- och bostadsräkningen 44
 Folkpartiet 28, 31 f, 37 f, 39 f, 105, 123 ff, 157, 169 ff, 190, 217, 219 f
 Folkomröstning 141, 153 ff, 235 ff
 Forsmark 142, 190
 Forum för samhällsdebatt 97
 Framgångseffekt, se Överläges-effekt
 Frågekonstruktion 8, 10, 42, 60, 68 ff, 77, 81, 96 f, 104, 109 f, 113, 116, 119 f, 142 ff
 FSI 141 ff 166
 Fällin, Thorbjörn 72, 139, 143, 145, 166, 169 f, 191
 Förstagångsväljare 85 f, 109, 215, 217 f, 226
 Förväntningssvar, se Anpassnings-svar
 Förändringsskattning 56, 93, 150

 Gadd, Arne 35, 37, 214
 Gallup, George 7 ff, 11, 21 ff, 44 f 176, 202, 229, 233
 Gallupgruppen (s) 214 f
 Gallupinstitutet, engelska 13, 24, 229, 239
 Gallupinstitutet, Svenska:
 allmänt 13, 19, 24, 31 f, 44
 historia och organisation 12, 18, 108, 176, 214
 fältarbete och intervjuare 18, 109 f, 118, 146
 urval 18, 108, 115 f, 146
 bortfall 110 f, 116 ff, 146
 frågeteknik 30, 75, 116, 119 f, 146 ff, 150 f, 176 ff
 felmarginal 115 f
 väljarbarometer 108, 115 ff, 122 ff, 202, 212, 214, 252
 valprognos 31
 åsiktsmätningar 143 ff, 255
 Gergils, Håkan 187
 Gissningssvar 73 f
 Gruppen för samhällsstudier 18 f, 108, 214 ff
 Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 176
 Göteborgs-Posten 15, 17, 76, 116, 190, 192 f

 Hadenius, Stig 214
 Haldeman, Bob 9
 Hansson, Per Albin 30
 Harris, Louis 7 ff
 Harrisinstitutet, engelska 24
 Harrisburg 21, 151 ff, 154, 170, 172, 174
 Hartman, Ulf 18
 Heath, Edward 16, 25
 Helén, Gunnar 139
 Hellström, Bo 18
 Henderson-trend 90, 92
 Hermansson, C-H 38
 Holmberg, Per 211
 Hoover, Herbert 21
 Horserace journalism, se Kapplöp-ningsjournalistik
 Hugosson, Kurt 35

- Hultgren, Sten 15, 178, 192 ff
 Humphrey, Hubert 8
 Hyman, Herbert 65
 Hyresgäströrelsen 183
 Hård, Jacob 189
 Håstad, Elis 176
 Högerpartiet, se Moderata samlingspartiet
- Icke-sannolikhetsurval 43 f
 Imputation 100, 116, 121
 IMU:
 allmänt 13, 19, 38, 178
 historia och organisation 17, 111 f
 fältarbete och intervjuare 17, 112, 118, 145
 urval 17, 112 ff, 115 f, 145
 bortfall 112 f, 116 ff, 145
 frågeteknik 113, 116, 119 f, 145 ff, 154 ff, 162
 felmarginal 115 f
 väljarbarometer 17, 76, 111 ff, 115 ff, 122 ff, 252
 valprognos 165
 åsiktsmätningar 143 ff, 187, 253 f
- Informationsstyrelsen 31
 Institut för Demoskopie 13
 Integritet 119
 Intervjuareffekt 42, 64 ff
 Iteration 83, 121
- Jonung, Lars 139
 Jordens Vänner 142
 Josefsson, Stig 36
 Justering av data, se Vägning
- Kalibrering 98, 102
 Kapplöpningsjournalistik 207, 210
 Karlsson, Ove 35
 Katz, Daniel 66
 Kavanagh, Dennis 20
 Kennedy, John 7
 KF 192, 214
 Kinsey 43
 Klapper, Joseph 228
 Klein, Herb 8
- Klusterurval 46, 48 f
 Kollektivanslutning 182
 Kommunister 177
 Konfidensintervall, se Felmarginal
 Korrektionsfaktor för ändliga populationer 53, 56 f
 Korrigerig av data, se Vägning
 Kristen demokratisk samling 26, 231 f
 Kungen 71, 177, 182 f
 Kvinnor 62 f, 173 f, 198, 217
 Kvotaurval 23 f, 25, 44 ff
 Kvotskattning 82, 99, 102, 109, 111, 113, 121
 Kyrkobesök 179
 Kärnkraft 12, 17 f, 41, 71 f, 140, 141 ff, 148 ff, 179, 184, 189 f, 193, 253
- Labour-partiet 13, 16, 24 f, 229
 Landon, Alf 21 f, 202
 Lann, Hasse 208
 Lazarsfeld, Paul 221, 227 ff
 Ledarstyrd partidemokrati 242 ff
 Lewin, Leif 241
 Liberalerna, engelska 26
 Lindberg, Börje 15
 Lindberg, Ingemar 18
 Lindhagen, Jan 18 f, 108, 213 f, 216, 221
 Lindström, Richard 30
 Literary Digest 21 f
 Livscykeldata 83, 85, 89, 92
 LO 13, 27, 32, 180, 182, 186, 191, 214
 LO-tidningen 211
 Löntagarfonder 12, 140, 186 f, 191
- Marknadsundersökningar 12, 14, 18, 45, 59, 177, 288, 236
 Marplan 24
 Marx, Karl 221
 Medborgerlig samling 222
 Mill, John Stuart 242
 Miller, Alex 11
 Moderata samlingspartiet 12 f, 16,

270 Register

- 36 f, 38 ff, 68, 82, 89, 123 ff, 157, 168 ff, 181, 188 ff, 190, 192, 195, 203 f, 216 ff
- Molin, Björn 38, 219
- MORI 13
- Mosteller, Frederick 83
- Motboken 182
- Myrdal, Alva 28, 233 ff, 242
- Myrdal, Gunnar 234
- National Opinion Polls 24
- NATO 202
- Neuman, Bertil 15
- Nielsen, A C 18, 177
- Nilsson, Magnus 189
- Nivåskattning 55, 156
- Nixon, Richard 7 ff
- Noelle-Neumann, Elisabeth 13
- Normalfördelning 50 f
- Obundet slumpmässigt urval 46 ff, 52, 53 f, 58, 116
- Odeltorp, Gunnar 208
- Olovsson, Emil 33 f
- Omnibus 18
- Opinion Research Centre 24
- Opinionsbalans 147
- Opinionsjournalistik 12, 14 f, 18, 23 f, 27, 30 f, 144, 176 ff
- Opinionsstyrd partidemokrati 242 ff
- Oskarshamn 142
- OSU, se Obundet slumpmässigt urval
- Osäkerhetstal, se Felmarginal
- Palme, Olof 72, 139, 143, 145, 170, 172, 196, 217
- Panelundersökning 62 f, 93 ff, 115 f, 141, 162
- Partitytare 97 f, 101, 107, 110, 175, 214, 218, 266
- Partisystem 212, 224
- Pateman, Carol 214
- Pensionärer 79, 115, 161 f, 197 f, 203, 215
- Pollsters 211
- Postenkäter 18, 59, 61, 63, 66, 144, 192, 219
- Poststratifiering, se Efterstratifiering
- Provval 21 ff
- PUB:
- allmänt 13, 19, 27, 196
 - historia och organisation 15 f, 103
 - fältarbete och intervjuare 15, 103 f, 118
 - urval 55, 115 f, 184
 - bortfall 104 f, 116 ff
 - frågeteknik 104 f, 116, 119 f, 156 ff, 164 ff
 - felmarginal 55, 115 f
 - väljarbarometer 16, 76, 103 ff, 115 ff, 122 ff, 178, 250 f
 - åsiktsmätningar 141 ff, 143, 156 ff, 174 f
- Publiceringsförbud 25, 222 f
- Rapport 179
- Representativ demokrati 241 ff
- Republikanerna, USA 10, 22, 45
- Riksdagsledamöter 177
- Ringhals 142, 190
- Roosevelt, Franklin 21 f, 202, 228
- Roper, Burns 11
- Roper, Elmo 44, 233
- Rousseau, Jean-Jacques 241, 244
- Röhne, Lars 199
- Röstningsminne, se Valhandlingsminne
- Röstningssannolikheter 99 f, 116, 121, 159 f, 163
- Röstvilja, se Röstningssannolikheter
- SACO 187
- SAF 184, 188, 192
- Sales Research Services 228
- Sannolikhetsteori 50
- Sannolikhetsurval, se Slumpmässiga urval
- SCB:
- allmänt 13, 19, 30 ff, 196
 - historia och organisation 16 f,

- 30 ff, 93
 fältarbete och intervjuare 95, 118
 urval 16 f, 49, 54 f, 93 ff, 115 f
 bortfall 62, 94 f, 98 ff, 116 ff
 frågeteknik 95 ff, 116, 119 f
 felmarginal 54 f, 93 ff, 115 f
 väljarbarometer 16 f, 30, 35 ff, 55,
 63, 76, 93 ff, 108 f, 111 ff, 115 ff,
 122 ff, 178, 213, 218, 220, 249
 valprognoser 99, 107
 åsiktsmätningar 143, 174 f
 Schiller, Herbert 233 f, 242
 Schumpeter, Joseph 241
 Schwartz, Susi 189
 Segerstedt, Torgny 32
 Semester 180
 SEMKA 18, 108, 192, 214
 Senander, Knut 34, 38
 SHIO 184 f
 Sifo:
 allmänt 13, 19, 27, 35, 38, 111,
 196, 212
 historia och organisation 15, 76,
 178
 fältarbete och intervjuare 14 f,
 49, 67 f, 77 ff, 118, 145
 urval 15, 20, 49, 54, 77 ff, 115 ff,
 145
 bortfall 59, 67, 79 f, 92 f, 116 ff,
 145
 frågeteknik 68, 71 f, 77 ff, 81,
 116, 119 f, 142, 145 ff, 155 ff,
 158 ff, 179 ff, 190 ff
 felmarginal 54, 90 f, 115 f, 124 f
 väljarbarometer 14 ff, 28, 68 f,
 73, 76 ff, 84 ff, 89 ff, 115 ff,
 122 ff, 207, 246 ff
 valprognoser 16, 20, 76 ff, 161 f,
 165
 åsiktsmätningar 71 f, 141 f, 179 ff,
 212, 216, 218 ff, 253
 Sifokrati 239
 Signifikans 43
 Simon, Herbert 227
 Självstyrande deltagardemokrati
 241 ff
 Sjögren, Kjell 144 f
 Skatter 180 f, 193
 Skattningsfel 64
 Skånska Dagbladet 17, 76, 116, 191
 Slumpmässiga urval 24, 43 ff, 78,
 93, 104, 112, 115
 Snöbollsurval 43
 Social Science Research Council 23
 Socialdemokraterna 12 f, 16, 18 f,
 20, 26, 30 ff, 41, 47, 68, 72, 76,
 82, 84, 88, 95, 108 ff, 113, 116,
 122 ff, 145 f, 152 f, 168 ff, 181,
 192, 196 f, 203, 209, 213 ff, 222,
 231, 236
 Sollander, Staffan 93, 175
 Spioneribrott 176
 Statistisk varians 52 ff
 Statliga opinionsundersökningar 16,
 30 ff, 234
 Stiftelsen för opinionsanalyser 189,
 192 f
 Stouffer, Samuel 66
 Stratifierat urval, se Stratifiering
 Stratifiering 46 ff, 52, 108, 115 f
 Strukturanalys, Sifos 212 f, 216
 Studio S 179, 182, 188
 Ståhl, Matts 208
 SUI 18, 108, 189, 192, 214
 Sundkvist, Tage 36
 Svarsvägran 60 f, 92 f, 104, 110, 113,
 118
 Svarta lägenhetsaffärer 185
 Swedner, Harald 214
 Svenningsson, Levi 214
 Svenska Bokhandlarföreningen 184
 Svenska Dagbladet 17, 76, 116,
 164 f, 179 ff, 187 f, 190 ff, 195 ff
 Svenska språknämnden 224
 Svensson, Erik 183
 Svensson, Lars 208
 Svensson, Olle 35, 214
 Sveriges Fastighetsägareförbund
 185
 Sveriges Industriförbund 31, 184,
 188, 192,
 Sveriges kommunistiska parti, se

- Vänsterpartiet kommunisterna
Sveriges Radio 15, 35, 55, 103, 122, 133, 179
Sydsvenska Dagbladet 15, 76, 176
Säkerhetsnivå 52 ff
Säpo 60
Särilvik, Bo 16, 174
- Taktikröstning 26, 231
Tarschys, Daniel 37 f
TCO 12, 97, 185 ff, 191 f, 239
Telefonintervjuer 15, 18, 59, 61 f, 66, 95, 104, 108, 110, 118, 146, 157 f, 161
- Testologen:
allmänt 13, 19, 38, 178
historia och organisation 17 f
fältarbete 18, 144
urval 18, 144
bortfall 61, 144
frågeteknik 144 ff, 150 ff
åsiktsmätningar 143 ff, 254
- Thurén, Torsten 189
- Tiden 234
- Tidningsutgivareföreningen 31
- Tingsten, Herbert 202, 237 f, 242
- Tobisson, Lars 190, 217
- Tories 13, 16, 24 f, 229
- Truman, Harry 23 f, 45
- TT 178, 190 f
- Tvästegsurval 19, 46, 48 f, 52, 54, 58, 78, 108, 112, 115 f
- Ullsten, Ola 28, 219
- Underdog, se Underlägeseffekt
- Underlägeseffekt 224 ff
- Urvalsfraktion 53
- Urvalsmetoder 19, 43 ff, 77 f, 93, 104, 108, 112, 115
- Urvalstorlek 49 ff, 54, 57 f
- Wachtmeister, Knut 37 f
- Wadensjö, Eskil 139
- Wahlund, Sten 35
- Valhandlingsminne 87 ff, 97, 121
- Varians 52 ff
- Watergate 8, 10
- Veckans Affärer 179, 188
- Veckobuss 15, 78, 145, 160 ff
- Veckojournalen 179
- Westerståhl, Jörgen 16, 75
- Wheeler, Michael 7 ff
- Vi 176
- Victoria 179
- Widén, Leif 186, 192
- Viktmål 83, 86
- Wilhelmina 195
- Wilson, Woodrow 21
- Wiseman, Frederick 66
- World, Herman 32
- Vägmatris 83 ff, 116
- Vägning 48, 62, 82 ff, 89 f, 94 ff, 103, 105 f, 111, 113 f, 120 f, 135, 160, 164
- Väljarbarometer 12, 14 f, 16 f, 27 f, 30, 35 ff, 49 ff, 76 ff, 93 ff, 103 ff, 108 ff, 115 ff, 122 ff, 201, 246 ff
- Vänsterpartiet kommunisterna 26, 31 f, 37, 40, 47, 68, 82, 123 ff, 157, 168 ff, 197, 220, 231
- Zetterberg, Hans 14 f, 25, 87, 90, 125, 145, 154, 178, 181, 183 f, 188 f, 191, 220
- Öppna intervjufrågor 65
- Örjes, Rolf 37, 218
- Överlägeseffekt 25 ff, 203, 222 ff

Opinionsundersökningarna har blivit en del av den politiska vardagen. Förkortningar som Sifo, SCB, PUB och IMU är välkända. Med jämna mellanrum rapporterar opinionsundersökningarna vad folket tycker i olika frågor.

Men vilka är det egentligen som står bakom undersökningarna?

Hur görs mätningarna och kan man lita på siffrorna?

Hur används resultaten av politiker och journalister?

Påverkar opinionsundersökningarna opinionen?

Vad betyder opinionsmätningarna för demokratin?

Dessa frågor behandlas i **Inom felmarginalen** – den första bok som skrivits om dagens svenska opinionsundersökare och hur de uttolkar folkviljan. I boken granskas bl a Sifos och andra instituts väljarbarometrar, de senaste årens mätningar av kärnkraftsopinionen och opinionsundersökarnas insatser inför folkomröstningen.

Sören Holmberg, docent vid statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, har bl a utgivit böckerna Riksdagen representerar svenska folket och Väljarna och kärnkraften.

Olof Petersson, docent vid statsvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, har bl a utgivit Väljarna och valet 1976 och Regeringsbildningen 1978.

LiberFörlag

ISBN 91-38-05396-9

